

શ્રીમંત મરકાર મહાનંત સાહેબ મયાજીતવ
ગાયકનાડ સેનાખાગમેવ મમનેર
બાહાદુર એમના ઉદાર
આશ્રયથી.

પ્રાચીનકાવ્યમાળા.

ગ્રંથ ૩૨.

કવિનરહરિકૃત

૭/૧૨
૧૯૮૫

શ્રાસદ્ભગવદ્ગીતા

સંશોધન કરી ટીકા સહિત પ્રસિદ્ધ કરનાર

હરજોવિંદ દ્વારગદામ કાટાવાળા

અને

નાથાશ કર પૂજન કર શાસ્ત્રી

વડોદરા

મ. ૧૯૫૦-૫૨ સ. ૧૯૮૪-૮૫

ક્રીમત ૩ ૧-૦-૦

(મંદ હસ્ત સ્વાધીન રાખ્યા છે)

Under the liberal patronage of
His Highness Maharaja
SAYAJI RAO GALKWAR
Sena Khaskhel Samsher Bahadur
Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA

or

Old Gujarati Poetical Series,

Vol XXXII

POET NARHARIS
SHRIMAD BHAGAVADGITA

Published with annotations

By

Hugovind Dwivedi Kantwadi
and
Nathurankar Pujshankar Shastri

A D 1894-95

Price Rs 1-0-0

પ્રસ્તાવના.

પ્રમાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઇશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માને છે તે કલ્યાણ કરવાના નિર્વિધ પ્રકાર છે વસુધરા (પૃથિવી)ને જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમા અન્નફળાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમા ધારણ થયેલ વસ્તુ (ખનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર કઢાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભગ ન થતા તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરે છે, નિર્મળ જગાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધધાન્ય આદિથી શરીરની સુખાકારીના સાધન નિર્માણ કરે છે, તથા વિદ્યાધન, પુસ્તકાલય, મંથવૃદ્ધિ, આદિ મનની સુખશાન્તિના સાધન આપે છે ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજા દુષ્ટ મણી પિતાતત્ત્વ સર્વત્ર પાળન તથા દિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વર્થ જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રવર્તે છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અક્લય કીર્તિને પામે છે એ આદિ અતુલબલસિદ્ધ થયેલા પ્રામાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રીમદ્વેદરા રાજ્યના વિદ્વાન, શક્તિમાન અને પરમ પવિત્ર મહારાજાધિરાજ શ્રીમન્ત સયાશ્રય ગાયકવાડ રોનાજ્ઞાસખેય રામસેર બહાદુર એમના પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ ભાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમા આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન પ્રયત્ન, એ સાપ્રતકાળમા સર્વે સ્થળે પ્રસસનીય ગણાતા દૃષ્ટાંતરૂપ યર્ધ પડ્યા છે.

શ્રીમત મહારાજાધિરાજના એ ઉદાર વાનથી ઉત્તેજાઈ તા. ૮ મે. સન ૧૮૮૯ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામા રજી કરવામા આવી હતી તેનો આશય એ હતો કે વેદોદરા રાજ્યમા યર્ધ ગયેલા ગુર્જર કવિઓના અપ્રસિદ્ધ મથો પ્રસિદ્ધિમા આવે તેની યોજના રાજ્યઆચાર્યથી થાય. તો સાફ.

પ્રાચીનકાવ્યમગ્રહ એ નામના ગુજરાતી કવિતાના પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાઇરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઇન્સ્ટ્રક્શન રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દારકાદામ તથા વડોદરાનિવાસી શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજનશંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો આરબ થર્ડ એડિશન હતો, અને તે સારૂ ધણી રચિત થયું. પ્રચલિત હિન્દુનિર્મિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી જીવણીખાતું મારી દેખરેખ નીચે સુપરત થયા પછી આ સંગ્રહ બાળકોમાં એ તપાસ કરી તે ઉપરથી જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ ધનના બહાર દટાઈ રહ્યા હોય છે તેમ અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના બહાર દટાઈ પડી રહ્યા હતા, અને તે બહારને રાજ્યના ઉપયોગ સારૂ બાલ્ય લાવી તે દ્વારા સહનિયાગને પુટિ આપવી એ લાભકારક થશે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં ત્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, જ્ઞાનજી, દયારામ હરિગદ્, ભોજનેમકત, ધીરેમકત, ગિરિધર આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય પ્રિયો આવી જાય છે. રામાખાઈ તથા હીનાળીખાઈ નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે અને માધુમાટેબ ગાય-સાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇશ્વરભક્ત ની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા રોધી અને દીધા સાથે છપાવતાં મળ્યું તો લાગશે એમ અનુભવ થઈ છે એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમત સરખર મહારાજ મવાણ ૧૪ ગાય-સાડ એમણે રૂ. ૧૨,૦૦૦ બાર હજાર ૧૧ રૂબ મળુર દરી ધીમતી આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ આ ગ્રંથને પ્રગિદ્ધિમાં આવી શકે. આ ઉત્તર અનુમાર્થી શુભ ૧૯૧૧ અને સર્વ ગુરુવાર્મી ઉપર ઉપમા થયો છે, એમ સર મમજી જોડો લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

કવિતા સ્વતઃ ધરની એક વસ્તુ છે ઈશ્વરે કનિઓનેજ પોતાના ભવિષ્યદ્વારી કર્યા છે અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે રોદનમાં અને શાન્તિમાં હૃદય પેડે યદ્યપે છીએ

કવિ વિશે વૈજયંત્ય કહે છે કે —

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us lions,
Of truth and pure delight by heavenly lays

WORDSWORTH

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતર ઉત્કૃષ્ટ આધ્યા છે તે કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા આનંદ પ્રશંસા હો, જેમણે દિવ્ય કાવ્યવરે આ જગત્ ઉપર આપણને સાત્ત્વના અને સ્વચ્છ આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યા છે

આપણા દેશમાં તો કવિને રતિ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરનામાં આવે છે

સ્વદેશમાના કાદ, રાજમહાલય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય, વિશ્રામસ્થાન, આદિ દીર્ઘિત્તમ પૂર્વના રાત્ર કે ધમાત્મા ગૃહસ્થો કરાવી ગયા હોય છે, તેનો અર્જાદાર કરવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, અને સારા રાત્રઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા અને તેથી સર્વ પ્રજાના સુખભોગમાં વૃદ્ધિ થઈ તેમનો આશિર્વાદ મેળવે છે

કવિતા દ્રવતા અન્ત કરણમાં ઉત્પન્ન થઈ સહૃદયજનોના અત્ત કરણમાં પ્રવેશી ત્યાં વસી સમાન હોનાર કવિતા તેનો અર્જાદાર પણ પ્રશંસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે બાળકથી દૃઢ-રૂઢી શ્રીમાન સુધી સર્વને હું ખબર નિશ્ચયસ્થાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ સાધન છે એના એ-સુખપ્રદ

સાધનનો છૂલોદ્ધાર પ્રજ્ઞના કર્યાણુસાર શ્રીમંત મહારાજાધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રજ્ઞરંજન કરવાના ઉચ્ચ ભાવમાતું એક સુચિન્દ છે.

વડોદરા રાજ્યમા ચર્ચિયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધિમા લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટિ નીમવામાં આવી છે.

પ્રમુખ.

દિવાન ખાહાદુર મણિભાઈ જશભાઈ.

મેમ્બરો.

રાવખાહાદુર અબાલાલ સાકરલાલ. એમ. એ., એલ. એલ. બી.

ખાતખાહાદુર જમશેદજી અરદેશર દલાલ. એમ. એ., એલ. એલ. બી.

રાવસાહેબ પીતાબરભાઈ જ્ઞેહાભાઈ.

રાવસાહેબ દરગોવિ દદાસ દારદાદાસ.

દરેક અંતની બનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને શોધી અને દીક્ષ શબ્દાર્થ આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ દરગોવિ દદાસની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાથાશ કર પૂજારા કર તથા કવિ છોટાલાલ નરભેરાગ આદિ લાપક માણુસનાથી ચલાવવામાં આવ્યું છે પુસ્તકો સબંધી સર્વ વ્યવસ્થા અને જનાગદારી આ કમિટિ તરફ છે. કમિટિમાંથી કોઈનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સબંધમાં ન હતાં માત્ર લોકહિતાર્થ કામ જાણી કમિટિએ આ કામ માથે લીધું છે.

વડોદરા રાજ્ય નિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગૂજરાતના બીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ઘણો જથ્થો રાવસાહેબ દરગોવિ દદાસ તથા શાસ્ત્રી નાથાશ કરની પ્રશસનીય મોઘથી એકઠો થયેલો છે, અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રવલ કમિટિ તરફથી જનરી રાખ્યો એમ પારણા છે. આ સર્વ કવિતા પણ પ્રસિદ્ધિમા લાવવા યોજના તૈયાર થાય છે, અને તે ઉદ્યમ સફળ રૂપા ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુદર તથા બોધક કવિતા-
થી વાચનારનું ગાન તથા મદ્યુષ્ય, રમણતા, રમિ, રસિમતા, સહૃદયતાદિ
ઉચ્ચ પ્રકારના યદ્યદિ પામશે, અને ગુર્જરવાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની
કવિતાની પણ તીવ્ર ચાચના યદ્યદિ પ્રગટ થશે

આ પ્રાચીનકાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાશ્મિરવાડ અને ગૂજરાતના રાજ્યપ્રતિ-
ષ્ઠા તરફથી તથા ખીન્ન ધણા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે,
તે માટે તેમનો અંત કરણપૂર્વક આભાર માનવામા આવે છે

વડોદરા
સવત્ર ૧૮૪૬ ના વૈશાખ
સદી ૧, તા ૨૦ એપ્રિલ સન
૧૮૮૦, રવિવાર

મણિભાઈ જશભાઈ.

તા ૬ —

ઉપર જે રૂ ૧૨૦૦૦ બર હજારની રકમ મળુર થયાનું દર્શાવ્યું
છે, તે ઉપરાંત ખીણ રૂ ૪૦૦૦ ચાર હજારની રકમ શ્રીમત સરકાર
મહારાજાધિરાજ સમાજરાજ ગાયકવાડ સેનાખાસજેન સમક્ષેર બહાદુર
એમના તરફથી બક્ષિસ મળતા આ પ્રાચીનકાવ્યમાળાનું કામ ચાલુ રહી
શક્ય છે, એ જણાવતા અને ઘણી ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે

વડોદરા
તા ૨૫ મી જુલાઈ
સન ૧૮૮૪

મણિભાઈ જશભાઈ.

ગ્રંથવિવેચન.

નરહરદાસે આ ગ્રંથ સંવત ૧૯૭૭ માં લખ્યો છે એમ આ ગ્રંથને છેવટે લખેલી સાત ઉપરથી માલમ પડે છે. નરહરદાસ જાને કોણ હતા અને તે કયા ગામમાં રહેતા હતા એ વિશે ઘણી તપાસ કરતાં પણ કંઈ હકીકત હાથ લાગતી નથી. એમ છતાં એમના ગ્રંથની ભાષા ઉપરથી માલમ પડે છે કે એ કદાચિત્ પાઠણ તરફના રહેવાસી હશે. નરહરદાસે સંસ્કૃત ભાષાનું અધ્યયન માર્ગ કયું હશે એમ પણ તેમના રચેલા આ કવિતામય ગીતાના ભાષાંતર ઉપરથી જણાય છે આ ગ્રંથમાં મૂળ ગ્રંથનો કોઈ પણ ભાગ ભાષાંતર કર્યા વિના છેડી દીધો નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતાનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવા માટે દરેક વિષયની અવતરણિકાઓ પણ આપી છે. એ અવતરણિકાઓ અને મૂળ ગ્રંથના અર્થનો વિસ્તાર જોતાં એમ લાગે છે કે તેમણે શ્રીધર સ્વામીકૃત ભગવદ્ગીતાની ટીકા પાસે રાખીને આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કર્યું હશે આવીજ રીતે સંસ્કૃત ગ્રંથનું સાદાંત વિસ્તૃત ભાષાંતર એક રત્નેશ્વરે કરેલું આમાસ જાણવા છે રત્નેશ્વરે શ્રીમદ્ ભગવતનું કવિતાબદ્ધ ભાષાંતર કર્યું છે, તેમાં પણ એજ પ્રકારે શ્રીધરસ્વામીની ટીકાનો આધાર લીધેલો છે. સંસ્કૃત ટીકાકારો મૂળ અર્થને વિશદ કરવા ઉપરાંત કેટલીક તે સંબંધ જાણવામાં જોવી હકીકતો પણ પ્રસંગોપાત કહી જાય છે; અને કોઈ કોઈ ઠેકાણે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાને પૂર્વપક્ષ સમાધાન પણ આપે છે. આ ભગવદ્ગીતાના ગ્રંથમાં પણ નરહરદાસે ઘણીક જગ્યાએ એમ કર્યું છે, એમ ગ્રંથ જોતાં જણાય છે.

આખો ગ્રંથ લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવાથી સમજાય છે કે નરહરદાસનું આ-ધ્યાત્મશાસ્ત્ર સંબંધી જ્ઞાન ધર્મ 'સાર' હોય જોઈએ. કેમકે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં જ્યાં જ્યાં તે સંબંધી દલીલ આવે છે ત્યાં તે ધણે સ્પષ્ટતર

અર્થ બતાવી જાય છે માત્ર નગ્નરદાસની બાપા કંઈક વિવક્ષણ લાગે છે. વિવક્ષણ એટલે, કેટલીક જગોએ તેમાં એવા પારિભાષિક અને ગૂઢાર્થવાળા શબ્દો આવે છે કે વેદાત શાસ્ત્રના પ્રક્રિયા અર્થ જોઈ ન જોવા હોય તેને આ શબ્દો વગર જોવા કઠણ લાગે, અને કોઈ જગોએ શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો એવા અપભ્રંશ રૂપમાં મળી આવે છે કે હાલના જમાનામાં કોઈ લખનારો એના અપભ્રંશ વાગ્યેજ લખે કદાચ આવે શબ્દનો ખગાડો તેમજો મતે ના પણ કંઈ હોય, પરંતુ પાછળથી અથ લખનારાઓએ સ્વમુદ્ધયનુસાર તેનો ફેરફાર કંઈ હોય તો કોણ જાણે ? વળી આ મંથની બાપાશૈલી વિવક્ષણ લાગનાતુ ખીજી એક કારણ એનું પણ દરેકે તે વખતે જે અર્થો લખાતા તેની જોડણી જૂની ગૃજરાતીને અનુસરીને કરનામાં આવતી હશે અને વાચનારની સુગમતા સારૂ તે તે જગોએ શબ્દના આતુ ઉચ્ચારને અનુસરીને જોડણીમાં કંઈક ફેરફાર કંઈ છે યદ્યપિ તેવો ફેરફાર કરવામાં અને શબ્દના રૂપ બદલી નાખ્યા નથી કે પ્રકૃતિ પ્રત્યયની કાંઠધાલ કરી નથી, તથાપિ બહુમા ફેરફારનો ઘટે ત્યાં જ કાર કંઈ છે અથવા સામાન્યપણે લેખન દોષને ક્ષીપ્રે શબ્દ અશુદ્ધ થઈ ગયો હોય તેને શુદ્ધ કરી લખ્યો છે જેમ 'તેણી' ના તેણે, તેણુ ના તેણું, અહિંની ના અહિંવી, નવિ ના નવ, ઘાઝદ ના ગોરિંદ, ક્રીપા ના કૃપા, ચેણિ ના જેણિ, અને એવા ખીજા લેખનશૈલીના ફેરફારથી સાપ્રત કાળમાં વિવક્ષણ લાગે તેના શબ્દો માત્ર સુધારીને લખ્યા છે.

વાળું પડે છે મૂળ મેઘ આગ્રસેધ નિધિમા લખાયરો છે, માટે તે- નિધિમા
અમે તેમાથી ઘોડા બાગનો નચુના તરિકે ડનાગે કડી બાગરિમેછિગે કે જ્યથી
વાચનાગને અમન મચવી લેખનશીનીનુ ૨૪૭૫ બારસને વધારે સુગમ
પડશે

(અધ્યાય બીજામાંથી.)

શ્રીભગવાન ઉવાચ ॥

જેણિ મનમાહાર્યા વિપેય ડાહ્યા સર્વ ॥
પાર્ય ઉપાજ નહિ કિશો મર્વ ॥
આત્મલાભે સનુષ્ટ હોય જેહ ॥
સ્થીરપ્રજ્ઞ તા વહીદ તેહ ॥ ૨૧ ॥
જે દુષ આર્તિ ઉચાટ નવિ કરિ ॥
અર્તિ સૂત્રતણી સ્નેહા પરહરિ ॥
કામ ક્રોધ ભય નહી જેહનિ ॥
સ્થીરપ્રજ્ઞ કહીદ તેહનિ ॥ ૨૨ ॥
જેહનિ વશૂ સ્નેહ ન હોય ॥
શુભાશુભિં પામિ નહી મોહ ॥
સ્તુતિર્નિશ્ય કહેની નવિ કરિ ॥
સ્થીરપ્રજ્ઞા તે હરી તેહ ઉચરિ ॥ ૨૩ ॥

(દશમા અધ્યાયમાંથી)

પૂર્વછાસો ॥

સાતમિ આઠમિ નોઅમે કહા મનનનિ શ્રીમગવત ॥
સદ્ગસર્વ દશીવ્યવ્યતે ॥ જ્ઞે આદિ પુરુષ અનત ॥ ૧ ॥

શ્રીવંતમજ્યાવિના ॥ માર્ફનાવિ આત્મજ્ઞાન ॥

તે માટિ મહાજન કહિ ॥ મર્જીય શ્રીમગવાન ॥ ૨ ॥

દશમિ આત્મવીમૂતિ કંહિ ॥ માર્ફ અર્જુનર્નિ શ્રીક્રીષ્ણું ॥

વૌભૂતિયોગ તે વર્ણવિ શ્રીમુષિ શ્રીગુરવીષ્ણું ॥ ૩ ॥

(અરાકમા અધ્યાયમાંથી)

હંમ જાણી હું જાઝું મીત્ર ત્યાહ ॥

ગીતાશાસ્ત્રનો જપ હોઈ જ્યાહ ॥

માહાપાષી અજામેલ મીત્ર જાણિ ॥

હુ તે ઉપરિ પ્રસન્ન થયો નિર્વાણિ ॥

તેણિ પુત્રમાવિં માહારૂ લીધું નામ ॥

મી તેહનીં આપ્યોં વૈકુંઠ ઠામ ॥

ડ્યેણિ માવિં ગીતા શાસ્ત્ર અભ્યશૂં ॥

ત્યાહા પ્રસન્ન થાઝ અહીં આશ્ચર્ય કીશૂં

એ ગીતા શાસ્ત્ર શ્રવણ એ કરિ ॥

વહી તેહનું ફલ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરિ ॥

ત્યજિ અમૂયા શ્રદ્ધા મર્નિ ધરી ॥

સુણિ ગીતા શાસ્ત્ર એક ચિતિ કરી ॥ ૧૧ ॥

કલ્યાણિ

ઉપરનું લખાણ અથવા શુદ્ધ શુદ્ધ ભાગમાંથી આપેલું છે તે જોવા-
થી વાચનારને જણાશે કે એમાં કેટલીક ભૂલો તો માત્ર લેખકના દોષથી
ઉપજેલી છે જોડણીના સબધમાં એ વખતે એકજ નિયમ દર્શો એમ કહ
આ ઉપરથી લાગતું નથી બહુધા ઉપર દીર્ઘ અને ઇકાર -હરપ એવો
સામાન્ય લેખ પદ્ધિનિ જૂના પુસ્તકોમાં જેમ ઘણી વાર જોવામાં આવે છે
તેમ આમાં પણ માત્રમ પડે છે તથાપિ જ્યાં આગળ ગૂંજરાનીમાં અકાર

હોય છે, ઘડાર હોયછે કે દકાર હોયછે, ત્યાં આ લેખમાં બહુધા ॥ માલમ પડે છે, એ દાંઈ લેખકોની કારીગરી દોષ એમ લાગતું નથી; જૂની ગૂંચરા-તીનાંજ એ રૂપ છે.

અંધની લેખનશૈલી કરતાં એમાં સમાયતા તત્વજ્ઞાન માટે એ અંધ વિશેષ ઉપયોગી છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા એટલો બધો સુપ્રસિદ્ધ અંધ છે કે તે વિષે આ જગતે કંઈ વધારે વર્ણન કરવા જેવું રહેતું નથી તોપણ કોઈને એવો એક પ્રશ્ન સહેજ ઉત્પન્ન થાય કે, જ્યારે ગીતાનાં અનેક ભાષાંતરો પ્રાકૃત ભાષામાં ઉપવ્યંધ થાય છે ત્યારે વળી આ ગીતાનું શું કામ હતું? નરહરદાસે જ્યારે આ પુસ્તક લખ્યું ત્યારે આજના જેટલાં પુસ્તકો ગૂંચરા-તીમાં ગીતાનાં હશે કે નહિ એ વાત સદેહવાળી છે. આમને લાગેછે કે તે અરસામાં આવી સંપૂર્ણ ભગવદ્ગીતા બીજાની લખેલી બાગ્યેજ હશે, આ વખતમાં તો કવિતા રૂપ અને ગદ્યરૂપ ગીતાનાં ભાષાંતરો અનેક થયાં છે એટલુંજ નહિ, પણ પદ પદ અર્થ અર્થ અને ભાષ્ય સુદ્ધાંતનાં પણ ભાષાંતરો ઘણાં થયાં છે. એમ છતાં પણ તેમાંના કેટલાક એવાં છે કે તેમાં માત્ર મૂળનોજ અર્થ સંક્ષેપમાં કહ્યો હોયછે જેથી વિશેષ પ્રુથાસાની અપેક્ષા રહે છે; કેટલાંક એવાં છે કે તેમાં અનેક વાર પૂર્વ પક્ષ ઉઠાવી ગદ્યન શાસ્ત્રીય વિચાર ચલાવેલા હોવાથી તે સામાન્ય લોકોને ઉપયોગમાં આવી શકતાં નથી કેટલાંક એવાં છે કે તેમાં એકની એક વાતનું અર્થિતઅર્થેષુ કરીને અંધ વધારી દીધેલો હોવાથી સામાન્ય લોકો તેનો આદર કરતા નથી; કેટલાકે વળી કેવળ પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાના હેતુથીજ તેના અર્થનો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિસ્તાર કરેલો હોવાથી તેમાં મૂળનો અર્થ કામમ રહ્યો હશે કે કેમ એવી લોકો શંકા કરે છે; અને કેટલાકે તો પોતેજ ગીતાનું તાત્પર્ય જ સમજનારા હોઈને કાંઈના કરેલા ભાષાંતરો ઉપરથી ઉતારો કરી ગદ્યરૂપ કે પદ્યરૂપ ભાષાંતરો ઇલાવેલાં હોવાથી તેવા અંધો ઉપર નિરાશાને શ્રદ્ધા યતી નથી, આ અંધમાં ગીતાનો અર્થ સ્પષ્ટ અને સ્પષ્ટથી ભાષામાં કહેવા ઉપરાંત જ્યાં જોઈએ તેટલોજ ત્યાં અર્થનો વિસ્તાર પણ કરેલો હોવાથી વાંચનારને વિશેષ ઉપયોગી થવાનો સંભવ છે. આ અંધમાં જ્યાં જ્યાં કાંઈ

શબ્દો વાપરેના છે ત્યા ત્યા માન અર્થદર્શક ટીકા આપવામા આવી છે; કેમકે ગીતાના શાસ્ત્રીય પ્રિય ઉપર લખાણથી ટીકા આપના જતા અથ ઘણો મોટો ધર્મજ્ઞય

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સામાટે આટલીબધી પ્રસિદ્ધિ પામી છે તથા એમાં કયા કયા પ્રિય સમાયના છે, એ વાત અમે પાછળ કહી ગયા તેમ ઘણી પ્રસિદ્ધ દ્વાવાધી આ જગોએ તે વિશે કાઈ ન કહેતા જિજ્ઞાસુને માત્ર અમે અથ વાચવાનીજ બલામણુ કરિયોછિયે

નરહરદાસની વિશેષ હકીકત અમને હમણા મળી શકી નથી, તેથી આ અથમા તેનું જીવનચરિત્ર ન આપતા એ કવિના બીજા અથો પ્રકટ કરતી વખતે બની શકશે તો તે અમે આપીશુ

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

नरहरिकृत
श्रीसद्
भगवद्गीता.

अध्याय १ लो.

राग पूर्वछाया.

परम पुङ्ख परमातमा, कुरि निरञ्जन निराक्षर,
नमु नित्य निज उपने, जे व्यापक विश्वाधार १
भूण प्रकृति महत्तत्त्व अह, त्रिशुलु तत्व योवीश,
विश्व वरायर प्रगटियु, समर्थ श्रीनगदीश २
सरजे पाणे स वरे, प्रभुलीला अनत अक्ष्ण्ड,
जेनी गति देा प्रीछे नहि, ते अभूर्त्ति अकण अभ ३

१ निरञ्जन—निष्कल २ भूण प्रकृति—माया महत्तत्त्व—मायाया
ची उत्पन्न यथेनु जगत्तनु भरलुभूत तत्व अह—अहकार नामनु तत्व
(महत्तत्त्वमायी उत्पन्न यथेनु) त्रिशुलु—सत्त्व रजस, तमम् अे नामना
त्रलु शुलु (अहत्तत्त्वनु कार्य) योवीश तत्व—(त्रलु शुलुमायी उत्पन्न
यथेना) पय भूत अने पय त्रिप अे तमो शुलुनु मय, पय छद्रियो ने
पय प्रालु अे रजे शुलुनु कार्य, वार अत करलु अे मत्त्वशुलुनु कार्य, अेम
अधा भगीने योवीश तत्व वरायर—स्थावर जगम ३ स वरे—क्षय करे

- અનંત નામ અનંત ગુણ, હરિ અનંત રૂપ અપાર,
 નમો નમો તે તત્વને, જે નિરજન નિગકાર ૪
- સર્વ અર્થામી હરિ, મદોદિત મહાવિષ્ણુ,
 તે પુરુષોત્તમ ધ્યાયજો કેવલ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ ૫
- સાધુ ધર્મને પાળવા, દુષ્ટનો દેડવા ઠામ,
 ભાર ઉતાવળ ભૂમિનો, પ્રગટ્યા શ્રીકૃષ્ણ રામ ૬
- ચક્રગતિલઙ શ્રીકૃષ્ણજી (અને) વસુદેવસુત વાસુદેવ,
 દેવકીન દન દયાનિધિ અમર કરે જેહની સેવ ૭
- ગોપુત્રનાયક ગોવિંદજી, હરિ ગોપીવલ્લભ શ્યામ,
 ન દતણે ઘેઠ નાથજી, પ્રગટ્યા શ્રીકૃષ્ણરામ ૮
- પશોદાણવન યાદવો, ભક્તવત્સલ ભગવાન,
 વૃંદાવનચ દ વિકૃતો, જેહજી ધરે મુનિવર ધ્યાન ૯
- મથુરામહા તે માવજી, કંચો ક સાદિકનો નાગ,
 દારકાનાથ વેદુ કપતિ, જે પૂરાણ બ્રહ્મ પ્રગટ ૧૦
- અતુર્લૂક રૂપે હરિ, ભાઈ પ્રગટ્યા શ્રીપરબ્રહ્મ,
 હરિ નીલા જે ચિત ધરે, તેકના દળે ગુલાગુલ ઝર્મ ૧૧
- શ્રીવાસુદેવ મ કર્પા, અને પ્રભુમન અનિરૂદ્ધ જેહ,
 નર્મ લીલા શ્રીકૃષ્ણ ધરે એ, પ્રગટ પુરુષોત્તમ જોહ ૧૨
- જેલો કુતામુત ઉગારિયા, ભાઈ મ કરવી બુધાર,

તે ભક્તવત્સલ આ રહ્યા, જેનો નિગમ ન બાંધે પાર	૧૩
તે અર્જુનનો થયો આગયિ, કહાવ્યું કૃષ્ણાર્જુન નામ,	
પ્રભુજીએ પાડુપુત્રના, કરચા તે સઘળા કામ	૧૪
તે હરિ પરબ્રહ્મ ધ્યાઇયે, (જેણે) કર્યું અર્જુનને ધર્મજ્ઞાન,	
મોહ નિવર્ત્યો કપિધ્વજતણે, કરતા તત્ત્વનું પાન	૧૫
અર્જુન શોક સમુદ્રમાં, ભાઈ મગ્ન હવેા જેણી વાર,	
શ્રીકૃષ્ણ તત્ત્વ નાવે કરી, ઉદ્ધરિયો તેણી વાગ	૧૬
સુદ્ધ મમે અર્જુનને કહ્યું, કૃષ્ણજીએ નિરધાર;	
વેદવ્યાએ તે અર્થના કરચા, શ્લોક સાતસે સાર	૧૭
જે સુણતા સ શય ટળે, મોહ કર્મ મર્વ લાય,	
કૃપા કરી કૃષ્ણજીએ કહ્યા, કેવળ તેહનો ઉપાય	૧૮
શ્રીભગવદ્ગીતાતણે, ભાઈ અર્થ અગમ્ય અપાર,	
શ્રીકૃષ્ણ કૃપાએ પામિયું, ઉપનિષદનું સાર.	૧૯
સદૃશ્ય સ તને પ્રણમું, માશું એક પસાય;	
કૃપા કરો મુને અતિ ઘણી, જ્યમ હરિ તે વહાલા થાય	૨૦
મનુષ્ય હેહ પામ્યાતણું, ભાઈ ઉત્તમ ક્ષણ એ સાર,	
સર્વ ભાવે હરિ સેવિયે, અવગ ન ઢીજે વિચાર	૨૧
શુક બ્રહ્મ જ્ઞેત-ચને પ્રણમું, ધરૂં નિરજન ધ્યાન,	
હરિ શુરૂં પ્રસાદે ઉપજે, અનુભવ આત્મજ્ઞાન	૨૨
શ્રીભગવદ્ગીતા બોલવા, કહું પ્રથમ વિષ્ણુ,	

૧૫ કપિધ્વજ—જેની ધનુષા વાનગુ ચિન્હ છે એવો અર્જુન ૧૭
કહ્યું—જે જ્ઞાન કહ્યું અર્થના—તે જ્ઞાનરૂપી અર્થના

૧૯ અગમ્ય—ન સમગ્રાય એવો સાર—તત્ત્વ ('તત્ત્વ એવો અર્થ
અનુભવીને સાગરમાં નપુ સહે નપ્પો છે)

- અર્જુનને મને મોહ ઉપન્યો, દેખાડ્યો (તે) ભાવ મુરાર. ૨૩
 નિશ્ચય તે જૂઠો જીવનો, સાચો તે હરિનો જાણ;
 પૂર્વપક્ષ ન મોહિયે, સિદ્ધાંત હૃદયે આણ. ૨૪
 જીવનું જીવત્વ તો ટળે, જો સેવે પક્ષ સિદ્ધાંત;
 સિદ્ધાંત પક્ષ સેવ્યા વિના, કર્મ વિષે ભમે પ્રાંત. ૨૫
 તે કારણ સહુ સાંભળો, સાવધાન થઈ જન;
 અવર પ્રપંચ સહુ પરહરો, થડો કેવળ કૃષ્ણવચન. ૨૬
 કૃષ્ણવાચક જે કો થહે, તે પરમ શીતલ સુખી હોય;
 નહિતર જીવ સંસારમાં, ફરી પામે મોહ. ૨૭
 અજ્ઞાની તો માને નહિ, ભાઈ હરિના હિતવચન;
 દુષ્ટ દુર્યોધન અવશ્યે, ખામ્યો તેહ પતન. ૨૮
 પૃથ્વીકેરે કારણે, માડ્યો માહોમાંહી વિરોધ;
 ધર્મક્ષેત્રમાંહી આવિયા, યુદ્ધ કરવા મહાયોધ. ૨૯
 પાંડુપુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રસુત, મંગે યોધ અપાર,
 સાત અગિયાર ક્ષોણી લેઈ આવ્યા, યુદ્ધ કરવા નિરધાર. ૩૦
 અગ્યાર ક્ષોણી અધર્મને, ધર્મને ક્ષોણી સાત;
 કહે નરહરિ જય ત્યાં સદા, જ્યહા કૃષ્ણદેવ સાક્ષાત. ૩૧
 વેદવ્યાસને પૂછિયું, રાયધૃતરાષ્ટ્રે એમ;

૨૪ નિશ્ચય ધૃ—જીવનો નિશ્ચય જૂઠો હોય છે ને હરિનો નિશ્ચય સાચો હોય છે પૂર્વપક્ષ ધૃ—વાદીએ ઉદાવેલી તકરાર અથવા સિદ્ધાંતને વધારે દૃઢ કરવાને ઉદાવેલો સંશય .

૨૫ જીવત્—જીવપણ. પ્રાંત—પ્રાનિનડે અથવા ભાતિનાજો થયેતો

૩૦ સાત ધૃ—સાત ક્ષોણી (અક્ષૌહિણી) મૈત્ર્ય પાડવોનું ને અગિયાર અક્ષૌહિણી મેરવોનું

- કુરૂક્ષેત્રકેરી વારતા, તે હું જાણીશ કહો કેમ ? ૩૨
 વ્યામ કહે ધૃતરાષ્ટ્રને, તુજ કહેગે સંજય સર્વ;
 મમ કૃપાથી જાણશે, ભારત અષ્ટાદશ પર્વ. ૩૩
 હસ્તિનાપુર માંહી ગદ્યાં, (અને) કહેશે કુરૂક્ષેત્રની વાત;
 સંજય વિદ્યાર્થી વ્યામનો, પામ્યો દેવચક્ષુ સાક્ષાત. ૩૪
 સંજય વિદ્યાર્થી વ્યામનો, અને ધૃતરાષ્ટ્રનો દ્વારપાલ;
 મુજ વાત કહે કુરૂક્ષેત્રની, પૂછે જન્માંધ ભૂપાળ. ૩૫

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ.

ઓપાધ.

- સંજય પ્રત્યે પૂછે રાય, પુત્રનેહ અતિ આતુર થાય;
 પાંડુપુત્ર મમ મુત તે મળ્યા, તે સુદ્ધ કરવા કુરૂક્ષેત્ર પળ્યા. ૩૬
 ધર્મક્ષેત્ર જઈ દીધું જેહ, મુજને કહે સંજય તું તેહ;
 ધર્મક્ષેત્ર જે દીજે કર્મ, સહસ્રગણો તે થાયે ધર્મ. ૩૭

સંજય ઉવાચ.

- મુણુ નરેન્દ્ર કહું તુજ તેહ, પૂછ્યું અતિ આદર કરી જેહ;
 પાંડવતું મેન જોઈ રાજન, વ્યગ્ર ચિત્ત હુઓ દુર્યાધન. ૩૮
 દ્રોણ પ્રત્યે આવ્યો તતકાળ, ઇમ વાયકે ગોઠ્યો ભૂપાળ,
 રાય દુર્યાધન ગોઠ્યો જેહ, નવ શ્લોકે સંજય કહે તેહ ૩૯

૩૪ રહ્યા — ૨૯૫ રહ્યા દેવચક્ષુ—દિવ્યગ્ઞાન ૩૫ જન્માંધ ભૂપાળ—
 જન્મથી આધિગો રાજા—ધૃતરાષ્ટ્ર ૩૭ ધર્મક્ષેત્ર—કુરૂક્ષેત્રનું જીવન નામ
 સહસ્ર ગણો—' સહસ્ર તણો ' એવો, પાઠ છે ૩૮ દ્રોણ પ્રત્યે—દ્રોણની
 તરફ ૩૯ નવ શ્લોકે—ગીતામાના શ્લોક ૨ નંબરી ૧૦ માં સુધી

દુર્યોધન ઉવાચ

દ્રોણ પ્રત્યે દુર્યોધન રાય, વાયક જોવે જોઈ અભિપ્રાય, પાડવનુ નેન્ય જુઓ તમો, એ દુ ખ મણુ ન લાયે અમો	૪૦
દુપદપુત્ર ત્યા કહિયે જોહ, વ્યૂહગ્યના રાજે છે તેહ, સિધ્ધ તમારા તે ધીમત, એ દુ ખ નાલે અમારે અત	૪૧
પાડવના મહારથી જોહ તમ આગળ વિનવુ હવે તેહ, ભીમ અર્જુનયોધ મહારૂ, રણમા આવ્યા કરી મહુ ચૂર	૪૨
યુધુધાન વિરાટ મહારથી, દુપદ સરખા નર કો નથી, ધૃષ્ટકેતુ એકીતાન ડાગીરાજ, એ મહાળગિયા પૃથ્વીતલ આજ	૪૩
પુત્રજિત કુતીલોજ ને રોમ, મહામુલત નિર્મ્યા એ દેવ, યુધામન્યુ વિક્રાત જોહ, ઉત્તમ વીર્યવાન વળી તેહ	૪૪
મુલદ્રાસુત કહિયે અભિમન્ય, વગી દ્રૌપદીના કહિયે તન, એ સર્વ પાડવના મહારથી, હવે કહુ આપણા તે ડથી	૪૫
પાડવના કદા જે આડહ, તેષે આપણા છે અતિ પ્રોહ, મારા નેન્યના નાયક જોહ, તમ આગળ વર્ણવુ હવે તેહ	૪૬
પેહેલુ મારે તમો દિવદેવ, વળી વળી સ્વામી કહુ અવશ્યમેવ, તમ અમાન પ્રેયોજ્યમા નથી, જોયુ વિવિધ ચેરે મે કથી	૪૭
બીખતણુ વિદિત તે નામ, જેણે યુદ્ધે જીત્યા પન્થુરામ, કર્ણ કૃપાચારજ વળી લાણ, અમિત બળ એહના પ્રમાણ	૪૮
અશ્વત્થામા વિકર્ણ મહાવીર તે યુદ્ધ કરતા લાજે નહિ ધીર, સોમદત્ત તેહનુ અભિધાન, જેણે રૂદ્રથકી પામ્યુ વરદાન	૪૯

૪૧ દુપદપુત્ર—ધૃષ્ટદુમ્ન ધીમત—બુદ્ધિમાન ૪૪ વિક્રાત—પરાક
મવાળો ૪૬ આરહ—(યુદ્ધે) ચડેલા નાયક—મુખ્ય—અગ્રેસર ૪૮ વિ
દિત—રખ્યાત વિદિત એવો પાદ છે ૪૮ પામ્યુ—નાપ્ત કયુ

અનેક યોધ ધીર્તા છે હણં, તે મુજ અરથે આવ્યા હવિત તણ; ૫૦
 નાના શસ્ત્ર ધરી રક્ષા શૂર, સુદ્ધ કરવા પ્રત્યે અતિ આતુર.
 બેહુ મેનાના નાયક દહી, વળી દુર્યોધન ઘોર્યો મહી;
 મેનાપતિ મારો ભીષ્મ જણ, તેણે રાખિયું સૈન્ય નિરવાણ. ૫૧
 યદ્યપિ સૈન્ય મારે છે ઘણું, તોય અપૂર્ણ બળમાનું તેહતણું;
 પાંડવને અક્ષૌહિણી છે આત, મેનાપતિ ભીમ વિખ્યાત. ૫૨
 તોયે પાંડવનું બળ દીસે ઘણું, મત્ય મત્ય ગુરૂણ હું બહુ;
 દુર્યોધનનો અભિપ્રાય ત્યાં એહ. દ્રોણ પ્રત્યે જણાવે તેહ. ૫૩
 ભીષ્મતણી તો દૃષ્ટિ છે ત્યાંય, યદ્યપિ એહ રહ્યો છે આંય;
 તે માટે સૈન્ય અપૂરણ રાય, દુર્યોધનનો એહ અભિપ્રાય. ૫૪
 દ્રોણાચાર્ય એ વાત મન ધરો, હવે ભીષ્મતણી તે રક્ષા કરો;
 આપાપણે સ્થાનકથકી યોધ, ભીષ્મ પ્રત્યે આવે ધરી મોદ. ૫૫
 એમ ભીષ્મને દીધું બહુ માન, ભીષ્મ તે મહાપ્રતાપવાન;
 ભીષ્મે વળતું કીધું જેહ, ધૃતગન્ધને સજય કહે તેહ. ૫૬
 કુરૂવૃદ્ધ પિતામહ ધીર, (તેણે) હર્ષ પમાડ્યો દુર્યોધન વીર;
 ગજર્થો ને કીધો મિંહનાદ, ત્યારે દુર્યોધન પામ્યો ઉદહાદ. ૫૭
 કરી મિંહનાદ કર્યો શ જનાદ, ત્યારે સૈન્ય સજયું તણ પ્રમાદ;
 ભીષ્મ તે મહાપ્રતાપવાન, મર્થ આવ્યું સૈન્ય થઈ માવધાન. ૫૮
 ભેગી શ જનાદ બહુ હોય, પણવ ગોમુખ વાળે મોય;
 અનેક વાજિત્ર વાળે ઘણું, કેઈ પેર નામ લેઈ તેહતણું. ૫૯
 સમસ્ત વાજિત્રનો શબ્દ જો. થયો, તે કાપડે નવ વ્યયે સહ્યો,

હવે પાડવની સેનાનો હર્ષ, તે સુણિયે રાય તણ અમર્ષ	૬૦
ઉન્નવલ અશ્વ પ્રૌઢ અતિ ચાર, તે દિવ્ય રથ જોડયા નિરધાર,	
સકળ લોક આવે જાય જોહ, દિવ્ય રથ તો ભણિયે તેહ	૬૧
તેણે રથ જોઠા શ્રીલક્ષ્મીકાત, જેહનું નામ ટાળે સર્વ ધ્વાત;	
વળી અર્જુન ત્યાં જોઠો મહાધીર, દિવ્ય શ ખ પૂર્યા તેહ વીર	૬૨
દુર્યોધનના સેન્યનાદ જેહ, તે આગળ ઢ કાયા તેહ,	
પાયજન્ય શ ખ જે સાર, તે હૃષીકેશે પૂર્યા નિરધાર	૬૩
દેવદત્ત શ ખ તો જેહ, અર્જુને પૂરિયો તેહ,	
મહાશ ખ પૌંડ્રક તે જાણુ, ભીમરેને પૂર્યા નિરવાણુ	૬૪
અન તવિજય શ ખ જે હોય, રાય સુધિષ્ઠિરે પૂર્યા સોય,	
મણિપુષ્પક શ ખ તો જેહ, નકુલ સહદેવે પૂર્યા તેહ.	૬૫
કાશીનો રાજા કાશીરાજ, મહાળજિયો પૃથ્વીતળ આજ,	
વળી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શિખ ડી જાણુ, મહાયોધ સાત્યકિ પ્રમાણુ	૬૬
દ્રુપદરાય વળી દ્રૌપદીના પુત્ર, સુભદ્રાસુત તો શોભે યત્ર,	
એ સર્વેએ શ ખનાદજ કરયા, સુદ્ધ કરવા રણુમા સ ચરયા	૬૭
પાડવના સુભટના શ ખનાદ, તે તવ પુત્રને ઉપજાવે જાધ,	
હૃદય વિહારે તવ સુતતણુ, સુણી શબ્દ કષ્ટ પામ્યા ઘણુ	૬૮
પૂરાયો પૃથ્વી આકાશ, શબ્દ સુણી પામ્યા ઘણુ ત્રાસ,	
શ ખનાદ સુણી રાજન, કાયર નથી થયા જેહના મન.	૬૯

૬૧ સમગ્ર લોક—સમગ્ર લોકમા ધ્વાત—અધાર ૬૩ પાયજન્ય—
પાયજનનામ દૈત્યો મારીને મેળવેનો શ ખ -હૃષીકેશ—ભગવાન—વિષ્ણુ

૬૫ મણિપુષ્પક ૪૦—નકુલે સુધોપ નામના ને મહદેવે મણિપુષ્પક
નામના શ ખનો નાદ કર્યો એમ મૂળમા છે “નકુલ સહદેવચ મુરોપમણિ
પુષ્પકૌ” (૧-૧૬)

૬૮ પૂરાયો ૪૦—તે શ ખનાદ પૃથ્વી તથા આકાશમા પૂરાયો દ્રોણ
પ્રમુખ —દ્રોણ આદિ

દ્રોણપ્રમુખ સુભટ તો જોહ, યુદ્ધ કરવા આબ્યા સર્વ તેહ,
 તવ પુત્ર આયુધ મજ કરી, રહ્યા ધનુષ્ય વિષે શર ધરી ૭૦
 તેણે સમે અર્જુને કર્યું જોહ, સજ્ય ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે કહે તેહ,
 ત્યારે કપિધ્વજે ગાહિવ સજ કર્યું, ઇમ કૃષ્ણ પ્રત્યે વાયક ઉચર્યું ૭૧
 દૃપીદેશ પ્રત્યે અર્જુન, ઇમ વાયક યોદ્યો રાજન,
 અચ્યુત મારી વિનતિ દાખ, ઉભય સેન્ય મધ્યે રથ રાખ ૭૨
 જોઉં સુભટ આબ્યા છે કોણ, યુદ્ધ કરવા પોકીને પોણ,
 જે અશ્વવિદ્યા વિષે હોય સુખુદ્ધ, પછે તે સાથે સ્વામી કીજે યુદ્ધ ૭૩
 યુદ્ધ કરવા આબ્યા જોધ જોહ રૂડી પેરે જોઉં કૃષ્ણ તેહ,
 દુર્યોધનનું કરવા પક્ષ, જુઓ કોણ સુભટ વિમુક્ષ ૭૪
 દુર્બુદ્ધિ ધૃતરાષ્ટ્રના તન, તેનું પ્રિય કરવા આબ્યા કોણ રાજન,
 એવું દૃપીદેશને કહી, ગુહાદેશ બેઠો સજ થઈ ૭૫

સંજય ઉવાચ.

સંજય કહે મુજો રાજન, કૃષ્ણે અશ્વને કીધી સાન,
 બેહુ સેના મધ્ય તેણીવાર, એટલે રથ આબ્યો નિરધાર ૭૬
 કૃષ્ણ કહે સુહૃદ્ય અર્જુન વીર, જોઈ સુભટ યુદ્ધ કરે ધીર,
 અર્જુને સર્વ સામુ જોયું સહી, પણ સમ્યક્ કો ઝોળખાએ નહિ ૭૭
 સત્તાહ ટોપ પહેરી સજ થયા, એક નેન ઉઘાડા મૂકી રહ્યા,
 પછે અર્જુનને સુભટ શ્રીહરિ, તે ઝોળખાવે આગળી કરી ૭૮

૭૩ પોણ—પણ યુદ્ધ કરવાનું પણ પોકીને—પણ લેખને—પ્રતિગા
 કરીને (પોકતુ—ભવિષ્ય કહેતુ) ૭૪ વિમુક્ષ—વિમુખ્ય ૭૫ મુદ્રેશ—
 અર્જુન ૭૭ સમ્યક્—સારી રીતે ૭૮ સત્તાહ—બખતર ટોપ—બખતરની
 ટોપી

સકળ યોધ આ જો રે વીર, આગળ જો ઉભા જો ધીર;	
એક લીધ્મ ને બીજો દ્રોણ, જેહની તુલા ન આવે કોણ.	૭૯
વળી અશ્વત્થામા કેલું જોય, કૃપાચાર્ય ઉભા છે સોય;	
દુર્યોધન પ્રમુખ સર્વ શૂર, યુદ્ધ વિષે તે અતિ ચતુર.	૮૦
ત્યાર પૂઠે હવું ત્યાં જેહ, પૂછે ધૃતરાષ્ટ્ર સંજય કહે તેહ;	
દુર્યોધનની સેના જોઇ, અર્જુનની ગતિ ભક્ષજ હોઈ.	૮૧
અર્જુનને એહ આગ્યું જ્ઞાન, લીધ્મ મારા પિતૃ સમાન;	
કર્ણ દુર્યોધનાદિકે બ્રાતં, અને દ્રોણ ગુરૂ પૂજાનું પાત્ર.	૮૨
શક્ય પ્રમુખ માતુલ ત્યાં એહ, દુર્યોધનમુત પુત્ર મમ તેહ;	
શત્રુની સેના વિષે રાય, અર્જુનને મિત્રભાવ તે યાય.	૮૩
કો શ્વસુર કો મિત્રજ હોય, ઉભય સૈન્ય વિષે એમ જોય;	
કુંતાસુતનો ગયો જોઇ ગર્વ, બંધુવર્ગ ત્યાં હીકું સર્વ.	૮૪

અર્જુન ઉવાચ.

સુણો સ્વામી શ્રીવેકુંઠ ધણી, કૃપા ઉપની મુજને અતિ ધણી;	
સ્વજન જોઇ હું ભક્ષજ થયો, મારા મનનો ઉત્સાહજ ગયો.	૮૫
યુદ્ધ કરવા આગ્યા રનેહપાત્ર, તે જોઈ મીઠાચે મમ ગાત્ર;	
ધ્રુજ ઉપને મારે અંગ, મુખ સૂકાય છે શ્રીરંગ.	૮૬
શરીર વિષે શેમ ઉભાં થાય, એ દુઃખ મેં તો સહુ ન જાય;	
ગાડિવ ધનુષ્ય હસ્તથી પડે, દાઝી ત્વચા શોકાગ્નિજ વડે	૮૭
મન માઝું ભ્રમણ કરે દેવ, સમર્થ નહિ રાખવા અવશ્યમેવ;	

જેણે કરી અકલ્યાણુ-૪ હોય, એવા અપશુકન આ જોય. ૮૮
 વામાગ તે કરકે આજ, કહો દેશવ શુ' ધાયે કાજ ?
 સ્વજનતણો વધ કરતાં સ્વામ, શ્રેયતણો નવ દેખું ઠામ. ૮૯
 જયની ઇચ્છા હું નવ કડું, રાજ્ય મુખ મર્વે પરહડું,
 વિપય ભોગ સ્વામી એ વ્યર્થ, હવિતવ્યનો મારે નથી અર્થ. ' ૯૦
 વર નિહા માગી પેટજ ભરૂં, પણ એણે રાજ્યે ગોવિંદ શુ' કરૂં ?
 સ્વજનતણો વધ કરતાં સ્વામ, અમને શ્રેય નથી એણે ઠામ. ૯૧
 સ્વામી સુહૃદના હિતને કાજ, વિવિધ ભોગ ઇન્દ્રિયે રાજ,
 હવિતવ્ય ભોગ તણને જેહ, યુદ્ધ કરવા આબ્યા સર્વ તેહ. ' ૯૨
 આશ્રય પિતર પૌત્ર આવિધા, વળી પિતામહ માતુલ ભાવિધા;
 શ્યમુર પૌત્ર સાળા ત્યા જેહ, મગા સખ ધી આબ્યા તેહ. ' ૯૩.
 એહનો વધ કૃષ્ણ કથમ કીજિયે, પાપ કરતા અમો ળી'જિયે,
 એ વધ કરે તો કરજે આજ, પણ અમારે નથી કરો કાજ. ૯૪
 જો ઇદ્રાગને જોમુ છત્ર ધડું, તોય એહનો વધ નવ કરૂં,
 તો પૃથ્વીતણી કયા કોણ માત્ર, એહ અમારે પૂજના પાત્ર ? ૯૫
 દુર્બોધનાદિકનો વધ કરી, અમો મુખ પામું કથમ કઠી,
 હવે મર્વ પ્રકારે નાય, અમો એહવી ન કરવી વાત ૯૬
 એ મર્વ આયુધ સજ કરી રદા, પણ મારા મનના મનોરથ ગયા,
 જો એના વધની કીજે વાત, તો અમને હોયે નર્કપાત ૯૭
 સુણો માધવજી વિનતિ કરૂં, સત્ય વાયક અમો ઉચરૂં;
 સ્વજનતણો વધ કરતા સ્વામ, અમને મુખ નહિ એકુ ઠામ. ૯૮

૮૮ શ્રેય—કલ્યાણ ૮૦ હવિતવ્ય—હવતર ૯૧ વર—ઉત્તમ નિહા
 માગીને પેટ ભરૂં, એ ઉત્તમ ૯૨ સુહૃદ—વાહાવા ૯૬ 'દુર્બોધનાદિકો વધ
 ના કરી એનો પાઠ છે

એ નથી દેખતા અજ્ઞાને કરી, લોભે ચિત્ત લીધાં ઝોહનાં હરી;
 કુલક્ષ્યકૃત દોષ ત્યાં જેહ, મિત્રદ્રોહહુતું પાતક તેહ. ૯૯
 એ વિવેકે જાણે નહિ, પણ અમો સર્વ ટાળવું મહી;
 સાંભળો સ્વામી સત્યસ્વરૂપ, દેખતાં નર પડે ક્યમ દૂષ ? ૧૦૦
 કુલક્ષ્ય કરચે કુળનો જે ધર્મ, તે નિશ્ચે નાશ પામે પરબ્રહ્મ,
 ધર્મનાશે કુળ સઘળું દેવ, અધર્મ તે બ્યાપે તતજેવ. ૧૦૧
 અધર્મે પરાભવિયે તેહ, ઉત્તમ કુળની સ્ત્રી ત્યાં જેહ;
 દુષ્ટ ચિત્ત સ્ત્રી થઈ જોણીવાર, ત્યારે નીચ સંગ તે કરે નિરધાર. ૧૦૨
 નીચથકી ઉપજે સતાન, તે તો શુદ્ધ ન હોય ભગવાન,
 અશુદ્ધ તિલતર્પણ જો કરે, તો તે કુળ નરકે સંચરે. ૧૦૩
 કુળક્ષયનો કર્ત્તા ત્યાં જેહ, કુલીપાક વિષે પડે તેહ;
 કુળને નાશે ધર્મ તે જાય, પછે અધર્મ તે વરતે ચદુરાય. ૧૦૪
 અધર્મે વર્ણસંકર હોય, પછે જાતિ ધર્મ લય પામે સોય;
 જેહનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ પામ્યો નાશ, તેહને નિરતર હોય નર્કવાસ ૧૦૫
 વેદબ્યામના સુખથી સુદુષ્ટું ઇંમ, તો કહો કૃષ્ણ આચર્યો ક્યમ ?
 વળી અનેક કષીચરે કહ્યું, શ્રુતિ સ્મૃતિ વિષેથી લહ્યું. ૧૦૬
 એ મહાકદ્દ સુણો વૈકુંઠરાય, જે અમને પાપબુદ્ધિ તે થાય;
 અમો તમારે સાનિધ્ય રહું હંશ, અને પાપબુદ્ધિ આવે જગદીશ ૧૦૭
 એ દુષ્ટ તમને કહીએ કૃષ્ણ, તમો સર્વેશ્વર બ્યાપક વિષ્ણુ,

૯૯ કુળક્ષય કૃત દોષ—કુળનો ક્ષય કરનાથી થયેનો દોષ ૧૦૨ અધર્મે
 ઇં—અધર્મ થનાથી ઉત્તમ કુળની સ્ત્રીઓ પરાભવ પામેછે—૨૧૧મું
 તથાને વ્યભિચારાદિક દોષનાથી થાય કે

૧૦૩ અશુદ્ધ—વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયેનો પુત્ર ૧૦૭ સાનિધ્ય—
 પામે અને ઇં—એમ જના પણ અમને પાપ બુદ્ધિ આવે

- રાત્ર્ય મુળને લોભે કરી, કામ કીજે વધ ઝોડુનો હરિ. ૧૦૮
- અર્જુને ઈમ વિચાર્યું સહી, મૃત્યુ ભલું પણ જો કૃત્ય કાંઈ નહિ;
હું ગુરૂ સામે રહી યુદ્ધ નહિ કરું, સંગ્રામ વિષે આયુધ નહિ ધરું. ૧૦૯
- ઈમ કરતાં ને જો મારશે, તો મુજને ઉત્તમ ગતિ હશે;
પણ પાપ તો ઉપજશે નહિ, અર્જુને જો નિશ્ચે કર્યો સહી. ૧૧૦
- ત્યાર પૂઠે હવું ત્યાં જેહ, સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે તેહ;
ઈમ કહી અર્જુન તે વીર, રથ પાછળ બેઠો જઈ ધીર. ૧૧૧
- મૂંઝાં હેઠાં ધનુષ્ય ને ઘાણ, હું યુદ્ધ નહિ કરું નિરવાણ;
શોકે મન આતપ્ત તે થયું, દિગ્ભૂતાએ મૈત્રેય તે ગ્રહું. ૧૧૨
- પ્રથમ અધ્યાય વિષે અર્જુન, મોહસમુદ્રમાં હવે મગન;
કહે નરહરિ વિવેકે કરી, અર્જુનને ઉદ્ધારશે હરિ. ૧૧૩
- અંતર્યામી સર્વાવાસ, (તેણે) હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
ઉપભાંચુ તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ બાણ નહિ. ૧૧૪

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे
ऽर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

રાગ પૂર્વછાયો.

મધુસૂદન ત્યાં જોલિયા, અર્જુન પ્રત્યે જોહ,
કહે નરહરિ ધૃતરાષ્ટ્રને, સજ્ય કહે છે તેહ ૧
પરમધૃષ્ટા તે ઉપની, અને નયજી આઠના નીર,
અતિ હુ જ પામતો પાડુપુત્ર, તે પ્રત્યે જોઠના ચક્રવીર ૨

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

સુદ્ધ સમે શ્રીકૃષ્ણજી કહે તુને કયાથી આવ્યો મોહ શોક ?
એણી વાતે અર્જુન તને, જહેશે અનાય લોક ૩
વળી અપકીર્તિ હશે ઘણી, તારી એણી વાતે અર્જુન,
આણી વેળા એ ન જોઈએ, સાવધાન કરે મન ૪
વાચરતા અને શુદ્રતા, વળી દુર્ગતતા તબ્બ વીર,
તુજને એ નવ જોઈએ, કુતીપુત્ર મહાધીર ૫
કલે યપણ તે પરહરી, અને થા બેઠા ભગવત,
વગતુ અર્જુન જોલિયો, સુલિયે શ્રીભગવત ૬

અર્જુન ઉવાચ.

પૂજ્ય પુષ્પે ચ દને, લીધમ દ્રોણુતુ તન,
કયમ પ્રહાર કરૂં બાણના, સાલગિયે મધુસૂદન ૭
શુર પિતૃનો વધ કરી, અને લોગવિયે લોગ,
તેહયે શિક્ષા અતિ ભલી, પણ એહ કૃત્ય કરવુ અચોગ ૮

- એટલું હું નથી જાણતો જે, એશું કરું સંગ્રામ;
એશું યુદ્ધ ન કીજિયે, ઈમ નથી જાણતા સ્વામ. ૯
- હું જ્ય પરાજ્ય નથી જાણતો, સ્વામી શી વો છે મુજ આશ;
એહનો વધ કીધા પછે, હોય અમારો નાશ. ૧૦
- કુળનો નાશ કીધાથકી, સ્વામી અમો જીવ્યું ક્યમ જાય!
મૂઢ થયું ચિત્ત માહરું, ધર્મે કરી ચદુરાય. ૧૧
- પૂછું પ્રભુજી તમ પ્રત્યે, કહો મુજ શ્રેયની વાત;
હું શિષ્ય સ્વામી તમતણો, આખો શર્ણુ જગતાત. ૧૨
- યદ્યપિ રાજ ત્રૈલોક્યનું જો, પામું હું ભગવત,
તોયે મારા દુઃખતણો, આવે નહિ સ્વામી અંત ૧૩
- એ દુઃખ રૂપિયે દાવાનજો, ઇન્દ્રિય સકળ સૂકાય,
અર્જુને કૃષ્ણને એમ કહું, એ કૃત્ય મુજથી ન થાય. ૧૪
- સુકાકેશ કહે વળી વળી, સુણો સુકેશ ગોવિંદ,
એ યુદ્ધ તો હું નહિ કરું, જ્યા મોઢ પાપ સંબંધ. ૧૫
- આણુગોત્રો અર્જુન રહ્યો, અને કરી પ્રતિજ્ઞા એહ;
વળતું કૃષ્ણે જે કહું, સુણો ધૃતરાષ્ટ્ર તું તેહ ૧૬
- એહ સેના વચ્ચે પામનો, અતિ દુઃખ અર્જુન વીર;
તેહ પ્રત્યે એમ ગોવિંદા, હશીને શ્યામશરીર. ૧૭

ચોપાઈ.

- કૃષ્ણજીએ વિચાર્યું જેહ, સાંભળજો જન કહું હવે તેહ;
વિવેક જ્ઞાન વિના અર્જુન, શોક મોહમાં હવો મગન. ૧૮

કહે કૃષ્ણ હવે ઈમ કરે, જ્ઞાન વિવેકે કગી ઉદ્ધરે,
 જો એ દેહ આત્માનો વિવેકજ લહે, તો અર્જુન કુ ખ ખામતો રહે ૧૯
 પૂર્વપક્ષ અર્જુનનો મુણી, મિદ્ધાતપક્ષ કહે ત્રિભુવન ધણી,
 મિદ્ધાતપક્ષ જાણે જીવ જોહ, હોયે સાક્ષાત્કાર બ્રહ્મ તેહ ૨૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અર્જુન પ્રત્યે કહે ભગવાન, તારે વિષે એ મહાઅજ્ઞાન,
 જેનો શોક જ તુ નવ કરે, તેનો શોક તુ હૈડે ધરે. ૨૧
 વળી પ્રજ્ઞાવતની પેરે થઈ, મારે અરથે એ મરથે સહી,
 તુ નહિ મારે તો શુ એ નહિ મરે, એવા વચન શ્રીકૃષ્ણ ઉચ્ચરે ૨૨
 અર્જુન એ આશ્રહ તુ છાડ, વિચારી યુદ્ધ એહશુ માડ,
 બીજમ દ્રોણાદિકનો જે શોક, નિશ્ચે જાણુ તે કરવો શોક ૨૩
 પરમારથ વિચારે જોહ, સર્વ નિત્ય ત્યા દેખે તેહ,
 દેહ મરે દેહજ ઉપજે સહી, તોય પ રિતને શોક હર્ષજ નહિ ૨૪

ધ્રુ ને આત્મા શુ છે ઇલાદિ જ્ઞાન પ અદ્વિતીયા કહે છે કે “આત્માન ચૈદ્રજાતી
 યાદ્યમસ્માતિ પૂજ્ય । ત્રિમિચ્છન્ કસ્ય વામાય શરીરમનુસજ્વરત્” — “જો
 માણસ વસ્તુત પોતાનું સ્વરૂપ શુ છે તે જાણે તો પછી કોને માટે કપી
 વસ્તુની ઈચ્છા કરીને પોતાના શરીરને પરિતાપ કરે?”

૨૦ પૂર્વપક્ષ—શુરૂ આદિઓ વધ કરવાથી પાપ થાય છે માટે તે કરવા
 યોગ્ય નથી એના મિદ્ધાતના સ્થાપન રૂપ પૂરપક્ષ સિદ્ધાતપક્ષ—પૂરપક્ષ
 ને ખોટો કતાવીને સાચીત કરેનો અર્થ

૨૨ પ્રજ્ઞાવત—જ્ઞાની મારે ઇ—મારે માટે એ મરજે, એવી એવી

- યદાપણની વાતો કરેડે । ૨૩ બીજમ દ્રોણ વગેરે મરજે એવો મોખ તુ મિથ્યા
 કરેડે ૨૪ પરમારથ વિચારે—તત્ત્વરૂપે કરીને વિચાર કરે નિત્ય—અયિ
 નાલી

- ભૂત લવિધ્ય અને વર્તમાન, એ આત્મા નિત્ય કહે લગવાન;
હું તું વિશ્વ આ સર્વે કોય, સદા સર્વદા એમજ હોય. ૨૫
- આત્મા સ્વરૂપ નિત્ય છે એહ, આવી જાયે અર્જુન એ દેહ;
આત્માનું નિત્યપણું જોહ, વળી દૃષ્ટાંતે કહે કૃષ્ણ તેહ. ૨૬
- આત્મા વિષે અર્જુન દેહ એમ, એ દેહ વિષે અવસ્થા છે જેમ;
જ્યમ દેહનો તે દેહજ હોય, પણ આવી જાયે અવસ્થા સોય. ૨૭
- એમ દેહ જાય દેહ આવે સદી, તોયે ધીર પુરૂષ મોહ પામે નહિ;
ઉત્તમ મધ્યમ અધમ તો દેહ, આત્મા વિષે આવી જાયે તેહ. ૨૮
- જ્યમ કૌમાર યૌવન જરા દેહ વિષે, જ્યમ આત્મા વિષે ધીર દેહ લખે;
આત્મા એહ નિરંતર જાય, દેહ સદા અસ્થિર પ્રમાણ. ૨૯
- અર્જુન ભણે કૃષ્ણ છે એમ, તો શોક મોહ ઉપજે છે કેમ;
શોક મોહનું કારણ જોહ, અર્જુન પ્રત્યે કૃષ્ણ કહે તેહ. ૩૦
- શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ, શીતોષ્ણ સુખ દુઃખ એહ દંદ;
આવે જાયે ક્ષણ ક્ષણ તેહ, હૃદય શોકનું કારણ એહ. ૩૧
- એ અનિત્ય જાયે સદી જે કોય, તેહને લાભ અલૌકિક હોય;
જેને વિષે કાળશુષ્ક પીડા ન કરે, પુરૂષર્ષભ તે તારે તરે. ૩૨

૨૫ નિત્ય—અવિનાશી. એમજ હોય—વારવાર જાહેર ને મરજે.
૨૬ એ સર્વેમા જે સત્તારૂપ આત્મા છે તે તો નિત્ય છે, અને દેહ આવેછે ને જાયછે. ૨૭ અવસ્થા—કૌમાર, યૌવન, વૃદ્ધા, વગેરે. જ્યમ ક્રમ—જેમ દેહ એકનો એક રહેતાં છતાં કૌમારવૃદ્ધિ અવસ્થાઓ આવેછે ને જાયછે, તેમ આત્મા એકનો એક છતાં અનેક દેહ આવેછે ને જાયછે. ૨૮ જરા—વૃદ્ધ

૩૧ દંદ—જોડાં. શીત ઉષ્ણ, સુખ દુઃખ, ભૂખ તરસ, વગેરે જોડાને દંદ કહેછે. આવે જાય—ઉત્પન્ન થાય ને નાશ પામે.

૩૨ કાળશુષ્ક—કાળે કરીને ઉત્પન્ન થયેલા શીત ઉષ્ણ આદિ શુષ્કો.

- સુખ દુઃખ સમાન હોય જોહને, જીવન સુકન કહિયે તેહને;
કરતાં આત્મતત્ત્વ વિચાર, સુખદુઃખ ઉપજે નહિ લગાર. ૩૩
- અવિદ્યાએ નિર્મ્યા વિવેક જોહ, નિશ્ચે નાશવંત તો તેહ;
મત્ય સ્વરૂપ આત્મા જોહ જાણ, સદા નિરંતર એક પ્રમાણ. ૩૪
- અસત્ય મત્યને જાણે કયમ? તત્ત્વદર્શી તે જાણે ઇમ;
અમ્યક્ પેરે ઉભય લહે જોહ, તત્ત્વદર્શી તો કહિયે તેહ. ૩૫
- વળી આત્મસ્વરૂપ કહું સુદા મિત્ર, જે જાણે દાણે પરમપવિત્ર;
અવિનાશી તું તેહને જાણ, જોણે આ સર્વ પૂરું નિરવાણ. ૩૬
- એ અવિનાશીનો નાશજ કરે, એવો ત્રેલોક્યમાહી નહિ અવતરે;
વળી દેહ આત્મા વિવેક હરિ કહે, તે અર્જુન જાણી હૃદયમાં શ્રદે ૩૭
- અંતવંત જાણે આ દેહ, આત્માને નથી એશુ મ્નેહ;
આત્મા નિત્ય નિરંજન સદી, અવિનાશી કળાયે નહિ ૩૮
- ઇમ જાણી સુદ્ધ કરે તું વીર, કાયરપણું મૂક્ય યા ધીર,
અર્જુને મનમાંતી ઇમ ધર્મ; બીજા દ્રોણનો વધ કયમ કર. ૩૯
- અર્જુનના મનની વાત જોહ, અત્યામી જાણી તેહ;
મનની ખટક દામવા કાજ, મિત્ર પ્રત્યે ઇમ કરે મહાગજ. ૪૦
- અર્જુન જન એમ જાણે જોહ, નિશ્ચે લગ્ય મૂરખ તો તેહ;
હું ગાડું આ માણસાર, ઇમ જાણે તે મૂઢ નિધાર. ૪૧
- દેહ દેહનો વધ કરે છે વીર, ઇમ જાણીને ત્રહે મર્મ ધીર;

આત્મા ન વધે વધાયે નહિ, ઇમ બાણે તે જ્ઞાની સહી. ૪૨
 જન્મ મરણ આત્માને નથી, બેચું વિવિધપેરે મેં કથી;
 ક્વચિત્ કિંચિત્ કદાચ કો કાળ, એ આત્મા ન હોયે યૌવન વૃદ્ધ બાળ. ૪૩
 પદ્ધતિ કાર સંયુક્ત જે દેહ, આત્માને ત્રિકાળ નહિ તેહ;
 આત્માને જન્મ ત્યાં નહિ, આત્મા નિત્ય નિરંતર સહી. ૪૪
 પુરાણ પુરૂષ તો કહિયે તેહ, દેહ મરતાં મરે નહિ જેહ;
 એક રૂપ સધળે ભરી રહ્યો, એવો આત્મા નેણે લહ્યો. ૪૫
 આત્મા અવિનાશી અજ નિત્ય, આત્મા અવ્યય બાણે રત્ય;
 કેને મારે મરાવે તેહ ? આત્મા એવો બાણે જેહ. ૪૬
 વળી આત્માનું અવિનાશજપણું, મુણ દૃષ્ટાંત કહી તેહ બહું;
 જેમ જૂનું વસ્ત્ર તણ નવું ધરે, તે તજતાં અહેતાં નર નવ ફરે. ૪૭
 ત્યમ દેહી દેહ તજે અહે એમ, પણ સદાએ ત્યમ છે ત્યમનું ત્યમ;
 આત્મા શસ્ત્રે છેલ્યો ન વાય, આત્મા અગ્નિએ નવ દહવાય. ૪૮
 આત્મા ઉદકે આર્દ્ર ન હોય, વાયુ પ્રચલ્યે સૂકાયે ન સોય;
 અછેદ અલેદ અદાહ અકલેદ, આત્મા અગોપ્ય બાણે વેદ. ૪૯
 આત્મા નિત્ય સર્વત્ર સ્થિર બાણ, આત્મસ્વરૂપ અચળ પ્રમાણ;

૪૨ વધે—વધ કરે. વધાયે—મારી શકાય. ૪૩ ક્વચિત્—કોઈ સ્થ-
 લમાં. કિંચિત્—લગભગ જોડેલો. ૪૪ પદ્ધતિ—સત્તા, જન્મ, વૃદ્ધિ, પરિ-
 શ્રામ, ક્ષય, વિનાશ.

૪૫ પુરાણપુરૂષ—સૌથી પ્રાચીન પુરૂષ. ૪૬ અજ—જન્મ રહિત.
 અવ્યય—નાશ રહિત. ૪૭ નવ ફરે—ન બદલાય. ૪૮ દેહી—આત્મા.
 દહવાય—જળાય.

૪૯ આર્દ્ર—ભીનો. પ્રચલ્યે—ચાલ્યે અછેદ—નહિ છેદાય એવો. અ-
 લેદ—નહિ તોડાય એવો. અદાહ—નહિ જળાય એવો. અકલેદ—ન દોહા-
 વરાવાય એવો. અગોપ્ય—ન સૂકવી શકાય એવો.

આત્મા સનાતન જાણે જન, દેહ કાળે નવ પામે પતન. ૫૦
 આત્મા અવ્યક્ત અચિંત્ય એહ, મન બુદ્ધિ ઇન્દ્રિય ન લહે તેહ;
 એ આત્માને નહિ દેહ વિકાર, આત્મા અરૂપ નિર્ગુણ નિરધાર. ૫૧
 એવો આત્મા જાણે જેહ, કહીંએ શોક ન પામે તેહ;
 આત્માને માને જન્મ મરણ, તોયે દુઃખ મ કરે અંતઃકરણ. ૫૨
 જેહ નિત્ય જન્મે નિત્ય મરે, તેહનો શોક કહો કોણ કરે ?
 એવું જાણીને મહાબાહો, તજ્ય શોક મોહ ધરે ઉત્સાહો. ૫૩
 નિશ્ચે જન્મને મરણજ હોય, નિશ્ચે મૃત્યુ જન્મ પામે સોય.
 જન્મ મરણ ટાળવાને કોય, બ્રહ્માદિક સમર્થ ન હોય. ૫૪
 ઇમ જાણી મ કર શોક તુંય, વળી વળી સાચું કહું છું હુંય;
 શરીર નાશ પામતાં સ્વામ, ઉપજે શોક તે અંતરજામ. ૫૫
 શરીર નિમિત્ત શોક મ કરે લગાર, ઇમ કહે કૃષ્ણજી વારંવાર;
 આદિ જેહની નવ લહેવાય, તેહનો શોક કર્યે અર્થ શો થાય. ૫૬
 વળી કંઈ કંઈ મધ્ય ભાગ જાણિયે, પણ તે સાથે સ્નેહ નવ આણિયે

૫૧ અવ્યક્ત—તેજ વગેરે ઇન્દ્રિયો વડે પ્રત્યક્ષ ન થાય એવો. અચિંત્ય
 —મનવડે ન જણાય એવો. ૫૨ આત્માને ઇં—આત્માને જન્મમરણ
 હેન નહિ, એમ છતાં પણ તારી ખાતરી ન થતી હોય, ને તું આત્મા જન્-
 મે છે તથા મરે છે એમ માનતો હોય, તોય તારે શોક કરવાનું કારણ ન-
 થી, એમ કહે છે: આત્માને ઇં.

૫૩ મહાબાહો—હે મોટા હાથવાળા ! ઉત્સાહો—‘ ઉત્સાહ: ’ એનું
 પ્રાકૃત રૂપ. ૫૪ જન્મને—જે જન્મ પામે તેને. મૃત્યુ—મૃત્યુ પામે તેને. ૫૫
 શરીર ઇં—અર્જુન સંકે કરે છે કે શરીર નાશ પામતાં શોક ઉપજે છે તે
 કેમ મરે ? એનું સમાધાન: ૫૬ મી કહીંથી કરે છે. ૫૬ શરીર ઇં.
 શરીરનિમિત્ત—શરીરને માટે. આદિ ઇં—શરીરનું આદિકારણ અવ્યક્ત
 (અરપદ) માયા રૂપ છે.

જોલે ચાલે પિયે અને ખાય, દાણુ એક માટે વિચરીત ધાય. ૫૭
 વળી અંત તેહનો નવ જાણિયે, તેહનો શોક કટો કયમ આણિયે,
 તે માટ કહુ છું નિરધાર, દેહ નિમિત્ત શોક મ કરે લગાર. ૫૮
 એ આત્મા અકળ કલ્યો ન કાળ, જાણુ પડિતને જ્યાં મોહજ ધાય,
 તે આત્માને જોવે મુણે જોય, પણ મર્યદ પેરે ન જાણે કોય ૫૯
 ડો આશ્ચર્યની પેરે જુએ એહને, પણ આત્મા જોયર નોય તેહને,
 વળી આશ્ચર્યની પેરે જોલે અન્ય, તે આત્માનુ પ્રીછે નહિ ચિન્હ ૬૦
 આશ્ચર્યની પેરે મુણે વળી કોય, પણ આત્માને જાણે નહિ સોય,
 વળી વળી અર્જુન કહુ નિરધાર, આત્મા દુર્લભ અકળ અપાર ૬૧
 આત્મજ્ઞાને આત્મા જાણિયે, એહ અનુભવ અતર આણિયે,
 આત્મજ્ઞાન પણ નવ લહેવાય, સત્ય સત્ય કહે ત્રિભુવન રાય ૬૨
 સર્વ દેહ વિષે દેહી જેહ, નિત્ય અવધ્ય જાણુને તુ તેહ,
 તે કાળુ મ કરે કહી શોક, ઇષ્ટ પદારથ સરવે શોક ૬૩
 નિત્ય સ્વરૂપ તો તેહનુ નામ, જે મહા સર્વદા કામનો કામ,
 અવધ્ય તે તુ જાણે સહી, જે દેહ વધતા વધાએ નહિ ૬૪
 એ આત્મા નિત્ય ને દેહ અનિત્ય, હવે ડે'નો શોક મ આણીશ ચિત્ત,
 વળી સ્વધર્મ જોને તુ મ, શોક મ કરીશ કહુ છું હું મ ૬૫
 ધર્મ જોઈને કરે સ આમ, હું જ કરવાનો નથી અટી કામ,

૫૭ મધ્ય ભાગ—ઉત્પત્તિ પઠીતુ ૩૫ જે સરીર એજ માન આપણે
 જોઈ શકિયે જિયે ૫૮ નવ જાણિયે—આયામા લય યાય છે માટે

૬૧ દુર્લભ—ન જાણવામા આવે એવો ૬૩ અવધ્ય—વધ ન કરી શકાય
 એવો ૬૪ વધના—હજુતા વધારે—હજુએ ૬૫ સ્વધર્મ—તારો
 કાર્યનો ધર્મ

ક્ષત્રીનો સ્વધર્મ મિત્ર એય, ધર્મયુદ્ધ કરી પામે શ્રેય. ૬૬
 પુણ્યવંત ક્ષત્રી હોય જેહ, ધર્મયુદ્ધે સ્વર્ગે જાયે તેહ;
 તે યુદ્ધ સહેજે આબ્યુ' અઘ, જે સ્વર્ગલોક પમાડે સઘ. ૬૭
 જો સ્વધર્મ નહિ પાળે આપણે, તો તે અધર્મ આચરે અતિ ઘણો;
 અધર્મે કરી ઉભય લોકજ જાય, મહાઅપકીર્તિ અધર્મે થાય. ૬૮
 ધર્મરૂપ સંશ્રામ નહિ કરે, જો તું યુદ્ધ વિષે મારી નહિ મરે;
 તો તારો ધર્મ કીર્તિ જશ જશે, અને વળી મહાપાપ લાગશે. ૬૯
 લોકમાહે અપકીર્તિ હશે ઘણી, અને જાશે કીર્તિ શિવજીત્યાતણી;
 અપકીર્તિપે મરણુ તે વ ઘ, પણ મરણુપે અપકીર્તિ નિંઘ. ૭૦
 દુર્યોધન કર્ણુ ઇંમ જાણશે, મનમાં મહારથી ગર્વ આણશે;
 એણે ભય પામીને પલાયન કર્યું, અમ આગે આયુધ ન જાયે ધર્યું. ૭૧
 જેહને વિષે અદ્ભુત છે ગર્વ, તે તુજને મોટો માને સર્વ;
 જો તું યુદ્ધ નહિ કરે અર્જુન, તો તું હજીવો પડીશ તેહને મન. ૭૨
 જો તું ધર્મરૂપ નહિ કરે સંશ્રામ, તો તે તાહરાં પાડશે નામ;
 દુર્યોધનાદિક શત્રુ જેહ, તવ સામર્થ્ય નિંદશે તેહ ૭૩
 મર્મવાક્ય વેરી કહે ઘણા, હું ક્યમ કહું વચન તેહતણાં;
 જોટલા ઉદ્ધરું હુંજા નથી મિત્ર, જે જોલે વેરી જોલ વિચિત્ર. ૭૪
 જય પરાજયનો કરતાં વિચાર, તેહ પ્રત્યે કૃષ્ણ કહે નિરધાર,

૬૮ ઉભય લોક ૪૦—આ લોકનો લાભ ન મળે ને પરલોકનો પણ લાભ
 ન મળે ૭૦ શિવ ૪૦—શિવની સાથે યુદ્ધ કરી તેમને જીત્યાની તારી કીર્તિ
 નાર પામશે વ ઘ—વખાણવા જેવું નિંઘ—નિંદા કરના જેવી

૭૩ તારા નામ પાડશે—તારી બાપલો, કાચર, એનાં નામથી નિંદા
 કરશે નામ પાડશે એના જેવાજ અર્થની મરાણીમા પણ લોક જુલા નામે દે-
 વર્ષે એની એક કરે ૧૧ આવેડે. ૭૪ ઉદ્ધરું—ઉપરાત.

બેહુ વાતે તાહરે ગળવત, લાલ ઘણો છે થાને નિશ્ચિંત. ૭૫
 યુદ્ધ કરતાં બે બાથે પ્રાણ, તો પામીશ સ્વર્ગ તું નિરવાણ;
 બે જીવીશ તો પામીશ રાજ્ય, નિશ્ચેકરી દુઃખનો કરી ત્યાજ. ૭૬
 કાયરપણું તું મૂક્યું સર્વ પર, હવે કર નિર્ધાર મારું કે મરું,
 યુદ્ધ કરતાં અથ રૂપરૂ ન હોય, માલગ જ્ઞાન કહું તે સોય. ૭૭
 લાલ અલાલ પરાજય જ્ય હોય, સુખદુઃખ વિષે સરખી દૃષ્ટિ રહે સોય;
 ઇશ થઈ યુદ્ધ કરે તું ધીર, પાપ ન લાગે તુજને વીર. ૭૮
 રાગદ્વેષ મો'થે જોહને, તત્વજ્ઞાની કહિયે તેહને;
 તત્વજ્ઞાન પામે નર તેહ, કર્મયોગ આચરે જન જોહ. ૭૯
 કર્મયોગ વણુ કહે લગવાન, હૃદે ન આવે તત્વજ્ઞાન;
 સાંખ્યયોગ તે બ્રહ્મજ્ઞાન, જોહુકરી હોય દૃષ્ટિ મગાન. ૮૦
 સાંખ્યયોગ કહો અતિ સાર, હવે બુદ્ધિયોગ કહું નિરધાર,
 બુદ્ધિયોગને આશ્રયે જોહ, કર્મે બંધાયે નહિ તેહ. ૮૧
 ઇશ્વરના આરાધન કાજ, કર્મયોગ કહે મહાગજ,
 નિષ્કામપણે કર્મ કરે જોહ, કર્મજન ધનથી મૂકાએ તેહ. ૮૨
 હરિસેવા સ્વરૂપ અદ્ય ધર્મ, તે આચરતા દળે મહાકર્મ;

૭૫ કરતા—' કરતા ' પાઠ છે. ૭૬ નિશ્ચેકરી— નક્કી. અથ—પાપ
 ૭૯ કર્મયોગ—ઉપાસના રૂપ કર્મનો યોગ ૮૦ સાંખ્યયોગ—તત્ત્વવિવેક.

૮૧ બુદ્ધિયોગ—કર્મયોગના અર્થમાં આ શબ્દ વાપર્યો જણાય છે મૂ-
 લમાં આ પ્રમાણે છે “एषा तेऽभिहिता साख्ये बुद्धियोगो विमा नृणु । बुद्ध्वा
 गुप्तो यया पार्यं वर्ममथ प्रहास्यति ।”—“અત્યાર સુધી મેં તને સાંખ્યયોગમાં
 કેવી બુદ્ધિ કરવી તે કહ્યું હવે કર્મયોગમાં કેવી બુદ્ધિ કરવી તે કહું છું,
 હે અર્જુન! એ બુદ્ધિમાંથી તું યદ્યને કર્મ કરીશ તો તને કર્મના બંધન નડશે
 નહિ ” મતવન એ છે કે સાંખ્યજ્ઞાનવડે આત્માનો સાક્ષાત્કાર ન થાય તો
 અત કરણની શુદ્ધિ માટે કર્મયોગ આચરવો.

- હુરિસેવા કરતાં નિર્ધાર, નર્કપાત નો'યે સંસાર. ૮૩
- જ્ઞાનયોગની ખુદ્ધિ તે એક, કુરૂનંદન જ્યાં આત્મવિવેક;
- વિષયી લોકની ખુદ્ધિ અનંત, જેનું અવિદ્યામાં રમે અંત. ૮૪
- નિશ્ચળ ખુદ્ધિ તે આવે જ્યમ, વળી વળી અર્જુન કરવું ત્યમ;
- એવા વચન અર્જુન કહે જેહ, મંદલાગી મહામૂરખ તો તેહ. ૮૫
- જે વેદતણું તાત્પર્ય નવ લહે, અને પુષ્પ ફળે અલ કરી કહે;
- વેદતણે વાદે જે મો'ય, અને તત્ત્વ ન જાણે મૂરખ સોય. ૮૬
- વેદકર્મ કીજે નિર્ધાર, તો સુખ પામીજે એણે સ સાર;
- ઈમ વેદવાદ નિરંતર કરે, તેહનું મન કયમે એ ન ઠરે? ૮૭
- જેહનાં મન વિષયારત હોય, સ્વર્ગ ભોગ દુઢાવે સોય;
- વિપયવચન સુણી અ ત કર્ણ, વળી વળી પામે જન્મ ને મર્ણ ૮૮

*

*

*

*

- કર્મ ફળ દેખાડે બહુ, તે તત્ત્વ ન જાણે મૂરખ સહુ. ૮૯
- ભોગ ઐશ્વર્ય વિષે જેહના મન, તેહને ન ટળે જન્મપતન;
- [ક્રિયા] વિશેષ કર્મ બહુ કરે, આશા બ ધને તત્ત્વ ન ઠરે. ૯૦
- આગળ લોક વિષયારત હોય, વળી વિષય દુઢાવે પ કિંત સોય,

૮૪ જ્ઞાનયોગની—‘નિષ્કામ કર્મયોગની’ એવા અર્થમાં. કેમકે આ કર્મનો પ્રસ્તાવ આલે છે તેમાં સામ્યજ્ઞાનયોગની ખુદ્ધિ કરેવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

૮૫ એ—આગળ કહેશે તેવા. ‘આત્મગત્ય યગ્ન કરનારને અક્ષય સુકૃત થાય છે’ વગેરે પુષ્પિત વચનો ૮૬ પુષ્પ ઈ—પુષ્પ બતાવીને ફળની આશા આપવા રૂપ અવકારવાળી વાણી કહે અથવા પુષ્પ વેળેને ફળ મળતો એમ માની તેટલાવડે અર્થ (પૂર્ણ), એમ કરીને કહેશે.

૮૭ એ ન ઠરે—‘નિવરિ’ એવો પાડ છે. ૮૮ વિષયારત—વિપયમાં આગ્રહ ૯૦ ક્રિયા ઈ—અનેક ક્રિયાઓવાળા અનેક કર્મ કરે.

- તો તે નિર્વિપયી ક્યમ થાય, લવપાશથી ક્યમ મૂકાય ? ૯૧
- જેહુનાં મન વિષયમાં હોય, નિશ્ચયવતી બુદ્ધિ પામે ન સોય;
- ત્રિગુણાતીત હોયે જન જેહુ, નિશ્ચયવતી બુદ્ધિ પામે તેહુ. ૯૨
- તે તું વેદકર્મકળે મોહીશ માધ, તો તે કળ દરશે તુજ જાધ;
- ત્રૈગુણ્યવિષય છે એ વેદ, ક્રિયા જાહુ જ્યાં વિધિનિવેધ. ૯૩
- હવે નિઃત્રૈગુણ્ય તું યા અર્જુન, જ્ઞાન વિવેકે સ્થિર કરી મન;
- દંદભાવ તે મધળો છાંડ્ય, નિત્ય સત્વશુ રનેહ માંડ્ય. ૯૪
- સુખ ભોગની મટરીશ વાત, પરમારય ચિંતવ્ય સાક્ષાત;
- અણુકલ્પ્યા આવે ભોગ જેહુ, સાવધાન ધઈ ભોગવ્ય તેહુ. ૯૫
- અહંકારાદિકે દોષ સર્વ તજે, સ્વધર્મે કરી નાસાયણ બજે;
- કળ ન વાંચિશ તું એકે દોષ, આત્માવાન ત્યારે તું હોય. ૯૬
- જળનો અર્ધ હોય જેહુને, નહિ નવાણુશુ પ્રયોજન તેહુને,
- સઘળે ઉદક વ્યાખ્યું છે સોય, ત્યહાં કાર્ય સઘળાં સુખે હોય. ૯૭
- નવાણુના નીરનો ક્યમ થાય, પણ મહાજળ કહીં નવ સૂકાય;
- નદી નવાણુતણાં જળ જેહુ, મહાજળમાં લય પામે તેહુ. ૯૮

૯૧ આગળ ઇ—મૂળે તો લોકની બુદ્ધિ વિષય તરફ વળેલીજ હોયજે, ને તેમા વળી તેવા ધંડિતો સ્વર્ગાદિ ભોગની લાલચો આપીને તેમની વિષય વાસના દૃઢ કરે, તો તે લોક નિર્વિપયી થી રીતે થાય ? ૯૨ નિશ્ચયવતી—નિશ્ચયવાળી ત્રિગુણાતીત—સત્વાદિ ત્રણ ગુણને અનિત્ય ખાતી મનથી તજનારો

૯૩ તું—તને ત્રૈગુણ્યવિષય—ત્રણ ગુણને પ્રતિપાદન કરનારો. ૯૪ નિઃત્રૈગુણ્ય—અર્થાત્ નિષ્કામ નિત્ય ઇ—નિરતર સત્વ (જ્ઞાન) રાખીને રહે—ધૈર્યથી નિશ્ચય ટકાવી રાખ

૯૫ અણુકલ્પ્યા—વગર કલ્પના કરચે ૯૬ આત્મવાન—દૃઢ પ્રમાદ રહિત ૯૮ લય પામે—તેમા સમાઈ જાય

મહાજળે સુખી સર્વ કો હોય, સર્વત્ર વ્યાપ્તું મહાજળ સોય;
 ત્યમ સ્વર્ગ સુખ વેદે જે કહ્યાં, તે જ્ઞાનમાંહે લય પામી ગયાં. ૯૯
 બ્રહ્મવાદે જોગીને સુખ જેહ, નહિ ઇદ્રાદિકને સ્વપ્ને તેહ;
 જે નિષ્કામી સેવક હરિતણો, તેહને સ્વર્ગપે આનંદ અતિ ધણો. ૧૦૦
 અર્જુન કહે સુણો ભગવાન, જે સર્વપે અધિક છે જ્ઞાન;
 તો કર્મ તેણે કરવું નહિ, જ્ઞાનમાર્ગ તે સેવવો સહી. ૧૦૧
 કહે કૃષ્ણ સુણો અર્જુન, આપાપણા અધિકારી ભિન્ન;
 તે માટે કહું છું નિર્ધાર, તારે કર્મતણો અધિકાર. ૧૦૨
 તુ કર્મતણો અધિકારી હોય, એ આશિર્વાદ દીધો હરિ સોય;
 તુ ને કર્મફળની ઇચ્છા મ હશે, અને મ ઉપજશે મનોરથ કશે. ૧૦૩
 કર્મને અણુકરતા જેહ, તુજને સંગ મ હોશે તેહ;
 ઇમ આશિર્વચન કરે પરબ્રહ્મ, એણી પેરે અર્જુન કરે તું કર્મ. ૧૦૪
 ઇશ્વરને અર્થે કર્મ કરે, પણ ફળઇચ્છા મનમાંહી મ ધરે;
 પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ સરજો જે હોય, સમદૃષ્ટિયોગ જાણુલે સોય. ૧૦૫
 ઇશ્વરને અર્થે કરે કર્મ, વિધય પામવા ન કીજે ધર્મ,
 ધર્મકર્મ આચરજે ધીર, ફળ વેગળાં મૂકે સર્વ વીર. ૧૦૬
 શર્ણુ વાચજે ઇશ્વરતણું, કે પરમારથ જ્ઞાન આપણું;
 કૃપણ ફળની ઇચ્છા કરે, તે વળી અનેક યોનિ અવતરે. ૧૦૭
 સમાન બુદ્ધિ મદા જેહ ધરે, નિષ્કામપણે સ્વધર્મ આચરે,
 તેની ફળપ્રાપ્તિ જે હોય, સાંભળ્ય અર્જુન કહું તે સોય. ૧૦૮
 સમાન બુદ્ધિયુક્ત હોય જેહ, પુણ્યપાપરહિત નર તેહ;
 તે માટે સમબુદ્ધિ તે ધરો, સમબુદ્ધિ પામવા ઉપાય તે કરો. ૧૦૯

સકળ સાધન શ્રુતિ સ્મૃતિ જે કલાં, સમખુદ્ધિ આવ્યે અર્થ પૂરણ થયાં;
અનેક સંત સમખુદ્ધિએ કરી, તે હરિપદ પામ્યા ન આવે ફરી. ૧૧૦
સત્કર્મે સમખુદ્ધિ પામિયા, સમખુદ્ધિ ભવભય પામિયા;

કર્મતણાં ફળ છાંડે જેહ, ખુદ્ધિવંત બલેા તમે તેહ. ૧૧૧

પુણ્ય પાપ રહિત જે હોય, તત્વજ્ઞાની લણિયે સોય;
સમદર્શી ખુદ્ધિવંત તે બણ, તે નિશ્ચે પામે નિર્વાણ. ૧૧૨

જીવનમુક્ત યોગેશ્વર જેહ, અનામય પદ પામે તેહ;
વિદ્યા અવિદ્યા રહિત જે કામ, અનામયપદ તેનું નામ. ૧૧૩

જે સમય ખુદ્ધિનો મહિમા અતિ ઘણો, મુને ક્યારે લાલ હશે તે તણો;
તેહ કાળ કહો મુજ શ્રીકૃષ્ણ, હવે અર્જુન પ્રત્યે જોલે વિષ્ણુ. ૧૧૪

મોહ કંઠમ સઘળો જ્યારે જશે, ત્યારે નિર્મળ ખુદ્ધિ તાહરી થશે;
પછે ઉતાવળે આપશે વૈરાગ, અને સર્વ સંગનો હોશે ત્યાગ. ૧૧૫

સંગ તજ્યે આવે નિવૃત્ત્ય, નિવૃત્તિએ સ્થિર થાયે ચિત્ત;
ચિત્ત સ્થિરે આવે નિજ જ્ઞાન, નિજ જ્ઞાને હોયે ખુદ્ધિ સમાન. ૧૧૬

ત્યારે અભિલાષ ઉપજે નહિ, નિશ્ચલ ખુદ્ધિ ત્યારે આવે સહી;
પરમાત્મા વિષે સ્થિર થઈ રહે, નિશ્ચલ ખુદ્ધિ કૃષ્ણજી કહે. ૧૧૭

નિશ્ચલ ખુદ્ધિનાં લક્ષણ જેહ, વળી કૃષ્ણજી કહેા મુજ તેહ;
કહેા મહાપુરુષનાં લક્ષણ સાર, જે અહંતાં જીવ પામે પાર. ૧૧૮

અર્જુન ઉવાચ.

સ્વામિ સદા સમાધિ વિષે રહે જેહ, સ્થિરપ્રજ્ઞ તો કહિયે તેહ;
જેણે પ્રિયયુગ્યથાર્થજે ન્યમલયમ, કહેાતેને અન્ય જોલાવે ક્યમ? ૧૧૯

તે ક્યમ જોલે ક્યમ વસે દેવ, ક્યમ હી'ડે તે કહો અવશ્યમેવ ?

મહાપુરુષનાં સુણતાં આચર્યું, મન રહેજ તમારે શર્યું. ૧૨૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

જેણે મનમાંહીથી વિષય છાંડ્યા સર્વ, પાર્ય ઉપજે નહિ કશો ગર્વ;
આત્મલાભે સંતુષ્ટ હોય જેહ, સ્થિતપ્રજ્ઞ તો કહિયે તેહ. ૧૨૧

જે દુઃખ આખ્યે ઉચ્ચાટ નવ કરે, અને સુખતણી સ્પૃહા પરહરે;
કામ ક્રોધ ભય નહિ જેહને, સ્થિતપ્રજ્ઞ કહિયે તેહને. ૧૨૨

જેહને કોશુ રનેહ ન હોય, શુભાશુભે પામે નહિ મો'ય;
સ્તુતિ નિંદા કોની નવ કરે, સ્થિરપ્રજ્ઞ હરિ તે ઉચરે. ૧૨૩

જે ઇદ્રિ સકળ પાછી સંહરે, વિષય ભોગની વાત ન કરે;
તેહ જોગી કહિયે નિઃસંગ, જે કૂર્મતણી ચેરે ગોપવે અંગ. ૧૨૪

જેહનાં ઇદ્રી વિષય ન ઇચ્છે કોય, પ્રજ્ઞાપ્રતિષ્ઠિત કહિયે સોય;
યદ્યપિ ઇદ્રિય આગ્રહે કરી, તે સંવરયાં જાયે શ્રીહરિ. ૧૨૫

પાણુ અંતરથી આશા કયમ ગણે, જાવાનો લોભ તે કયમ ટળે ?
તે અનુભવ કરે કૃપણ સુજ, વળી વળી સ્વામી પૂછું હુંજ. ૧૨૬

પાર્ય વિષયથી નિવર્ત્યા તેહ, અપ્યઆહારી હોયે જે દેહ;
અંતરથી ત્યારે આશા ટળે, ત્યારે મન પરબ્રહ્મને મળે. ૧૨૭

સ્થિરપ્રજ્ઞ—સ્થિર બુદ્ધિવાળો. જોવાને—તેને ખીજા શુ કદીને જોવાવે—
અર્થાત્ તેનાં શા લક્ષણો છે ? રહેજ—' રહેજ શવ ' એવો પાઠ છે.

૧૨૧ આત્મવાને—આત્મજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી તુષ્ટિવડે ૧૨૪ પાછી
સંહરે—પાછી ખેંચીને કૂર્મ ઇ—જેમ કાગળો પોતાનાં અંગ પાઠાં
સકળી તે છે તેમ જે ઇદ્રિયોની રતિઓને વિષયમાંથી પાછી ખેંચી તે

૧૨૫ પ્રજ્ઞાપ્રતિષ્ઠિત—સ્થિર બુદ્ધિવાળો. સંવરયાં જાયે—પાછાં
ખેંચી શકાય.

જેહનું ચિત્ત ચિદ્રૂપશુ રમે, તેહને ખાવુ પીવું કાઈ ન ગમે,
 પરમારથ દર્શન જેહને, સ્થિતપ્રજ્ઞ કહિયે તેહને ૧૨૮
 આત્મવિગ્રાને વારછે જેહ, અર્જુન નિશ્ચે કરવુ તેણે ઐહ,
 ઇંદ્રી સર્વ સવરવા નોય, ઇંદ્રી ના સવરે તો લાલ ન હોય ૧૨૯
 યત્ન કરતા બુદ્ધિવત મુનિ જેહ, ઇંદ્રિયકા બિરોધે તેહ,
 ભો મન મો'યે સદા આવધાન, તો કષ્ટમા રહે ઇંદ્રી બળવાન ૧૩૦
 ત્યમ ઉન્નત અન્ધ ભોતર્યા જેહ, અને કુસારથિ રથ ભાળે તેહ,
 ઇમ મન ઇંદ્રી પ્રવૃત્તિપર કરે, નિવૃત્તિમા જાતા તે હરે ૧૩૧
 જે ઇંદ્રી સર્વ સયમ કરે વીર, તે મહાનુભાવ મુનિ કહિયે ધીર,
 ભોગ યુક્ત મત્પર જે હોય, છતે દ્રિય તમો જાણો મોય ૧૩૨
 છતે દ્રિય બૂધર હોયે જેહ, સ્થિરપ્રજ્ઞ જાણો મુનિ તેહ,
 ત્યા લગે વિષયતણા હોય લેશ, ત્યા લગે લોભગે કર્મ કલેશ ૧૩૩
 જેને જે વિષયશુ રગ, નિશ્ચે તે તેહનો કરે સગ,
 સગથકી કામકંઠમલ દોય, કામથકી કોય ઉપજે સોય ૧૩૪
 કોયે મોહની હોયે પ્રવૃત્તિ, મોહે ટળે તે સર્વ સ્મૃતિ,
 સ્મૃતિભ્રમે બુદ્ધિનો હોયનાશ, બુદ્ધિનાયે તેહનો હોય વિનાશ ૧૩૫
 મહાજનર્યનુ કારણ ઐહ, વિષયતણુ તો સમરણ જેહ,
 વિષયતણુ સમરણ જેહને નહિ, જીવનમુખત તે જાણો સહી ૧૩૬

૧૨૮ ચિદ્રૂપ—શબ્દ—પરમાત્મા ૧૨૯ સવરવા—વિષયમાથી પાછા
 જેયતાં ૧૩૧ ઇમ ઇન્—એમ મન ઇંદ્રિયોને પ્રવૃત્તિપર—પ્રવૃત્તિ પરાયણ
 (પ્રવૃત્તિ કરનાની ઇચ્છાવાળી) રે છે ૧૩૨ મહાનુભાવ—મોટા પ્રભાવ
 વાળો મત્પર—મારાજ શરણુવાળો ૧૩૪ કામકંઠમન—કામ રૂપી પાપ
 ૧૩૫ સ્મૃતિભ્રમે—સ્મૃતિનો નાશ

વિધેયાત્મા તેહનુ નામ, જેહનુ મન નિશ્ચળ એક કામ,
 મન વશ કરે ઇંદ્રી વશ કરે, વિષય ભોગ લૌલ્ય પરહરે ૧૩૭
 અણુવાચ્છયો આવે ભોગ જેહ, રોગતણી ચેરે ભોગવે તેહ,
 રોગદ્રેષરહિત જે હોય, પરમ પ્રસન્નતા પામે સોય ૧૩૮
 મન પ્રમત્ત હોયે જેહનુ સહી, ત્રિવિધિ તાપતેહને ઉપજે નહિ,
 જેહનુ નિર્મળ અત કરણ, તેહને આવે ઉતાવળુ આત્મશરણુ ૧૩૯
 વિવેકવતી બુદ્ધિ કહિયે તેહ, આત્મા વિષે નિશ્ચળ રહે જેહ,
 જે આત્મસ્વરૂપ નિરતઃ જ્ઞેય, સ્થિરપ્રજ્ઞ અર્જુન તો સોય ૧૪૦
 જેહનુ મન વિષયમા રમે, તેહને જ્ઞેય સુખિત સાધન નવ ગમે,
 અપણ બુદ્ધિ હોયે જેહની, આત્મા વિષે સ્થિર નોહો તેહની ૧૪૧
 જ્ઞાનરહિત જે અત કર્ણ, તેહને નોહો પરમાત્મ સ્મરણ,
 સ્મરણરહિત ચિત્ત જેહનુ, અશાત નામ જાણો તેહનુ ૧૪૨
 અશાતને સુખનો નહિ લેશ, સુખરહિત તેહને સદા કથેશ,
 વિષયાસક્ત હોયે જન જેહ, વળી વળી મહાદુ ખ ભોગવે તેહ ૧૪૩
 ઇંદ્રી સકળ વિષય સંગ રમે, અને તેહ શુભ જ્ઞે મનને ગમે,
 જ્ઞે મન ઇંદ્રી વશ નવ કરે, તો તે ઇંદ્રી પ્રજ્ઞા સઘ હરે ૧૪૪
 જયમ મુવાયે નાવ આવે સુખે જાય, અને કવાયે તેહનો ભગ થાય,
 ઇમ નિર્વિષય ઇંદ્રિય વ્યારેહોય, ત્યારે બુદ્ધિ એક આત્મા જ્ઞેય ૧૪૫
 સર્વ વિષયે દ્રી બુદ્ધિ કરે નાશ, તે કરાવે વિષયનો અભ્યાસ,
 નિવૃત્તિપર ટાળે પ્રવૃત્તિપર કરે, ઇમ ઇંદ્રી પ્રજ્ઞા સર્વ હરે ૧૪૬
 તે માટે મહાબાહો સુખુ તુ વ, વળી વળી સત્ય કહુ છુ હુ વ,
 કરે વશ તુ ઇંદ્રિય સઘણા, જે કામ કામ વર્તે મોકળા ૧૪૭

જે વિષયયકાં ઇદ્રિ મંવરે, અને આત્મસ્વરૂપ વિષે લેઈ ધરે;
 વિષય વિમારી હરિ ભજે જેહ, સ્થિરપ્રજ્ઞ તો કહિયે તેહ. ૧૪૮
 આત્મસ્વરૂપ વિષે જે રમે, પ્રવૃત્તિમાર્ગ તેહને નવ ગમે;
 પ્રવૃત્તિમાં મગ્ન થયા જેહ, સમીપ તો મુજ નવ લહિયે તેહ. ૧૪૯
 સર્વ ભૂતને નિશા છે જ્યહાં, સદા સંયમી બગે જ્યહાં;
 જેહો કામ જાગે સર્વ કાપ, યોગીને નિદ્રા ત્યાં હોય. ૧૫૦
 લોક વસ્તુની ન લહે વાત, તે મંતને પ્રગટ સાક્ષાત;
 વિશ્વ સમસ્તને વિષયશુ રંમ, મુનિ તેહનો ન કરે સંગ. ૧૫૧
 વિશ્વ મકળ દ્વૈત મન ધરે, જોગી દ્વૈત મમત્ર પરહરે,
 વિશ્વ મર્ષને દુઃખ કે કામ, મુનિને નહિ તેહનુ નામ ૧૫૨
 વળી મુનિની માલજ્ય વાત, તે દૃષ્ટાતે કરી કહે જગતાત;
 સમુદ્રતણી પેરે યોગીજન, સાવધાન સદા જેહનાં મન. ૧૫૩
 જ્યમનદી બહુ આવે સમુદ્ર ન ઉભરાય, ન આવેતો કાઈ કાલો ન થાય;
 મમુદ્ર અચળ નદીએ નવ ચળે, સમુદ્ર માહે નદી જઈ ભળે. ૧૫૪
 ત્યમ કામે કરી યોગીના મન, તે કહિયે શોભે નહિ અર્જુન;
 નિષ્કામી નર હોયે જેહ, અભય પરમ પદ પામે તેહ ૧૫૫
 બ્રહ્મસ્થિતિ અર્જુન એ કહી, એ સદા રાખ્ય હૃદેમા ગ્રહી,
 જીવનમુક્ત કહિયે તેહને, બ્રહ્મનિષ્ઠા હોયે જેહને ૧૫૬
 જેહનો જન્મ સઘજો વિષયમા ગયો, પરમાર્થ ધર્મ કાંઈ નવ લહ્યો;
 જો અંતકાળે બુદ્ધિ આવે એહ, તો બ્રહ્મનિર્વાણ પામે સદા તેહ ૧૫૭
 તજવો સઘજો વિષય વિલાસ, (અને) એક બુદ્ધિનો કરવો અભ્યાસ,

૧૫૦ ભૂત—પ્રાણી આ કડીનો અર્થ આગલી કડીમા સ્પષ્ટ કર્યો છે

૧૫૧ વસ્તુની—આત્મરૂપી વસ્તુની ૧૫૨ દ્વૈત—બેપણુ —પરમા-
 ત્માથી જગતને અવગ્ર બોલા પણુ

કહે નરહરિ જીને અધ્યાય, સાંખ્ય યોગ કહો વૈકુંઠરાય ૧૫૮
 અ તૃતીયા સર્વાવાસ, તેણે કૃત્ય કમળમા કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપજાવ્યુ તેણે કહું સહી, કહે નરહરિ કાઈ જાણુ નહિ. ૧૫૯

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
 सूपादिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

૧૫૮ એક પુદ્ગિનો—બ્રહ્મ એક છે એ પુદ્ગિનો ૧૫૯ સર્વાવાસ—સર્વને
 વિષે આનાસ (સ્થાન) કરીને રહેલો .

અધ્યાય ૩ બે.

રાગ પૂર્વછાયા.

- પ્રથમ અધ્યાયે અર્જુને કહ્યો, ભાઈ જીવનો પૂર્વપક્ષ;
 બીજે કૃષ્ણે ઈશ્વરતણો, કહ્યો સિદ્ધાંતપક્ષ શ્રીમુખ. ૧
- સર્વેષે શ્રેષ્ઠ જ કહ્યું, ભાઈ શ્રીમુખે આત્મજ્ઞાન;
 જો અંતકાળે એ બુદ્ધિ ધરે, તો જીવ પામે પદ નિર્વાણ. ૨
- ત્રીજે અધ્યાયે કેશવ પ્રત્યે, ભાઈ અર્જુન પૂછે ઈમ;
 જો મર્વ પ્રિય શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન છે, તો મુજ કર્મ કશવો કયમ. ૩
- ચોર કર્મ વિષે મુજને, કા પ્રેરે જન્માર્દન તુષ;
 જ્ઞાનતણી હો આગન્યા, વળી વળી કહું છું હું'ય. ૪
- અત્ય દુઃખ સ્વામી કર્મનું, વળી ક્લેશસાધ્ય તે કર્મ;
 જો કર્મમાં કાંઈ દૂર પડે તો, દુઃખ ન હોયે પરબ્રહ્મ. ૫
- એવાં કર્મતણો મુજને સ્વામી, કયા હો તમો ઉપદેશ;
 સ્વમ તુલ્ય દુઃખ જોહનું, અને કરવો બહુ ક્લેશ. ૬
- ગિજવાપક મુણી મારી, બુદ્ધિ મોહ પામી ભગવાન;
 નિશ્ચય કરી પ્રભુ મુજ કહો, કે કર્મ કે સ્વામી જ્ઞાન. ૭
- જો આચરતાં હોય શ્રેય તે, કહો મુજ કરી નિરધાર;
 હું સેવક પ્રભુ તમતણો, કહો નિશ્ચે જગદાધાર. ૮
- અધિકારીને ભેદે કરી, બેહુ માર્ગ કહે ભગવાન,
 સુખદુઃખ ઉભય સદા, તે સુણ ચર્ધ સાવધાન. ૯

૫ કોતસાધ્ય—કનેશ્વરે સિદ્ધ થઈ શકે એવું. ૭ ગિજવાપક—એક વાર તમો જ્ઞાનની પ્રશ્ન કરો તો બીજી વાર કર્મની પ્રશ્ન કરો છો, માટે કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને શ્રેષ્ઠ છે એવું ગિજ વચન કહ્યું—'કરી' એનો પાઠ છે કર્મ ૫૦—કર્મ ઉત્તમ છે કે જ્ઞાન ઉત્તમ છે

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાદ.

- સાંભળ્ય અનથ કહું નિરધાર, એ લોક વિષે નિષ્ઠા એ સાર;
પરા પૂર્વે મેંય તે કહી, જ્ઞાન કર્મ અભિધાન તે સહી. ૧૦
- સંન્યાસીને જ્ઞાન એય કરે, જે સર્વ સંગ મૂકી વિચરે;
પણ ગૃહસ્થને બોલ્યો કર્મયોગ, એ આચરતાં ટળે ભવરોગ. ૧૧
- વેદોક્ત કર્મ કરતાં મિત્ર, ઇંદ્રી અંતઃકરણ થાયે પવિત્ર;
મન ઇંદ્રી શુદ્ધ હોય જેણી વાર, ત્યારે સંન્યાસનો કરવો અંગીકાર. ૧૨
- કર્મમાર્ગ વણુ ન આવે જ્ઞાન, વળી વિસ્તારી કહે ભગવાન;
અર્જુન કર્મ કરે જન જેહ, નૈષ્કર્મ્ય મુખ ભોગવે તેહ. ૧૩
- જ્ઞાનતણે લેશ જ્યહાં નહિ, આરંભયકો કર્મ છોડે સહી;
વેશધારી ખને મૂર્ખ જેહ, અર્જુન મુક્તિ ન પામે તેહ. ૧૪
- કર્મ કર્યા વિણુ નૈષ્કર્મ ન હોય, ત્યાં કારણ કૃણુ કહે વળી સોય;
પ્રકૃતિ શુણે બાંધ્યા સર્વ કોય, શુણુ તે કર્મ કરાવે સોય. ૧૫
- કર્મ કરચા વિણુ નવ રહેવાય, ક્ષણમાત્ર કો સ્થિર નવ થાય,

૧૦ અનથ—પાપ વગરનો (અર્જુનનું સંબોધન). નિષ્ઠા—શ્રિયતિ. આ લોકમાં જીવને વિષે નિશ્ચય સ્થિતિ કરવાના એ પ્રકાર પૂર્વથી આપ્યા આવેછે એક તો તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, જેમના અતઃકરણ શુદ્ધ છે તેઓ માત્ર ધ્યાનાદિથી પરમાત્માને વિષે પોતાના મનની સ્થિતિ કરેછે, તથા બીજી કર્મના અધિકારીઓ કર્મયોગ વડે પરમાત્મામાં પોતાનું મન સ્થિર કરેછે.

૧૧ સંન્યાસી—ત્યાગી—આખ્યજ્ઞાની. બોલ્યો—કહ્યો છે. ૧૨ વેદોક્ત—વેદમાં કહેવાં. ૧૩ નૈષ્કર્મ્ય—કર્મ નહિ કરવાપણું. માત્ર કર્મ ન કરવાથીજ કોઇ માણુમ નિષ્કર્મી યદ્ય શકતો નથી, એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. ૧૪ પ્રકૃતિશુણે—માયાનિર્મિત શુણેથી.

મારી માયાતણા શુભ જોહ, ભાઈ બળે કર્મ કરાવે મોય ૧૬
 સત્વશુભે ઉત્તમ કર્મ કરે, રત્નેશુભે તે મિથ આચરે;
 તમોશુભે નિકૃષ્ઠ કરે કર્મ, અર્જુન ત્રિશુભતણો એહ ધર્મ ૧૭
 ઈમ ત્રિશુભ સર્વમા વર્તે મોય, કટો ઉતાવળે નૈઃકર્મ્ય કથમ હોય ?
 જોહ જ્ઞાન વિના કર્મ પગહરે, તેની કૃષ્ણ અવગણના કરે ૧૮
 બ્રાહ્મ કર્મેન્દ્રિ બે સ વરી, અને મન સમરે વિષય ફરી ફરી,
 જોહને વિષયતણુ નિઃતરધ્યાન, તે મૂઢ આતમા કહે લગવાન ૧૯
 મિથ્યાચાર તેહનો જાણો મહી, જે ઘટે જ્ઞાન વિવેકજ તહિ,
 જ્ઞાન વિવેક હોય જોહને, અતિ ઉત્તમ કૃષ્ણ કહે તેહને ૨૦
 પય જ્ઞાને દ્રિય પદ્મ મન, જે કોઈ એહને વશ અર્જુન,
 પછે કર્મેન્દ્રિય કર્મ યોગ કરે, અને અનાસક્તયકો વિચરે ૨૧
 અતિ ઉત્તમ જોલે જે તેહ અર્જુન એવો હોયે જન જોહ,
 ક્ષણકાક્ષા મૂકે મર્ષ પરહરી, ઈમ કર્મયોગ કરવો કહે હરિ ૨૨
 સાવધાન થઈ કર સત્કર્મ, અર્જુન ગૃહસ્થતણો એહ ધર્મ,
 કર્મયોગ આચરે જે સોય, ક્ષણ મધિગીશ એટે કોય ૨૩
 ક્ષણ તણુ કર્મ કરે જોહ, સર્વપે જાણો શ્રેષ્ઠ તેહ,

૧૭ મિથ—સારા તથા માહા બળેય પ્રકારના નિકૃષ્ઠ—અધમ ૧૮
 સર્વમા—સર્વ પ્રાણી માનમા

૧૯ ગાણ—બહારની કર્મેન્દ્રી—વાઈ પાણિ (હાથ), પાદ (પગ)
 પાણ (શ્રદ્ધા) ઉપસ્થ (જનને દ્રિય), એ પાંચ કર્મેન્દ્રિ કહેવાય છે બે—કર્ણ,
 ચક્ષુ, વગેરે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રી પણુ લેની એમ મે સપ્તથી જણાય છે મૂળમા
 ‘ કર્મેન્દ્રિયાણિમયમ્ ’ એમ છે

૨૦ જે ઇં—જેનામા જ્ઞાન ને વિવેક હોવા ધગતા (સંભવિત)
 નથી ૨૧ પદ્મ—છત્રુ અનાસક્તયકો—આસન્નિ રાખ્યા વિના ‘ અના
 મુક્ત ’ એવો પાઠ છે

- કર્મયોગ નો'યે લેહને, શરીરસિદ્ધિ નો'યે તેહને. ૨૪
 કર્મ વિના શરીરનો હોય ત્રાગ્ર, તે માટે કર્મયોગ અભ્યાસ;
 કર્મ આચરતાં ન હોયે જા'ધન, સાંભળ્ય તે તુજ કહું અર્જુન. ૨૫
 નારાયણને અર્ધે કર્મ કરે, ફળ ઇચ્છા મનમાંથી મ પડે;
 ફળ અર્ધે કર્મ કરે લેહ, કર્મે જા'ધાયે ત્યાં તેહ. ૨૬
 વિષ્ણુ અર્ધે કર્મ કરે વીર, અહંકાર ફળ છાંટે તું ધીર;
 જોખીપેરે કર્મ કરે લે કોય, તેહને કર્મ જા'ધન નવ હોય. ૨૭
 વળી પ્રજાને પ્રદાઓ કહું એહ, તમો કર્મ આચરતાં પામશો શ્રેય;
 સૃષ્ટિની આદે કહે હરિ, પ્રદાઓ સૃષ્ટિ સર્વ કરી. ૨૮
 પ્રજા નિર્ગાં યજ્ઞ નિર્મ્યા સહી, પ્રજાપતિએ વાળી એહ કહી;
 કહે પ્રજા પ્રાપ્તે પ્રજાપતિ દેવ, તમો યજ્ઞકર્મ કરો અવશ્યમેવ. ૨૯
 યજ્ઞે કરી મુખ પામશો તમો, વળી વળી એટલું કહું છું અમો;
 ન્યમ કામધેનુની કરતાં સેવ, વાંચિત મુખ પામો અવશ્યમેવ. ૩૦
 યજ્ઞાદિકે સમસ્ત સત્કર્મ, પ્રજા પાલણ અર્ધે એહ ધર્મ;
 યજ્ઞે કરી યજ્ઞે દેવ સોય, તે દેવ તમને પ્રસન્ન હોય. ૩૧
 ઇન્દ્ર અન્યોઅન્યે હોયે યજ્ઞન, પછે અતિશે મુખ પામે મન;
 યજ્ઞકર્મ કરી યજ્ઞતાં દેવ, મુખ આપે તે ત્યાં અવશ્યમેવ. ૩૨
 સ્ત્રી પુત્ર પશુ આભરણ પ્રમુખ, આપે દેવ તે સઘળાં મુખ;
 વૃષ્ટિ કરી દેવે નીપજાવ્યાં અન્ન, અન્ને કરી સર્વ હોયે પ્રસન્ન. ૩૩
 તે અન્ન દેવને સમર્પે નહિ, ચૈતતણી પેરે દંડ્ય તે સહી;

૨૪ શરીરસિદ્ધિ ઇન્દ્ર—તેને શરીરની પણ સિદ્ધિ હોય નહિ. અર્થાત્ તે જીવી પણ સકે નહિ.

૨૭ અહંકાર ઇન્દ્ર—કર્મે કરતાં તે કર્મનો કર્તા હું છું, એવો અહંકાર તથા તે કર્મના ફળની ઇચ્છા રાખીશ નહિ. ૩૩ આભરણ—અલંકાર. પ્રમુખ—વગરે.

યજ્ઞ કરી દેવને યજ્ઞે જોહું, નગ્નમાહી અતિ ઉત્તમ તેહ	૩૪
યજ્ઞ કરતા શ્રેય રહે અન્ન, તેહને જે કો કરે અશન,	
તેહ સર્વ પાપથકો મૂકાય, સાધુ કરી તેને સહુ ગાય	૩૫
પિંડ પોપણુ કરવા જે જન, અન્ને નિષાવે નાના ભોજન,	
દેવાદિકનુ યજ્ઞન નવ કરે, કંઠ પર્યંત ઉદર તે ભરે	૩૬
નિશ્ચે તે ભણે પાપ રૂપ, તે પટે પાપિષ્ઠ ઘોર અધકૂપ,	
ઇંદ્રી અર્થે નિષાવે અન્ને જોહું, કેવળ પાપ ભક્ષ કરે તેહ	૩૭
અજ્ઞથકી સર્વ ભૂતજ હોય, પર્જન્ય અન્ન ઉપજાવે સોય,	
યજ્ઞથકે પર્જન્ય ઉપજે, યજ્ઞે સર્વ કર્મ ઉપજે	૩૮
કર્મ સકળ તે વેદ ઉપાય, પરબ્રહ્મથી વેદ પ્રગટ થાય,	
પગ્બ્રહ્મ તે સર્વ ગત જાણુ, નિત્યે યજ્ઞ વિષે પરમાણુ	૩૯
ઇમં પગ્બ્રહ્મથી ઉપન્યા સર્વ કર્મ, અન્ને કર્મે પામીને પગ્બ્રહ્મ,	
એવો કર્મમાર્ગ જે મોઢે પરહરે, તે પાપી ભૂમિને ભારજ કરે	૪૦
ઇંદ્રી આસક્ત હોય નર જોહું, સત્કર્મ આચરે નહિ તેહ,	
અસત્કર્મ વિષે જોહુંની પ્રવૃત્તિ, તે પાપ રૂપની મોયે શુદ્ધ મતિ	૪૧
ચિત્ત શુદ્ધિને અર્થે ધીર, સત્કર્મ કરવા તે ધીર,	
ચિત્ત શુદ્ધિએ આવે નિજ જ્ઞાન, નિજજ્ઞાને ટળે અભિમાન	૪૨
આત્મરત કહિયે તેહને, કહી આસક્તિ મોઢે જોહું,	
આત્મરસે તૃપ્તિ જેને હોય, તેહને લહેર ન ઉપજે કોય	૪૩
આત્મભાસે સતુષ્ટ જે થયા, તે અનેક કલપના કરતા રહ્યા,	
અર્જુન જે હોય આત્મારામ, તેહને નહિ કર્મે સાથે કામ	૪૪

૩૪ ૬૩૫—૬૩૫ ચોખ ૩૫ અશન કરે—ખાય ૩૬ અ ને—
અનવડે યજ્ઞન—પૂજન ૩૮ કર્મ ૪૦—સકળ કમ વેદે ઉપગળ્યા છે
સનગત—સર્વત્ર વ્યાપી રહેશે

૪૩ આત્મરત—પરમાત્મા આસક્ત ૪૪ આત્મારામ—આત્મ સુ-
ખમાગ આનંદ માનનારા

યદ્યપિ સત્કર્મ જો કરે, તો કાઈ મનમાં હર્ષ ન ધરે,
 ન કરે તો કાઈ હાણુ ન હોય, જીવનમુખત આત્મરત સોય ૪૫
 અર્જુન તારે કર્મનો છે અધિકાર, કરે કર્મ કદુ છુ નિગ્રહાર,
 જનમ હુ કહુ ત્યગ કરે કર્મ, ઇમ કરતા પામીશ પરબ્રહ્મ ૪૬
 સત્કર્મ નિગ્રહાર કરે, ફળ ઇચ્છા મન માહે ન ધરે,
 ઇન્ધ્ર પરાયણ બુદ્ધિ કરે જેહ, અભય પરમપદ પામે તેહ ૪૭
 વળી સતતહો મદાચાર હુગિ જો, ઇમ જાણી મતકર્મ ગહે,
 સત મુખત સર્વગત તે હોય, તોયે સત્કર્મ ન છાડે સોય ૪૮
 જનક પ્રમુખ ક્ષત્રી તે જાહુ, કર્મ કરી મુક્તિ પામ્યા તે સહુ,
 તે માટે કહુ છુ કરે કર્મ, ગૃહસ્થને તો મુખ્ય એહ ધર્મ ૪૯
 યદ્યપિ તારે ઇચ્છા નહિ, તોયે લોકમ ગ્રહાયે કંવા સહી,
 જનમ જનકાદિહે કર્મ તે કર્યા, ફળ સધળા મનથી પરહુર્યા ૫૦
 જે મહાજ્ઞાની આત્મરત સર્વ, તેણે કર્મ વર્યા મૂખી ફલગર્વ,
 તેહને કર્મ કર્યાનુ શુ પ્રયોજન, એવુ તુ પૂછીશ અર્જુન ૫૧
 સતપુરુષ જે ધર્મ આચરે, ઇતર જન વળતા તેહ કરે,
 મહાપુરુષ પ્રમાણે કર્મ જેહ, લોક માટી પ્રવર્તે તેહ ૫૨
 ત્યહા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ તુ જો મુજને, વળી વળી અર્જુન કહુ તુજને,
 મુજને કશો મનોરથ નહિ, તોયે સત્કર્મ કરે તે સહી ૫૩
 પ્રેલોક્યમાહે કર્તવ્ય માટે નથી, સત સત્ય પારથ કહુ કથી,

૪૮ સત ઇમ—સત પુરુષો સત મુક્ત અને સર્વગત (સર્વ સ્થાનમાં
 જનારા) હોયછે ૫૦ લોક સગ્રહાયે—લોકને સદાચારનો માર્ગ ગ્રહણ
 કરાવવા માટે

૫૧ આત્મરત—પરમાત્મામાં શ્રીતિવાળા ફળ ગર્વ—ફળ અને ગર્વ
 અથવા ફળ સંબંધી ગર્વ પર ઇતર—ભિન્ન પ્રમાણે—પ્રમાણ માને

પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ મારે કહો કશી, તોયે ધર્મ કર્મ કરૂં હું હશી ૫૪
 નિત્ય નિયમિત સમસ્ત સત્કર્મ, ગૃહસ્થના પાણુ સર્વે ધર્મ,
 કર્મ નાચરૂ નો અર્જુન, તો સત્કર્મ ન કરે કોય જન ૫૫
 મારી આત્મ આલે સર્વ કોય, પછે તેહનો નાશજ હોય,
 નો હુ કર્મ કરૂં નહિ મિત્ર, તો એ લોક વર્તે યત્ર કુત્ર ૫૬
 યત્ર કુત્ર વર્તે જેણે ખેવ, ત્યારે વર્ણન કર હોયે અવશ્યમેવ,
 વર્ણસ કરે નાશ પામે સહુ, પછે મનનો હણનાર હુ હોઉ ૫૭
 લોક શિક્ષાને અર્થે મહાનત, સદા સત્કર્મ કરે સિદ્ધાત,
 મૂર્ખ કરે વિદ્વાસ કર્મ કરે પણ મનનો ટાળો હરિ ઉચ્ચરે ૫૮
 મૂર્ખે કળ ઇચ્છા મને ધરે, યદિત ઇચ્છા મૂકી કર્મ કરે,
 જ્ઞાની કળ વાચ્છે નહિ કોય, લોકસ અહાર્ય કરે કર્મ સોય ૫૯
 મૂર્ખે કળ વાચ્છે અવશ્યમેવ, અને કર્મ કરે મન ધરી અહમેવ,
 જ્ઞાનીને અહ મમત્વ ન હોન, લોકતણે અર્થે કરે તે સોય ૬૦
 આત્મ વિદ્યાને જાણે જેહ, સાધધાન થઈ કરે કર્મ તેહ,
 જેહને નથી ઉપન્યો નિર્વેદ, (તે)તેહની બુદ્ધિને ન ઉપન્યો લેદ ૬૧
 જે કર્મ જડ વિષે અજ્ઞાન, તેહને કર્મ દૃઢાવે વિદ્વાન,
 તેહની શ્રદ્ધાનો તે લગ નવ કરે, વિદ્વાન કર્મ સ્વય આચરે ૬૨

૫૫ નાચરૂ — ન આચર ૫૬ યત્રકુત — જ્યા ત્યા — ગમે તેગ ૫૭
 જેણે ખેવ — જે વેળા ૫૮ પણ ઈ — પણ દરિ કહે છે કે તેમા મનનો
 ટાળો (તદ્વાનત) છે

૬૦ અહ મમત્વ — કુપણુ ને મારાપણુ ૬૧ નિર્વેદ — વૈરાગ્ય
 તેહની ઈ — તેવા માણસની બુદ્ધિને વિદ્વાનોએ કર્મ કરવાથી અગિત ન
 કરવી

૬૨ કર્મજડ ઇ — કર્મ કરવુ એજ પરમાર્થ સમજેલા એવા જે અ
 જ્ઞાની પુરૂષો છે તેમને વિદ્વાનોએ કર્મ કરવામાજ દૃઢ કરવા સ્વય — પોતે
 અધ્યાત્મ વિદ્વાન (જ્ઞાની) પણ પોતે કર્મ આચરે

- કર્મ સંગીની બુદ્ધિનો કરે ભેદ, તે ઉભયથકો થાયે ઉચ્છેદ;
તેહને કર્મબ્રહ્મનો ભોગ ન હોય, વિદ્વાન ઇમ વિચારે સોય. ૬૩
- મૂર્ખ પડિત ગત બૂજવી, તે વિસ્તારી કહું તુજ કવી;
પડિત તે યથારથ લહે, મૂર્ખ તે વિપરિત બે કહે. ૬૪
- પ્રકૃતિતણા ગુણ કરે તે કર્મ, મિશ્ર ઉચ્ચાવચ ધર્માધર્મ;
દેહ અભિમાની મૂર્ખ જન જેહ, અહં કર્તા કરી માને તેહ. ૬૫
- અકર્તાને કર્તા કહે મૂઢ, પણ જ્ઞાની લહે પરમાર્થજ ગૂઢ;
તત્ત્વવિત્ તત્ત્વ તે ગ્રહે, ગુણ કર્મનો વિભાગ તે લહે. ૬૬
- ગુણ ગુણ ગું પ્રવૃત્તિ કરે, ઇમ માનતા નિશંક તે કરે;
નિત્ય સુક્ષ્મ જ્ઞાની તે જાણુ, અને નિત્ય જ ધ મૂરખ પ્રમાણુ. ૬૭
- પ્રકૃતિતણે ગુણ મોહ્યા જેહ, કર્મતણાં કૃણ ઇચ્છે તેહ;
જેહને દેહ ઇદ્રિ વિષે આસક્તિ હોય, મદપ્રસન્ન અહંકારી સોય. ૬૮
- જે કર્મતણું કરે અભિમાન, મહામૂર્ખ તે કહે લગવાન;
તેહને અન્ય માર્ગે પ્રેરવા નહિ, આત્મવિદે રહેવું સુન્ય ગ્રહી. ૬૯
- વિધથી પાર તે પામે જ્યમ, નિત્યે તેણે કરવું લાઈ ઇમ;
કર્મ સમર્પણુ સુજને કરે, કૃણ ઇચ્છા મન માંહી ન ધરે. ૭૦
- અહ મમતા આશા તણ ધીર, તાપ પરહરી સુદ્ધ કર વીર,

૬૩ કર્મસંગી—કર્મમા આસક્તિવાળો બુદ્ધિનો ભેદ કરવો—બુદ્ધિ
કેરવવી ઉભય—બંને લોક કર્મબ્રહ્મનો—કર્મનો કે બ્રહ્મનો ૬૫ પ્રકૃતિ
ઇમ—મિશ્રકર્મ, ઉચ્ચકર્મ, અવચ (અધમ) કર્મ, ધર્મરૂપ કર્મ, અધર્મરૂપ
કર્મ, એ સૌ પ્રકૃતિના ગુણો કરે છે અહં કર્તા—હું કરનારો

૬૬ તત્ત્વવિત્—તત્ત્વને જાણનારો અકર્તાને ઇમ—જે અકર્તા છે તેને
મૂઢ પુરૂષ કર્તા કહે છે ૬૮ મદપ્રસન્ન—ઓછી બુદ્ધિવાળો ૬૯ આત્મવિદે—
આત્માને જાણનારાએ

આચરે મિત્ર આપણો સ્વધર્મ, સેવકની પેરે કરે કર્મ. ૭૧
 આપાપણું કર્મ આચર્યાનું દેખ જોહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજ તેહ; ૭૨
 મારા મતને જે અનુસરે, તે નર ભવસાગર સુખે તરે. ૭૩
 તણ અસૂયા શ્રદ્ધા મન ધરી, મુજને યજે સ્વકર્મ કરી;
 તે કર્મ શુભાશુભયો મૂકાય, મત્ય સત્ય કહે ત્રિભુવનરાય. ૭૪
 સમ્યક્ મન મારો નવ આદરે, વળી આદરતાની અસૂયા કરે;
 યદ્યપિ તે સર્વજ્ઞ હોય, પણ મહામૂર્ખ નહયેતન સોય. ૭૫
 જે મારા ધર્મની અવગણના કરે, અને વિષય ધર્મ વિષે ખરવરે;
 ૫ ડિતથકા મહામૂર્ખ તે જાણ, નિશ્ચે નાશ પામ્યા પ્રમાણ ૭૬
 જોવો દોષ છે જગદીશ, જે તમારી અસૂયા કરે ઈશ,
 જોવડો અન્યાય તેહ કાં કરે, સુણી વાક્ય કૃષ્ણજી ઉચરે. ૭૭
 જ્ઞાની ૫ ડિત જોગી જેહ, પ્રકૃતિ અનુસારે વર્તે તેહ,
 પ્રકૃતિને અનુસારે કરી, જોષ્ટા સર્વ કરે ફરી ફરી ૭૮
 કાં જ્ઞાની કાં મૂરખ હોય, પ્રકૃતિ સ્વભાવ ન મૂકે કોય,
 પ્રકૃતિની આશ્રયે સહી, તેહને નિવારણ લાગે નહિ ૭૯
 જોહ પુરૂષ પુરૂષારથ જ્યારે કરે, ત્યારે પ્રકૃતિ પાછી સંવરે,
 પ્રકૃતિ સ્વભાવ પરહરે જેહ, આત્મારત મહાયોગી તેહ ૮૦
 શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ઓ ધ, જો ઇંદ્રી વિષયશુ જ્યા લાગે સંબંધ,

૭૧ સેવકની પેરે—જેમ ગામ શેઠનો નોકર તેના ફરમાવ્યા પ્રમાણે
 કામ કરે તેમા તેને અહમમત રહેતું નથી, તેમ જી સ્વધર્મનો સેવક ધમને
 તેની આજ્ઞા પ્રમાણે કર્મ કરે

૭૩ અસૂયા—બીજાનો હિતકર્મ ન સદન કરવાનો ગુણ શુભાશુભયો—
 શુભ અશુભ યકી ૭૪ નહયેતન—અનાત્મવાન—જડ

૭૮ તેહને ઈ—આર્ચાત પ્રકૃતિને અટકા વધાવો થત નિષ્ક્રમ છે

- ત્યાં લગે રાગદ્વેષ તે હોય, તેણે કરી પામે સર્વ મો'ય. ૮૦
- આત્મમાર્ગના અંતરાય એહ, રાગદ્વેષ મહારિપુ તેહ;
- આત્મજ્ઞાનલક્ષણનિધિ હરે, નિજ માર્ગથી અલગો કરે. ૮૧
- મમ માર્ગશુ જેહને હોય રંગ, તેણે એહનો ન કરવો સંગ;
- રાગદ્વેષ મૂઢી અર્જુન, સ્વધર્મ વિષે સ્થિર કરે તે મન. ૮૨
- આપણો ધર્મ ગુણરહિત ને હોય, તોયે ઉત્તમ ગતિ આપે સોય;
- સ્વધર્મ આચરતાં ને હોય નાશ, તો પામે તે ઉત્તમ પદવાસ. ૮૩
- પરધર્મ અતિ ઉત્તમ ને હોય, તોયે ક્યમે ન આદરવાં સોય;
- પરધર્મ તે લય આપે ઘણો, તું પાળ્ય સ્વધર્મ મિત્ર આપણો. ૮૪
- અર્જુનને આશંકા ઘણી, મુજ કહો કૃષ્ણ ત્રિભુવન ઘણી;
- અધર્મ વિષે પ્રેરે છે જેહ, સ્વામી મુજને દેખાડો તેહ. ૮૫

અર્જુન ઉવાચ.

- કેનો પ્રેર્યો પુરૂષ કરે પાપ, એહને નથી ઇચ્છા શ્રદ્ધેવા સંતાપ;
- અણુઇચ્છે તે થકો કરે કર્મ, ત્યાહાં પ્રેરક કોણ કહો પરબ્રહ્મ. ૮૬
- પાપકૃણ દેખે મુણે જેહ, વળી વળી આચરતાં તેહ;
- એ આશ્ચર્ય લાગે મુજ ઘણું, કારણ કહો સ્વામી તેહ તણું. ૮૭

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

- સુપ્ત અર્જુન પૂછ્યું તે' જેહ, અનર્થનું કારણ તો એહ;
- એક કામ અને બીજો કોષ, એ સદા સર્વદા કરે વિરોધ. ૮૮
- રજોગુણથી ઉપન્યા એહ જાણ, દુઃપૂર મહાપાપી પ્રમાણ;

મહાવૈરી તું બહો એહ, વિશ્વ સમસ્તને હુઃખ દે જેહ. ૮૯
 ત્યમ ધૂમ અગ્નિને આરુઠાદી રહ્યો, અને મેલે આદર્શ મલિન તે થયો;
 ગર્ભ આવર્થો એરે જેમ, કામ કોષે વિશ્વ આવર્થુ તેમ. ૯૦
 વળી જ્ઞાનીતું જ્ઞાન આવરી રહ્યો, નિત્યવૈરી જ્ઞાનીએ એહ કહ્યો;
 હુઃમહ હુઃપૂર એ હરણુ ન થાય, અનજની પેરે હરે તે ગાય. ૯૧
 અર્જુન ભણે કહો ભગવાન, કામરૂપ શત્રુનાં સ્થાન;
 જેણે સ્થાનક રહે કામ, નેહુ દેખાડો પ્રગટ પ્રભુ હામ. ૯૨
 ઉભય ઇંદ્રી મન બુદ્ધિ વિષે જેહ, કામશત્રુ રહે સ્થાનક એહ;
 એણે સ્થાનક રહેતો થકો મોય, દેહીને ઉપત્તવે મોહ. ૯૩
 જ્ઞાન આવરી રહ્યો તે વીર, તેહને ઠંઠ દે તું ખીર;
 કામતણાં સ્થાનક તો જેહ, તે જીત્યે જીતાયે તેહ. ૯૪
 પ્રથમ ઇંદ્રીનો સંયમ કરો, પછે મન બુદ્ધિ વિષે સંવરો;
 એણીપેરે કામતણાં કરે નાશ, જે પાપ રૂપ સદાય પ્રકાશ. ૯૫
 પુરૂષઋપણ તું જેહને જોઇ, વધ્ય વૈરી સાવધાન તે થઈ;
 જે જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો નાશજ કરે, તું રમે એહના વધથકો એસરે. ૯૬
 મોડી મોડી શત્રુ તે જીત, અર્જુન તેહની કહું તુજ રીત;
 એ દેહથકે ઇંદ્રી બળવાન, ઇંદ્રીથકે બળિયું મન મહાન. ૯૭
 મનથકે તે બુદ્ધિ બળવંત, બુદ્ધિથકે બળિયો ભગવંત;
 તે ભગવંતને રહેતાં શર્ણુ, હોયે વશ ઇંદ્રિયશુ અંતઃકર્ણુ. ૯૮

૮૯ હુ પૂર—પૂર્ણન થાય એવા. ૯૦ આદર્શ—આરસી આવર્થો—
 ઢાંક્યો. ૯૧ ગાય—ગો (દિગ્વિશે) ને (૨) ૯૨ કામ—ઈચ્છા—વાસના. ૯૩
 ઉભય ઇંદ્રી—જ્ઞાને દિગ્વિશે અને કર્મદિગ્વિશે. ૯૪ સંયમ કરો—કળાતે કરો.
 મન ઇન્—મનને બુદ્ધિમાં એકત્ર કરો—અર્થાત્ મનમાં સકલપતો બુદ્ધિવડે
 વિવેક કરી કર્તવ્યકર્તવ્યનો નિર્ણય કરો.

૯૬ પુરૂષઋપણ—પુરૂષમાં સિદ્ધ જેવા વધ્ય—માર—હણુ.
 વૈરી—(કામરૂપી).

જળ મૃતિકાએ દેહ શુદ્ધ કરે, ઇંદ્રી વિષયશકાં સંવરે;
 પ્રાણાયામે મન સ્થિર હોય, વિજ્ઞાને બોધવ્ય બુદ્ધિ સોય. ૯૯
 એણીપેરે કંઠર્પનો જથ કરી, નિજરૂપ સમરે કહે હરિ;
 મને કરી મન સ્થિર કરે, આત્મ સમાધિ નિરંતર ધરે. ૧૦૦
 ત્રીજે કર્મયોગ તે કહ્યો, કૈવલ્યતાનો ઉપાય તે લહ્યો;
 કહે નરહરિ ભતિ આરી મંદ, પણ હરિકૃપાએ હવો પદગંધ. ૧૦૧
 અંતર્ધામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપજાવ્યું તેણે કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણું નહિ. ૧૦૨

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू-
 पनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

૯૯ ઇંદ્રી ઈન્દ્રિય—તેમ વિષયથી ઇન્દ્રિયને પાછી વાળી લે બોધવ્ય—
 જાગ્રત કર

અધ્યાય ૪ થો.

રાગ પૂર્વછાયો.

એ અધ્યાયે જે વર્તુલ્યો, ભાઈ કર્મયોગ અતિ સાર;	
નિજ જ્ઞાન જેણે પામિયે, વામિયે હુખ મ સાર.	૧
ઉપજવવા અર્જુનને, વળી વિશેષે વિશ્વાસ,	
પ્રત્યય કારણ કૃષ્ણજી, કરે કર્મયોગનો સમાપ	૨
એ કર્મયોગને અનુસરી, પામ્યા જ્ઞાનયોગ બહુ સ ત,	
જ્ઞાનતણી ઉત્કૃષ્ટતા, કહે ચોથે ભગવત	૩

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

એ કર્મયોગ અબ્દય સદા, કહ્યો આદ્ય તુજને મે જેહ;	
સદિની આયે સૂર્યને, મે કહ્યો કર્મયોગ એહ	૪
સૂર્યે વેવસ્વત મનુને કહ્યો, મનુએ કહ્યો ઇક્ષ્વાકુને એહ,	
ધમ સૂર્યથકે આદ્યો આવતો, કહ્યો રાજઋષિએ તેહ	૫
ધણે કાળ બલેથકે, તે હવે કર્મયોગ જ્ઞાન,	
તે આજ મે' તુજને કહ્યો, મમ વાયક સત્ય માન	૬
તુ ભક્ત સખા બણી કરી, મે કહ્યુ રહસ્ય ઉત્તમ,	
અર્જુન એણે અનુભવે, યદ્યએ જ્યમ છે ત્યમ	૭
પુરાતન કર્મયોગ એ, મે કહ્યો વિવસ્વાનને જેહ,	
મુણી વાયક અર્જુનને, ઉપન્યો મન સ દેહ	૮

૨ પ્રત્યય—વિશ્વાસ ૪ અન્યથા—નાશ ન પામે એવો ૬ જ્ઞાન—
જ્ઞાનિ પામેલો—નાશ પામવા જેવો ૭ રહસ્ય—ચુપ્ત વાત ૮ વિવસ્વાન
—સૂર્ય

જળ મૃતિકાએ દેહ શુદ્ધ કરે, ધંત્રી વિપયથકાં સંવરે;
 આણ્યામે મન સ્થિર હોય, વિજ્ઞાને બોધવ્ય બુદ્ધિ સોય. ૯૯
 એણીપેરે કંદર્પનો જય કરી, નિજરૂપ સમરે કહે હરિ;
 મને કરી મન સ્થિર કરે, આત્મ સમાધિ નિરંતર ધરે. ૧૦૦
 ત્રીલે કર્મયોગ તે કહ્યો, કેવલ્યતાનો ઉપાય તે લહ્યો;
 કહે નરહરિ મતિ ભારી મંદ, પણ હરિકૃપાએ હવો પદબંધ-૧૦૧
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
 ઉપબંધુ તેણે કહ્યું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ બાણું નહિ. ૧૦૨

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू-
 पनिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

૯૯ ધંત્રી ઈ—તેમ વિપયથી ઈદ્રિયોને પાછી વાળી લે બોધવ્ય—
 જાગૃત કર

એવું મુણીને કહે ભગવાન, આંભળે અર્જુન થઈ સાવધાન;
 ત્યારે ત્યારે ધર્મનો હોયે નાશ, અધર્મ જગતમાં હોય પ્રકાશ. ૧૬
 ત્યારે અર્જુન હું દિવ્ય રૂપ ધરું, ધર્મતણી તે રક્ષા કરું;
 અધર્મતણી તે દેહું કામ, રૂપ ધરી હું કરું એ કામ. ૧૭
 વળી સાધુતણી રક્ષાને કાળ, દિવ્ય દેહ ધરું કહે મહારાજ;
 દુષ્ટતણી તે કરવા નાશ, (ત્યારે) ઉત્તમ રૂપ તે કરું પ્રકાશ. ૧૮
 ધર્મ સ્થાપવાને અર્જુન, યુગ યુગ પ્રત્યે પ્રગટ કરું તન;
 ધરી અવતાર કરું તે ઈશ, હું સદાં સર્વદા છું જ્યમ ત્યમ. ૧૯
 જન્મ કર્મ મારાં દિવ્ય જેહ, તત્ત્વે કરી જાણે તો તેહ;
 તેહને પુનરાગમન ન હોય, મારા સ્વરૂપને પામે સોય. ૨૦
 મારો માર્ગ સદા તે જાણે, અર્જુન એ નિશ્ચે મન આણે;
 મારા માર્ગને જે અનુસર્યા, તે અનેક સંત ભવાર્થુવ તર્યા. ૨૧
 રાગદ્વેષ રહિત ભય ક્રોધ, સમદર્શી શીતલ અવિરોધ;
 અહંમત્તા મદ લોભ નહિ, માન અપમાન સરણાં દ્વંદ્વ સહી. ૨૨
 જેનાં મન મારે વિષે રમે, મુજ વિષુ અવરવાર્તા નવ ગમે;
 તપ જ્ઞાને કરી સમર્પણુ જેહ, મારે આશ્રય સદા રહે તેહ. ૨૩
 પરમ પવિત્ર જેહના અંત કરણુ, તે સદા સર્વદા રહે મમ શરણુ;
 એવા ઉત્તમ અનેક મહંત, તે પરમપદ પામ્યા બહુ સંત. ૨૪
 અર્જુન કહે મુણે ભગવાન, સ્વામી તમારે સર્વ સમાન;
 તો તમે સર્વને પદ આપો આપણું, અબાણુ થકો હું એમ ભાણું. ૨૫

૨૦ તત્ત્વ કરી—ખરેખરી રીતે

૨૧ ભગર્થુવ—સ સાર રૂપી સમુદ્ર. ૨૨ રહિત—વિના. રાગદ્વેષ તથા
 ભયક્રોધ વિનાના શીતળ—શાંત અવિરોધ—ક્રોધની સાથે વિરોધ નહિ કર-
 નાશ. દ્વંદ્વ—માન અપમાન વચ્ચે દ્વંદ્વ (જોડાં).

અર્જુન ઉવાચ.

વસુદેવ થકી હવસાં હવો, તારો કારાગૃહમાં જન્મ;
 સૂર્ય હવો કંઈ કાળનો, કહો એ વાત માનીએ કયમ? ૯
 અર્જુન કહે એ વાતનો, મુજ કયમ આવે વિશ્વાસ;
 અર્જુનનો સંદેહ ટાળવા, કરે નિજરૂપ કૃષ્ણ પ્રકાશ. ૧૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઠ.

મારી અસંખ્ય લીલા અવતાર, અને તુંએ અવતર્યો છે બહુ વાર;
 તે સર્વે હું જાણું સહી, પણ તું તારા જન્મ જાણે નહિ. ૧૧
 મારી જ્ઞાનશક્તિ અનાવૃત સદા, નિજ લાભે અંતર્ગત મુદા;
 ધર્માધર્મે મિત્ર તારું જ્ઞાન, આવશ્યુ ઇમ કહે ભગવાન. ૧૨
 તે માટે અર્જુન તું જીવ, અને હું તે નિત્ય નિરંજન શિવ;
 મુજને અજન્મ અવ્યય તે જાણ, આત્મસ્વરૂપ મુને પરમાણુ. ૧૩
 સર્વ ભૂતનો સ્વામી હું'ય, નિશ્ચે જાણુ અર્જુન તો તું'ય;
 હું પ્રકૃતિ ગુણ સર્વે વશ કરી, કહું મહાન ધર્મ લીલાવપુ ધરી. ૧૪
 હું પ્રાકૃતની પેરે અવતરું નહિ, મારી ગતિ તે લિન્ન છે સહી;
 પ્રભુલીલાઅવતાર ક્યારે ધરો તમે, તે સાંભળવા ઇચ્છા કરું અમે. ૧૫

એવું સુણીને કહે ભગવાન, સાંભળે અર્જુન યથા સાવધાન;
 ત્યારે ત્યારે ધર્મનો હોયે નાશ, અધર્મ જગતમાં હોય પ્રકાશ. ૧૬
 ત્યારે અર્જુન હું દિવ્ય રૂપ ધરું, ધર્મતણી તે રક્ષા કરું;
 અધર્મતણી તે દેહું કામ, રૂપ ધરી હું કરું એ કામ. ૧૭
 વળી સાધુતણી રક્ષાને કાજ, દિવ્ય દેહ ધરું કહે મહારાજ;
 દુષ્ટતણી તે કરવા નાશ, (ત્યારે) ઉત્તમ રૂપ તે કરું પ્રકાશ. ૧૮
 ધર્મ સ્થાપવાને અર્જુન, યુગ યુગ પ્રત્યે પ્રગટ કરું તન;
 ધરી અવતાર કરું તે ધર્મ, હું સદાં સર્વદા છું જયમ ત્યમ. ૧૯
 જન્મ કર્મ મારાં દિવ્ય જેહ, તત્ત્વે કરી જાણે તો તેહ;
 તેહને પુનરાગમન ન હોય, મારા સ્વરૂપને પામે સોય. ૨૦
 મારો માર્ગ સદા તે જાણે, અર્જુન એ નિશ્ચે મન આણે;
 મારા માર્ગને જે અનુસરયા, તે અનેક સંત ભવાર્ણવ તરયા. ૨૧
 રાગદ્વેષ રહિત જય ક્રોધ, સમઠર્શી શીતલ અવિરોધ;
 અહંભમતા મદ લોભ નહિ, માન અપમાન સરણાં દંદ સહી. ૨૨
 જેનાં મન મારે વિષે રમે, મુજ વિષ્ણુ અવરવાર્તી નવ ગમે;
 તપ જ્ઞાને કરી સમર્પણ જેહ, મારે આશ્રય સદા રહે તેહ. ૨૩
 પરમ પવિત્ર જેહનાં અંતઃકરણ, તે સદા સર્વદા રહે મમ શરણ;
 એવા ઉત્તમ અનેક મહંત, તે પરમપદ પામ્યા બહુ સંત. ૨૪
 અર્જુન કહે મુણે ભગવાન, સ્વામી તમારે સર્વ સમાન;
 તો તમે સર્વને પદ આપો આપણું, અબાણુ થકો હું એમ બાણું. ૨૫

૨૦ તત્ત્વ કરી—ખરેખરી રીતે.

૨૧ ભવાર્ણવ—સંસાર રૂપી સમુદ્ર. ૨૨ રહિત—વિના. રાગદ્વેષ તથા
 ભયક્રોધ વિનાના શીતળ—શાંત અવિરોધ—ક્રોધની સાથે વિરોધ નહિ કર-
 નારા. દંદ—માન અપમાન વગેરે ૬.૬ (જોડાં).

જેહને જેહતણા અર્થ હોય, મુને તે અર્થ પામવા ઉપાસે સોય;
 હું તેહને તે ક્ષણ આપું સદા, જેણે કરી પામે અતિ મુદા. ૨૬
 જો જો લોક મારા માર્ગને અનુસરે, તો તે ભવસાગર સુખે તરે;
 મારે નામે અશુભ સર્વ ટળે, પણ તેહની ભાવના તેહને ક્ષણે. ૨૭
 જો તમો સર્વના આત્મા ધરિ, તો મોક્ષ અર્થે શે ન પ્રેરો જગદીશ;
 સમસ્ત કરે તમારી સેવ, એહ વાક્ય સુણી એમ કહે કૃષ્ણદેવ. ૨૮
 કર્મતણી સિદ્ધિ વાચ્છે જેહ, અન્ય દેવનું યજન કરે તેહ;
 દેવથકી ક્ષણ સઘ તે હોય, વળી વળી દેવ ઉપાસે સોય. ૨૯
 ઉતાવળી સિદ્ધિ હોયે તેહને, દેવ વિષે આસક્તિ જેહને;
 મનુષ્ય લોક જે કર્મ આચરે, તો તે ક્ષણ ઇચ્છા મન ધરે. ૩૦
 જે જેહને અર્થે કરે કર્મ, હું તેહને તે આચરાવું ધર્મ;
 તેહની શ્રદ્ધાનો ન કડું ભંગ, હું સર્વ કર્તા અને સદા અસંગ. ૩૧
 હું અતુલ્ય સૃષ્ટિ કરું સહી, પણ મારે વિષે વિવિધતા નહિ;
 શુભ કર્મ વિભાગે કરી, હું સર્વ સૃષ્ટિ કરું ફરી ફરી, ૩૨
 સમસ્તનો કર્તા મુને જાણ, કર્તાથકો અકર્તા પ્રમાણ;
 હું અવ્યય અવિનાશી અપાર, મુને ભજતાં ટળે સંસાર. ૩૩
 સૃષ્ટિ કરતાં મુને પુણ્ય ન હોય, ભાજતાં પાપ રપર્શે નહિ કોય.
 મુને કર્મક્ષણની ઇચ્છા નથી, સત્ય સત્ય પારથ કહું કથી. ૩૪
 અસંગ અકર્તા જાણે મુને જેહ, કર્મ બધાંયે નહિ તેહ;
 અનેક રચના કરતા સહી, પણ ઇશ્વરને વિવિધપણું નહિ. ૩૫
 પૂર્વ નિર્ણયો કર્મ યોગ જેહ, અર્જુન પ્રત્યે વિષ્ણુ કહે તેહ;

પૂવે હુવા મુનિ મનતકુમાર, તેણે કર્મયોગ લીધો નિગ્ધાર	૩૬
મુક્તિ પામવાને અર્થે મિત્ર, તે કર્મ કરી થયા પરમ પવિત્ર,	
ઈમ જાણી ડગીને તુ કર્મ, મુક્તિ અર્થે આચરવેા ધર્મ	૩૭
જનક પ્રમુખ અનેક તે જાણ, તે કર્મ કરી પામ્યા નિર્વાણ,	
ઈમ જાણી મિત્ર કર્મ તુ કરે, કૃણ ઇચ્છા ચિત્ત માહે મ ધરે	૩૮
જે સત્યયુગ ગેતાએ મ ત કહ્યા, તેય કર્મ કરી અતિ ઉત્તમ થયા,	
તત્વજ્ઞાનીને વચને કરી, જાણી કર્મ કરાવે ઝહે હરિ	૩૯
કર્મતણુ છે દુર્લભપણુ, ત્યા પડિત મોહ પામે છે ઘણુ,	
કર્મ અકર્મ વિકર્મ તો જેહ, અર્જુન સમ્યક્ જાણવા તેહ	૪૦
એ સર્વે હુ કહીગ તુજને, તુ અતિ વહ્નિલ મદા મુજને,	
જે કર્મ જાણ્યે સ મારદુ જ ટળે, આત્મા પરમાત્મા માહે જળે	૪૧
વર્ણાશ્રમતણુ જે ધર્મ, શ્રુતિ સ્મૃતિ જોવા તેહ કર્મ,	
વળી કૃણ તણુ ઇચ્છાએ કરે, કર્મ નામ તે હરિ ઉચ્ચરે	૪૨
નિપિદ્ધ આચરણુ આચરે જેહ, વિકર્મ નામ તો જાણિયે તેહ,	
આપ પરને જે ન મોહાય, વિકર્મ નામ મહાપુરુષ તે ગાય	૪૩
મતકર્મ સઘળા આચરે, કૃણ અહ કાર મૂખી તૃલ્ય કરે,	
અથવા વિપ્લવે સમર્થ જેહ, અકર્મ નામ તો જાણિયે તેહ	૪૪
ગહનગતિ તો એ કર્મની સહી, સહસા કરે ને પ્રીછાયે નહિ,	
જેહને કૃપા કરે દેવાધિદેવ, તેહને પ્રીત આવે અવશ્યમેવ	૪૫

૩૬ નિર્ધ્યો—નણો ૩૮ નિરાપુ—મોહ ૪૦ દુર્લભપણુ—અર્થાત્
કર્મ શુ તે અકર્મ શુ, તેનો નિર્ણય કરવામા પડિતો પણ મોહ પામે છે કર્મ
—વેદે વિધાન કરેતુ કર્મ અમ્ય—કર્મનો અજ્ઞાન વિમ્બ—નિપિદ્ધ કર્મ

૪૩ આપ ઇ—જે કર્મ પોતાને કે બીજાને હિતકારી નથી તે વિકર્મ

૧. કર્મ વિષે અકર્મ જે હોય, અકર્મ વિષે કર્મ લહે સોય;
 તે મનુષ્ય માંહે મહાબુદ્ધિમંત, તે યોગી સકળ કર્મકૃત સંત. ૪૬
- દેહમાં આત્મા આત્મામાં દેહ, આત્મપ્રોત ઇમ બાણે જેહ;
 હરિમાં વિશ્વ વિશ્વમાં હરિ, ઇમ બાણે તે બુદ્ધિજ ખરી. ૪૭
- દેહ ઇંદ્રી કૃત્ય સઘળાં કરે, અંતર કશે અભિલાષ ના ધરે;
 સાક્ષી થકો વર્તે ભાઈ જેહ, બુદ્ધિમંત જોગી તો તેહ. ૪૮
- સર્વ ઇંદ્રીના આરંભ જે સોય, કામ સંકલ્પ વિવર્જિત હોય;
 જ્ઞાનાભિ દહે સર્વ કર્મ, તે પંડિત પામે પરબ્રહ્મ. ૪૯
- પંડિત લોક અર્થે કર્મ કરે, ક્ષણ અહંકાર મન માંહે ન ધરે;
 આત્મ લાભે તૃપ્તિ નિત્ય હોય, નિરાશ્રય મહાયોગી સોય. ૫૦
- તે કર્ત્તાથકા અકર્ત્તા બાણ, જેણે જીવતાં પદ પામ્યું નિરવાણ;
 જીવનમુક્તતણો જે દેહ, નિશ્ચે જાણ્ય અકર્ત્તા તેહ. ૫૧
- જેને આશા તૃષ્ણા નહિ લગાર, તત્ત્વજ્ઞાની તે નિર્ધાર;
 જે દેહેન્દ્રિય શુ જીતે ચિત્ત, તમો નિશ્ચે જાણો તે તત્ત્વવિત્ત. ૫૨
- બાહ્ય મધ્ય વિષય પરહરે, શરીરધારણ અર્થે કૃત્ય કરે;
 યથા લાભે સંતુષ્ટ જે થાય, તેહ કરતો કર્મ નવ લહેવાય. ૫૩
- ઇચ્છા વિના લાભ જે હોય, જ્ઞાની આનંદે અનુભવે સોય;

મદા મંતુષ્ઠ જેહનાં મન, અર્જુન પ્રહ્લવિધાના એવાં ચિન્હ	૫૪
શીતોષ્ણાદિકે સરખો જેહ, જીવનમુક્ત મંન્યાસી તેહ;	
મદ મતગર અભિમાન ન હોય, મમદર્શી સર્વાત્મા જોય	૫૫
મિદ્ધ અમિદ્ધ વિષે સમન્વિત્ત, અર્જુન જાણુ તે જીવનમુક્ત,	
ધમ મમ યદ્ય કૃત્ય કરે જેહ, કર્મે જ ધાયે નહિ તેહ	૫૬
લોક સ પ્રહાર્ય મતકર્મ કરે, કૃણ અહ કાર મમતા પરહરે,	
વર્ણાશ્રમ દર્શન દેહુ સિ ગ, જોગી તેહનો ન કરે સ ગ	૫૭
ચિત્ત વિષે પ્રહુ કેવળ જ્ઞાન, તેને કરી તજે તે સર્વ અભિમાન,	
પરમેશ્વરાર્પણ બુદ્ધિએ કર્મ કરે, લોક માહે એણી પેરે વિચરે	૫૮
પરમેશ્વરપર ચિત્ત જેહના, સમન્ન કર્મ લય પામે તેહના,	
જે આત્મસ્વરૂપ વિષે લીન હોય, તેને લિપ્ત ન લાને કોય	૫૯
જ્ઞાની એણી બુદ્ધિએ કૃત્ય કરે, તે બુદ્ધિ કૃષ્ણ પ્રેમે ઉચ્ચરે	
હવે પ્રહ્લવર્ષિતા તે પ્રહ્લ, અશિષ્ટોત્ર પ્રહ્લ સર્વ કર્મ	૬૦
ધમ સર્વ વિષે પ્રહ્લ ભાવ કરે જેહ, પ્રહ્લભાવે પ્રહ્લ પામે તેહ,	
સદ્યજે ભાવના જેહને મમ, આત્મદર્શી કરે કર્મ ધમ	૬૧
કર્મદર્શી વળી માધનવ ત, તે અનેક યજ્ઞ કરે જાહુ સ ત,	
અધિકાગીને ભેદે કરી, જાહુ યાજ્ઞિક દેખાડે હરિ	૬૨
કેટલા દેવને ઉરેશી કરી, બેઠા યજ્ઞકર્મ હીક્ષા ધરી,	
કર્મકૃણ સ ગી જન જેહ, ઈદ્રાદિ દેવને યજે તેહ	૬૩

૫૫ સરખુ—(જે મનુષ્ય) સમદર્શી—મનન મમાન દરિયા જોનાર
 ૫૭ વર્ણુ—બ્રાહ્મણ વગેરે ચાર આશ્રમ—બ્રાહ્મચર્ય વગેરે ચાર દર્શન—
 સામ્ય દર્શન વગેરે ૭ દેહલિંગ—તપમુદ્રા, કાયાવ વજ્ર વગેરે ચાર ધા
 રણ કરવાના ચિન્હ

૬૦ પ્રહ્લવર્ષિતા—પ્રહ્લને તૃપ્ત કરનાર—પ્રહ્લને અર્પણ કરનાર ૬૩
 ૬૧ ઉદગી—ઈદ્રાદિક દેવને પ્રસન્ન કરવાનો દેવ રાખીને

બ્રહ્મવિદ્ બ્રાહ્મણુ યજ્ઞ ઇમ કરે, બ્રહ્માર્ષણુ શુદ્ધિએ કર્મ આચરે;
 જ્ઞાની કર્મ યજ્ઞ કરે ઇમ સહી, જેહને કશી કામના નહિ. ૬૪
 શબ્દાદિક જે વિષય વિકાર, તે ઇદ્રી અગ્નિમાં હોમે નિર્ધાર;
 શ્રોત્રાદિક ઇદ્રી ઉભય જેહ, સંયમાગ્નિ વિષે હોમે તેહ. ૬૫
 ઇદ્રી સમસ્તના વિષય પરહરે, સંન્યાસી યજ્ઞ એહ કરે;
 શાસ્ત્ર વિરોધે વર્તવું નહિ, વળી અર્બુન યજ્ઞ એહ જાણે સહી. ૬૬
 સર્વે ઇદ્રીતણાં જે કર્મ, પ્રાણાદિક વાયુના ધર્મ;
 આત્મસંયમાગ્નૌ હોમે સર્વ, સ્થિર કરી મન મેલી ગુણુ ગર્વ. ૬૭
 આત્મસંયમાગ્નૌ તેહનું નામ, જે રાખે નિશ્ચળ ચિત્ત ઠામ;
 જ્ઞાનરૂપીએ વાયકે કરી, આત્મસંયમાગ્નિ દીપે કહે હરિ. ૬૮
 એ જીતાત્મા વૈરાગી જેહ, નિત્યે યજ્ઞ કરે તે એહ;
 વળી દ્રવ્યયજ્ઞ તપયજ્ઞ કરે તે સંત, યોગયજ્ઞ આચરે મહંત. ૬૯
 કેા જ્ઞાન સ્વાધ્યાય યજ્ઞ કરે, તે સર્વે સમ્યક્ જ્ઞાત આચરે;

૬૫ ઇદ્રીઅગ્નિમાં—ઇદ્રિયો રૂપી અગ્નિમા. અર્ધાત્ ભોગકાળે પણ
 આસક્તિ તણને વિષયોને ભોગવે છે. અગ્નિમાં નાખેલાં જીજ્ઞ ઉગવા પામ-
 તાં નથી તેમ આસક્તિ તણને ભોગવેલા વિષયો વાસના ઉત્પન્ન કરવા નથી.
 ઉભય—(જ્ઞાનેદ્રિયો તથા કર્મેદ્રિયો). સંયમાગ્નિ—કમળે રાખવા રૂપી
 અગ્નિ .

૬૭ આત્મસંયમાગ્નૌ—આત્માને વિષે મનને એકાગ્ર કરવા રૂપ
 અગ્નિમાં. અર્ધાત્ ધ્યેય સ્વરૂપને જાણીને તેમાં મન એકાગ્ર કરી ઇદ્રિયોનાં
 તથા પ્રાણાદિકના કર્મ શમાવે છે.

૬૮ દીપે—પ્રજ્વલિત થાય. ૬૯ જીતાત્મા—મન જેણે કમળે રાખ્યું
 છે એવો. દ્રવ્યયજ્ઞ—ધનાદિકવર્તે કરીને કરેલા યજ્ઞ. તપયજ્ઞ—તપરૂપી
 યજ્ઞ. યોગયજ્ઞ—સમાધિ રૂપી યજ્ઞ. સ્વાધ્યાયયજ્ઞ—વેદપાઠ રૂપી યજ્ઞ.

- તીર્થ વિષે જે દીને દાન, દ્રવ્યચક્ષુ તેહનું અભિધાન. ૭૦
- શીતોષ્ણ વાત વૃષા સર્વ ગ્રહે, તપચક્ષુ તેહને કહે; ૭૧
- અષ્ટાંગ સાથે સમબુદ્ધિ ધરે, યોગચક્ષુ હરિ તે ઉચ્ચરે. ૭૨
- વેદશાસ્ત્ર ભણે સહસ્ત્ર નામ, સ્વાધ્યાય ચક્ષુ તેા એનું નામ; ૭૩
- જે પરસ્પરે પ્રહાયચ્છા હોય, જ્ઞાનચક્ષુ તમે જાણો સોય. ૭૪
- વ્રત પાળે તે આપાપણાં, એવા ધર્માત્મા છે ધણા; ૭૫
- વળી કેટલા યોગી ઇશ કરે, અપાનને લેઈ પ્રાણમાં ધરે. ૭૬
- અપાનમાં મૂકે વળી પ્રાણ, અને બેહુની ગતિ રોધે નિર્વાણ; ૭૭
- તે પ્રાણાયામ પરાયણ હોય, પૂરક કુબલક રચક કરે સોય. ૭૮
- વળી અદ્ય આહાર કરે કેા સંત, હોમે પ્રાણ પ્રાણમાં રહી એકાંત; ૭૯
- એ સર્વે યાજ્ઞિક તે કહ્યા, ચક્ષુ કરી નિષ્પાપ તે થાયા. ૮૦
- ચક્ષુષ્યેય લોગવતા બેહુ, પ્રહા સનાતન પામે તેહ; ૮૧
- જે અજ્ઞાને કરી ચક્ષુ કરે, તે અનેક યોગિ વિષે અવતરે. ૮૨

૭૦ અભિધાન—નામ ૭૧ અષ્ટાંગ—યોગનાં આઠ અંગ—યમ, નિયમ, આમન, પ્રાણાયામ, પ્રસાદાર, ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ ૭૩ અપાનને છું—અપાન વાયુને ઉચો ચઢાવીને પ્રાણવાયુ સાથે એકત્ર કરેછે. આ ક્રિયા રચક વખતે થાય છે.

૭૪ અપાનમાં—પેટમાં વાયુ ભરીને પૂરક કરતી વખતે પ્રાણવાયુ નીચે ઉતારી અપાનની સાથે એકત્ર કરેછે. આ ક્રિયા પૂરક વખતે થાય છે. બેહુની ગતિ રોધે—પ્રાણ તથા અપાનની ગતિને અટકાવે. આ ક્રિયા કુબલક વખતે થાય છે મતવજ કે પૂરક, કુબલક તથા રચક કરીને પ્રાણ તથા અપાનની ગતિ રોકીને પ્રાણાયામ કરેછે

૭૫ હોમે છું—પ્રાણમા પ્રાણ હોમે છે. આહાર કમી કરવાથી બળનો હાથ થાય છે ને તેમ ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓનો એની મેજે લય થાય છે, તેને પ્રાણનો હોમ માનેછે ૭૬ ચક્ષુષ્ય—ચક્ષુ કરતા રોષ રહેતું અત્ત.

- તેહને આ લોકે સુખ નહિ, બ્રહ્માએ એહ વાણી કહી;
 યજ્ઞ કરતાં સત્વશુદ્ધિ હોય, સત્વશુદ્ધિએ સુક્તિ પામે સોય. ૭૭
- બહુ યજ્ઞ પ્રગટ તે કરયા, તે બ્રહ્માના સુખથી વિસ્તર્યા;
 એ સર્વે યજ્ઞકર્મ તું જાણુ, ઇંદ્ર જાણ્યે પામીશ નિર્વાણુ. ૭૮
- માનસ વાયક કાયિક સોય, નૈષ્કર્મ્ય એહમાં એકે ન હોય;
 યજ્ઞ સર્વ જાણે કર્મ રૂપ, આત્મા નૈષ્કર્મ્ય બ્રહ્મ સ્વરૂપ. ૭૯
- સકળ યજ્ઞ નિરૂપણ કરી, હવે જ્ઞાનયજ્ઞ વિસ્તારે હરિ;
 સર્વેએ ઉત્તમ તે જ્ઞાન, વળી વળી શ્રીમુખે કહે ભગવાન. ૮૦
- દ્રવ્યમય યજ્ઞ જે જે કહ્યા, તે તે દેવચક્રી મુખે લહ્યા;
 જ્ઞાનયજ્ઞ સર્વેએ શ્રેય જાણુ, જે સઘ પમાડે પદ નિર્વાણુ. ૮૧
- બ્રહ્મજ્ઞાન પામે જેણે ખેવ, કર્મ સમાપ્તિ હોયે અવશ્યમેવ;
 જ્યમ ચંદ્રાદિક તેજસ્વી જેહ, અર્ક આગળે ન શોભે તેહ. ૮૨
- જ્યમ હુઘ્ધાદિક રસ ભલા કહેવાય, અમૃત આગળ તે નવ પોસાય;
 જ્યમ વાવતડાગ કૂપાદિક નીર, તે મહા જળમાં લીન હોયે વીર. ૮૩
- એમ રિદ્ધિ સિદ્ધિ સ્વર્ગ સુખ બહુ, તે જ્ઞાનમાંહે લય પામે સહુ;
 અતિ આદરે ઠરી અર્જુન વીર, કૃષ્ણ પ્રત્યે એમ પૂછે ધીર. ૮૪
- જે જ્ઞાનતણે એવડો મહિમાય, તે ક્યમ પામે ત્રિભુવનરાય;
 અર્જુનની વિનતિ તે સુણી, ઇંદ્ર જોડ્યા વૈકુંઠજ ઘણી. ૮૫
- જે સર્વ નિરંતર એક બ્રહ્મ જોય, તત્વદર્શી જ્ઞાની તે સોય;
 જ્યાં પરમ કૃપાળ સદ્ગુરૂ હોય સંત, ત્યાં જાં જાણું નિશ્ચય કરી ચંત. ૮૬
- અનેક પેદે પ્રણીપત્ય તે કરી, મર્યાદાએ રહેવું કહે હરિ;
 જે જે મંશય હોયે મનતણા, તે તે પ્રશ્ન કરવા ભાઈ ઘણા. ૮૭

મૂંઝીને અષ્ટ મદ અહમેવ, સાધુ પુરૂષની કીજે સેવ;
 જ્ઞાની જ્ઞાન ઉપદેશ જે કહે, અને તત્ત્વ જ્ઞાન મૂંઝે ગ્રહી રહે. ૮૮
 તત્ત્વતણા મહિમા અતિ ધણા, કોયે પાર ન લહે તેહતણા;
 તત્ત્વજ્ઞાન જાણે અર્જુન, વળતું મોહ પામે નહિ મન. ૮૯
 જ્યમ હવડાં તું પામે છે મોહ, પણ ત્યારે તેહનો લેશ ન હોય;
 વળી જ્ઞાન દૃષ્ટિને મહિમાએ કરી, જ્યમ છે ત્યમ દેખીશ ફરી ફરી. ૯૦
 સર્વમાં આત્મા આત્મામાં સર્વ, ઈમ જોતાં ટળશે મોહ ગર્વ;
 વળી જ્ઞાનની મોટમ છે જેહ, તું સાવધાન થઈ સાંભળ્ય તેહ. ૯૧
 માનસ વાચિક કાયિક જેહ પાપ, સાંસારિક વળી શોક સંતાપ;
 જ્ઞાનરૂપીએ નાવે નિરધાર, મુખે દુઃખાર્જવનો હોયે પાર. ૯૨
 જ્ઞાન પાપ ઠાજે તતકાળ, તે દૃષ્ટાંતે કરી કહે કૃપાળ;
 જ્યમ વૃદ્ધિ પામ્યો વૈશ્વાનર જેહ, કાણ માત્રને ભસ્મ કરે તેહ. ૯૩
 જ્યમ જ્ઞાનાગ્નિ શમ દમાદિકે કરી, વૃદ્ધિ પામ્યોથકો કહે હરિ;
 તે સર્વ કર્મ બાળી ભસ્મજ કરે, સત્ય સત્ય કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે. ૯૪
 એહ જ્ઞાનતણા અધિકારી જેહ, મુજને સ્વામી કહીએ તેહ;
 જ્યમ જે ઉઝવે તેનું પર્વ, ત્યમ જ્ઞાનતણા અધિકારી સર્વ. ૯૫
 જ્ઞાન સરખું પવિત્ર નહિ કોય, વળી વળી અર્જુન કહું છું સોય;
 અનેક સાધન જે જોડ્યાં ધણાં, તે સર્વે ક્રિકર જ્ઞાનજ્વલણાં. ૯૬
 જે જ્ઞાનતણી અતિ મોટમ કહી, તે જ્ઞાન કર્મે પામે સહી;
 કર્મેયોગ પણ કહે ભગવાન, હૃદે ન આવે આત્મજ્ઞાન. ૯૭
 કર્મે ચિત્ત ધરી હોયે શુદ્ધ, ચિત્ત શુદ્ધિએ જન હોયે પ્રજુદ્ધ;
 પ્રજુદ્ધને અતિ શ્રદ્ધા ઉપજે, શ્રદ્ધાવંત ગુરૂસંતને ભજે. ૯૮

. ૮૮ અષ્ટ મદ—વિદ્યા, ધન, કુળ, અધિકાર, જીજ્ઞાસી, રૂપ, બળ, અ.
 ને સહાય, એ આઠ વાનનો મદ.

૯૩ વૈશ્વાનર—અર્થ ૯૫ ઉઝવે—‘લાજવે’ એવો પાઠ છે.

ગુરુમંતને રૂપે મમ ભક્ત, (અને) ઇંદ્રી વિષે ઉપજાવે વિરક્ત;
 મમ ભક્તિએ પામે વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાને હોય દૃષ્ટિ સમાન. ૯૯
 સમદર્શી પામે પરમ શાંતિ, ઇમ કર્મયોગે લાભે ભવપ્રાંતિ;
 થોડે કાળે કહે ભગવાન, કર્મયોગે પામે નિજ જ્ઞાન. ૧૦૦
 જ્ઞાન પામવા સંશય કરે, તેહનો અર્થ એકે નવ સરે,
 અજ્ઞાની અશ્રદ્ધાવંત જેહ, સંશયાત્મા ભણિએ તેહ. ૧૦૧
 સંશયાત્માને નહિ સુખનો લેશ, તે સદા સર્વદા ભોગવે કલેશ;
 એવું બોલે વિશ્વાવાસ, સંશયાત્મા પામે વિનાશ. ૧૦૨
 યોગે કરી સર્વ કર્મ છાડે, કેવળ જ્ઞાનશુ પ્રીતિ માંડે;
 જ્ઞાને કરી સંશય સર્વ ટાળે, આત્મા પરમાત્મા એક નિહાળે ૧૦૩
 આત્મવંતને કર્મજ કોય, કર્મે બંધાયે નહિ સોય;
 અજ્ઞાને ઉપન્યો સંશય જેહ, જ્ઞાન ખડે કરી નાશ કરે તેહ. ૧૦૪
 આત્માનો સંશય સર્વે છેદ, કર્મયોગ કરી ધર નિવેદ,
 હવે બીઠ અર્જુન તું વીર, પાળ સ્વધર્મ થા મહાધીર. ૧૦૫
 થોથે કર્મસંન્યાસ કહ્યો સાર, જેણે ટળે સર્વ સંશય વિકાર;
 શ્રીકૃષ્ણ કૃપાએ હોયે પદબંધુ, કહે નરહરિ હરિકૃષ્ણાસિંધુ. ૧૦૬
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
 ઉપજાવ્યું તેહું કહું સહી, કહે નરહરિ કાઇ બાણું નહિ. ૧૦૭

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
 तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवा-
 दे कर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો.

રાગ પૂર્વછાયા.

- મિશ્ર વચન સુણી કૃષ્ણનાં, અર્જુન વિચારે એમ;
કર્મ કરું કે કર્મ તણું, હવે મેં કરવું કેમ ? ૧
- કૃષ્ણે કર્મ કરવાં કહ્યાં, વળી તજવાં કહ્યાં નિરધાર;
અર્જુન વિચારે આપશું, હવે શો કરવો વિચાર ? ૨
- મૂઝી ઘટવટ મનતણી, અને સ્થિર કરી રાખું ચિત્ત;
કૃષ્ણ કહે હવે તો કરું, સાચું એહ સિદ્ધાંત. ૩

અર્જુન ઉવાચ.

- કર્મ સંન્યાસ તમો કહ્યો, વળી કહ્યો કર્મ યોગ સાર;
એ બેદુમાં શ્રેય જેછું હોયે, તે મુજને કહોને નિરધાર. ૪
- જ્ઞાન સ્વરૂપ આનંદધન, હે સર્વજ્ઞ ! સર્વાવાસ !
શ્રેયતું સાધન મુજ કહો, સ્વામી હું છું તમારો હાસ. ૫

૧ મિશ્ર—“ સર્વ કર્મોનો જ્ઞાનમાં અતર્ભાવ થાય છે ” ઇત્યાદિ વચનોવડે કર્મોનો ત્યાગ કરવા રૂપ વચન તથા “ જ્ઞાન ખડ્ગવડે સંસય કાપીને કર્મ કર ” ઇત્યાદિ વચનોવડે કર્મ કરવા રૂપ વચન, એવાં મિશ્ર વચન.

૩ મૂઝી—“ મૂંઝત ” એવો પાઠ છે. ઘટવટ—સંકલ્પવિકલ્પ. ૪ કર્મ-સંન્યાસ—કર્મત્યાગ. કર્મયોગ—કર્મ કરવાં. ૫ આનંદધન—સર્વજ્ઞ જ્ઞાન-દયી ભરપૂર.

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઈ.

- અર્જુનનું વાયક તે સુણી, વળતું કહે ત્રિલોચન ધણી;
 આપણા મનનું ગમતું જેહ, પંચમે કૃષ્ણ દહાવે તેહ. ૬
- કર્મસંન્યાસ કર્મયોગ મિત્ર, એ ઉભય માર્ગ તો પરમ પવિત્ર;
 સુક્તિમાર્ગ સદા એહ જાણુ, અર્જુન એહ નિશ્ચે મન આણુ. ૭
- જ્ઞાન વિના કર્મનો કરે ત્યાગ, તેણે કર્મ આચરિયે તે એક માર્ગ;
 કર્મ તજ્યાપે કર્મ જે કરે, અતિ ઉત્તમ હરિ તેહ ઉચ્ચરે. ૮
- જ્ઞાન વિના કર્મ તજે જે કોય, તેનો એકે અર્થ ન હોય;
 જ્ઞાને કરી કર્મ સંન્યાસે જેહ, અતિ ઉત્તમ તો લાલિયે તેહ. ૯
- આત્મજ્ઞાન સદા જેહને, સંન્યાસી કહિયે તેહને;
 હુઃખતણો જે દેવ નવ કરે, સુખતણી રૂપહા પરહરે. ૧૦
- શ્રીતોષ્ણદિક દંદ એહ જેહ, તેણે પરાજવિયે નહિ તેહ;
 એવો સંન્યાસી જે હોય, સુખે બંધનથી મૂકાએ સોય. ૧૧
- મહાબાહો સુણે તું અર્જુન, એવાં ઉત્તમ જ્યાં હોયે ચિન્હ;
 તેને તું સંન્યાસી જાણુ, જીવનમુદ્રત તેહ પરમાણુ. ૧૨
- કર્મયોગ અને સંન્યાસ, અર્જુન એહનો એક સમાસ;
 ઉત્તમ મધ્યમ એહમાં કહે, તેહ નર મૂર્ખ કાંઈએ નવ લહે. ૧૩
- જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગ, એ બેહનો એક પ્રયોગ;
 અર્જુન જે કો મૂરખ હોય, પૃથક્ પૃથક્ કરી કહે સોય. ૧૪

૯ સંન્યાસે—તજે. ૧૧ પરાજવિયે—પરાજય પમાડિયે ૧૩ એહનો
 કિ—અર્થાત્ એકજ વાતમા બેસતો સમાવેશ થાય છે—બન્ને એકજ છે.
 એહમા—કર્મયોગમા ૧૪ પૃથક્—જુદા.

- પણ પંડિત તો ઇમ બોલે નહિ, જેની દૃષ્ટિ યથારથ સહી;
સમ્યક્પેરે આચરે એક જેહ, તો ઉભયતણું ફળ પામે તેહ. ૧૫
- જ્ઞાનયોગે પદપ્રાપ્તિ જે હોય, કર્મયોગે પામિયે સોય;
જ્ઞાનકર્મનું ફળ તે એક, ઇમ બંણે તે જ્ઞાન વિવેક. ૧૬
- જે ઇન્ધરને અર્થે કરે કર્મ, તે ગૃહસ્થ થકો સદા નિષ્કર્મ;
સાંખ્યયોગી પદ પામે જેહ, કર્મયોગી લહે સ્થળ તેહ. ૧૭
- જે શુદ્ધ ચિત્ત વિણ કરે સંન્યાસ, તેહને આત્મસુખ ન હોયે પ્રકાશ;
કર્મયોગે કરી ચિત્ત શુદ્ધ થાય, રાગાદિક સર્વ દોષ બાય. ૧૮
- શુદ્ધ અંતઃકર્ણ મુનિ જેહ, ઉતાવળો પ્રહ્લ પામે તેહ;
કર્મયોગ વિણ કહે ભગવાન, ન આવે અર્જુન પ્રહ્લજ્ઞાન. ૧૯
- કર્મયોગ યુક્ત જે વીર, નિર્ભળ યુદ્ધિ તે કહિયે ધીર;
જીતમન જીતેંદ્રિ હોયે જેહ, વિશુદ્ધ આત્મા ભણિયે તેહ. ૨૦
- જેને ભિન્ન ન ભાસે કોય, સર્વ ભૂતનો આત્મા સોય;
તે લોક શિક્ષાર્થ કર્મ આચરે, તેહને કર્મજંથન નવ કરે. ૨૧
- તત્ત્વવિત્ ઇમ માને સહી, અમો કર્મતા કર્તા નહિ;
અહંકારરહિત જે જન, પરમાત્મા વિષે તેહનાં મન. ૨૨
- જ્ઞાનેંદ્રિ પંચ કર્મેંદ્રિ પંચ જેહ, વળી પ્રાણ અંતઃકર્ણની વૃત્તિ તેહ;
એ આપણાં કાર્ય સર્વ કરે, તત્ત્વવેત્તા અહંકાર નવ ધરે. ૨૩
- તત્ત્વવિદને કર્મ લાગે નહિ જ્યમ, અર્જુન તેણે ત્યાં કરવું ઇમ;
તે પ્રહ્લને અર્થે કર્મ કરે, ફળ અહંકાર મનથી પરહરે. ૨૪

૧૮ સમાદિક—પ્રીતિ વગેરે. ૨૦ જીતમન—મન જેણે જીતેલું એવો.

૨૩ પ્રાણ—પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન તે વ્યાન. ૨૪ તત્ત્વવિદ—

તત્ત્વને જાણનાર.

જ્યમ પદપત્રને જળ સ્પર્શ ન થાય, ત્યમ તે નર કર્મે ન લેપાય;
 મારી આજ્ઞા પાળે જન જેહ, કર્મે જા'ધાયે નહિ તેહ. ૨૫
 મન બુદ્ધિ કાય ઇ દ્રિયે કરી, યોગી કર્મ કરે કહે હરિ;
 ક્ષણ તન્નયે આત્મશુદ્ધિ હોય, અર્જુન વળી વળી કહું'છું' સોય. ૨૬
 જે કર્મયોગના પાલણુદાર, તે એણીપેરે કરે નિરધાર,
 અર્જુનને આશ કા થઈ, સ્વામી કર્મ જાપે કર્મ છોડે સહી. ૨૭
 યુક્ત કર્મક્ષણ છોડે સદા, તે ઇશ્વરાર્થ કરે ધરી મુદા,
 એણી પેરે કર્મ કરે જન જેહ, મોક્ષલક્ષણસ્થિતિ પામે તેહ ૨૮
 અહંમમતા જેણે મન ગ્રહી, તે અયુક્ત કર્મક્ષણ ઇચ્છે સહી;
 ને નર કર્મક્ષણે જા'ધાય, સત્ય સત્ય કહે વૈકુંઠરાય. ૨૯
 નિર્મળ ચિત્તે લેવો સ ન્યાસ, જ્યા સ્ફુરે નહિ કશે વિષય વિલાસ;
 વિવેક બુદ્ધિયુક્ત જે સંત, તે જીતે દ્રિય કહિયે મહંત. ૩૦
 નવ દ્વાર સ યુક્ત જે દેહ, સુખે બેસી રહે ત્યાં તેહ;
 જેણે સર્વ કર્મ મનથી સંન્યાસ, જે અનેક પરાપૂર્વે અભ્યાસ. ૩૧
 કરે કરાવે નહિ તે કર્મ, તે જાણે સમ્યક્ પરબ્રહ્મ,
 જ્યમ ઇશ્વર ત્યમ તેને જાણુ, અર્જુન એવો નિશ્ચય આણુ ૩૨
 પ્રભુને કર્તવ્ય કર્મ ન હોય, કર્મક્ષણ ઉપજાવે ન સોય,
 સ્વભાવે પ્રવૃત્ત સર્વ હોય, ઇશ્વર સાક્ષીવત્ થઈ જોય. ૩૩

૨૮ યુક્ત—ઈશ્વરમા નિગવાળો પુરૂષ મોક્ષલક્ષણસ્થિતિ—મોક્ષરૂપ સ્થિતિ

૨૯ અયુક્ત—ઈશ્વરમા આસક્તિ વિનાનો ૩૦ સ્ફુરે નહિ—મનમા ઉપડી આવે નહિ

૩૧ જેણે ઇ—જેણે સર્વ કર્મનો મનથી સંન્યાસ (ત્યાગ) કર્યો છે, અને જેને અનેક પરાપૂર્વી (મતલબ કે અનેક જન્મથી) એવેજ અભ્યાસ છે ૩૩ સ્વભાવે—સ્વભાવ (પ્રકૃતિ) ને

સુખ દુઃખ કર્મ વિષે યેરે જોહ, મારી યોગમાયા તો તેહ;
 જન્મ મરણ સુખ દુઃખ સર્વ કર્મ, કર્તવ્ય સર્વ માયાનો ધર્મ. ૩૪
 વિભૂતિ સધળે તે વ્યાપક મહી, તે પુણ્ય પાપ કે'ને આપે નહિ;
 જ્ઞાન આવર્યું અજ્ઞાને કરી, તેણે જન મોહ પામે ફરી ફરી. ૩૫
 તે માટે વિપરીત તે કહે, અજ્ઞાને કરી કાંઈ ન લહે,
 આત્મા જ્યમ છે ત્યમનો ત્યમ, નિરૂપાધિને કર્મ લાગે કયમ? ૩૬
 ઇશ્વરને સાનિધ્ય અથ સર્વ જય, સ્મરણ કરી પવિત્ર તે થાય;
 ઇશ્વર પાપ પુણ્ય ન લહે, તે દૃષ્ટાંત પ્રગટ કરી કહે ૩૭
 જ્યમ શીત ભય અને અ ધકાર, તે અભિજ્યોત્સ્ના હરે નિરધાર;
 તે અભિને સ્પર્શ નહિ કોય, ત્યમ ઇશ્વર સર્વથી અલગો સોય. ૩૮
 અજ્ઞાની મોહ પામે જ્યમ, જ્ઞાનીને વ્યામોહ નહિ ત્યમ,
 જ્ઞાની તે જ્યમ છે ત્યમ લહે, જ્ઞાની તે જ્યમ છે ત્યમ રહે. ૩૯
 જ્ઞાને કરી જ્યારે અજ્ઞાન જશે, ત્યારે આદિત્ય જ્ઞાન ભાસશે,
 આત્મજ્ઞાન પ્રકાશ જ્યારે હોય, ત્યારે પ્રગટ પરમાત્મા ભાસે સોય. ૪૦
 પરબ્રહ્મ વિષે જુદી જોહની, એકાત્મનિષ્ઠા હોયે તેહની,
 તે પરમેશ્વર પરાયણ થઈ, જ્ઞાનદૃષ્ટિ તે વિચરે સહી. ૪૧
 જે ઘટે કેવળ આત્મધર્મ, તેણે જ્ઞાન કરી ધોયા અધકર્મ;
 પુનરાવૃત્તિ તેહની નવ હોય, અલય પરમ પદ પામે સોય ૪૨
 અર્જુન કહે સુણો ભગવાન, જે ઘટે કેવળ આત્મજ્ઞાન,
 કેઈ પેરે તત્ત્વ તે જેને ધીર, તે અનુભવ કહો મુજ ચાહવવીર. ૪૩

૩૫ વિભૂતિ—મહત્તા ૩૬ વિપરીત—ખરાથી ઉગ્રદુ ૩૭ સાનિધ્ય
 —પાસે આવ—પાપ ૩૮ જ્યોત્સ્ના—પ્રકાશ તે ઇન્—‘તે અમ્ની જાતના
 દરે નિર્ધાર’ એવો પાઠ છે ૪૨ જે ઘટે—જેના દેહ રૂપી ઘટમા પુનરાવૃત્તિ
 —ફરીને જન્મ લેવાપણું.

સત્વ રજ તમયુક્ત જે દેહ, તે સર્વ વિષે સમ બુદ્ધિ કરે જેહ;
 લિપ્ત ભાવ ન હોય જેહને, તત્વજ્ઞાની કહિયે તેહને. ૪૪
 વિપ્ર ગૌ હસ્તી શ્વપચ ને શુનિ, સઘળે સમદૃષ્ટિ કરે તે મુનિ;
 એક બ્રહ્મ વિના નથી કો અન્ય, પડિતને ભાસે નહિ લિપ્ત. ૪૫
 આકાશવત્ વ્યાપક બ્રહ્મ જેહ, સઘળે સરખું શોભે તેહ;
 પડિત તે બ્રહ્મ એહ બુદ્ધિ ખરી, છે ચૈતન્ય બ્રહ્મ રહ્યો સર્વ ભરી. ૪૬
 સમગ્ર સંસાર જીત્યો તેણે જન, સમતત્વ વિષે સદા જેહનાં મન;
 જે ઘટે કેવળ બ્રહ્મ વિચાર, સફળ જન્મ તેહનો નિર્ધાર. ૪૭
 જીવ સમસ્તમાં ઉત્તમ તેહ, અર્જુન એહમાં નહિ સંદેહ;
 સકળ સાધન તેણે કીધાં સહી, જેહને બ્રહ્મ વિષુ ધીભું ભાસે નહિ. ૪૮
 નિર્દોષ સમ સર્વત્ર તે બ્રહ્મ, તે બ્રહ્મ ભણ્યે ભાજે ભવભર્મ;
 તે સદા સર્વદા બ્રહ્મ વિષે જાણુ, તે મર્વોત્તમ કહે શારંગપાણુ. ૪૯
 સ્થિર થઇ જન સાંભળજો સહુ, હવે બ્રહ્મ પામ્યાનું લક્ષણ કહું;
 જે પ્રિય પામ્યે કાંઈ હર્ષ ન ધરે, અપ્રિય પામ્યે શોક નવ કરે. ૫૦
 સ્થિર બુદ્ધિ તે જાણે જન, જેહનું શુભાશુભે વળે નહિ મન;
 અસંમૂઢ ભાઈ તેહનું નામ, જેને નહિ મનોરથ કામ. ૫૧
 જેના દ્વૈતભાવ વિષય સર્વ ગયા, તે બ્રહ્મવિદ વિષે સ્થિર થયા;
 બ્રહ્મરસે કદી તૃપ્ત જે જન, તે ચૌગીનાં એવાં ચિન્હ. ૫૨

૪૪ સત્વ રજ તમયુક્ત—ત્રણે ગુણ વાળા (દેહ). ૪૫ શ્વપચ—
 ચાંડાળ. શુનિ—કૂતરો—કૂતરી ૪૬ પડિત ઇન્—સર્વત્ર બ્રહ્મ છે એવી
 ખરી બુદ્ધિ જેની છે તે પડિત જાણવો. અથવા પડિત એજ સંજ્ઞા એ
 બુદ્ધિ ખરી (સારી) છે.

૫૧ અસંમૂઢ—મોઢ નહિ પામેલો. ૫૨ દ્વૈતભાવ—જગત્ અને
 બ્રહ્મ ભિન્ન છે એવી ભાવનાને દ્વૈતભાવ કહે છે. વિષય દૃષ્ટિ વગેરે દ્વૈતભા-
 વના વિષય છે. એ દ્વૈતભાવના સર્વ વિષય જેના ગયા છે, તે પુર્યો બ્રહ્મવિદ
 (બ્રહ્મવેત્તાઓ)ની ગણનામાં સ્થિર થયા છે.

વિષય માંહે ચિત્ત ન હોયે જેહનું, વિદિત આત્મા નામ તેહનું,
 સમ્યક્ આત્મા બાણે જેહ, અક્ષય સુખ લોગવે જન તેહ ૫૩
 યોગે કરી મુક્ત જે સદા, તે બ્રહ્મસુખે કરી પામે અતિ મુદા,
 બ્રહ્મસુખે જેહના મન ઠરે, તે વિષય લોગની વાત નવ કરે ૫૪
 વિષય સમસ્ત ઇન્દ્રિયના લોગ, તે સદા હુ ખરૂં મહારોગ,
 આદ્ય તવ ત એ સર્વ બાણ, ત્યા પડિત રમે નહિ નિર્વાણ ૫૫
 મુક્તિ માર્ગના અતરાય એહ, કામ ક્રોધ મહારિપુ તેહ,
 યતન કરી વશ કર તે ધીર, પછે આત્મ સુખ લોગવ્ય તુ વીર ૫૬
 આત્મ સુખ પામ્યો જેહ જન, આત્મા વિષે સદા મગન,
 જેણે વિષયલોગ સધળા પરહુત્યા, તે અતર્ગત આત્મા વિષે ધર્યા ૫૭
 આત્મ પ્રકાશ સદા જેહને, મહાયોગી કહિયે તેહને,
 બ્રહ્મભૂત તે યોગી બાણ, તે પામે અચળ બ્રહ્મ નિરવાણ ૫૮
 અર્જુન એવા મુનિજન જેહ, મુજને નિશ્ચે પામે તેહ,
 જેને પાપતણે નહિ લેશ, નિવર્તો મોહ દ્વેષ કવેશ ૫૯
 ઇન્દ્રિ વિષય સંકળ પરહુરે, સર્વભૂતને હિત આચરે,
 જેને વિષે વિષમતા નહિ, બ્રહ્મનિર્વાણ તે પામે સહી ૬૦
 કામ ક્રોધ મદ મત્સર ત્યાગ, દેહાદિક વિષે વૈરાગ,
 નિશ્ચલ ચિત્ત સદા જેના હોય, જીવનમુક્ત યતિ તે સોય ૬૧

૫૩ વિદિતઆત્મા—આત્મવેત્તા ૫૫ આદ્યતવત—આદિવાણા તે
 અતરાણા ૫૭ અતર્ગત ઈ—તે વિષય લોગ સધળા જેણે આત્મામા
 ધર્યા—માન્યા છે

૫૮ બ્રહ્મભૂત—બ્રહ્મરૂપ થયેલો ૬૦ બ્રહ્મનિર્વાણ—મક્ષાને વિરેલય
 (પામે છે)—મોક્ષ (પામે છે)

વિદિત આત્મા યોગી જેહ, બ્રહ્મનિર્વાણ વિષે રમે તેહ;
 જે નિરંતર એક આત્મા જોય, વિદિત આત્મા લાલિયે સોય. ૬૨
 એ આત્મવિદનો માર્ગ કહ્યો, તે કૃષ્ણકૃપાએ સંતે લહ્યો,
 વળી ધ્યાન યોગ તે મોક્ષનું અંગ, તે અર્જુન પ્રત્યે કહે શ્રીરંગ. ૬૩
 બ્રહ્મ સ્પર્શ વિષયના ફલ, જે શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ;
 તે સમસ્ત વિષય છાંડવા મિત્ર, એણીપેરે કરવું ચિત્ત પવિત્ર. ૬૪
 સ્થિર અસને બેસી એકાંત, નિશ્ચલ કરવું ચંચળ ચંત,
 બ્રૂમધ્યે થકુ તે મેહેલ્ય, ખેચરી મુદ્રાએ નિત્ય ખેલ્ય. ૬૫
 મુખ નાસિકા મધ્ય વહે પ્રાણ, અધોગત અપાન તે જાણ;
 બેહુને તું સમ કરી રાખ્ય, અર્જુન ભારી વિનતિ દાખ્ય ૬૬
 મન બુદ્ધિ ઇન્દ્રિય છોતે જેહ, મુનિ મુક્તિપરાયણ તેહ;
 ભય કેાધ ઇચ્છા જેહને નહિ, જેને સદા એ બુદ્ધિ મુક્ત તે સહી ૬૭
 જે એવો મુજને જાણી ધ્યાય, તે સંસાર કલેશથી સદા મૂકાય,
 યજ્ઞ તપનો ભોક્તા તે હુય, અર્જુન નિશ્ચય જાણે તુય. ૬૮
 મુને સર્વ લોકનો મહેશ્વર જાણ, સર્વ ભૂતનો સુહૃદ પ્રમાણ;
 એવો સર્વોત્તમ મુને જાણે જેહ, પરમ શાંતિપદ પામે તેહ ૬૯

૬૪ બાણ—બહારના સ્પર્શ—ઈન્દ્રિયોના વિષયો બ્રહ્મ સ્પર્શ જે
 વિષયના ફલ છે, એવો અન્વય કરવો ૬૫ બ્રૂ—ભૂકટી ખેચરી મુદ્રા—
 દૃષ્ટિ ભૂકટીમાં રાખી મૂકવી તે

૬૬ મુખ ઇન્—મુખ ને નાસિકાની મધ્યે પ્રાણવાયુ વહેછે અને અ-
 પાન વાયુ અધોગત (નીચેના ભાગમાં) વહે છે તે બેહુને સમાન કરી રાખ
 —બન્ને નાસિકામાંથી સમાન વાયુ વહે એમ કર

૬૮ ધ્યાય—(માર) ધ્યાન કરે ભોક્તા—ભોગવનાર—મદલું-
 કરનાર

પંચમે પ્રકૃતિ યોગ તે કહ્યો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો;
કર જોડી કહે નરહરિ દાસ, કૃષ્ણજી પૂરે મનની આશ. ૭૦
અંતરયાત્રી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
ઉપજાવ્યું તેણે કહ્યું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ બાણું નહિ. ૭૧

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
प्रकृतियोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ કો.

રાગ પૂર્વછાયા.

છૂટે આત્મ જ્ઞયમ કહે, ભાઈ અર્જુનને ભગવાન,	
ચ ચલ મન નિશ્ચળ હોય, તે ગ્રહેજે થઈ સાવધાન.	૧
સાધન જે જે જોલિયા, અને જોલશે વળી જેહ,	
નિરધારી તમે જાણજો, સત્વશુદ્ધિ અર્થે તેહ	૨
સભય સવિપય યોગ એ, તેનું આવે એણી પેરે જ્ઞાન,	
ભય ક્ષણને લોભે કરી, હોય મન સાવધાન	૩
ભય કરી વિકર્મથી ઓસરે, અને ક્ષણ લોભે કરે સત્કર્મ;	
સત્કર્મે સત્વશુદ્ધિ હોયે, સત્વશુદ્ધિએ પામે પરબ્રહ્મ	૪
સત્કર્મે સત્વશુદ્ધિ હોયે, સત્વ શુદ્ધિએ આવે સઘ જ્ઞાન,	
જ્ઞાની નિર્ભય જાણિયે, જ્ઞાને ગળે અભિમાન	૫
મળ્યો નિરૂપાધિ ઉપાધિને, કહાવે તે શિવ જીવ,	
ઉપાધિ ટળે એ વસ્તુ છે, નહિ જીવ એ શિવ	૬

૨ સત્વશુદ્ધિ—સત્વ ગુણની શુદ્ધિ ૩ સમય ધૃ—એ યોગ (કર્મ-યોગ) સમય (ભય સહિત) છે તથા સવિપય (વિષયક્ષમ સહિત) છે તેનું જ્ઞાન આ પ્રકારે આવે છે—ધાય છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, ભયક્ષણ ધૃ—ભયના યોગથી તથા ક્ષણના લોભથી મન સાવધાન રહેછે શી રીતે સાવધાન રહે છે તે કહેછે ભયે ધૃ વિકર્મ—નિષિદ્ધ કર્મ

૫ જ્ઞાની ધૃ—“ જ્ઞાને જે જાઈ જાણિયે ” એવો પાઠ છે ૬ મળ્યો ધૃ—નિરૂપાધિ (આત્મ તત્વ) ઉપાધિ (માયા તત્વ)ને મળ્યો, ત્યારે તે શિવ (બ્રહ્મ) ટળીને જીવ કહાવે છે વસ્તુ—તત્વ

આપણુપાના અજ્ઞાનથી, એ આપણુપે અવરાય,
આપણુપાને જ્ઞાને કરી, આપણુપે શુદ્ધ થાય ૭
ગીઘ થઈ જન આદરો, કરો આપણુપુ માવધાન,
સત્ક્રિયા આચરતે ઘડે, આવે આત્મજ્ઞાન. ૮

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઈ.

તેહ સ ન્યામી કર્મયોગી જેહ, કર્મફળને આશ્રય નહિ તેહ,
ફળ તત્ત્વે સ ન્યાસી હોય, કર્તા માટે કર્મયોગી સોય ૯
તે શુદ્ધ માટે ક્રિયા સર્વ કરે, જ્ઞાની માટે કર્મફળ પરહરે,
તે કર્તાધિકા અકર્તા બાણ, અર્જુન એવો અનુભવ આણ ૧૦
કર્મયોગ અને મ ન્યાસ, એ બેદુનો એક સમાસ,
વેદશાસ્ત્ર વળી ઠહે એમ, પડિત બાણે જ્યમ છે તેમ ૧૧
ફળ તથા સત્કર્મ કરે જેહ, જેગી માટી જે વિરલા તેહ,
જે ફળ અહ કારતણો કરે નાશ, તે પરમાર્થ અર્જુન સ ન્યાસ ૧૨
જે કર્મયોગ આચરે અર્જુન, ધ્યાનયોગ તે પામે જન,
જે ધ્યાન યોગની ઇચ્છા કરે, તે પ્રથમ કર્મ યોગ આચરે ૧૩
કર્મ ટરતા યોગારૂઢ હોય, પછી શમો શુણ પામે સોય,

■ આપણુપુ — પોતાનું સ્વરૂપ આપણુપે — પોતાની મેળે અવરાય —
૬ કાવ ૯ તેહ ૪૦ — અર્જુની અધ્યાય શરૂ થાયછે

૧૨ પરમાય ૪૦ — હે અર્જુન — પરમાર્થત (ખરેખર જોતા) સ ન્યા
સ તેનેજ કહેછે ૧૪ શમો શુણ — શમ શુણ યોગારૂઢ થવાની (યોગને માર્ગે
ચંદનાતી) ઇચ્છાવાળાએ પ્રથમ ક્રમ કરવા તથા તેમ કરતા જ્યારે તેને
શમ શુણ નાપ્ત થાય ત્યારે તે યોગને માર્ગે ચ.એ એમ બાણુપુ

- યોગારૂઢનું લક્ષણ જોહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજ તેહ. ૧૪
- જ્યારે ઇંદ્રીતણા વિષય પરહરે, કર્મતણી ઇચ્છા નવ કરે;
સર્વ સંકલ્પ તજે જે કોય, યોગારૂઢ સંન્યાસી સોય. ૧૫
- યોગારૂઢ [હોય] આત્મા જોહ, આત્માને ઉદ્ધરે ત્યાં તેહ;
સંસાર વિષે યોજ્યું આપે આપ, ત્યાંલક્ષણ લોગવે શોક સંતાપ. ૧૬
- આત્મા આત્માનો ઇંધુ પ્રમાણ, આત્મા આત્માનો રિપુ જાણ;
આત્મા આત્મારત જ્યારે હોય, ઇંધુ લક્ષણ ત્યાં લણિયે સોય. ૧૭
- આત્મા અનાત્માશુ કરે પ્રીત, રિપુ આત્માતણી એહ રીત;
તું આત્મા આત્માનો ઇંધુ કરે, અર્જુન એહ હ્રદે અનુભવ ધરે. ૧૮
- દેહ ઇંદ્રી મન વશ જોહને, જીતાત્મા કહિયે તેહને;
ત્યાં અહંકારતણા નહિ લેથ, પ્રશાંત તેહને કહે વિશ્વેશ. ૧૯
- જે આપ પરમાહે વસ્તુજ લહે, પરમાત્મ સમાધિ કૃષ્ણ તે કહે;
તેને શીતોળુ સુખ દુઃખ સમાન, તથા વળી માનાપમાન. ૨૦
- વળી યોગારૂઢનું લક્ષણ જોહ, સાંભળ્ય અર્જુન કહું છું તેહ;
જ્ઞાન વિજ્ઞાને તૃપ્ત જેનાં મન, સર્વથકી અલગા જોહ જન. ૨૧
- જીતેદ્રિય યોગી તેહ જાણ, સદા તેહ સાવધાન પરમાણ;
જોહને સુવર્ણ લોહ અશ્મ તુલ્ય હોય, યોગારૂઢ સંન્યાસી સોય. ૨૨
- જે સર્વ ભૂત વિષે સમદૃષ્ટિ કરે, તે ઉત્તમ યોગી હરિ ઉચ્ચરે;
સુહૃદ મિત્ર ઉદાસી જીવ, ત્યાં સદા સર્વદા જાણે શિવ. ૨૩
- મધ્વસ્થ દ્વેષ્ય વળી ઇંધુ વર્ગ, આ સર્વ ગ્રહ પાતાળ ભૂ સ્વર્ગ;

૧૬ સંસારમાં આપે (પોતેજ) પોતાને યોજનારો છે. ત્યાં કાણ—
'ત્યાંકણે' ના અર્થમાં. ૨૦ વસ્તુ—(આત્મા રૂપી.)

૨૨ અશ્મ—પથરો. જેને સોડું, લોડું ને પથરો સમાન ટોપ. ૨૩ સુ-
હૃદ—વાદાવા. ઉદાસી—તટસ્થ—તિરાદિત. શિવ—પરમાત્મા.

- મહાસાધુ મહાપાત્રી જેહ, તે ઉભય મધ્ય દેખે ઝુને તેહ. ૨૪
- ધર્મ સર્વ વિષે કરે દૃષ્ટિ સમાન, કેા કાળે ન હોયે દ્વૈતનું ભાન;
અર્જુન નિરધારે કહું એહ, સર્વપે અતિ ઉત્તમ તેહ. ૨૫
- યોગારૂઢ પામે બ્રહ્મ જ્ઞાન, જ્ઞાને હોય તે દૃષ્ટિ સમાન,
તે યોગ પામવાનો જે ઉપાય, અનુક્રમે કહે ત્રિભુવનરાય. ૨૬
- દેહ ઇંદ્રી અંતઃકરણ જેહ, જોગીએ નિરંતર જીતવા તેહ;
એકાંત વિષે તેણે રહેવું જઈ, એકાકી જીત ચિત્ત મૌન થઈ. ૨૭
- આશા તૃષ્ણા તજવી સહી, વિષયપરિગ્રહ રાખવો નહિ;
અબ્યાસપર જોગી મન કરે, વળી આસનનો વિધિ હરિ ઉચ્ચરે. ૨૮
- પવિત્ર દેશ વિષે અર્જુન, ત્યાં જઈ કરવું સ્થિર આસન;
અતિ ઉંચુ અતિ નીચું નહિ, જ્યમ આત્મા મુખ પામે સહી. ૨૯
- સમ ભૂમિ ઉપરે કુશ પાથરે, વળી તે ઉપર મૃગચર્મજ ધરે;
શુદ્ધ વસ્ત્ર તે ઉપરે ધરી, તેણે આસને બેસવું કહે હરિ. ૩૦
- તપહાં બેશી એકાગ્ર મન કરે, સંકલ્પ વિકલ્પ સહુ પરહરે;
સમસ્ત ઇંદ્રીતણી વૃત્તિ તજે, એક ચિત્તે પરમેશ્વરને ભજે. ૩૧
- ઈમ આસન બેશી યોગીજન, યોગ વિષે પ્રયોજે મન;

૨૪ મધ્યરથ—ગિત્ર નહિ તેમ શત્રુ પણ નહિ એવો મનુષ્ય. દ્વૈત—
અગ્રિય. મુને—પરમાત્માને. દ્વૈત—બેપણું

૨૭ એકાકી—એકલો. જીતચિત્ત—ચિત્ત જેણે વશ કર્યું છે એવો. મૌ-
ન—મુનિપણું—વાણી જ થ કરી રહેતું તે. ૨૮ વિષયપરિગ્રહ—વિરથોનું
સાહિત્ય. અબ્યાસ ઈન્—જોગી પોતાના મનને અબ્યાસ પરાવળુ કરે.

૩૦ સમ—સરખી—ખાડા ટેકરા વિનાની. કુશ—દર્બ—દર્બની
સાદગી.

આત્મવિશુદ્ધિ તેહનું નામ, જે નિશ્ચલ ચિત્ત સદા રહે કામ. ૩૨
 મસ્તક કોટ અને વળી કાય, એ સમ રાજ્યે યોગીએ યોગ થાય;
 સ્થાણુવત્ સ્થિર થાણું સહી, દિશ વિદિશ પ્રત્યે જોવું નહિ. ૩૩
 આપણી નાસિકાનું અગ્ર જોય, ઇંધ્ર કરતાં મન તે સ્થિર હોય;
 શાંત ચિત્ત સર્વ લય પરહરી, રહેવું બ્રહ્મચર્ય આદરી. ૩૪
 એકાગ્ર ચિત્ત માટે વિષે ધરે, માફ સ્મરણ નિરંતર કરે;
 માફ સ્મરણ વાંચે જન જેહ, યુક્ત યોગી લણીજે તેહ. ૩૫
 ઇંધ્ર સદા મત્પર જે યોગી જન, તેહનું નિર્મળ નિશ્ચળ હોય મન;
 રહે મર્યાદામાં મન જેહનું, હોય સ્વાત્મરત સદા તેહનું. ૩૬
 શાંતિ નિર્વાણ પરમપદ જેહ, મારી દિશને પામે તેહ;
 સમાધિને અનુસરયા જે હોય, મોક્ષમાર્ગ તો પામે સોય. ૩૭
 એહ માર્ગ મુજને આધીન, મુજથકો નહિ તે ભિન્ન;
 મુજને સદા પમાડે એહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ. ૩૮
 સર્વ મર્યાદા હોય જેહને, ઉત્તમ યોગ આવે તેહને;
 ઘણા આહાર જે યોગી કરે, તો તેહને બાઈ યોગ ન કરે. ૩૯
 ભૂખ્યો રહે તો યોગ ન થાય, મન તે આહાર પૂઠે ધાય;
 ઘણી નિદ્રાએ ન આવે યોગ, અતિ જાગ્યે [પણ] વાધે રોગ. ૪૦
 સાવધાન હોય યોગી જેહ, અર્જુન યોગને પામે તેહ;
 જેને યુક્ત આહાર ને યુક્ત વિહાર, તેહને યોગ આવે નિરધાર ૪૧
 પાણી વાયુ સુખે વર્તે કામ, યુક્ત આહાર તો તેહનું નામ;

૩૨ પ્રયોગ—યોગે. આત્મવિશુદ્ધિ ૪૦—અંતઃકરણની શુદ્ધિ. મતલબ કે એવી આત્મવિશુદ્ધિ થવા માટે યોગ કરવો. ૩૩ સ્થાણુ—જાડનું હું હું.

૩૫ યુક્ત—યોગમાં યોગ્યવસ્તુ. ૩૬ સ્વાત્મરત—આત્માને વિષે આ-સક્ત. ૩૭ દિશ—દશા—રિયતિ. ૩૮ મર્યાદા—(નિયમ રૂપી). ૪૧ યુક્ત—નિયમિત.

ઈ દ્રી મકળ ચેણા અટપ કરે, યુક્ત વિહાર હરિ તે ઉચ્ચરે. ૪૨
 વાચત નિદ્રા યુક્ત જ હોય, અર્જુન યોગ તે પામે સોય;
 યોડું ભગે યોડું સૂએ, ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે તત્ત્વને બુએ. ૪૩
 એણી પેરે યોગીને યોગ હોય, દુઃખ મલ્લખાં મલ્લ ટાળે સોય,
 યોગ આબ્યો તે ક્યમ ભાવિયે, કહો કિયે ચિન્હે તે પગ્માણિયે. ૪૪
 ત્યારે ચિત્ત સમ્યક્ સ્થિર થયું, આત્મા વિષે નિશ્ચય થઈ રહ્યું;
 સ્પૃહા મન ઉપજે જેવારે કરી, યોગારૂઢની દશા છે અશી ૪૫
 કામકામના ત્યારે શમે, ત્યારે યોગીનું મન બ્રહ્મા રમે;
 જેણે પામ્યો યોગ પરમ પવિત્ર, તેહનાં એવા લક્ષણ મિત્ર. ૪૬
 આત્મનિષ્ઠ હોય જેહનું મન, કૃષ્ણજી કરે તેહનું વર્ણન,
 નિવાત સ્થાન દીપક જેહ, અર્જુન શિખા ચલે તહિ તેહ ૪૭
 ત્યમ જોગીનું મન ટોલે નહિ, આત્મા વિષે મગન થયો સહી;
 જેહનું મદા એકાગ્ર ચ તા, તે આત્મરત જોગી મહ તા. ૪૮
 વિપય થકો ચિત્ત પામે વિરામ, સેવે યોગ સદા નિષ્કામ,
 ત્યારે ચિત્ત નિશ્ચલ તો હોય, પછી આત્મા વિષે આત્માને જોય. ૪૯
 આત્મા જોતાં-ટળે દુઃખ દ્વંદ્વ તે સદા અનુભવે પરમાનંદ,
 આત્મમુખ પામ્યું મન જેહ, અતિસ તુષ્ટ રજિયાત તેહ ૫૦

૪૨ પાણી ધૃં—જલરમા પાણી અને વાયુ વગેરેને પોત પોતાના
 શમે સુખે કરીને વર્તવાનું (ગતિ કરવાનું) બની આવે એવા આધારને
 મુખ્ય આધાર કહે છે

૪૩ જાગ્રત ધૃં—જેનું જાગરુ ને જાગરુ પણ નિયમિત રોય ૪૫
 અશી—એવી ૪૬ કામકામના—મનોરથની ક્રમજા ૪૭ આત્મનિષ્ઠ—
 આત્મામા ચિત્તિવાળું નિવાત સ્થાન—પવન વગરનું સ્થાન શિખા
 —જ્યોતિ ૪૮ ચ તા—ચિત્ત ૫૦ રજિયાત તેહ—“રજિઆયત તેહ ”
 એવો પાઠ છે.

આત્મસ્વરૂપ વિષે સુખ ઘણું, કથી પેરે વર્ણન કરું તેહતણું;
 આત્મતિક સુખ જેણે લણું, તેહનું મન અમન ત્યાં થયું. ૫૧

તે સુખ ઇન્દ્રિય અણું ન જાય, બુદ્ધિએ તેહનું માન ન યાય;
 તે વાણીએ વક્તાવ્ય કેઇ પેરે કરે, ત્યાં બુદ્ધીંદ્રી તે નવ સંચરે. ૫૨

તે સુખ જાણે જીવ જેણી વાર, ત્યારે પામે આનંદ અપાર;
 પરમાર્થ સુખ પામ્યે નવ ચળે, તે યોગી તેહમાંહે ભળે. ૫૩

એ સુખ અતિ હૃલ્લ તે જાણુ, એવું જોલે શારંગપાણુ;
 જે ઉપરાંત અધિક સુખ નથી, જોયું વિવિધ પેરે મેં કથી. ૫૪

જેહ પામી વળી પામવું નહિ, પરમાર્થ પરમતત્ત્વ તે સહી;
 આત્મ સ્વરૂપ વિષે રહે જેહ, મહાદુઃખે ચળે નહિ તેહ. ૫૫

એ યોગાભ્યાસતણુ ફળ કહ્યું, મહાનુભાવ યોગીએ લહ્યું;
 એ સુખનો કરવો અભ્યાસ, એવું જોલે શ્રીવિશ્વાવાસ. ૫૬

એ યોગતણુ સંયોગે કરી, સકળ દુઃખ ટળે કહે હરિ,
 કાયરપણું ચિત્તનું પરહરે, યોગતણુ અભ્યાસજ કરે. ૫૭

કરતા યોગતણુ અભ્યાસ, હોય નિર્મળ નિશ્ચલ ચિત્ત પ્રકાશ;
 ચિત્તતણુ સંકલ્પ કામ લોભ, વિવચ સમન્ત કરીને વિયોગ. ૫૮

૫૧ આત્મતિક—અલતની પરિસીમાનું. અમન થયું—(મનનો તેમા લય થવાથી) ૫૨ માન—માપ અસલમા એમ છે કે, “ સુખમાત્મ-તિક વસ્તુદુર્લભાશ્ચમર્તાન્દ્રિયમ્ ”—“ ઇન્દ્રિયો જેને જાણી શકે નહિ, પણ કેવ-વળ (જ્ઞાનરૂપ) બુદ્ધિથીજ જેનું મહણ થઈ શકે એવું જે આત્મતિક સુ-ખ, તે એ છે ” તે સુખ વાણીએ કરીને વક્તાવ્ય (જોલવા જેવું) થી રીને કરાય ૧ ૫૩ પરમાર્થ—વસ્તુત—અરેઅર

૫૬ મહાનુભાવ—મોટા પ્રભાવવાળા ૫૮ વિયોગ કરીને—મતલબ કે તથાને.

તન્મય સર્વ અશેષ વિકાર, વિવેકવતી બુદ્ધિ ધરી નિરધાર,
 મન સહિત ઇંદ્રી જે આમ, તેહને વશ કરી પામ વિશ્રામ ૫૬
 જો મન નિથર થાય નહિ વીર, તો ધારણા કરી મિથર છીને ધીર,
 શનૈ શનૈ વિષયનો કર ત્યાગ, બુદ્ધિ ધૈર્ય ધરી તીન વેરાગ ૬૦
 એણી પેરે મનને વશ કરે, આત્મસ્વરૂપ વિષે લેઈ ધરે,
 આત્મા વિષે મગન જ્યારે હોય, વળતુ કાઈ ન ચિતવે સોય ૬૧
 અતિ ચ ચળ અનિથર મન જેહ, જે જે પદાર્થ ભણી જાયે તેહ,
 ત્યા ત્યાથી પાછુ સવરી, આત્મા વિષે રાખો મિથર ધરી ૬૨
 ઇંદ્રિય વગી વળી મન વશ કરે જેહ અર્જુન અતિ મુખ પામે તેહ,
 પ્રજ્ઞાત મન જેહનુ હોય, ઉત્તમ મુખ પામે યોગી સોય ૬૩
 જેહ પુણ્ય પાપ રહિત શુષ્કર્મ, તે જીવનમુક્ત ભોગી પરબ્રહ્મ,
 આત્મરત હોય જે મત, તે ઉત્તમ મુખ પામે મહત ૬૪
 જેહ પ્રકાર તે પ્રકાર મે કહ્યો, અર્જુન કૃદ્યે જેણે ગ્રહ્યો,
 તેના પાપ વિષય વિધન મર્વ ટળે, જેહનુ મન પરબ્રહ્મશુ મળે ૬૫
 જેણે મુજશુ ગીધો અતિ મ્નેહ, અનંત મુખ ભોગવે ત્યા તેહ,
 જે મુખની તુલા ન આવે હોય, બ્રહ્માનંદ મુખ ભણિયે સોય ૬૬
 જેનુ યોગે કરી નિર્મળ ચિત્ત થયુ, તેણે તત્વ ચથારથ લહ્યુ,
 તે ઇશ્વર વિષે વિશ્વને જોય, વિશ્વ વિષે ઇશ્વર લહે મોય ૬૭
 ઇશ્વર વિના પદારથ નથી, સત્ય સત્ય અર્જુન કેહુ કથી,
 સમદર્શી ઝહિયે તેહને, ભિન્નભાવ ન હોય જેહને ૬૮

૫૬ અશેષ—તમામ ૫૮ આમ—સમુદાય ૬૦ શનૈ શનૈ—ધીમે
 ધીમે બુદ્ધિ ઇન્દ્રિય—બુદ્ધિમાં ધીરજ રાખીને ને તીવ્ર વૈરાગ્ય ધરીને

૬૩ પ્રજ્ઞાત—અતિ જ્ઞાત રહિત—પુણ્યપાપ તથા શુશ્રુકર્મથી રહિત

૬૬ તુલા—ભરોબરી

ભૂતમાં આત્મા આત્મામાં ભૂત, ઇમ જાણે તે મુનિ અવધૂત;
 સમદર્શી પુરૂષ જેહ હોય, તેહની તુલાએ ન આવે કોય. ૬૬
 સર્વ ભૂતનો આત્મા તે હું'ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તું'ય;
 આ સર્વ ભૂત મારે વિષે જોય, મુજથું પ્રથમ ન જાણે કોય. ૭૦
 જે સર્વ ભૂતમાં નિહાળે મુજને, તે આત્મદર્શી કહું હું તુજને;
 હું તેહને જોઉં તે મુજને જોય, હું તે વચ્ચે અંતર નવ હોય. ૭૧
 તે તે હું'ય ને હું'ય તે તેહ, અર્જુન એહમાં નહિ સંદેહ;
 જે સર્વ ભૂતમાં મુજને જોય, એક દૃષ્ટે નિહાળે જે કોય. ૭૨
 વામુદેવ બુદ્ધિએ સર્વને જાણે, ચિત્તભાવ અંતરથી તજે:
 એવો સમદર્શી પુરૂષ જે મિત્ર, તેહ કદાચિત્કર્મ કરે જો વિચિત્ર. ૭૩
 તોયે તે મુજથી અલગો ન થાય, અર્જુન તે મુજ માંહિ સમાય;
 તેહને મેં માફું પદ આપ્યું સહી, અહીં કાંઈ સંશય કરવો નહિ. ૭૪
 તે જ્ઞાનીથકો સર્વને હિત કરે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે;
 તે આપણપાની ઉપમા સર્વત્ર, સુખદુઃખ સરખાં દેખે મિત્ર. ૭૫
 જેણે આપણપું સુખ પામે સહી, તે કૃત્ય કહેને કરવું નહિ;
 જેણે આપણપું સુખ પામે સદા, તે સર્વને આશ્રય ધરી મુદા. ૭૬
 એવો સમદર્શી સંત તો જેહ, મુજને અતિ વડલલ તો તેહ;
 સર્વપે ઉત્તમ તેહ જાણુ, જેને દર્શને પામે પદ નિર્વાણ. ૭૭
 અર્જુનને આશંકા થઈ, વળી કૃષ્ણ પ્રત્યે એમ પૂછે સહી;

૬૯ ભૂત—પ્રાણી પદાર્થ વગેરે. ૭૦ મુજથું—મારાથી પ્રથમ—પ્રથમ.

૭૧ હું તે વચ્ચે—મારી વચ્ચે ને તેની વચ્ચે ૭૫ તે ઇ—તે આ-
 પણપાની (પોતાની) ઉપમાએ સર્વત્ર દેખે—સદુને પોતાના જેવાં જાણે ૭૬
 આપણપું—આત્મા.

સમખુદ્ધિલક્ષણ યોગ ન્યમ થાય, હું પૂછું તેહતણે ઉપાય. ૭૮

અર્જુન ઉવાચ.

જેહુ યોગ તમે ઉચ્ચર્યો, તે અમે કેઇ પેરે જાયે કર્યો;
સમ ખુદ્ધિ કરવી મન સ્થિર કરી, યાંહાં એવું નથી દેખતો શ્રીહરિ. ૭૯
એ ચંચલ મન દહો દિશે ધાય, કહો કૃષ્ણ તે ક્યમ સ્થિર થાય;
મન ચંચળ નિરધારે એહ, દૃઢ ઉન્મત્ત મહાખળિયું તેહ- ૮૦
તેહનો નિગ્રહ કહો ક્યમ હોય, વાયુતણી પેરે દુષ્કર સોચા
જે એ વાયુને દંડ દેવાય, તો તો સ્વામી મન વશ થાય. ૮૧
અર્જુનનાં વાચક ને સુણી, વળતું જોલ્યા ત્રિભુવન ધણી;
મિત્ર સાચું કહું તેં એહ, પણ ઉપાયવશ થાયે તેહ- ૮૨

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અર્જુન એમાં સંશય નહિ, ચંચલ મન દુર્નિગ્રહ સહી;
અભ્યાસે વૈરાગે કરી, મુખે મન વશ થાયે અરિ. ૮૩.
મહદ્વ્યાસ તેહનું નામ, જે આત્મા વિષુ ઠાલો નહિ ઠામ;
ઇમ જોતાં મન કહો ક્યાં જાય, ઉપજતું તે પાછું સમાય. ૮૪.
વૈરાગ્ય તેહને જાણે સહી, વિધયતણું સ્મરણ જ્યાંહાં નહિ;
નિર્ધયયનું મન રહે ઠામ, તેહને દુઃખ દેઈ ન શકે કામ. ૮૫.
અસ્થિર મન સદા રતે જોગ, તેહને દુઃખ ન હોયે વિયોગ;

૭૮ સમખુદ્ધિલક્ષણ—સર્વ સમાન ખુદ્ધિ સુખી, એવું જેહુ લક્ષણ
છે એવો (યોગ). ૮૦ નિરધારે—નક્કી.

૮૧ નિગ્રહ—કબજે ૮૩ દુર્નિગ્રહ—કબજે ન થાય એવું અરિ—
શત્રુ રૂપી (મન) ૮૪ મહદ્વ્યાસ—મોટો અભ્યાસ

આત્મજ્ઞાન તેહને આવે નહિ, મારી મતિ અર્જુન એ સહી. ૮૬
 અભ્યાસ વૈરાગ્યયુક્ત જેહ જન, વશ કીધું જેણે ચંચળ મન;
 તે ઉપાય કરતાં પામે જ્ઞાન, તેહને દુઃખતણું નહિ લાન. ૮૭
 અજિતાત્મા વિષયરત જેહ, ક્યમે જ્ઞાન ન પામે તેહ;
 જિતાત્મા પામે સદ્ગતિ, મારી તો અર્જુન એહ મતિ. ૮૮
 તત્ત્વજ્ઞાન કાંઈ પામ્યું નહિ, મન મર્ણ્ય કાળે યોગથી ચળ્યું સહી;
 અપકવ જોગીની ગતિ જેહ, મુજને કૃષ્ણજી કહિયે તેહ. ૮૯

અર્જુન ઉવાચ.

યત્નને અણકરતો જેહ યતિ, તેહના મન વિષે શ્રદ્ધા ભલી હતી;
 મર્ણ્ય સમય મન ચળ્યું યોગથી, અને યોગતણી સિદ્ધિ પામ્યું નથી ૯૦
 તે કાણુ ગતિ પામે શ્રીકૃષ્ણ, એ પ્રગટ કરી કહો મુજ વિષ્ણુ,
 અનેક પદાર્થ વિષે થયું જ્ઞાત, વળી મોઢે કરી અવશ થયું ચિત્ત. ૯૧
 જેણે યોગતણી સિદ્ધિ પામી નહિ, તે કાણુ ગતિ પામે સહી;
 તે ઉભય લોકથડો પ્રપ્ત થાય, યોગકર્મથડો તેહ જાય. ૯૨
 કે કેવળ પામે તે નાશ, મહાબાહો એનો કરે સમાસ;
 જે પ્રજ્ઞામાર્ગ વિષે મૂઢ થયો, એવો અપ્રતિષ્ઠિત યોગી ક્યાં ગયો? ૯૩

૮૬ સદા રત ભોગ—સદૈવ ભોગમા આમકત તેને દુઃખનો વિયોગ
 ન હોય—તેનું દુઃખ મટે નહિ

૮૮ અજિતાત્મા—મન જેણે જીત્યું નથી એવો વિષયરત—વિષયમા
 આસક્ત. જિતાત્મા—મન જેણે જીત્યું છે એવો ૯૦ અણુ કરતો—
 નહિ કરતો.

૯૧ જ્ઞાત—બિંબિત અવશ—અસ્પૃશ્ય ૯૩ સમાસ કરે—પ્ર-
 લાસો કરે અપ્રતિષ્ઠિત—સ્થિર નહિ થયેયો

એ મંથ્રય મારો પરહરો, સ્વામી યથાર્થ મર્વે ઉચ્ચરો;
તમ વિના એ મંથ્રય નવ દળે, ને દોષિક મહા પંડિત તે મળે. ૯૪

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અર્જુનનાં વાયક તે મુગ્ધ, વળતું જોડ્યા ત્રિભુવનધણી;
યોગબ્રહ્મનો નામ ન હોય, ઉત્તમ જન્મ તે પામે સોય. ૯૫
શુભ કર્મના કરતા જેહ, દુર્ગતિ ક્યમે ન પામે તેહ.
મદ્ગતિ પામે તે નિર્ધાર, અર્જુન ત્યાં કવો નહિ વિચાર. ૯૬
અન્યમેધાદિક મતકર્મ જે કરે, તેણે પુણ્યે કરી ન્યાહા મંથરે;
યોગ બ્રહ્મ પદપામે નોય, ન્યાહા અનેક દિવ્ય નાના ભોગ હોય. ૯૭
અતઃ પુણ્યે ન્યારે દોય અર્જુન, પછે ઇંદ્ર લોક આવે તેહ જન,
શુચિ શ્રીમ તત્ત્વો ધરે તેહ, યોગબ્રહ્મ ધરે ત્યા દેહ ૯૮
જેણે થોડો કાળ યોગ આચર્યો, તેહનો એહ મમામ [મે] કર્યો;
જેણે ઘણો કાળ યોગ અભ્યસ્યો, તેહનો માર્ગ કહું મુણ્ય અથો. ૯૯
અથવા જોગીને કુળે તેહ, તે બુદ્ધિવંત ધરે પામે દેહ,
યોગબ્રહ્મ અવતરે એણે હામ, વળતો ત્વાથી જાય સ્વધામ ૧૦૦
બુદ્ધિવંત યોગી ધરે અવતાર, તે દુર્લભ પામે એણે સ સાર,
ત્યાહા કારણુ તે કહે ભગવાન, તે સાભજને થઈ સાવધાન. ૧૦૧
યોગીને કુળે અવતર્યો જેહ, પૂર્વ યોગ અભ્યાસે વળી તેહ;
પણુ ચત્ત કરતો જેહ જન, તે ગમ્યક્ષ સિદ્ધ હોય કુરૂં દન ૧૦૨

પૂર્વાભ્યાસને બળે કરી, યોગી મુક્તિપદ પામે ફરી;
 મુજને બાળુવા યોગ આચરે જેહ, શબ્દ બ્રહ્મને અતિવર્તે તેહ. ૧૦૩
 યોગ વિષે યત્ન કરે ઘણું, સમગ્ર પાપ જાયે તેહતણું;
 યોગાભ્યાસ કરે જે કોય, પરમ પવિત્ર ચિત્ત જેહનું હોય. ૧૦૪
 અનેક જન્મને સંસ્કારે કરી, તે આત્મજ્ઞાન પામે કહો હરિ;
 આત્મજ્ઞાને દિવ્ય ગતિ હોય, પરમ મુક્તિપદ પામે સોય. ૧૦૫
 વ્રત સકળ કરતા જેહ જન, તેહપે અધિક યોગી અર્જુન;
 વેદશાસ્ત્રવિત્ જ્ઞાની તે બાળુ, તેપે યોગી અધિક પ્રમાણુ. ૧૦૬
 વેદોક્ત કર્મ કહ્યાં સર્વ જેહ, તેપે યોગી અધિક કહું એહ;
 આત્મજ્ઞાન સદા જેહને, મહાયોગી કહિયે તેહને. ૧૦૭
 તે માટે અર્જુન હવે તુંય, જોગી થા નિશ્ચે કહું હુંય;
 અષ્ટાંગયોગ કર્તા જેહ જન, તેપે મમ ભક્ત અધિક અર્જુન. ૧૦૮
 જે માફ રમણુ નિર્તર કરે, અને મન મારા ચરણુ વિષે ધરે;
 શ્રદ્ધાપૂર્વક જે મુજને ભજે, દંભ અહંકાર રિપુ વિષય તજે. ૧૦૯
 એવો મારો ભક્ત જે હોય, સર્વપે અતિ ઉત્તમ સોય;
 છઠું આત્મ સંયમ જોગ કહ્યો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો. ૧૧૦

૧૦૩ શબ્દ બ્રહ્મને—વેદને. અર્થાત્ વેદમાં કહેલાં કર્મનાં ફળ જે સ્વ-
 ગાદિ તેને. અતિવર્તે—ઉત્તરે. મતલબ કે સ્વર્ગાદિ કરતાં અધિક ફળ પા-
 મે છે. ૧૦૬ વેદશાસ્ત્રવિત્—વેદ તથા શાસ્ત્રને બાળુનારો.

૧૦૭ તેપે—તે કર્મ કરનારાઓથી. ૧૦૮ કર્તા—આચરનારો. ૧૦૯
 રિપુ—કામાદિક પદ્ધતિ.

અંતર્યામી સર્વાવાન, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
ઉપજાવ્યું તેવું કહ્યું સદી, કહે નરહરિ કાંઈ બાલુ નહિ. ૧૧૧

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
सांख्ययोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- કૃષ્ણ વચન 'સુણી પાંડુપુત્ર, અતિ પામ્યો પરમાનંદ;
ઉત્તમ સાધન કૃષ્ણે કહ્યું, જેણે ટળે સમગ્ર તે દ્વંદ્વ. ૧
- તપસી જ્ઞાની કર્મીયકા, જોગી અધિક તે જાણુ;
અર્જુન તું યોગી થા, ઇમ કહ્યું શારંગપાણુ. ૨
- અષ્ટાંગ યોગ જે આચરે, વળી ખીજ જે સાધનવંત;
તેણે મમલક્ષ્મી અતિ લલા, ઇમ કહ્યું શ્રીમુખ શ્રીકાંત. ૩
- અર્જુને મન માંહે ઇમ ધર્મ, હું પૂછું કૃષ્ણને એમ;
સ્વામી તમો કેવા અછો, અને લજન તે થાય કેમ? ૪
- અર્જુનના મન માંહલી, જાણી અંતર્વામીએ વાત;
શિષ્યને મુખ ઉપજાવવા, ઇમ બોલ્યા જગતાત. ૫
- સંતમે પ્રભુજી અર્જુનને, કહે જ્ઞાન યોગ અતિસાર;
જેહ જાણ્યે સંશય ટળે, મળે આદિ પુરૂષ ઉદાર. ૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઈ.

- મારે વિષે આસક્ત જેહનાં મન, પારથ જોગી તેહ સંપન્ન;
યોજે મારે વિષે મન જેહ, મારે આશ્રય સદા રહે તેહ. ૭
- મારા લક્ષ્મીને સંશય નહિ, તે સમગ્ર સ્વરૂપ મારું લહે સહી;
મારો લક્ષ્મી જાણે મુજને, તે સ્વરૂપ પ્રકાર-કહું તુજને. ૮

સકળ ગુણે સ પત્ર જે રૂપ, તેહને ભજતા ભક્ત હોય તદ્દુપ;
 સકળ સાધનતણું ફળ એહ, જેમ ચર્ણુ વિષે ઉપજે અતિ સ્નેહ. ૯
 ઈમ જાણી ભક્ત મુજને ભણે, મનથી માયા અવિદ્યા તળે;
 જેણે પ્રકારે સ્વરૂપ જણાય, તેહ પ્રકાર કહે વૈકુંઠરાય. ૧૦
 જ્ઞાન વિના જે નવ જાણિયે, જ્ઞાને પ્રગટ તે પરમાણિયે;
 જ્ઞાનતણી મોટમ અતિ કહી, તે જ્ઞાનને પ્રગટ કહે હરિ સહી. ૧૧
 વિજ્ઞાન સહિત અર્જુન જેહ જ્ઞાન, તે તુજને કહું મુદય થઈ સાવધાન;
 જે જાણ્યા પછી કાઈ જાણવું નથી, સત્ય સત્ય અર્જુન કહું કથી. ૧૨
 સમસ્ત પુરૂષાર્થનું ફળ એહ, તત્ત્વજ્ઞાન પામે જે તેહ;
 જ્ઞાને પુરૂષ સર્વજ્ઞ હોય, જ્ઞાને યથાર્થ સ્વરૂપ લહે સોય. ૧૩
 ધર્મ અર્થ અને સાધે કામ, અર્જુન મનુષ્ય તો તેહનું નામ;
 એવાં મનુષ્યનાં સહસ્ર બહુ હોય, તેમા મુક્તિ અર્થે યત્ન કરે કોય. ૧૪
 મોક્ષાર્થી વળી મળે અતિ ઘણા, તેમા કોએક જ્ઞાતા તત્ત્વ તેતણા;
 તત્ત્વે કરી જાણે મુજને જેહ, અર્જુન જાણજ વીરલા તેહ. ૧૫
 સ્થૂલ સૂક્ષ્મ માફ લહે રૂપ, અને વળી જાણે સત્ય સ્વરૂપ;
 ક્ષર અક્ષર અનક્ષર જે લહે, તત્ત્વવેદા હરિ તેહને કહે. ૧૬
 જ્ઞામિ આપ અનલ અને વાય, ખ મન યુદ્ધિ અહ કાર કહેવાય;
 લિપ્ત પ્રકૃતિ અપ્રધા એહ, સ્થૂલ રૂપ ક્ષર જાણે તેહ. ૧૭

૯ ચર્ણુ વિષે—હરિના ચરણુ વિશે ૧૦ અવિદ્યા—અજ્ઞાન ૧૨ વિદ્યા
 ન—અનુભવ સહિત જ્ઞાન—અપરોક્ષ જ્ઞાન જ્ઞાન—પરોક્ષ જ્ઞાન ૧૩
 પુરૂષાર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, એ ચાર ૧૪ સહસ્ર બહુ હોય—અતે-
 ક હજાર હોય કોય—એકાદ

૧૭ ક્ષર, અક્ષર ને અનક્ષર (અક્ષરાતીત), એ ત્રણમાથી પ્રથમ
 ક્ષરનું સ્વરૂપ વર્ણુ છે જ્ઞામિ ઇ. આપ—જળા અનળ—અગ્નિ ખ—
 આકાશ મિત્ર—ભેદ પામેલી મતલબ કે મારી પ્રકૃતિ જ્ઞામિ વગેરે આક

એ અદ્યક્ષી જે અન્ય પ્રકૃત્ય, અતિ ઉત્કૃષ્ટ તે બાણે સત્ય;
 તે જીવ ભૂત મારી કળા સહી, જે આ જગત સઘળું ધરી રહી. ૧૮
 અતિ વિશુદ્ધ ચેતન્ય જે બાણ, સૂક્ષ્મ અક્ષર તેહ પ્રમાણ;
 સૃષ્ટિતણાં કારણ એ બેહુ, જેણે કરી ઉપજે વિશ્વ સહુ. ૧૯
 પ્રકૃતિ પુરૂષથકે ભૂત હોય, સમસ્ત ભૂતને ધરે તે સોય;
 જગત સમગ્ર પ્રકટ હું કરું, વિશ્વ સમસ્તને હું સંવરું. ૨૦
 સ્થૂળ સૂક્ષ્મ અક્ષર જેહ, મુજથકી ઉપજે ભાઈ તેહ;
 અતિ સૂક્ષ્મ આ અનક્ષર હું'ય, મેં સર્વથા વ્યાપ્યું બાણ સત્ય તુ'ય. ૨૧
 મુજથો પરમ ઉત્કૃષ્ટ કેા નહિ, સત્ય સ્વરૂપ મુજને બાણે સહી;
 મુજથકે ડિ ચિત્ ભિન્ન નથી કોય, મારે વિષે આ વિશ્વ સર્વ જોય. ૨૨
 સૂત્ર આધારે મણિગણ જેમ, મારે વિષે વિશ્વ પ્રોત છે તેમ;
 હું'માં વિશ્વને વિશ્વમાં હું'ય, અર્જુન નિશ્ચે બાણે તુ'ય. ૨૩
 અર્જુન બાણે મુણે ભગવાન, જ્યમ મારે હૃદે રહે અખંડિત ધ્યાન;

૨૫મા વેહેઆયલી છે—એ બધાનું મૂળ સ્વરૂપ એ મારી પ્રકૃતિ છે સ્થૂળ
 ધૃં—એજ મારૂં સ્થૂળ રૂપ છે તથા તેજ મારૂં ક્ષર (વિનાશી) રૂપ છે

. ૧૮ પ્રકૃત્ય—પ્રકૃતિ જીવભૂત—જીવરૂપે થયેલી કળા—નિભાગ ૧૯
 સૂક્ષ્મ ધૃં—તે જીવ એ મારૂં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે તથા એ મારૂં અક્ષર (અ-
 વિનાશી) સ્વરૂપ છે

૨૦ પ્રકૃતિ—ભૂમિ આદિકંતુ મૂળ કારણ પુરૂષ—આત્મા ભૂત—
 ભૂમિ આદિક ભૂત—પ્રાણી માન.

૨૧. સ્થૂળ ધૃં—સ્થૂળ ક્ષર તથા સૂક્ષ્મ અક્ષર એ બે મારાથી ઉપજે-
 છે અનક્ષરનું સ્વરૂપ વણે છે સૂક્ષ્મ જીવ કરતા પણુ અતિ સૂક્ષ્મ હું અન-
 ક્ષર (અક્ષરાતીત) હું વ્યાપ્યું—(જગત) અહીં અતિ સૂક્ષ્મ કહેવાનો
 એ અગ્નિપ્રાય છે કે મન તેમા પ્રવેશ કરી શકું નથી.

૨૩ મણિગણ—મણિકાનો સમૂહ પ્રોત—પરોનાયતુ.

સ્વામી મર્વ ભૂતમાં તમે રહો, મુજને તે સ્વરૂપ પ્રગટ કરી કહો. ૨૪
અર્જુનની વિનંતિ તે મુણી, વ્યાપક સ્વરૂપ કહે ત્રિભુવન ધણી;
મર્વ ભૂતમાં રહેછે ત્યમ, ભક્ત પ્રત્યે પ્રભુછ કહે ત્યમ. ૨૫
ઉદકમાંહે રસ તે હું, કુંતીપુત્ર સત્ય જાણે તું; ૨૬
અંદ્ર સૂર્ય વિષે જેહ કાંત, તે તે હું જાણે મિદ્ધાંત.
સર્વ વેદ માંહે જે ઝોંકાર, તે તે હું જાણે નિરધાર; ૨૭
આકાશ માંહે શબ્દ જેહ, અર્જુન માંડું સ્વરૂપ તો તેહ.
નર માંહે નરેંદ્ર તે હું, સાચું મિત્ર માનજે તું; ૨૮
પૃથ્વી વિષે પુણ્ય ગંધ જેહ, પાર્થ ! માંડું સ્વરૂપ તો તેહ.
વૈશ્વાનર વિષે મુજને જાણ, દેહીધ્ય તેજ તે હું પરમાણુ; ૨૯
સર્વ ભૂતનું છવન જે આય, તે તે હું કહે શ્રીજહુરાય.
તપસ્વીનું તપ તે હું મહી, જેહમા દ્વંદ્વ હુઃખ મોહ નહિ; ૩૦
સર્વ ભૂતતણું હું જીજ, મુજને સનાતન જાણીને રીઝ.
બુદ્ધિવંતની બુદ્ધિ જે સાર, તે તે હું જાણે નિર્ધાર, ૩૧
તેજસ્વી વિષે જેહ તેજ, તે માંડું જાણી આણે હેજ.
કામરાગવર્જિત જળ જેહ, જળિયા વિષે અર્જુન હું તેહ; ૩૨
ભૂત વિષે અવિરૂદ્ધ જે ધર્મ, તે તે હું સમજે એહ મર્મ.
ભરતર્પણ તું માભણે વાત, કંદર્પ તે ત્યા હું સાક્ષાત;

૨૬ ૨૭—૨૮ નામની તન્માના કાત—કાતિ ૨૮ પુણ્ય—કિતમ.
૨૯ વૈશ્વાનર—અગ્નિ આય—આયુષ્ય અથવા આય (આ) છવન, તે
મારૂં સ્વરૂપ છે. ૩૦ સનાતન—અનાદિ કાળથી ચાલતું આવેલું.

૩૨ રાગ—પ્રીતિ વર્જિત—વિનાશ અવિરૂદ્ધ ધર્મ—અવિરૂદ્ધ એવે
ધર્મ હું છું તથા તે ધર્મમા કામ તે મારૂં સ્વરૂપ છે, એવો અર્થ અહીં ચાલ
છે. અમલમા “ ધર્માવિરૂદ્ધો મૃતેષુ કામોઽસ્મિ મસ્તર્પણ ” “ ધર્મને અવિરૂદ્ધ
એવો કામ મારૂં સ્વરૂપ છે ” એમ છે.

સત્વ રજ તમતણા ભાવ બહુ, મુજ થકા ઉપજે તે સહુ. ૩૩
 ગુણ સઘળા મારે વિષે જાણુ, પણ મુજને ગુણાતીત પ્રમાણુ;
 અર્જુન ભણે મુણે શ્રીકાંત, જો સઘળે પ્રગટ તમો સિદ્ધાંત. ૩૪
 તોયે લોક તમને કાં જાણતા નથી, તેહ કારણ કહો મુજ કથી;
 એ જીવ સમસ્ત ત્રિગુણમય હોય, અને ત્રિગુણે તે ઉપજાવ્યા સોય. ૩૫
 ત્રિગુણતણા ભાવ બહુ જેહ, તેણે ભાવે 'સર્વ વ્યાપ્યા તેહ;
 ગુણ ભાવે મોહ્યા જેહ જન, તેણે કરી મુજ ન લહે અર્જુન. ૩૬
 હું 'ગુણાતીત સ્વયં' પ્રકાશ, અતિ ઉત્કૃષ્ટ અવ્યય અવિનાશ;
 એ જીવ સમસ્ત પ્રકૃતિવશ હોય, તો તે મુજ ક્યમ જાણે સોય. ૩૭
 અર્જુન કહે મુણે જગદાધાર, ક્યમ પામે જીવ પ્રકૃતિનો પાર;
 વળતું વચન કહે ભગવાન, તે સાંભળજો જન થઈ સાવધાન. ૩૮
 અર્જુન જે દેવી ગુણમયી, મમ માયા દુરત્યય સહી;
 માફ' શરણ પામે જન જેહ, દુસ્તર મહાસુખે તરે તેહ. ૩૯
 મુજને સર્વાતર્યામી જાણી ધ્યાય, તે સર્વ કલેશથી સઘ મૂકાય;
 પણ જેહનાં મન અવિદ્યામાં રમે, વિષયી પાર પામે નહિ ક્યમે. ૪૦
 નરમાંહી અધમતા તેહ, પાપ કર્મ આચરે નિત્ય જેહ;
 અવિવેકી મૂર્ખ જેહ જન, જેહનાં રમે વિષયમાં મન. ૪૧
 માયાએ હરયાં જેહનાં જ્ઞાન, તેહનાં મન ઈંદ્રી નહિ સાવધાન;
 અસુરભાવને આગ્રયી રહ્યા, મુજથકા વિમુખ તે થયા. ૪૨

૩૩ ભરતર્પણ—ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ. કંદર્પ—કામ. ૩૪ ગુણાતીત—ગુણને ઉત્ક્રાંધી ગયેલા—નિર્ગુણ. કેમકે ગુણમાં બ્રહ્મસત્તા રહી છે, પણ બ્રહ્મસત્તામાં ગુણો નથી. ૩૭ મુજ—મને. 'દુરત્યય'—દુઃખે કરીને નાશ પામે એવી. દુસ્તર—દુઃખે કરીને તરવા જેવી (માયા).

૪૨ અસુરભાવને—અસુરભાવ કેવા લક્ષણથી ઝાળખવો તે વિષે આગળ કહેવાશે.

એવા પાપિષ્ઠ મુજને જાતે નહિ, પુણ્યવંત મુને પામે મહી,	
યેન કેન ઉપાયેન જત, મુજને ભજે તેહ પુણ્યવંત.	૪૩
અતુર્વિધિ લોક મુજને ભજે, તે પુણ્યવંત મુજને તો યજે,	
એક આતુર છજ્ઞામુ વળી જાણ, ત્રીજો અર્થાર્થી પ્રમાણ	૪૪
જોયો જ્ઞાની તે અતિ સાર, ભરતર્પણ જાણે નિર્ધાર,	
ત્રિવિધિ તાપ પીડે જેહને, આતુર ભક્ત કહિયે તેહને	૪૫
ઈશ્વર જાણવાને ભજે જેહ, છજ્ઞામુ ભક્ત કહિયે તેહ,	
ધન પુત્રની કામના મહી, તે અર્થાર્થી ભક્ત જાણે સહી	૪૬
જે યથાર્થ જાણી ભજે મિત્ર, તે જ્ઞાની ભક્ત મહાપરમ પવિત્ર,	
જ્ઞાની ભક્ત વલ્લભ મુજને, સત્ય સત્ય હું કહું તુજને	૪૭
જે તત્ત્વજ્ઞાની મારો ભક્ત હોય, તે ત્રણે અતિ ઉત્તમ સોય,	
મારે જ્ઞાની અને જ્ઞાનીને હું ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તુ ય	૪૮
કેવળ ચિંતન જ્ઞાની માહરૂ કરે, અને મુજને જ્ઞાની નવ વીસરે,	
જ્ઞાની મુજને વીસારે નહિ, તે માટે અતિ વલ્લભ સહી	૪૯
મુજને ભજે તે ઉત્તમ જાણ, એવું જોલે તે સાર ગપાણ,	
યેન કેન ભાવે અર્જુન, મુજને ભજે તે મોટા જન	૫૦
જ્ઞાની મારો આત્મા હોય, મારે વિષે રહે નિરતર સોય,	

૪૩ યેન કેન ઉપાયેન—જે તે ઉપાયથી જત—પ્રાણી

૪૪ અતુર્વિધિ—ચાર પ્રકારના આતુર—રોગી (પીડાનાથી) જિજ્ઞાસુ—આત્મજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળો અર્થાર્થી—જોગના સાધન ભૂત અર્થ (દ્રવ્યાદિક) ની ઇચ્છાવાળો

૪૫ ત્રિવિધિ—અધ્યાત્મ (આત્મા—મન સંબંધી), અધિભૂત (બીજાના કોઈ પ્રાણી પદાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલી પીડા), અધિદેવ (દેવના આશ્રયથી થયેલી પીડા) એવા ત્રણ પ્રકારના તાપ

૫૦ યેન કેન ભાવે—જે તે ભાવથી—ગમે તેના ભાવથી

- મારો ઉત્તમ મત તો એહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ. ૫૧
 વાસુદેવ પરબ્રહ્મ ચિદ્રૂપ, જ્ઞાની તન્મય હોય તદ્રૂપ;
 બ્રહ્મભાવને અનુસરી સંત, મારી ઉત્તમ ગતિ પામે મહંત. ૫૨
 વળી જ્ઞાનીને સ્તવે ભગવાન, જેહને નહિ દ્વેષતનું ભાન;
 અનેક જન્મને મ સ્કારે કરી, જેણે આત્મજ્ઞાન નિષ્ઠા મન ધરી ૫૩
 સત્ય શાસ્ત્ર શ્રવણ મત્સંગ, અત્સાધન સદ્ગુણ પ્રસંગ;
 એણે એણે ઉપાયે કરી, આત્મજ્ઞાન આવે કહે હરિ. ૫૪
 તે આત્મજ્ઞાને કરી પામે મને, અર્જુન સત્ય કહું હું તને;
 જે આ સર્વ વાસુદેવ કરી ગ્રહે, આત્મજ્ઞાની કૃષ્ણ તેહને કહે ૫૫
 એકાત્મજ્ઞાન હૃદે જેહને, મહામોટા કહિયે તેહને;
 મમ ભક્તિસુકૃત ન હોય જેને ઘણું, તેને દુર્લભ દર્શન જ્ઞાનીતણું. ૫૬
 ઉપાધિએ વિશ્વ સર્વ મોંય, જ્ઞાનીને ઓળખે જન કોય;
 જ્ઞાનીને સદા બ્રહ્મવિચાર, ઉપાધિ પ્રવર્તે ત્યાં નહિ લગાર. ૫૭
 પ્રકૃતિતણે વશ વર્તે જેહ, સ સારના લોગ વાચે તેહ;
 સ્ત્રી પુત્ર પશુ ધન સ્વર્ગ, મોહ્યા મૂઢ ઇચ્છે ત્રૈવર્ગ. ૫૮
 તે અન્ય દેવની ઉપાસના કરે, તે તે નિયમ વિધિ આચરે;
 જેનો જ્ઞાન વિવેક કામે કર્યો નાશ, તેહને અન્યદેવ વિવે વિશ્વાસ. ૫૯

૫૩ સ્તવે—વખાણે ૫૫ આ સર્વ ઇન્દ્રિય—જે આ સર્વ વિશ્વ વાસુદેવ
 (ભગવાન) છે, એમ મનવડે ગ્રહે (માને) છે ૫૬ એકાત્મજ્ઞાન—સર્વત્ર
 એક આત્માજ છે એવું જ્ઞાન ભક્તિસુકૃત—ભક્તિ રૂપી પુણ્ય

૫૮ ત્રૈવર્ગ—ધર્મ, અર્થ, કામ, એ ત્રણને ત્રિવર્ગ કહે છે તે તે નિયમ
 વિધિ—તે તે અન્ય દેવની ઉપાસનાના નિયમનો વિધિ કામે—વિધવની
 ઇન્દ્રિયોએ આતર્યો ઇન્દ્રિય—આત કરણમા રહીને ત્યાથી ૯ તેને તેવી રીતે
 પ્રેરણા કરે છું

જે જેહુ દેવતણી ભજા હોય, શ્રદ્ધાપૂર્વક પૂજે તેહને મોય;
 તેહની શ્રદ્ધા ચળે નહિ જ્યમ, અંતરથો હું પ્રેરું ત્યમ. ૬૦
 હું તેહને શ્રદ્ધા ઉપજાવું ઘણી, જ્યમ અત્યાદરે પૂજા કરે દેવતણી,
 અજ્ઞાનીની બુદ્ધિનો ન કીજે ભગ, અર્જુનને ઇમ કહે શ્રીરગ. ૬૧
 કામ અભિલાષી પુરૂષ ત્યાં જેહુ, અન્ય દેવ વિષે શ્રદ્ધા ધરે તેહ,
 શ્રદ્ધાચુક્ર થકા યજે દેવ, તેહથી રૂળ પામે અવશ્યમેવ. ૬૨
 મારા નિપાયા જેહુ ભોગ, તેહનું તેહ પામે સ યોગ,
 દેવથની રૂળ જે જે હોય, નિશ્ચે નાશવંત તો મોય. ૬૩
 અન્ય બુદ્ધિચુક્રા નર જેહુ, અન્ય દેવને ઉપામે તેહ;
 દેવને યજે તે દેવલોક જાય, મુજને ભજે તે મારો ભક્ત થાય. ૬૪
 મારો ભક્ત મારે પદ રમે, જ્યાહાયકો તે ચળે નહિ ક્યમે,
 મહભાગી લોકની ગતિ જોય, કાચ કાચ મહામણિ તજે સોય. ૬૫
 અર્જુન ભણે મુણે વૈકુંઠરાય, મુજને એ આશ્ચર્ય તે થાય,
 એ લોક તમને કા ન ભજે ઇશ, તેહ કારણ કહો જગદીશ. ૬૬
 એ મૂર્ખ લોક ભણે નહિ મને, એ સાચુ મિત્ર કહું હું તને;
 હું અવ્યક્ત ક્યમે કળાઉં નહિ, મુને મૂર્ખ વ્યક્ત કરી માને સહી. ૬૭
 પરમ ભાવ મારો નવ લહે, પછે વિપરીત તે મુજને કરી કહે;
 હું અવ્યય ઇશ્વર અનંત, મારો અભિપ્રાય ન લહે જંત. ૬૮

૬૧ ન કીજે ભગ—અર્થાત તેની શ્રદ્ધાવાળી બુદ્ધિ અવાયમાન ન કરવી ૬૨ યજે—પૂજે

૬૩ નિપાયા—ઉપજાવ્યા મનવન કે કામનાવાળા પુરુષો જે બીજા દેવોને પૂજે છે તેમને પણ તે દેવરૂપે યજને હું જ ભોગ (રૂળ) આપુ હું તેહનું—તે ભોગ સાથે સયોગ પામે—અર્થાત તેમને ભોગ મળે

૬૭ અન્ય—દેહાદિ વ્યગ્નિ વિનાનો વ્યગ્ન—મત્સ્ય, કૂર્માદિ દેહ-વારો

૬૮ મારો પરમ ભાવ—મારા મૌલુક વારતવિક સ્વરૂપને નિપરી

- મૂર્ખલોક મુજને લજે નહિ, એ અર્જુન નિશ્ચે જાણે સહી;
તમારા સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, તે શા માટે લોકને લગવાન. ૬૬
- યોગમાયાએ આવર્યા જેહ, મુજને મૂઢ ન દેખે તેહ;
હું સકળ લોકને ઠરું પ્રકાશ, સર્વ ભૂતમાં મારો નિવાસ. ૭૦
- હું અજ અવ્યય અકળ અખંડ, વ્યાપક પૂરણ પિંડ પ્રહ્લાંડ;
મુજને મારા ભક્ત લહે સોય, અર્જુન અન્ય ન જાણે કોય. ૭૧
- પ્રહ્લા આદિ કીટ પર્વત, તે સમગ્ર સર્વ હું જાણું જંત;
ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન, જીવ સમસ્તતણું જે સ્થાન. ૭૨
- તે સર્વે હું જાણું સહી, પણ મુજને તે કો જાણે નહિ;
એક ભક્ત વિના અર્જુન, મારું સ્વરૂપ ન લહે કો જન. ૭૩
- અજણપણાતું કારણ જેહ, અર્જુન પ્રત્યે કહે હરિ તેહ;
ધ્રુવ દેવ દંદ મોહે કરી, સર્વ ભૂત મૂક્યું આવરી. ૭૪
- વળી વળી પામે તે સંસાર, પરંતપ હું કહું નિરધાર;
સ્વર્ગ વિષે જે મોહ્યા જીવ, તે સમીપથકો નવ જાણે શિવ. ૭૫
- ન્યમ મોહ થકો એ જીવ મૂકાય, અર્જુન તે પૂછે ઉપાય;
પુણ્ય કર્મતણે મહિમાય, વાસના સહિત પાપ સર્વ જાય. ૭૬
- મુને દૃઢ પ્રતે લજે જે કોય, દંદ મોહ્યો વિમુક્ત તે હોય;
||રી ભક્તિ કર્યે હોય જેહ, એક ચિત્તે સાંભળે તું તેહ. ૭૭
- ||રા મરણ ગર્ભવાસ કલેશ, તે મુજને લજતાં ન રહે લેશ;

૧—દેહધારી વગેરે ભાવવાળો. અવ્યય—નિર્વિકાર. યોગમાયા—અધટિત વસ્તુને ધટિત કરવા રૂપ ચમત્કારિક પ્રભાવ શક્તિ.

૭૧ અજ—અજન્મ. વ્યાપક ઈ—હું પિંડપ્રહ્લાંડમાં પૂરું વ્યાપક છે. ૭૪ દેવ—અણુગ્રેહ ૭૫ પરંતપ—શત્રુને તપાવનાર. તે ઈ—તે જીવો પ્રહ્લા પોતાના સમીપમાં છે તથાપિ તેને જાણતા નથી.

- મારે આશ્રય રહે જે કોય, મમત્ર પ્રદારૂપ લહે સોય. ૭૮
- પ્રદાપ્રાપ્તિનું જેહ સાધન, તેહ બળે પ્રદા પામે જન;
અધિભૂત અધિદેવ અધિયત્ર, તે મર્વ મુજને કહે તત્ત્વ. ૭૯
- સમસ્ત યજ્ઞનો ભોક્તા હું, અર્જુન નિશ્ચે બાણે તું;
મારા સ્વરૂપને બાણે જેહ, મુજને નિશ્ચે પામે તેહ. ૮૦
- તેહને મર્લે સમે હું આવું ચંત, હું ભક્તને મૂકું નહિ સિદ્ધાંત;
અતિરોગી અવશ જો હોય, તોય મુજને પામે મોય. ૮૧
- મમમે જ્ઞાનયોગ હરિ કહ્યો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો,
બેહુ કરજોડી નરહરિ વદે, એ અનુભવ જન રાખો હૃદે. ૮૨
- અ તર્યામી સર્વાવાન, તેણે હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,
ઉપભાગ્યું તેણે કહ્યું મહી, કહે નરહરિ કાઈ બાણ નહિ. ૮૩

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
ज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

૭૮ ૮૨—પ્રદાપરથા ૭૯ અધિભૂત ઈ—અધિભૂત, અધિદેવ,
અધિયત્રાદિ શબ્દોના અર્થ આગળ કહેનામા આવશે. તત્ત્વ—તેને બાણ-
નારા.

અધ્યાય ૮ મો.

રાગ પૂર્વછાયા.

શ્રીકૃષ્ણે શ્રીમુખે કહ્યો, ભાઈ જ્ઞાનયોગ નિષ્કર્મ,
અધ્યાત્મનો જ્ઞાતા જે હોયે, તેહ પામે પરબ્રહ્મ ૧
અદ્વૈતે પુરૂષયોગ કહે, ભાગ્ય અર્જુનને ભગવાન,
ચરમપદ જેણે પામિયે, વામિયે મોહ અજ્ઞાન. ૨

અર્જુન ઉવાચ.

પુરુષોત્તમ મુજ બ્રહ્મ કહો, અને અધ્યાત્મ કહો કર્મ,
અધિભૂત અધિદેવ કહો, કૃપા કરી કહો એ મર્મ ૩
અધિયજ્ઞ એહ દેહ વિષે, કહો ડોણ તે મધુસૂદન,
પ્રયાણ કાળે કહો સત જન, કેવુ કરે ચિતન ૪
અર્જુનના વાયકે મુણી, ઇંદ્ર બોલ્યા શ્રીભગવાન,
યથાક્રમે ઉત્તર કહે તે, શહેજે થઈ સાવધાન ૫

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અક્ષર તે પરબ્રહ્મ એહ, જેહનો કહિયે નાશ ન દોય,
સર્વપે ઉત્તમ સદા, બ્રહ્મકેવલ્ય સોય ૬
જ્યાહા હવો ત્યાહા તેહવો, ભાઈ વસ્તુ સ્વભાવજ જેહ,
દેહ દેહ પ્રતિ ચૈતન્ય જેહ, અધ્યાત્મ તો તેહ ૭

૧ અધ્યાત્મ—આત્મા સબંધી ૨ પુરૂષયોગ—પરમાત્મા પુરૂષનો યોગ ૩ સદા કહો ઇન્દ્ર—સદા, અધ્યાત્મ, કર્મ, અધિભૂત, અધિદેવ, અધિયજ્ઞ, એ શુ ટે ૪ પ્રયાણ કાળે—મૃત્યુ સમયે ભતને—ગ્રાહી માત્રે

ભૂતને જન્મ મરણ લે, વિમર્ગ તે હનું બાણ;
 દેવને ઉદ્દેશે લે કીર્તિયે, કર્મ તેહ પરમાણુ. ૮
 અધિભૂત તેહ તું બાણને, ભાઈ જેહનો હોયે નાશ;
 લે આદિ પુરૂષ પરમાત્મા, અધિદેવ તે અવિનાશ. ૯
 મર્ષ યજ્ઞ મર્ષ દેહનો, ભાઈ બોદના મુજને બાણ;
 અધિયજ્ઞ અર્જુન હું, એહ નિશ્ચે મન આણુ. ૧૦
 અંતકાળે સ્વામી તુજને, કેવો ચિંતવે ચતુર મુબાણ;
 અર્જુન એમ લે ખૂંછિયું, તે કહેછે પુરૂષપુરાણ. ૧૧

ચોપાઈ.

અંતકાળે મુજને સ્મરતા જેહ, અર્જુન જે કેા છાટે દેહ;
 માફ પદ તે પામે મહી, અહીં કાંઈ સંશય કરવો નહિ. ૧૨
 એવા સ્વરૂપનું કરણું સ્મરણું, જે જલધર સ્યામ સર્વણું;
 ખીતાંબર પહેર્યા અતિ સાર, મુકુટ કુંડળ કરે જાતકાર. ૧૩.
 મુંદર કપોળ અને શુકલ કેશ, મુંદર કર્ણ નાસિકા નરેશ;
 મુંદર હાસ્ય શ્રીકાંતનું હોય, જન ઉપરે કૃપાદૃષ્ટિ જોય. ૧૪
 મૃગમદતિલક મોઢે અતિ ભાળ, કમલનયન મુખ પ્રેમ રમાળ;
 અધર પ્રવાલ દંત દાડમ કળી, મુખ પદ્મ જન મધુકર આવલિ. ૧૫
 કંઠ કૌસ્તુભ વૈજયંતી બાણ, તે શ્રીવાએ શોભે નિર્વાણ;
 કર કંઠણ કટિસૂત્ર મોતીહાર, અંગદબૂપણ નેપુર જમકાર. ૧૬

૧૩ જળધર ધન—જળધર (મેઘ)ના જેવા વર્ણવાળું જે સ્યામ છે.

૧૫ મૃગમદ—કમ્પુરી જન—મકતજન

૧૬ વૈજયંતી—એ નામનો હાત. શ્રીના—કોઠા કટિસૂત્ર—કદોરો.

અંગદ—આશ્રુપદ

શ્રીવત્સલાંરુઠન ચોલા ઘણી, ગુંદરવર વૈકુંઠનો ધાણી;
 ચંપકમાળા તુલસી વનમાલ, તે મમરથી લકતે તતકાળ. ૧૭
 ગુંદર હૃદે મુખ ચોલા ભેઈ, ભક્ત જન રહ્યા તે મોહી;
 શંખ ચક્ર ગદા મહા પાણ, ૬ ૮ ૧૦ ૧૨ ૧૮
 સનકાદિક પ્રમુખ મુનિ જેહ, જય જય ગાજ કરે સર્વ તેહ;
 ચરણકમળ યુગલ આતિ ગાર, જેની લક્ષ્મી એળ કરે નિર્ધાર. ૧૯
 છત્ર આમર પાદુકા મિંહાસન, અનેક ઉપહાર અહી રહ્યા ગજન,
 માર્પદ ગરૂડ અને નંદ મુનંદ, વળી એવકતણાં ઊભા છે વૃંદ ૨૦
 ધ્રુવ પદ્મહાદ અંઝારીશ તું માન, નારદ શુક શંભુ ધરે ધ્યાન;
 અનેક ભક્ત જેહને નિગંતર ધ્યાય, એવા લક્ષ્મીકાતને ભે આગધાય. ૨૧
 એવો જગત્તમ ગણ અવતાર હું જેહ, માડું સ્મરણ કરતાં તજે દેહ;
 તેહને વળી ગર્ભવામ ન હોય, માડું વૈકુંઠપદ પામે મોય ૨૨
 તું મ કરીશ મનમાં મંશય લગાર, વળી વળી અર્જુન કહું નિરધાર;
 અ તકાળે જે જે સ્મરે જન, તેહ તેવો હોય અર્જુન. ૨૩
 જેને જેનું સ્મરણ તો હોય, તે તન્મયતાને પામે મોય;
 કારણ મધણું ભાવનાતણું, અર્જુન તુ ને કહું શુ ઘણું ? ૨૪
 મરણ સમય મન હોયે જેવું, નિશ્ચે તે તો થાયે તેવું,
 તેણે સમય હૃદે આવે જેહ, તેણે ભાવે તેવો હોય તેહ ૨૫
 તે માટે તુજ હૃદ વાર વાર, વિપ્લવમર્ણ કરવું નિગધાર,
 સર્વકાળ વિધે અર્જુન, માડું તે કરવું ચિંતન. ૨૬

૧૮ આ કડીનું કેટલું ચરણ અમલગા નથી ૧૯ સનકાદિક પ્રમુખ—
 • સનક વગેરે મુનિઓમા ત્રણ યુગન—બે

૨૦ પાદુકા—પાવડીઓ ઉપહાર—ભેટ પાપદ—વૈકુંઠમા રહેલા
 હરિના સેવક

૨૧ આરાધાય—‘આહાગય’ એવો પાદ છે ૨૨ જગત્તમ ગણ—જન

અધર્મ મિત્ર આપણો આચરે, માત્ર ચિત્તન કગ્તો યુદ્ધ કરે,
 મનયુદ્ધિ અર્પણ કરે મુજને, ઇશ કર્મ બધન ન હોયે તુજને ૨૭
 મારે અમરણે મુને પામીશ સહી, અહીં કાઈ સશય કરવો નહિ,
 અભ્યાને માફ રહે ધ્યાન, અર્જુનને ઇશ કહે લગવાન ૨૮
 અભ્યાસયોગયુક્ત ચિત્ત જેહ, અન્યમાર્ગ નવ બાંધે તેહ,
 જે જ્ઞાન ધ્યાન ચિત્તન પર હોય, પરમ પુરુષ દિવ્ય પામે સોય ૨૯
 વળી પરમ પુરુષનુ કહે લગવાન, રાખો નિગતર ને હૃદય ધ્યાન,
 કવિ પુરાણ કહિયે તેહને, સર્વજ ઉત્તમપણુ જેહને ૩૦
 સર્વતણો શાન્તા ત્યા જેહ, શુભાશુભ કળદાતા તેહ,
 સૂક્ષ્મપે સૂક્ષ્મ અતિ બાણુ, તે સ્મરચે સનાતનપદ નિર્વાણુ ૩૧
 જે સર્વ સરજે મર્વ માહે રહ્યો, તે ડેવો ડોણે ન બાંધે કહ્યો,
 તેહની કૃપાએ તેહ જણાય, અર્જુન અન્ય નથી ઉપાય ૩૨
 જે સર્વની પેરે સદા પ્રકાશ, અતિ ઉવોત તમને કરે નાશ,
 યદા સ્વરૂપ ચિત્તવધુ મહી, એટલા ઉદ્ધત મમરણુ નહિ ૩૩
 યુદ્ધિવ ત યોગીએ યોગ બળે કઠી, બ્રૂમધ્ય પ્રાણુ રાખવા વહે હરિ,
 પ્રાણુ મિથરે મન નિશ્ચલ હોય, પરમપુરુષ દિવ્ય પામે સોય ૩૪

ગતમા મગળ રૂપ ૨૮ અભ્યાસયોગયુક્ત—અભ્યાસના યોગે મરીને યુક્ત
 િય—(પરમ પુરુષનુ વિશેષ) મિ—સનત પુરાણુ—અનાદિસિદ્ધ
 સનત ઇશ—તને કવિ પુરાણુ કહિયે કે જે સર્વજ હોય તથા જેને ઉત્તમપણુ
 હોય (એવો અન્યથ)

૩૧ શાન્તા—શાસનમરનારો—નિયમગા સખાારો તે અમરે ઇશ—
 તેો સ્મરવાચી સનાતન નિર્વાણુ (મોક્ષ) પદ મળે ૩૩ ઉવોત—નિશ
 તમ—અધર્મર યદા ઇશ—બ્યારે એ સ્મરપનુ નિતવન કરતુ ત્યારેને અ
 રૂપ નિનાળી ન મ્શાતુ સ્મરણુ મનુ નહિ ઉદ્ધત—ઉપગત

૩૪ અમર—જો અમર ૧૦ ન્ય

વળી સ્વરૂપનું વર્ણન હરિ કરે, તે અર્જુન એક ચિત્તે હૃદે ધરે,
 વેદવિદ વિપ્ર અક્ષર જેહને કહે, જ્યાં મન્યામી લય પામી રહે. ૩૫
 જેહને અર્થે મુનિ પ્રહ્લાદચર્ય આચરે, વળી ગુરૂલક્ષિત શિક્ષા ભોજન કરે;
 તે પદ સમ્યક્પેરે ગ્રહે તું ધીર, એવું ભોલિયા યાદવ વીર. ૩૬
 સર્વ ઠારનો સંયમ કરી, મન સ્થિર હૃદે રાખ્ય કહે હરિ;
 પ્રાણુવાયુ મન્તકે મને આણુ, યોગધારણા ધરી નિર્વાણુ. ૩૭
 ઝોંકાર અક્ષર પ્રહ્લ જેહ, એ પ્રણવને જપે યોગી તેહ;
 માઝ્ સ્મર્યું નિરંતર કરે, તે વળી પુનરપિ દેહ નવ ધરે. ૩૮
 પ્રણવ જપ અથવા માઝ્ સ્મર્યું, તે કરતો જેહ જન પામે મર્યું,
 પરમ ગતિ તે પામે સહી, અર્જુન સંશય કરવો નહિ. ૩૯
 અનન્ય ભક્તિએ મને અર્જુન, ઇમ નિરંતર સ્મરે જેહ જન,
 સદા મત્પર ચિત્ત જેહનું, અન્યચિત્ત નામ તેહનું. ૪૦
 તેહને હું મુલલ અતિ ઘણો, જે નિત્યે અભ્યાસ કરે યોગતણો;
 જોગી તે જે જોગપર હોય, તે માઝ્ સ્વરૂપ સુખે લહે સોય. ૪૧
 મારા સ્વરૂપને પામ્યા જેહ, તે પુનરપિ અર્જુન ન ધરે દેહ;
 હુ ખાલય અનિત્યપણું જ્યાય, મહાત્મા ક્યમે ન જાયે ત્યાંય. ૪૨
 મારા ભક્ત જીવનમુક્ત હોય, પરમ ગતિ તે પામે સોય,
 પ્રહ્લાદિક જીવ સર્વે જેહ, મમ ભક્તિ વિના અવતરે સહુ તેહ. ૪૩

૩૫ વેદવિદ ઈન્—જેને વેદ જાણનારા પ્રાણણો ‘અક્ષર’ કરીને કહે
 છે લય પામી રહે—જેને વિષે એકાગ્ર ચર્ચ રહે

૩૭ મને—મનવડે ૩૮ પ્રણવ—ઝોંકાર ૪૦ મત્પર—મારે વિષે
 આસક્ત

૪૧ જોગપર—યોગ પરાયણ ૪૨ પુનરપિ—ફરીને. ૬ ખાલય—
 હું ખનું સ્થાન

બ્રહ્મલોક વિષે જેહ વસે, ત્યાંથી તેહને કાળ તે શ્રસે,
 પુનરાવૃત્તિ હોય તેહને, મારી ભક્તિ ન હોયે જેહને. ૪૪
 મુજને પામ્યા તેહને જન્મ નહિ, કુંતીપુત્ર એહ જાણે મહી;
 બ્રહ્મા સરજો જે મોટો હોય, મારી ભક્તિ વણુ અવતરે સોય. ૪૫
 સહસ્ર ચોકડી જુગ પૂરણુ ન્યારે થાય, ત્યારે બ્રહ્મનો દિવસ કહેવાય;
 વળી રાત્રિ તે તેટલી જાણુ, બ્રહ્મનો દિવસ રાત્રી પ્રમાણુ. ૪૬
 દિવસ રાત્રિ કરી જે હોય, અર્જુનને ભગવાન કહે સોય;
 ચતુ ખાણુ ચરાચર જીવ જેહ, અવ્યક્ત બ્રહ્મવ્યક્ત પામ્યું તેહ. ૪૭
 બ્રહ્માના દિવસ વિષે મિત્ર, વિશ્વ સમસ્ત તે ઉપજે વિચિત્ર;
 રાત્રિ વિષે વિશ્વનો લય થાય, એવો બ્રહ્મા મોટો કહેવાય ૪૮
 જે બ્રહ્મ વિષે ભક્તિ નવ હોય, તો જન્મ મરણુ દુઃખ લોગવે સોય;
 પણુ મુજને પામ્યા જન જે સહી, તે જન્મ મરણુ દુઃખ પામે નહિ. ૪૯
 વરાગને અર્થે કહે હરિ, ભક્તિ વિના જીવ ઉપજે ફરી ફરી;
 દૂપતાણી ઘટમાલા ન્યમ, આ પ્રયત્ન સર્વ જાણે તું ત્યમ. ૫૦
 ન્યમ એક ભરાય એક ઠાલી થાય, ત્યમ એક જાણે એક મરી જાય;
 વિધાતાની રાત્રિમા સર્વ મરે, અને દિવસ વિષે સર્વે અવતરે ૫૧
 ન્યાં લગી બ્રહ્મપ્રાપ્તિ નવ હોય, ત્યા લગી મરે અવતરે સર્વકાલ;
 લોક સમસ્ત તે અનિત્ય જાણુ, બ્રહ્મ સદા નિત્ય પ્રમાણુ. ૫૨

૪૪ પુનરાવૃત્તિ—ફરીને જન્મ ધરવાપણુ. ૪૫ અવતરે—જન્મ ધારણુ કરે ૪૬ ચોકડી જુગ—ચતુર્થુગી—ચાર યુગ જેટલો કાળ ૪૭ દિવસ ૬૦—તે દિવસ અને રાત્રવડે શુ સમજવુ તે અર્જુનને ભાગવાન કહે છે. ચતુ ખાણુ—ઉદ્દિગ્નિજન, સ્વદેજ, અહન, ને જરાપુજ, એ ચાર પ્રકારના જીવોના ચાર ઉત્પત્તિસ્થાન અવ્યક્ત ૫૦—અવ્યક્ત બ્રહ્મ ન્યારે વ્યક્તતા પામે છે ત્યારે તે ચરાચર જીવ રૂપે ભાસે છે.

હવથકી પ્રહ્લ છે ભિન્ન, હવને નાનાત્વ પ્રહ્લને નહિ અન્ય;
 હવ સદા જાણો શોક રૂપ, પ્રહ્લ મહા આનંદ સ્વરૂપ. ૫૩
 હવ સર્વદા પામે મિત્ર નાશ, સદા સર્વદા પ્રહ્લ અવિનાશ.
 દેહ શુભ દોષ ન હોયે જેહને, પરમાત્મા કહિયે તેહને. ૫૪
 જે સર્વ નાશે નાશ પામે નહિ, તેહને આત્મા જાણે સહી;
 વળી આત્માનું અવિનાશજપણું, માંભળ અર્જુન જે હું લણું. ૫૫
 વ્યક્ત રહિત તે અવ્યક્ત જાણ, અને અવિનાશી અક્ષર પ્રમાણ;
 તે માફ સ્વરૂપ કો યોગીજન, મારી કૃપાએ પામે અર્જુન. ૫૬
 પરમગતિ કહિયે તેહને, મહાયોગી ઇચ્છે જેહને;
 જે પંદ પામી પુનરાવૃત્તિ નહિ, માફ પરમ ધામ જાણે તે સહી. ૫૭
 તે પ્રહ્લ પામવાનો ઉપાય, અર્જુનને કહે વૈકુંઠરાય;
 પુરૂષ પરમપદ પામે તેહ, અનન્યભક્તિ મારી કરે જેહ. ૫૮
 જે માહે સર્વ ભૂત તે રહ્યું, તે પદ ભક્તિ કરી સંતે બ્રહ્મ;
 જેમાં વિશ્વ વિશ્વમાં જેહ, પરમાત્મા તું જાણે તેહ. ૫૯
 જેણે મર્વ વ્યાખ્યું નિર્વાણ. તે પરમ પુરૂષ તું સુજને જાણ;
 અનન્ય ભક્તિ મારી જે કરે, કાલાંતરે તે નવ અવતરે. ૬૦
 કર્મતણા ઉપાસક જેહ, મર્યાદા જન્મ પામે તેહ;
 જે નિર્ગુણ પ્રહ્લાતણું કરે ધ્યાન, તે પુનરપિ નવ કરે સ્તનપાન. ૬૧
 કર્મ નૈષ્ઠકર્મ્યતણી ગતિ ભિન્ન, તે સાભળ તુજ કહું અર્જુન;
 પ્રથમ જ્ઞાનમાર્ગ કહે કૃષ્ણ, જેણે પામે જે પરાત્પર વિષ્ણુ. ૬૨
 સશુભ પ્રહ્લાના ઉપાસક જેહ, દેહ પડયે જાય અગ્નિલોક તેહ;

૫૩ નાનાત્વ—વિવિધપણું—શુદ્ધ શુદ્ધ હોવાપણું. ૫૮ અનન્યભક્તિ
 —બીજા કોઈની ભક્તિ ન કરતા એક મારીજ ભક્તિ.

૬૧ સ્તનપાન ન કરે—અર્થાત્ દૂરીને માને પેટે અવતરે નહિ—પુન-
 ર્જન્મ ન પામે.

દિવસ અભિમાની પામે દેવ, વળી શુક્લપદને આશ્રયે અવશ્યમેવ. ૬૩
 પછે ઉત્તરાયણની દેવતા કહી, વળી સૂર્યલોકે આવે તે મહી,
 ઇમ સ્થાનક અતિક્રમતો જે મિત્ર, પછે સૂર્યલોક પામે પવિત્ર ૬૪
 પછે સૂર્યમંડલને ભેટી કરી, ઇમ બ્રહ્મવિહ બ્રહ્મ પામે કહે હરિ,
 અર્ચિત માર્ગે ઇમ બ્રહ્મમા ભજે, બ્રહ્મ પામ્યો તે પાછો નવ વજે ૬૫
 સકામ યોગીની ગતિ જેહ, સાલગ્ય મિત્ર હવે કહું તેહ,
 વેદોક્ત સતકર્મ જે કરે, તે દેહ પામે ધૂમતોક પરવરે. ૬૬
 પછે રાત્ર્યભિમાની કહિયે દેવ, તેહ પ્રત્યે જાયે અવશ્યમેવ,
 વળી કૃષ્ણપદની જેહ દેવતા, તેહને પામે જેહ કર્મ સેવતા. ૬૭
 પછે હસ્થિણાયન દેવ પ્રત્યે જઈ, વળી ચ દ્રલોક આવે તે મહી,
 અંદ્રલોકના ભોગવી ભોગ, ગર્ભાધાનનો હોય સભોગ ૬૮
 અંદ્રમાને કિરણ કરી, તે અન્ન વિષે આવે કહે હરિ,
 અન્ને રમ રમે રેત હોય, રેતે કરી જન્મ ધરે સોય ૬૯
 ઇમ મકામ યોગી લે અવતાર, નિષ્કામીને નહિ મ સાર,
 ભક્તિજ્ઞાનનું કૃણ કહે ગોવિંદ, જેણે પામિયે પદ પરમાનંદ ૭૦
 યોગ યુક્ત નર ભણિયે તેહ, એ બેહુ માર્ગ સમ્યક્ લહે જેહ,
 કર્મ વિષે કયમે ન મો'ય, સદાકાળ સાવધાન તે હોય ૭૧

૬૩ દિવસ અભિમાની ઇમ—અગ્નિ લોકમાથી તે દિવસના અભિ
 માની દેવને પામે છે પછી ત્યાથી શુક્લપદના અભિમાની દેવને આશ્રયે
 જાય છે ૬૪ પછે ઇમ—ત્યાથી ઉત્તરાયણના દેવને પામે છે ને ત્યાથી સૂર્ય
 લોકમા જાય છે અતિક્રમતો—ઉત્તરવતો

૬૫ અર્ચિત ઇમ—હવે તેને અર્ચિત માર્ગ કહે છે ૬૬ ધૂમતોક
 —ધૂમ (ધૂમાડા)ના અભિમાની દેવતાના લોકમા

૬૭ રાત્ર્યભિમાની—રાત્રીના અભિમાની ૬૮ ગર્ભાધાનો ઇમ—અ
 ચોત પછી ત્યાથી ગર્ભમા આવે છે ૬૯ રેત—વીર્ય

૭૧ બેહુ માર્ગ—અર્ચિતમાર્ગ ને ધૂમમાર્ગ

જેને મુક્તિનું હોય પ્રયોજન, તેણે ધૂમ આશિ લાણવા અર્જુન;
 જે નિષ્કામપણે આચરે સ્વધર્મ, તેહને જાંધન રૂપ ન હોયે કર્મ ૭૨
 વેદ યજ્ઞ તપ દાન સ્વધર્મ, જે કૃણ હોયે જેણે સતકર્મ,
 એમ મમતે કૃણ પામે યોગી તેહ, ધૂમ આશિ માર્ગ લહે એહ ૭૩
 આદિપુરૂષતણું જે સ્થાન, તે તેહ પામે જેહને લક્ષિ જ્ઞાન;
 ત્યાં કર્મ કાલ માયા લય નહિ, યોગી તેહ પદ પામે મહી ૭૪
 પુરૂષયોગનું અતિ વર્ણન કર્યું, એણે જ્ઞાને મન સંતનું કર્યું;
 અષ્ટમે કહે નરહરિદામ, પુરૂષ યોગનો કર્યો સમાસ ૭૫
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદય કમળમાં કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપભાંધુ તેણું કહું સહી, કહે નરહરિ કાષ્ઠ બાણું નહિ ૭૬

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
 तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवा-
 दे पुरुषयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

૭૩ જેણે ૫૦—વેદ વગેરે જે સતકર્મથી જે કૃણ હોય (તે તાણે હો)

અધ્યાય ૯ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- પુરુષયોગ અર્જુન પ્રત્યે, કહ્યો શ્રીમુખે શ્રીભગવાન;
જેણે મોહુ ટળે ભક્તિ ઉપજે, અને આવે આત્મજ્ઞાન. ૧
- વળી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજી, કહે નિર્જુણ પ્રદક્ષનો ભાધ;
તે સાવધાન થઈ સાંભળો, મેઢી કપટ વિરોધ. ૨
- નવમે નારાયણ કહે, ભાઈ નરને તે ભક્તિયોગ;
જે આચરતાં પરબ્રહ્મ મળે, હોય માયા મોહનો વિયોગ. ૩
- ભક્તિ વિના નવ પામિયે, ભાઈ સ્વરૂપતણું તે જ્ઞાન;
જ્ઞાન વિજ્ઞાને હું તું ટળે, હોયે દૃષ્ટિ સમાન. ૪
- સમદૃષ્ટિ કારણુ સર્વ કોઈ, ભાઈ સાધન કરે અનેક;
કૃષ્ણ કૃપાએ પામિયે, આત્મજ્ઞાન વિવેક. ૫

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ત્રોપાઈ.

- ગોખ્ય માંહે ગોખ્ય છે જેહ, સાભળ અર્જુન કહું તુજ તેહ;
અસૂયા રહિત તું અતિ શાંત, પરમ પાત્ર તું શુદ્ધ સિદ્ધાંત. ૬
- તે માટે પરમ શુદ્ધ જે સાર, આપીશ તુજને અક્ષય ભંડાર;
વિજ્ઞાન સહિત જે કેવળ જ્ઞાન, તે સાભળજે તું થઈ સાવધાન. ૭
- જેહ જાણ્યે અર્જુન તું અલ, સંસાર થકો મૂકાયે સઘ,

૩ વિયોગ હોય—દૂર ટળે ૪ સ્વરૂપતણું—આત્મસ્વરૂપનું ૫ કારણ—
માટે. ૬ શુદ્ધ ધર્મ—એવો અમારો શુદ્ધ સિદ્ધાંત છે. ૭ શુભ—શુભ અક્ષ-
ય ભંડાર—(શુભ જ્ઞાન રૂપી).

તે વિજ્ઞાન હું કહીશ તુજને, પરમ વલ્લભ સદા મુજને. ૮
 શાસ્ત્રથકે યામિયે તેહ જ્ઞાન, પણ આત્મ અનુભવ તેહ વિજ્ઞાન;
 જે જાણ્યા પછી કાંઈ નથી જાણવું, તેહ વિજ્ઞાન અંતરે આણવું. ૯
 ઉત્તમ વિદ્યા પરમ ગોપ્ય જેહ, વિજ્ઞાન વિષે સર્વ મિત્ર તેહ;
 પરમ પવિત્ર ત્યાં વિજ્ઞાન મહા હોય, જ્ઞાન થકો ધર્મ અલગ ન કોય. ૧૦
 મોટા મુનિવર એણીપેરે કહે, જ્ઞાન માંહે ધર્મ સર્વ રહે;
 મુખરૂપ [છે] જ્ઞાન તે સદા, અંતરગત ઉપજાવે મુદા. ૧૧
 વિજ્ઞાનતણા કળનો વ્યય નહિ, એ અર્જુન નિશ્ચે જાણે સહી;
 જે અતિ સુલભ અક્ષય કળ હોય, પણ આવા તે નવ પામે મોય. ૧૨
 ધર્મ વિષે શ્રદ્ધા જેને નહિ, તે નર જ્ઞાન ન પામે સહી;
 ભક્તિ જ્ઞાનરહિત પુરૂષ જેહ, મુજને પામે નહિ મૂરખ તેહ. ૧૩
 મુજને આણુપામ્યે નવ સરે, વળી અનેક યોનિ વિષે અવતરે;
 તે સંસાર માર્ગ વિષે રકવડે, જ્યાંહાં લગી આત્મતત્ત્વ નવ જડે. ૧૪
 વિજ્ઞાનતણા મહિમા અતિ કહો, તે સાંભળવા શિષ્ય સનમુખ થયો;
 વિજ્ઞાનતણું વર્ણન હરિ કરે, તે અર્જુન એક ચિત્તે હૃદયે ન્ધરે. ૧૫
 મેં આ જગત્ વાચું નિર્વાણ, અર્જુન એહ નિશ્ચે મન આણુ;
 ઇદ્રિયાતીત મારું રૂપ જેહ, વિશ્વ સર્વ વ્યાપી રહું તેહ. ૧૬
 સર્વ ભૂત મારે વિષે જાણુ, પણ મુને સદા અલગો પ્રમાણુ;
 હું સર્વાત્મા વ્યાપક અરૂપ, મારે આધારે રહે સર્વ રૂપ. ૧૭

૧૨ વ્યય—નાશ. આવા—તેરમી કડીમાં કહેશે તેવા. ૧૬ ઇદ્રિયાતીત
 —ઇન્દ્રિયોથી ન જાણી શકાય તેવો. ૧૭ સર્વભૂત ઇન્દ્રિય—અર્થાત્ હું સર્વ
 ભૂતનો આધાર છું. સર્વાત્મા—સર્વનો આત્મા.

મારે વિષે ભૂત નહિ કોય, હું નિરાલંબ નિરંજન સોય;
 આધાર વિના એ જીવ ક્યમ રહે, અર્જુનને ભગવાન ઇમ કહે. ૧૮
 તેહ કારણ કે મારે વિષે નથી, સત્ય સત્ય મિત્ર કહું કથી;
 મારા યોગૈશ્વર્યતણું જાણ જોય, હું આત્મા માટે ધરું મર્વ કોય. ૧૯
 હું આત્મા માટે ભરણપોષણ કરું, આત્મા માટે ઉપજાવું ધરું;
 અવેશશૂન્ય માટે નહિ તેહ, આત્મા માટે સર્વ કર્તા એહ. ૨૦
 દ્વિ શ્લોકે અર્થ વર્ણવ્યો જેહ, વળી દૃષ્ટાંતે પ્રીછવી કહે તેહ;
 ત્યમ આકાશ વિષે નિત્યે રહેવાય, આકાશને તેહનો સ્પર્શ ન થાય. ૨૧
 મારે વિષે સર્વ ભૂત છે ત્યમ, આકાશને વિષે વાયુ રહે ત્યમ;
 મુજને ભૂત કે સ્પર્શ ન કરે, મુજ માંહે સહુ કે પરવરે. ૨૨
 ત્યમ આકાશમાં વાયુ રહે સદા, ત્યમ મારે વિષે આ ભૂત સર્વદા;
 મુજને આકાશવત્ અસંજી જાણુ, માયાવડે સર્વ કરું નિર્વાણુ. ૨૩
 સર્વ ભૂતનો પ્રલય જ્યારે હોય, પ્રકૃતિ વિષે લય પામે સર્વ કોય;
 વળી હું સૃષ્ટિ કરું જેણી વાગ, ત્યારે યોગમાયાને ધરું નિરધાર. ૨૪
 હું સરણું સંવરું માયાએ કરી, અર્જુનને જોમ કહે શ્રીહરિ;
 વિધાતાની સૃષ્ટિમા જીવ જેહ, પ્રકૃતિતણે વશ સર્વે તેહ. ૨૫
 હું મારી માયાએ કરી, સર્વ ભૂત સરણું ફરી ફરી;
 સમસ્ત જીવ અવિદ્યા વશ એહ, વળી માયાને પામે મિત્ર તેહ ૨૬
 હું સરણું પાળું અને મ વરું, હું મારી માયાએ ઇમ કરું;
 ઉંચ નીચ મધ્યવર્તી જેહ, શુભે કરી મરણું હું તેહ. ૨૭

૧૮ મારે વિષે ઇ—(કેમકે હું અસંમ છું) નિરાલંબ—ખીમ
 કોઇના આધાર વિનાનો નિરંજન—નિષ્કલક હું તો નિરાલંબ છું
 પણ જીવ કાઇ મારા જેવો નથી માટે તેને આધારની જરૂર છે એમ કહે છે.
 આધાર ઇ. ૧૯ તેહ કારણ—આધાર વિના ન રહેવાય એવું કારણ આત્મા
 માટે—આત્મા હું માટે. ૨૦ અવેશશૂન્ય—અવધવ વિનાનો. તેહ—આધાર.
 એહ —આત્મા ૨૩ નિર્વાણુ—નશી ૨૬ અવિદ્યા વશ—અજ્ઞાનને વશ.
 માયાને પામે—શ્રાંતિ પામે

- પણ તેહ કર્મ મુજને ણાંધે નહિ, તું અર્જુન નિશ્ચે જાણે સહી;
મારે કશી ફળ ઈચ્છા નથી, મત્ય મત્ય પાર્થ કહું કથી. ૨૮
- હું ઉદાસીનથકો વિન્ધ કરૂં, કર્મતણું અભિમાન ન ધરૂં;
ફલાસક્તિ છાંડી હું મિત્ર, અનેક કર્મ તે કરૂં વિચિત્ર. ૨૯
- પરમ ચતુર પ્રકૃતિ તો જેહ, તેવડે વિન્ધ મરણું એહ;
જ્યમ ભર્તારવડે સ્ત્રી પ્રસવે સંતાન, ત્યમ પ્રકૃતિતણું કરવું મિત્ર માન. ૩૦
- વિક્રિયમાણ માયા જડ રૂપ, હું ચેતન માત્ર સાક્ષી સ્વરૂપ,
પણ માયા સામું જોઉં લગાર, એટલે માયા કરે વિસ્તાર. ૩૧
- તે માટે મારે હેતે કરી, આ વિન્ધ સર્વ ઉપજે ફરી ફરી;
મુને શુદ્ધ યુદ્ધ આત્મા પ્રમાણ, સદા જ્ઞાનમય આનંદમય જાણુ ૩૨
- તોયે કેટલા દુષ્ટ મુજને ભજે નહિ, અર્જુન એહ તું જાણે સહી;
અવિવેકી મૂર્ખ જન જેહ, મારી મેવા ન કરે તેહ. ૩૩
- મારી અવગુણના કરે જે કોય, એણે ઉત્તમ જન્મ તે ખોય;
જે મારી મોટમ જાણે નહિ, મહામૂર્ખ તેહ જાણે સહી. ૩૪
- મારા મનનો અભિપ્રાય ન લહે, અને મુને વિપરીત કેરી કહે;
મુજથકો નથી કોયે પ્રાદ, મારૂં જૈશ્વર્ય ન લહે મૂઠ ૩૫
- અર્જુન જાણે કહેા સ્વામિન, તમને ન ભજે તેહ કો' જન;
સાંભળજે જન યદ્ય સાવધાન, તેહ કારણુ કહે ભગવાન ૩૬
- મંદલાગી મહામૂર્ખ નર જેહ, મારી સેવા ન કરે તેહ;
આશા નિષ્ફળ તેહની સહી, મારે વિષે જેહને યુદ્ધિ નહિ. ૩૭

૨૯ ઉદાસીન—તટસ્થ—નિરાજો ફલાસક્તિ—ફળની આસક્તિ

૩૦ ચતુર—જગત નિર્માણ કરવામા કુશળ માન—પ્રમાણ.

૩૧ વિક્રિયમાણ—વિકાર પામતી—નાના રૂપે ચતી.

૩૨ હેતે—દેવોએ ૩૫ વિપરીત—મનુષ્ય વગેરેની સમાન ૩૭ મંદ-
લાગી—ઓછા ભાગ્યવાળા

- મિથ્યા કર્મ તેહનું તું જાણુ, જેણે ન યત્ન્યો હું પુરૂષપુરાણુ;
મિથ્યાજ્ઞાન તેહનું હોય, દ્વૈતભાવ જેહ નવ ખોય. ૩૮
- મારે વિષે ચિત્ત ન હોયે જેહનું, વિચેતસ તો નામ તેહનું;
તે આચુરી રાક્ષસી પ્રકૃતિ કરી, મોહે મૂઢ અવિદ્યાયે ફરી ફરી. ૩૯
- જે દુષ્ટ સ્વભાવ નિરંતર ધરે, તે ઇન્દ્રિયની અવગણના કરે;
તે નર યત્ન ન કરે લગાર, વળી વળી ભોગવે તેહ સંસાર. ૪૦
- શ્રદ્ધાયુક્ત હોય નર જેહ, ભક્તિ માર્ગને આશ્રય તેહ;
ભક્તિ કરી પામે મુળને, સત્ય સત્ય હું કહું તુજને. ૪૧
- મહાનુભાવ મારી કરે સેવ, અન્ય ભાવે ભજે અવશ્યમેવ;
દેવતણો સ્વભાવજ ધરે, શમ દમ સત્ય સંતોષ આચરે. ૪૨
- એવા સાધુ માફં રૂપ લહે, નેતિ નેતિ કરતા જે રહે;
સમસ્ત ભૂતથકી પર તેહ, અવ્યય અવિનાશી બ્રહ્મ જેહ. ૪૩
- આદિ પુરૂષ અખંડ અનંત, એવો જાણી ભજે મુને સંત;
ભજનતણો પ્રકાર હરિ કહે, અર્ચુન તે અંતર્ગત ગ્રહે. ૪૪
- નિરંતર માફં કીર્તન કરે, યત્ન કરે દૃઢ વ્રત આચરે;
ભક્તિભાવે મુને કરે પ્રણામ, નિશ્ચલ મન સદા નિષ્કામ. ૪૫
- યોગયુક્તિ નિયે તે ધરે, ઇમ માફં તે ઉપાસન કરે,
જેહને મુજશુ અતિ સ્નેહ, પરમ ભક્ત મારો ત્યાં તેહ. ૪૬
- કેટલા જોગી જ્ઞાનચક્ષે કરી, મુળને ઉપાસે પ્રીત ધરી;
વળી કેટલાએક બ્રહ્મને જોય, સર્વત્ર મુને આરાધે સોય. ૪૭

૩૮ વિચેતસ—વિશેષ યુક્ત ચિત્તચાળા. મોહે—મોહ પામે.

૪૨ શમ—અંતરની ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ. દમ —જનારની ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ. ૪૩ નેતિ નેતિ ઇતિ— તે બ્રહ્મ મન વાણી વડે ગમ્ય નથી એમ જે કલા કરેછે તે.

- કેટલા યજ્ઞે પૃથક્ ઉદેશ, ચંડી રૂદ્ર શશિ સૂર્ય ગણેશ;
 કેટલાએક ઇમ કરી ધ્યાય, વિશ્વ મુખે એક વિષ્ણુ યજ્ઞય. ૪૮
- એણે પ્રકારે પુણ્યવંત જન, જ્યમ ત્યમ માડું કરે યજ્ઞન;
 સ્વામી । હોક અન્ય દેવને ધ્યાય, તો વિષ્ણુયજ્ઞન ત્યાં કયમ કહેવાય. ૪૯
- અર્જુન કારણ કહું તુજ એહ, સાંભળે સ્વસ્થ ચિત્ત કરી તેહ;
 વેદોક્ત કર્મ તેહ સર્વ હું'ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તું'ય. ૫૦
- યજ્ઞ સમસ્ત તે હું'યજ એક, અંતર્ગત એહ રાખ્ય વિવેક;
 પૂર્વજને અન્ન સમર્પિયે જેહ, સ્વધા નામ અર્જુન હું' તેહ. ૫૧
- સર્વ પ્રાણીતું જીવન જે અન્ન, તે તે હું' જાણે અર્જુન;
 ઐયધી તે હું' મુજને જાણ, મંત્ર સર્વ મુજને પ્રમાણ. ૫૨
- હવિદ્રવ્ય હું' અગ્નિ સહી, હુતકર્મ મુજથુ પૃથક્ તે નહિ;
 વળી સાંભળ મિત્ર કહું' તે વાત, પિતામહ તે હું' માણાત. ૫૩
- જગતનો માતા પિતા હું'ય, ઇમ નિર્ધાર જાણ મિત્ર તું'ય;
 શુભાશુભ રૂળ આપે પ્રભુ જેહ, સમસ્તનો ઇન્દ્રિય હું' તેહ. ૫૪
- સકળ શાસ્ત્ર વિચારે કરી, જાણે જાણવો એક હું' હગિ;
 તીર્થાદિક પવિત્ર જે હોય, નિશ્ચે કરી જાણે હું' સોય. ૫૫
- ઓંકાર તે મુજને જાણ, અને ચાર વેદ મુને પ્રમાણ;
 ગતિર્ભર્તા પ્રભુ સાક્ષી જેહ, નિવાસ શરણ મુહૂં હું' તેહ. ૫૬

૪૮ પૃથક્ ઇન્—એકજ દેવ જુદા જુદા દેવ રૂપે છે એવો ઉદેશ રાખીને તે દેવનાં નામ ગણાવે છે; ચંડી ૪૭ ૪૮ વિશ્વમુખે—અર્થાત્ ગમે તે રૂપે કરીને. ૫૧ અનર્ગત—મનમાં.

૫૩ હવિદ્રવ્ય—હોમવાનો પદાર્થ. 'હું' શબ્દનો બન્ને ગાંતુએ અન્યથા કરવો. હુતકર્મ—હોમવાનું કર્મ. મુજંથુ—મારાથી. પૃથક્—જુદાં.

૫૬ ગતિર્ભર્તા—ગતિ (સ્થાન કે સ્થિતિ રૂપ) અને ભર્તા (ભરણ કરતા કે ધારણ કરતા). સાક્ષી—(પ્રત્યેક વસ્તુને) જોનાર. નિવાસ—સ્થાન. મુહૂં—વાહાલો.

ઉત્પત્તિ પ્રલય હુ યજ કરું, વિન્ધ મમસ્તને હુ યજ ધરું;
 નિધાન બીજ અવ્યય હું સદી, હું વણ ઠામ કેા ઠાલો નહિ. ૫૭
 હું ય તપુ' હું ય વૃદ્ધિ કરું, અને હું સરણુ' હું મર્વ સ વરું;
 મૃત્યુ અમૃત તે હુ યજ એકે, સત અમત મુજથી નહિ વતરેક. ૫૮
 કાર્ય કારણ હું સૂક્ષ્મ સ્થૂલ, બીજ અંકુર તરૂં હું મૂલ;
 ઇમ જાણે તે મુજને ધ્યાય, સંસાર થકો તે સધ મૂકાય. ૫૯
 પણ જે ભોગ પામવા કર્મકાંડને મળે, તેહને તો સંસાર ન ટળે,
 જ્ઞાની મનમા વસ્તુજ ધરે, અજ્ઞાની સંકટપ બહુ કરે ૬૦
 ત્રૈવિધાને આશર્યા જન જેહ, ઇદ્રાદિક રૂપે અને ચળે તેહ,
 સોમપાન કરી પવિત્ર તે થયા, યજ કરી સ્વર્ગલોક તે ગયા. ૬૧
 પુણ્યે સુરલોકની પ્રાપ્તિ તે હોય, દિવ્ય ભોગ દિવ્ય વિષય ભોગવે સોય.
 ઇમ સ્વર્ગ વિષે નાના ભોગ કરે, વળી ક્ષીણપુણ્યે મૃત્યુલોક અવતરે. ૬૨
 જે કામનાએ કરે વેદોક્ત કર્મ, તે નર પામે નહિ પરબ્રહ્મ,
 સકામ બુદ્ધિ જેની અર્જુન, તેને વળી વળી જન્મ પતન ૬૩
 સકામથકો કરે વેદોક્ત કર્મ, તેનો મિત્ર કહ્યો એહ ધર્મ;
 જે નિષ્કામી જ્ઞાની મમ દાસ, તેહ નિશ્ચે પામે વૈકુઠવાસ ૬૪
 જે અનન્ય ભાવે આરૂં ચિંતન કરે, રૂળ અહંકાર મનમાહે ન ધરે,
 ઇમ કેવળ મુજને ઉપાસે જેહ, પરમ વૈષ્ણવ લાલિયે તેહ ૬૫

૫૭ નિધાન—બહાર ૫૮ અમૃત—મોક્ષ વતરેક—અતિરિક્ત—
 જુદુ. ૬૦ ભોગ પામવા—સંસારના વૈભવમેળવવા વસ્તુ—તત્ત્વ ૨૫ વસ્તુ
 —બ્રહ્મ.

૬૧ ત્રૈવિધા—મણુ વેદરૂપ વિદ્યા સોમપાન—સોમ નામના છોડના
 રસનુ પાન ૬૩ કામનાએ—મનમા વિષય ભોગની ઇચ્છા રાખીને સકામ
 —કામના વાળી પતન—મરણ

૬૫ રૂળ—કર્મનુ રૂળ અહંકાર—હુ અમુક કર્મનો કર્તા, એવી બુદ્ધિ

જે નિત્ય ભજે સાવધાનજ થઈ, તેહને હું યોગક્ષેમ પમાડું સહી;
 સમશુદ્ધિ લક્ષણ યોગ જે સાર, તેહ પમાડું હું નિર્ધાર. ૬૬
 સદાકાળ સમશુદ્ધિ રહે જ્યમ, તેહને તે ક્ષેમ કરું હું ત્યમ;
 મારે વિષે અનન્યતા જેહને, હું એ યોગક્ષેમ કહું તેહને. ૬૭
 જે વાસુદેવ નિરંતર જોય, મહાઅનન્યતા ભણિયે સોય;
 સર્વ ભાવે ભજે મુને જેહ, અભય પરમયદ પામે તેહ. ૬૮
 અર્જુન ભણે મુણે અવિનાશ, જો સર્વ દેવમાં તમારો વાસ;
 દેવચન્ન કરતા જે કોય, તેને જન્મ મરણ કાં હોય ૬૯
 અર્જુન સાચું એ તમો ભણો, પણ જ્ઞાન અજ્ઞાન વચ્ચે અંતર ઘણું;
 કુંતીપુત્ર સાંભળ તું તેહ, વિસ્તારીને કહું હું એહ. ૭૦
 અન્યદેવની ભક્તિ જે કરે, આસ્તિક શુદ્ધિ મનમાંહી ધરે;
 શ્રદ્ધાપૂર્વક યજે જે દેવ, ત્યાંહાજ જાઉં હું અવશ્યમેવ. ૭૧
 પણ વિધિતણો ટાળો છે મહી, તેને ત્યાં વિષ્ણુ શુદ્ધિ નહિ;
 વિષ્ણુભાવ વિષ્ણુ મુક્તિ ન હોય, અન્ય ભાવે અવતરે તે સોય. ૭૨
 સઘળે થકોજ જોઉં હું ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તુંય;
 પણ જેવો ભાવ તેવી હોય સિદ્ધ, સર્વ લોક વિષે એહ પ્રસિદ્ધ. ૭૩
 સર્વ યજ્ઞનો ભોજતા હું સહી, મુજ વિષ્ણુ કો પ્રભુ અન્યજ નહિ,

૬૬ યોગક્ષેમ—નિર્વાહના સાધન સમ ઇ૦—સર્વત્ર સમાન શુદ્ધિ રાખવા રૂપ યોગ

૬૭ તેહને ઇ૦—તેને તે શુદ્ધિ ક્ષેમ રૂપ કરે —તેની તેવી શુદ્ધિ કુશળ રાખુ અનન્યતા—એકજ દેવને વિષે આસ્થા

૭૨ પણ ઇ૦—વિધિ (પ્રારબ્ધ)નો ટાળો (અર્થાત્ જોઈ) એવો છે કે તેને (અન્ય દેવનું પૂજન કરનારને) ત્યાં (તે દેવમાં) વિષ્ણુ શુદ્ધિ હોતી નથી

પણ યજ્ઞતણા કર્તા જેહ, મુજને તત્વે તત્વે ન બાણે તેહ. ૭૪
 સમ્યક્ હું બાણ્યા વિણ તે પડે, યદ્યપિ મુજને યજ્ઞે યજ્ઞવડે;
 જ્ઞાન અજ્ઞાન વચ્ચે અંતર એહ, હવે ટાળ મિત્ર મનનો સંદેહ. ૭૫
 દેવને યજ્ઞે તે દેવલોક બાય, પિતૃને યજ્ઞે તે પિતૃલોક સમાય;
 ભૂત યજ્ઞે ભૂતલોકે અનુગમે, મુને યજ્ઞે તે મારે પદ રમે. ૭૬
 મારું આરાધન કરે જેહ, મુખે આનંદ લોગવે તેહ;
 મારું ભજન મુખ પ્રાપ્તિ છે સોય, દેવ યજ્ઞન દુઃખે કરી હોય. ૭૭
 જો દેવ યજ્ઞનમાં કાંઈ ફૂડું પડે, તો તેહને ફળ મુખ નવ જડે;
 મારા ભજનતણી મુશ્ય વાત, જેણે પામિયે પદ સાક્ષાત. ૭૮
 પત્ર પુષ્પ અને ફલ તોય, મુને પ્રેમે કરી સમર્પે જે કોય;
 તેણે હું આનંદ પામુ અતિઘણો, હું પ્રેમ ભાવ જોઉં ભક્તતણો. ૭૯
 ભક્તો જેહ મુજ આગળ ધર્મ, તે પ્રેમે કરી હું ભક્ષ્ય કરું;
 હું સદાય ભક્તને ભાવે કરી, તૃપ્તિ આનંદ પામું ફરી ફરી. ૮૦
 હું દ્રવ્ય ઉપહાર સામુ જોઉં નહિ, પણ ભાવે તૃપ્તિ તે પામુ સહી
 ભક્તતણે ભાવે અર્જુન, અતિ સ તોય પામે મારું મન. ૮૧
 તે માટે તું યજ્ઞ એમ કરે, પ્રેમભક્તિ મન માહે ધરે,
 અર્જુન સદાએ કરજે તુ ત્યમ, સાલગ્ય મિત્ર કહું હું જયમ. ૮૨
 જે કાંઈ કર્મ કરે જે ખામ, તે મુજ સમર્પે કહે વૈકુઠરાય,
 હોમ દાન વચ કરે તુ જેહ, સર્વ મુજને સમર્પણ કરજે તેહ ૮૩
 મુજને અર્પે જેહ ફળ હોય, સાલગ અર્જુન કહું તે સોય,
 શુભાશુભ તે કર્મ બંધન, તું તેહથો મૃદાઈશ અર્જુન. ૮૪

૭૪ તત્વે તત્વે—પ્રત્યેક તત્વમા ૭૬ અનુગમે—જાય ૭૮ તોય—
 પાણી ૮૧ દ્રવ્ય—સામગ્રી ઉપહાર—જોડ—ગતિ.

રૂણ તણ કર્મ કરજે નહી, એ ઉપરાંત મન્યાગજ નહિ;
 જે દૃષ્ટાર્પણ બુદ્ધિ એ કરે કર્મ, તે જીવનમુક્ત પામે પરબ્રહ્મ. ૮૫
 અર્જુન ભણે મુજ આશ્ચર્ય મોય, આગી તારે રાગદ્વેષજ હોય;
 અભક્તને આપે અવતાર, ભક્તને આપે મુક્તિભંડાવ. ૮૬
 અર્જુનની આગંકા સુણી, વળતું કહે ત્રિભુવન ધણી;
 ગર્વભૂત વિષે હું ગમાન, મારે નહિ માન અપમાન. ૮૭
 પ્રિય અપ્રિય મારે કો નથી, સત્ય અત્ય પાર્ય કહું છું કથી;
 અગ્નિતણી પેરે હું છું મમ, મારે નહિ કો કાળ વિપમ. ૮૮
 અગ્નિતણી પામે જેહ જાય, તેનું શીતભય અધકાર પજાય;
 ઇશ મારે શરણે આવે જે કોય, તેહને દુર્ગતિ ક્યમે ન હોય. ૮૯
 વળી સાંભળ્ય અર્જુન અત્ય કહું, ભક્ત મારે વિષે હું ભક્ત વિષે રહું;
 ભક્તિભાવે ભજે જે કોય, મુને ભક્ત સ્વભાવે વડલભ હોય. ૯૦
 મારે રાગદ્વેષજ નહિ, પણ સ્વભાવે ભક્ત વલ્લભ સહી;
 વળી ભક્તની મોટમ કહે ભગવાન, તે અર્જુન સુણે થઈ સાવધાન ૯૧
 અર્જુન સુણ્ય તુજ કહું નિરધાર, જે મહાપાપ કર્મનું હોય કરનાર;
 અનન્ય ભાવે ભજે મુને જેહ, પરમ સાધુ કહી માતું તેહ. ૯૨
 મારી ભક્તિ વિષે નિશ્ચય જેહને, હું સાધુપુરૂષ કહું તેહને,
 મારી ભક્તિતણી મોટમ તે જોય, મહાપાપી પવિત્ર સઘ હોય. ૯૩
 વિના પ્રાર્થાશ્રિત વિના મત્કર્મ, મહાપાપી પામે પગ્ગ્રહ,
 ભક્તિભાવ ધરે જે કોય, તે ઉતાવળો ધર્માત્મા હોય. ૯૪
 નિરંતર ભક્તિ કરે જન જેહ, પરમ શાતતા પામે તેહ,
 નિર્ધારે કહે વિશ્વાવાસ, ક્યમે મારા ભક્તનો ન હોયે નાશ ૯૫

કાળ કર્મે ભય માયા મંસાર, ત્યાંથી રાખું ભક્તને વારંવાર;
 ભક્તતણી રક્ષા હું કરું, ભક્તવત્મલ બિરદ હું ધરું. ૯૬
 બ્રહ્મ રૂદ્રાદિકના ભક્ત જેહ, કાળ કર્મે નાશ પામે તેહ;
 પણ મારા ભક્ત ચ્યવે ક્યમે નહિ, માફ નામ અચ્યુત તે સહી. ૯૭
 મુજને આશ્રયે જન કોય, માફ પદ તે પામે સોય;
 મૂઠ પશુ પાપયોનિ જે છવ, વળી સ્ત્રી વૈશ્ય શૂદ્ર પામે શિવ. ૯૮
 મારે શરણુ આવે જન જેહ, પરમ ગતિ પામે સર્વ તેહ;
 ન્યમ નાવને આશ્રયે જેહ જન, તે સર્વ પાર પામે અર્જુન. ૯૯
 ઉત્તમ તરે અધમ ધૂડે નહિ, પરમ ગતિ સર્વ પામે સહી;
 ઈમ સંસાર સમુદ્ર નાવ મમ શર્ણુ, આશ્રયે તેનાં ટંગે જન્મ મર્ણુ. ૧૦૦
 પુણ્યવંત બ્રાહ્મણ જે પવિત્ર, વળી ઉત્તમકુળ ક્ષત્રી જે મિત્ર;
 તે ભક્તિ કરતાં મુને પામે સહી, અહીં આશ્રય કાંઈ પામવું નહિ. ૧૦૧
 અનિત્ય અમુખ લોક દેહ જાણુ, હવે મુજને ભલ્ય કહે શારંગપાણુ;
 કહે ભજનતણા પ્રકાર ભગવાન, તે માંબળજે સહુ થઈ સાવધાન. ૧૦૨
 અર્જુન મન મારે વિષે ધરે, અને મારી ભક્તિ નિરંતર કરે;
 શ્રવણ કીર્તન સમરણ સેવ, અર્ચન વંદન દાસત્વ અવશ્યમેવ. ૧૦૩

૯૭ ચ્યવે—(બૂલોકમા) પડે મારું ઇ— કેમકે મારું નામ અચ્યુ-
 ત (ન પડે એવો) છે. ૯૮ શિવ—કલ્યાણ.

૧૦૦ ઇમ ઇ—એ પ્રકારે સંસાર રૂપી સમુદ્રમા મારા શરણુ રૂપ
 નાવ છે, તે નાવને આશ્રયે (આશ્રય કરે) તેના જન્મ મરણુ ટળે

૧૦૨ અનિત્ય—નાશવંત. અમુખ—દુઃખરૂપ.

૧૦૩ શ્રવણાદિ નવ પ્રકારની ભક્તિ ગણાવેછે. શ્રવણ ઇ— શ્રવણ—
 હરિની કથા સાંભળવી કીર્તન—હરિકથાનું કથન કે જ્ઞાન કરવું સ્મરણ
 —હરિના ચરિતનું કે તેના નામનું વારંવાર સ્મરણ કરવું. સેન—
 હરિના રૂપની ઉપાસના કરવી અર્ચન—હરિના રૂપની સામ્નોક્ત વિધિથી

સખ્યલાવ દેહસમર્પણ કરી, લક્ષ્મિએ મુજને પામીશ કહે હારિ;
 યજ્ઞ કરી મુજને યજ્ઞે મિત્ર, ઈમ પામીશ માફ પદ પવિત્ર. ૧૦૪
 નવમે લક્ષ્મિયોગ તે કહ્યો, તે હરિકૃપાએ સંતે લહ્યો;
 કહે નરહરિ થાઓ સાવધાન, લક્ષ્મિએ પામિયે લગવાન. ૧૦૫
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદય કમળમાં કર્યો અકાશ;
 ઉપજાવ્યું તેણે કહ્યું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ બાણું નહિ. ૧૦૬

. इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू-
 पानिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 भक्तियोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

પૂજા કરવી. વંદન-હરિને પ્રણામ કરવા દાસત્વ—હરિનો હું દાસ છું એમ
 મનમાં રાખીને સદા વર્તવું. ૧૦૪ સખ્ય—હરિને મિત્ર માનીને વર્તન કરવું.
 દેહસમર્પણ—દેહ વગેરે પરિક્રમિત હરિનું છે, માફ નથી, એમ માનીને
 વ્યવહાર કરવો તે.

અધ્યાય ૧૦ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

સાતમે આઠમે નવમે કહ્યા, ભજનીય શ્રીભગવત,	
મહા મર્વહા સેવ્ય તે, જે આદિ પુરૂષ અનંત	૧
શ્રીભગવત ભક્ત્યા વિના, ભાઈ નાવે આત્મજ્ઞાન,	
તે માટે મહાજન કહે, ભજિયે શ્રીભગવાન	૨
દશમે આત્મવિભૂતિ કહે, અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ,	
રિભૂતિ યોગ તે વર્ણવે, શ્રીકૃષ્ણે શ્રીકૃષ્ણ વિષ્ણુ	૩
સ ક્ષેપે વર્ણન કર્યું, વળી વિન્તારી કહે તેહ,	
જે સાભળતા નિશ્ચલ હોયે, ચ ચળ મન તો એહ	૪
મન સ્થિર કાળુ બોલિયે, અનેક યોગ સાધન,	
આત્મજ્ઞાનને અનુભવે, હોય મન અમન	૫
બાળને બોધ ઉપબવવા, ગુરુ કહે અનેક ઉપાય,	
ઉપાયે બોધ ઉપજે, પછે જ્યમ છે ત્યમ પ્રીછાય	૬
પ્રીછ્યાને સહુ પાઘડ, અણુપ્રીછ્યાને ઘમડ,	
પ્રીછ્યાને ઠાઈએ નથી, અણુપ્રીછ્યે બ્રહ્માડ	૭

૧ ભજનીય—ભજના યોગ્ય સેવ—સેવના યોગ્ય ૩ આત્મવિભૂતિ—
પોતાનું ઐશ્વર્ય ૪ સાભળતા—તો વા એવો પાક છે ૫ આત્મજ્ઞાનને
ઈ—પણ આત્મજ્ઞાનનો અનુભવ મરવાથી મન તે અમન થઈ જાય છે—
મન પોતાના સ કલ્પ વિષે ૫ છોડી દેને લય પામે છે

૬ જ્યમ ૭ ત્યમ—વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ ૭ પ્રીછ્યાને—ગણ્યું હોય
તો ૮ ધમ—મર્વ અણુપ્રીછ્યે ઈ—ન જાણ્યે તે વસ્તુ બ્રહ્માડ જેવી મોની

અર્જુનને પ્રીય આણવા, કરે કૃષ્ણજી અનેક ઉપાય,
હરિના વચન હૃદે ધરી, મોહ અજ્ઞાન તે જાય ૮
લક્ષ્મણે ન મેલે વણસતો, હરિ લક્ષ્મણવત્સલ ભગવાન,
અનેક ઉપાયે કરી, આવે આત્મજ્ઞાન ૯
પૂર્વે ભક્તિ નિરૂપણ કરી, વળી ભક્તિજ્ઞાન કહે ઇશ,
તે અનુભવતા સ શય ટળે, પ્રગટ મળે જગદીશ ૧૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ત્રોપાઈ

મહાબાહો વળી મુખ્ય અર્જુન, કહું તુજને હું સત્યવચન,
જેહુ સુણતા આન દ અતિ હોય, પરમાત્મજ્ઞાન પામે જે સોય ૧૧
તારા હિતને અર્થે મિત્ર, બોલીશ જ્ઞાન તે પરમપવિત્ર,
તુ મારા વચન વિષે પ્રીયમાણ, કહીશ તુજને તત્વ નિર્વાણ ૧૨
તત્વજ્ઞાનતુ હુજેયપણ, સાલજ્ય અર્જુન તે હું ભણુ,
ઇદ્રપ્રમુખ સમસ્ત જે દેવ, તે મુજને જાણે નહિ અવશ્યમેવ ૧૩
મહાઋષિ મુજને જાણે નહિ, એ સર્વની ઉત્પત્તિ મુજથી સહી,
દેવઋષિ સર્વને આધ હુ ય, અર્જુન નિશ્ચય જાણે તુ ય ૧૪
કાર્ય કારણને કયમ કહે, અને કારણ કારણને ત્યા લહે,

લાગે છે અથવા જમા સુધી આત્મવસ્તુ જાણી નથી ત્યા સુધી આ નાના
પ્રકારના ભેવાળુ બ્રહ્મા બાસે છે ૮ પ્રીય—જ્ઞાન

૧૨ પ્રીયમાણ—પ્રસન્ન થતો તુ મારા વચન સાંભળીને પ્રસન્ન
થાયછે, માટે હું તને નિર્વાણતત્વ (મોક્ષતત્વ) કહીશ અથવા નિર્વાણ
(નક્કી) તત્વ કહીશ

૧૩ હુજેયપણ—હું એ કરીને જાણવાપણ ઇદ્રપ્રમુખ—ઇદ્રઆદિ

- કારણજ્ઞાન હોય જેહને, જીવનમુક્ત કહિયે તેહને. ૧૫
- મારા સ્વરૂપને લહે જે કોય, સર્વ પાપથી મૂકાયે સોય,
હું અજ્ઞાનાદિ સર્વજ્ઞ સર્વેશ, જેહને એવો મારે વિષે ઉદ્દેશ ૧૬
- એવો સર્વોત્તમ જાણે મુને જેહ, મનુષ્ય માહે મહાજ્ઞાની તેહ;
મમસ્ત પાપ તેહનાં સઘ ટળે, તે મારા સ્વરૂપની માહે ભળે. ૧૭
- મુજ મરખો મોટો નહિ કોય, તેહ કારણ માંભળ મિત્ર સોય,
બુદ્ધિ જ્ઞાન નિર્મોહજપણું, ક્ષમા મત્ય દમ શમ વળી ભણું. ૧૮
- મુખ હુ ખ ભવ અભવ પગમાણું, ભય અભય સર્વ મુજથી જાણું;
અહિંમા સમતા તુષ્ટિ જેહ, તપ દાન યજ્ઞ અયગ વળી તેહ. ૧૯
- એવા ભાવ જીવને બહુ હોય, તે મુજથકા પ્રથક્ વિધ સોય;
જે મુજને સર્વેશ્વર જાણી ધ્યાય, તે શુભાશુભ કર્મથી મૂકાય. ૨૦
- મહાઋષિ સંતઋષિ પણ ચાર, વળી પૂર્વે મનુ હવા નિર્ધાર,
મેં મારી માયાએ કરી, એ મનથી ઉપજાવ્યા કહે હરિ ૨૧
- જેણે આ રચના કરી લોકતણી, સ્થાવર જંજમ પ્રજા સજી ઘણી;
મને સર્વેશ્વર જાણી ક્રૂદે ગ્રહે, અને લોક રચનાનું કારણ લહે. ૨૨

૧૫ દેવઋષિ વગેરે પરમાત્માને નથી જાણતા તેનું કારણ કહેછે કાર્ય
૪૦ —કાર્ય પોતાના કારણને શી રીતે કહે—ખતાવી શકે ? મતનખ કે દે-
વાદિક કાર્ય છે ને હું તેમનું કારણ છું, તેથી તેઓ મને જાણી શકતા
નથી પણ જે કારણ રૂપે થયો હોય તે કારણને જાણી શકે. કારણજ્ઞાન—
કારણ ૧૫ આત્માનું જ્ઞાન

૧૭ ટળે—‘ જળે ’ એવો પાઠ છે ૧૯ ભવ—ઉપત્તિ અભવ—નાશ
તુષ્ટિ—તૃપ્તિ—અનિચ્છા ૨૦ પ્રથક્ વિધ—નાના પ્રકારના (ભાવ)

૨૧ ચાર—સનક વગેરે ચાર ઋષિઓ મનુ—સ્વાયંભુવ વગેરે ૨૨
ક્રૂદે ગ્રહે—હિંસામાં ગળે (ઋષિઓ વગેરે) લોક રચનાનું ૪૦—આ લો-
કની રચના કરવાનું કારણ પણ તેઓ છે એમ તું જાણ “ યેષાં લોકે દેવા
પ્રજા. ” એવું મૂળમાં છે માટે આવો અર્થ કરવો

વળી વિભૂતિ યોગને લાભે જોહું, (તે) દેહ તણ જન્મ પામે નહિ તેહ;
એવું જોલે જગદાધાર, માફ પદ પામે તે સાર. ૨૩

મુજથકી ઉપજે સર્વ દાય, મુજવડે સર્વ પ્રવૃત્તજ હોય;
એમ લાણી યુધ ભજે મુજને, વળી વળી અર્જુન કહું તુજને. ૨૪

પ્રેમ પ્રીતિ સમચિત્તે કરી, જે માફ ભજન કરે ફરી ફરી;
ભજવાનો પ્રકાર હરિ કહે, તે અર્જુન એક ચિત્તે કૃદે થકે. ૨૫

જે ચિત્ત પ્રાણ માટે વિષે ધરે, અને સમર્પણ મુજને કરે;
પરસ્પર મુજને કહે મુણે, માફ નામ નિરંતર ભણે. ૨૬

જે પામ્યો સ્વાદ ભક્તિ રસતણો, તે હર્ય સંતોષ પામે અતિ ઘણો;
એમ માફ ભજન સદા જોહું, હું આત્મજ્ઞાન આપું તેહને. ૨૭

જે નિરંતર ભક્તિયુક્ત અર્જુન, પ્રીતિપૂર્વક કરે માફ ભજન;
તેને તત્વજ્ઞાન યુદ્ધિ આપું સાર, પછી મુજને તે પામે નિર્ધાર. ૨૮

મુજને ભજતા જન જે કોય, અજ્ઞાન તેને અંતરાય ન હોય;
જેનું સમગ્ર અજ્ઞાન તે ગયું, તેણે પદ નિર્વાણ તે લહું. ૨૯

હું ભક્ત ઉપર અનુકંપા કરી, તેને અંતઃકરણે વસું કહે હરિ;
જંતુતણું અજ્ઞાન કહું નાશ, (હું) જ્ઞાનદીપનો કહું પ્રકાશ. ૩૦

સંક્ષેપે વિભૂતિયોગ સાંભળી, વિસ્તાર મુણવા ધમ્મ કરી વળી;
કર જોડી અર્જુન ઊચરે, કૃષ્ણજી અર્થે પ્રાર્થના કરે. ૩૧

૨૫ પ્રેમ ધૃ—પ્રેમ (આનંદ), પ્રીતિ (સ્નેહ) તથા સમ (સર્વ-
ને વિષે સમાન) ચિત્ત રાખીને જે (ઋષિઓ વગેરે) માફ ભજન વાર વાર
કરે છે

૨૬ પરસ્પર ધૃ—એક જીમ્મને મારા સબધી વાર્તા કહે તથા સા-
ભળે. ૨૯ અજ્ઞાન ધૃ—તેને અજ્ઞાન અંતરાય (વિઘ્ન) રૂપ થતું નથી.

૩૦ અનુકંપા—દયા જંતુ—પ્રાણી.

અર્જુન ઉવાચ.

- હે પરબ્રહ્મ હે પરમધામ,
 પરમપવિત્ર સર્વોત્તમ (ઉત્કૃષ્ટ) સ્વામ,
 હે પરમ પુરૂષશાશ્વત દીવ્યરૂપ,
 આદિ દેવ આજ વ્યાપક સ્વરૂપ. ૩૨
- વમિષ્ઠ પ્રમુખ મહાપિ તો જેહ,
 તેધકી સાંભળ્યું મેં એહ;
 અનિત દેવદત્ત નારદ ચેદંબામ,
 એ મર્ચ તમારાં રૂપ પ્રકાશ. ૩૩
- વળી તમોએ શ્રીમુખે એમ કહ્યું,
 તેહ સુણી મેં ન જાય રહ્યું;
 બ્રહ્મા ઇંદ્ર વશવર્તી જેહને,
 કેશવ નામ કહિયે તેહને. ૩૪
- હે ટેશવ તમે કહ્યું મુજ જેહ,
 (એ) સર્વ યથારથ માનુ તેહક
 તમારું ઐશ્વર્ય અકલ અપાર,
 તે દેવ દાનવ લહે ન લગાર. ૩૫

૩૨ પરમધામ—પરમસ્થાન રૂપ હે કૃષ્ણ ! શાશ્વત—સનાતન—નિર-
 તર અવિનાશી અજ—જન્મરહિત ૩૩ પ્રકાશ—પ્રકાશ (કરેછે.)

૩૪ બ્રહ્મા ઇન્દ્ર—જેને બ્રહ્મા (વ) તથા, ઇન્દ્ર (શકર—ઈશ) વશમા
 વર્તેછે તેને કેશવ (વન્દસ્ત+વ—વશકરનાર) કહિયેછિયે

૩૫ યથારથ—‘અતદ્રિત’ ! એવો પાઠ છે “ સર્વમેતદ્વત્તમન્યે ” એવું
 મુખ્ય પ્રથમા છે એટલે “ તે સર્વ હું સમ્યક્ માનુ છું. ”

હે પુરુષોત્તમ વૈકુંઠરાય,	
તમારૂં એશ્વર્ય તમો લહેવાય,	
પ્રજ્ઞાદિક જાણવા શક્ય નથી,	
સત્ય સત્ય સ્વામી કહું કથી	૩૬
તમો સમસ્ત ભૂતની પ્રતિપાલના કરો,	
અને લીલાએ સરજો સવરો,	
તમો સર્વ ભૂતના પ્રભુ ઇંશ,	
દેવદેવ જગત્પતિ જગદીશ	૩૭
તમારો મહિમા તમો લહો દેવ,	
હવે મારો મનોરથ પૂરો અવશ્યમેવ,	
હે મહાનુભાવ કહો મુજ તોહ,	
દિવ્ય વિભૂતિ તમારી જેહ	૩૮
જે આ લોક સમસ્ત વિભૂતિએ કરી,	
તમો બ્યાપી રહ્યા સદા શ્રીહરિ,	
વિભૂતિ મુણવાનુ જે પ્રયોજન,	
તે ભગવ તને કહે અર્જુન	૩૯
કહો સ્વામી તમને ક્યા ચિતવુ,	
ક્યા પૂજુ અને કહો ક્યા સ્તવુ,	
એ ચિત્ત બહિર્મુખ ન રહે એક ઠામ,	
તે માટે વિભૂતિ કહો તમે સ્વામ	૪૦
સદા તમને ચિતવતુ મન એહ,	
પછી આક્રિયે નિથર થાયે તોહ,	

- કયાં કયાં ચિંતવું તમને લગવાન,
મહાયોગી મુજને કહો તે સ્થાન ૪૧
- વળી વચન કહો મહારાજ,
જેણે જીવ સમસ્તનું સીજે કાજ;
એમ પાર્થે પ્રારથના સ્તુતિ કરી,
પરમ પ્રસન્ન થયા શ્રીહરિ. ૪૨
- આત્મયોગ એશ્વર્ય મહા જેહ,
વળી વિભૂતિ વિસ્તારી કહોને તેહ;
એ અમૃતપાન કરતા જનાર્દન,
તૃપ્તિ ન પામે માફ મન ૪૩
- કુરુશ્રેષ્ઠ સાલળ મિત્ર તુય,
જે દિવ્ય આત્મ વિભૂતિ કહું હુંય,
મારી વિભૂતિતણી નહિ પાર,
પણ પ્રધાન તે કહીશ નિર્ધાર ૪૪
- અર્જુનને કુરુશ્રેષ્ઠ હરિએ કહ્યો,
તેનો અભિપ્રાય મે લહ્યો,
જે કોઈ કુળે નીચજ હોય,
પણ સર્વ ચે અતિ ઉત્તમ સોય. ૪૫

૪૧ આદિષ્ટયે—એની મેળે તેહ—‘વહે’ એવો પાઠ છે તે મારવાડી ભાષાનો પ્રયોગ જણાય છે ૪૨ શીજે—સિદ્ધ થાય ૪૩ જનાર્દન—વિષ્ણુ ૪૪ કુરુશ્રેષ્ઠ—કુરુ કુળમા શ્રેષ્ઠ આત્મવિભૂતિ—પોતાનું એશ્વર્ય પ્રધાન—મુખ્ય મતનજ કે મુખ્ય મુખ્ય વિભૂતિ કહીશ

૪૫ બીજા યુધિષ્ઠિર વગેરે જના અર્જુનને કુરુકુળમા શ્રેષ્ઠ કેમ કહ્યો તેનો હેતુ કવિ જનાવે છે જે કોઈ ઇ.

અનન્ય લક્ષિત નિજ્ઞાન જેહને,
 સર્વોત્કૃષ્ટ કહિયે તેહને,
 કે નિરતર સત્સંગ કરે જેહ,
 સાધુ વચન શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ તેહ ૪૬
 અને વૃદ્ધયદો બાળક તે બાળુ,
 જે ન હોયે વિષ્ણુલક્ષિત પરાણ્ય;
 વર્ણાશ્રમ દર્શન ધર્મ કર્મ,
 હરિલક્ષિત વિના બાળુ તે શ્રમ- ૪૭
 કેવળ કૃષ્ણચરણશરણુ રહ્યો,
 તે માટે અર્જુન શ્રેષ્ઠ કહ્યો,
 તે ઉત્તમ તે ચતુરસુબાળુ,
 જેહ લજે હરિ પુરૂષપુરાણુ- ૪૮
 પહેલા કૃષ્ણ કહે સ્વરૂપ,
 જેહ બાણી શ્રવ હોય તદ્ભૂપ,
 શ્રીસુખે સ્વરૂપ કહે ભગવાન,
 તે સાભળજો જન થઈ સાવધાન- ૪૯
 અર્જુન મુજને આત્મા બાણુ,
 સર્વ ભૂતને હૃદય પ્રમાણુ,
 આદ્ય અંત મધ્ય ભૂતને હુ ય,
 એ નિર્ધાર બાણુ મિત્ર તુ ય- ૫૦

૪૬ કોણુ ઉત્તમ તે કહેહે અનન્ય ૪૦ નિજ્ઞાન—આત્મજ્ઞાન ૪૭
 પરાણ્ય—પરામણુ વિષ્ણુ લક્ષિત પરામણુ જે ન હોય તેને વૃદ્ધ છતા બાળક
 બાળુવો વર્ણ—બ્રાહ્મણાદિ ચાર આશ્રમ—બ્રહ્મચારી આદિક ચાર દર્શન
 —ન્યાય, વૈશેષિક, મીમાંસા, વેદાંત, સામ્ય અને યોગ, એ છ ૫૦ આદ્ય

સુજ વણુ કોઈ અનેરો નહિ, સર્વ ભૂત એક હુંયજ સહી; એ કણું કેવળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, હવે વિભૂતિ વર્ણન કરે ભગવાન.	૫૧
બાર આદિત્ય માંહી વિધ્યુ જેહ, અર્જુન નિશ્ચે હું ત્યાં તેહ; તેજસ્વીમાંહી સૂર્ય તે હુંય, મિત્ર એ સાચું માનજે તુ ય	૫૨
વાયુ સકળમાં મરીચિ જે વાય, તેને હું કહે વૈકુંઠરાય, નક્ષત્રમાંહી શશિ જે નામ, અર્જુન તે ત્યા માફ ધામ	૫૩
વેદમાંહિ સામવેદ જે સાર, તેહ તે હું બાણો નિર્ધાર, દેવ સકળ માહી જે ઇંદ્રદેવ, તેહ તે હું બાણો અવશ્ય મેવ.	૫૪
ઇંદ્રી એકાદશ માહી જે મન, તેહ તે હું બાણજે અર્જુન, ભૂતમાંહી ચૈતનાબુદ્ધિ કહી, તે માફ રૂપ બાણ મિત્ર સહી	૫૫

ઈ.— ભૂતને (પ્રાણી માત્રના) આદિમા ઉત્પત્તિ કે કારણ રૂપે, મધ્યમા
વગત કે કાર્ય રૂપે અને અતમા નાશ કે એક મત્તા રૂપે હજુ ૫૩ તેને
ઈ.—અર્થાત્ તે હું હું એમ વૈકુંઠરાય ગદેહે

૫૫ એકાદશ—અગિયાર પાચ કર્મેન્દ્રિય, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, એક મન,
એમ અગિયાર ઇન્દ્રિયો છે ચૈતનાબુદ્ધિ—ચૈતન્યરૂપી બુદ્ધિ

રૂઢ્રમાંહી શકર અભિધાન,
 તે તે હું એમ કહે ભગવાન;
 યદ્ય રાક્ષસમાંહી જેહ ધનંદ,
 તે તે હું કહે પરમાનંદ. ૫૬
 આઠ વચ્ચે માંહે પાવક જેહ,
 અર્જુન જાણજે હું ત્યાં તેહ;
 અષ્ટકુળ પર્વતમાંહે મેરૂ મધ્ય,
 તે તે હું જાણજે પ્રસિદ્ધ. ૫૭
 દેવગુરૂમાંહે અતિ શ્રેષ્ઠ પવિત્ર,
 એવો જૃહસ્પતિ તે (ત્યાં) હું મિત્ર;
 સેનાપતિ માંહે સ્વામિ કાર્તિક જેહ,
 વળી વળી અર્જુન કહું હું તેહ. ૫૮
 સરોવર માંહે સમુદ્ર સુજને જાણ;
 મહર્ષિમાં હું જૃગ્ઘ પ્રમાણ,
 વાણીમાંહે હું ઓંકાર,
 તેહ તે હું જાણજે નિર્ધાર. ૫૯
 જગ્ન માંહે જપ યજ્ઞ નિષ્કર્મ,
 મારૂં રૂપ કહે પરિશ્રદ્ધ;
 પર્વતમાંહે હિમાચળ મહાન,
 તે તે હું કહે શ્રીભગવાન. ૬૦
 વૃક્ષમાંહે પીંપળો ત્યાં જેહ,
 પાર્ય માહરો અંશ ત્યાં તેહ;
 દેવઋષિમાંહી નારદ દયાળ,

તે માત્ર રૂપ કહે ગોપાળ	૬૧
ગધર્વમાહે ચિત્રરથ હુય, સિદ્ધમાહે કપિલ હુ બલુજે તુય, ઉચ્ચે શ્રવા અશ્વ જે સાર, તે તે હુ બલુજે નિર્ધાર	૬૨
ગજે દ્રુમાહે ઐરાવત નામ, અર્જુન તે ત્યા માત્ર ધામ, નરમાહે રાજા જેહ હોય, મિત્ર નિશ્ચય હુ ત્યા સોય	૬૨
આયુધ માહે વજ્ર જે સાર, અર્જુન તે ત્યા હુ નિર્ધાર, ધૈત્ય માહે ઝામધૈત્ય જે કહી, માત્ર રૂપ બલુજે સહી	૬૪
પ્રજન માહે કદર્પ તે હુય, હે પાર્થ સાચુ માનજે તુય, સર્પ માહે વાસુકિ જેહ, પાકુપુત્ર હુ બલુજે તેહ	૬૫
નાગ સમસ્તમાહે જે અનત, તે તે હુ કહે શ્રીભગવત, ઉદક નિઝાચીમા વરુણદેવ, માત્ર સ્વરૂપ તે અવશ્યમેવ	૬૬

૬૫ પ્રજન—ઉત્પત્તિ કરનાર ૬૬ અનત—શેષનાગ ઉદક નિઝાગી

—બળમા રહેનારા

પિતૃમાહે અર્ચમા અભિધાન,
તે ત્યા હું કહે શ્રીભગવાન,
દંડધરમાં બળિયો તે યમ,
તે હું કહે શ્રીપુરુષોત્તમ. ૬૭

દેવમાહે પ્રહ્લાદ જે નામ,
અર્જુન ! મારૂં તેહ સ્વધામ;
કલના કર્તા તેમા જે કાળ,
તે તે હું કહે દીનદયાળ ૬૮

ઋગમાહે સિંહ તે મુજ બળ,
એણું બાલે શ્રીશારંગપાણ;
પક્ષીમાહે ગરુડ હું હોય,
મુજને વહે તે અન્ય ન કોય. ૬૯

ત્યાં પવિત્રતા શીઘ્રતા ઘણી,
એવો પવન તે મૂર્તિ મમતણી;
શસ્ત્રધર માહે મહાબળિયો જે રામ,
અર્જુન ! તે ત્યા મારૂં નામ ૭૦
મત્સ્ય માહે મગર અતિ પ્રાદ,
તે તે હું કહે ગરુડાગ્રહ,

૬૭ અર્ચમા—પિતૃઓનો અભિમાની દેવ ૬૮ તેહ સ્વધામ—અ
ર્જુન તેને વિષે ગુહુ છું—તે મારૂં રૂપ છે કલના કર્તા—કલના (અણુના)
કરનારા દિવસ, માસ, વર્ષ રૂપે અણુનાઓમા મુખ્ય જે કાળ તે મારૂં
સ્વરૂપ છે ૬૯ મુજ—મને શારંગપાણુ—શાર્ગ્ગ નામે ધનુષ્ય જેના હાથમા
છે એવા

નદી સમસ્તમાં જાળવી જેહ,
 મારી તનુ તે બણે તેહ. ૭૧
 સૃષ્ટિની આદિ અંત મધ્ય હું'ય,
 એહ માયુ' મિત્ર માને તું'ય;
 વિદ્યામાંહી આત્મવિદ્યા જે ખરી,
 તે માક્ષાત્ કહે હું' હરિ. ૭૨
 વાદમાંહી આત્મવાદ જે માર,
 તે તે હું' બણે નિર્ધાર,
 અક્ષર માંહી અકાર જે કહો,
 તે હું' બણી મહતે ગ્રહો. ૭૩
 મમાસ ચારમાં જે દ્વંદ્વ સમાસ,
 તે તે હું' કહે વિશ્વાવાસ;
 અથવા દ્વંદ્વતણો જે સમાસ,
 તે તે હું' કહે વિશ્વાવાસ ૭૪
 મર્વનો ક્ષય કરતો જે કાળ,
 તે હું' કહે પ્રભુ પરમ દયાળ;
 અતુર્ગુપ પ્રહ્લા ત્યા જેહ,
 મિત્ર બણુ મારૂં તનુ તેહ ૭૫
 મગ્વને હરતું જે મૃત્યુ,
 અર્જુન તે તો મારાથી પ્રવર્ત્યુ,

૭૧ તનુ—શરીર ૭૪ સમાસ ચાર—૬૬, જટુત્રીહિ, તત્સુરૂપ
 ને કર્મધારય અયયીઆનો તત્સુરૂપમા ને દ્વિતુનો કર્મધારયમા સમાવેશ
 થાય છે, મારે મુખ્ય આપ સગાસ ન્યા છે વિદ્યાનામ—વિદ્યાના આવાસ
 (રચાવ) ૩૫

પ્રલય અતે ઉદ્ભવ હું કહું,	
સત્વ રજ તમને હું અહું.	૭૬
સીમાહે એટલી સી જે કહી,	
તેહ તે હું મિત્ર જાણે સહી;	
કીર્તિ શ્રી સરસ્વતી સ્મૃતિ રમા,	
મેધા ધૃતિ શાંતિ હી ક્ષમા.	૭૭
મામ મર્ષમાં જે બૃહત્ સામ,	
સાભળ સાધુ તે મુજ ધામ;	
વેદમાહે ગાયત્રી મુજ જાણ;	
વળી વળી નિશ્ચય એહ તું આણ,	૭૮
માસમાંહે માગશીર્ષ જે માસ,	
તે તે હું કહે વિશ્વાવાસ,	
ઋતુ સઘળીમાહે જે વસંત,	
તે મુજને જાણ કહે ભગવત.	૭૯
છળમાહે ઘૂત ત્યા જેહ,	
અર્જુન મુજને જાણે તેહ,	
તેજસ્વીમાહે તેજ જે હોય,	
સાક્ષાત્ અર્જુન હું તે સોય	૮૦
જય સ્વરૂપ તે મુજને જાણ,	
ઉદમ તે મુજને ધરમાણ,	

૭૬ ઉદ્ભવ—ઉત્પત્તિ તમને—તમો ગુણને અહું—' ધર ' એવો
પાડ છે. ૭૭ એટલી—હવે પછી કહેવાશે તેટલી રમા—લક્ષ્મી મેધા—બુદ્ધિ
ધૃતિ—ધીરજ હી—લક્ષ્મી

૭૮ બૃહત્ સામ—જે સામવેદે ઈંદ્રનું મન્ત્ર રૂપે ગાયન કરવામાં આવે
છે તે ૮૦ ઘૂત—ગુણક

સાત્ત્વિક વિષે જે સત્ત્વ ગુણ ચાર,
 તે તે હું કહે જગદાધાર. ૮૧
 યાદવ સમસ્તમાંહે જે વાસુદેવ,
 તે તે હું જાણે અવશ્યમેવ;
 પાંડવમાંહે ધનંજય તું'ય,
 નિરધારી જાણે તે હું'ય. ૮૨
 મુનિ સમસ્તમાંહે વેદવ્યાસ,
 તે મારી મૂર્તિ કહે અવિનાશ;
 કૃષ્ણમાંહે શુકાચાર્ય જે નામ,
 તે તે હું કહે ત્રિભુવનસ્વામ. ૮૩
 દમમાંહે જે કંક અભિધાન,
 તે મુજને જાણ કહે શ્રીભગવાન;
 છત્રવા પાંચછતા જેહ જન,
 તેહમાં ન્યાય તે હું અર્જુન. ૮૪
 ગોપ્ય વસ્તુ માંહે જે મૌનપણું;
 તેહ રૂપ અર્જુન મમતણું;
 જ્ઞાનવંત માંહે જ્ઞાન જેહ,
 મારૂં સ્વરૂપ મિત્ર ત્યાં તેહ. ૮૫
 સર્વ ભૂત ઉપજે જેણે કરી,
 તે અવ્યય જીવ કહે હું હરિ;
 હુવે અર્જુન ઘણું શું કહું;

૮૪ દમ—દમન કરવું. ૮૪ ન્યાય—(નીતિસાસ્ત્રના અર્થમાં). ૮૫

ગોપ્ય—સંતાપવા લાયક.

સ્થાવર જંગમમાં હું રહું.	૮૬
હું વિના અન્ય પદારથ નથી,	
સત્ય સત્ય પારથ કહું કથી;	
મારી દિવ્ય વિભૂતિતણે નહિ પાર,	
પરંતપ જાણે નિરધાર.	૮૭
એ સંશ્લેષે કાંઈ તુજ ઠહી,	
હયે સમગ્રપણે સાંભળ તે સહી;	
જ્યાં જ્યાં એવાં હોયે ચિન્હ,	
તે મારો અંશ જાણે અર્જુન.	૮૮
મારી વિભૂતિ જાણે તેહને,	
અતિ ઉત્તમ શુભ હોય જેહને;	
જ્યાં ઘણી શોભા ઘણી લક્ષ્મી હોય,	
મારી વિભૂતિ જાણે સોય.	૮૯
જ્યાં ઘણે ઉત્સાહ ઘણું પવિત્રપણું,	
ઘણી પતિષ્ઠા તે રૂપ મમતાણું;	
એવા ઉત્તમ પદાર્થ દીસે જ્યાંહ,	
તું મારી ભાવના કરજે ત્યાંહ.	૯૦
વિભૂતિ વર્ણન એહ દુર્લભજ્ઞાન,	
અર્જુન એ કાંઈ ન હોય મહાન્ન;	
મહાજ્ઞાન કહું તુજ વળી,	
જે જાણી દ્વૈત જાયે દળી.	૯૧

જગત્ પ્રહ્લાંડ હું બ્યાપી રહ્યો,
 એ મહાઉપદેશ શ્રીસુખે હરિ કહ્યો;
 ખંડ દષ્ટિ મૂકે હવે પરી,
 અખંડ દષ્ટિ રાખો હૃદયે ધરી. ૬૨
 સદા સર્વત્ર સર્વ મુજને બાણ,
 વળી વળી એહ નિશ્ચય મન આણ,
 દશમે વિભૂતિયોગ મેં કહ્યો,
 તે કૃષ્ણકૃપાએ સતે લહ્યો. ૬૩
 અતર્થીમી સર્વાવાસ,
 તેણે હૃદયકમળમાં કયે પ્રકાશ,
 ઉપભાગ્યું તેણે કહ્યું સહી,
 કહે નરહરિ કાઈ બાણ નહિ ૬૪

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
 सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

વિભૂતિનું વર્ણન સુણી, પામ્યો અર્જુન અતિ આનંદ;
 વળી અખંડ કૃષ્ણે કહ્યો, જેણે ટળે સમગ્ર તે દંડ. ૧
 હું આ સર્વ વ્યાપી રહ્યો, એમ કૃષ્ણે કહ્યું નિર્ધાર;
 તે સ્વરૂપ જોવાનો મનોરથ કરે, શ્રીકૃંતીપુત્ર અપાર. ૨
 ઐશ્વર્યયુક્ત સ્વરૂપ હે, તે જોવાને અર્જુન;
 અતિ આતુરતાથી જોલિયો, કૃષ્ણજી પ્રત્યે વચન. ૩

અર્જુન કિવાચ.

સ્વામી પરમ કૃપા સુજને કરી, કહ્યું ગુહ્ય અધ્યાત્મજ્ઞાન;
 તમારે વચને માહરો, ગયો તે મોહ ભગવાન. ૪
 હે કમળનયન કરુણાનિધે, હે ભક્તવત્સળ વાસુદેવ;
 તમ થકી મેં આ લોકનો, મુણ્યો ઉત્પત્તિ લય અવશ્યમેવ. ૫
 સ્વામી અક્ષય મોટમ તમતણી, તે કહી એ નારા ન હેય;
 દેશ કાળ અવિચ્છિન્ન સદા, તમથકી અધિક ન કોય. ૬
 એમ હરિના વચનની સ્તુતિ કરી, હવે કહે પોતાનો અભિપ્રાય;
 કર જોડીને અર્જુન કહે, મુણ્યો શ્રીવૈકુંઠરાય ૭
 હે પુરુષોત્તમ પરમાત્મા, હે પરમેશ્વર પરિશ્રદ્ધ;

૬ દેશ કાળ છં—તમે દેશ અને કાળવડે અવિચ્છિન્ન (વિભાગ ન પામે
 એવા) હો અર્થાત્ તમે આટલા દેશમાં અને આટલા કાળમાં છો, તથા
 આટલા દેશ અને કાળમાં નથી, એમ કહાપિ છે નહિ. તમે સર્વ તથા
 સદાકાળ છો

- જે તમારું રૂપ તમે વર્ણવ્યું, તે હું જાણવા ઇચ્છું નિષ્કર્મ. ૮
- જે શુદ્ધ શુદ્ધ જ્ઞાન આનંદમય, અને સર્વ શુભ સંપન્ન;
હું તે રૂપ જોવા ઇચ્છા કરું, મુજને દેખાડો સ્વામીન. ૯
- જો હું જોવા યોગ્ય હોઉં, તો દેખાડો મુજને દેવ;
હું હઠ નથી કરતો એ વાતની, સુણો પુરાણપુરૂષ અવશ્યમેવ. ૧૦
- એણી પ્રકારે પ્રારથ્યા, ભાઈ પાર્યે પુરૂષોત્તમ;
કૃપા કરી શ્રીકૃષ્ણજી, અર્જુનને કહે એમ. ૧૧

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ત્રોપાઈ.

- પાર્થ જોને આ મારું રૂપ,
જે અસંખ્યાત અદ્ભૂત સ્વરૂપ;
જે રૂપ વિષે અનેક રૂપ હોય,
અનેક પ્રકારે શોભે સોય. ૧૨
- જે રૂપને માયાનો સ્પર્શ નથી,
સત્ય સત્ય અર્જુન કહું કથી;
રક્ત પીત નીલ શ્વેત શ્યામ,
ન્યાં અનેક વર્ણ રૂપ શુભ નામ. ૧૩
- જે રૂપ વિષે કરી સંખ્યા નહિ,
એણું અલૌકિક રૂપ જો સહી;
બાર આદિત્ય આઠ વસુ જાણ,
રૂઢ એકાદશ ત્યાં પરમાણુ. ૧૪

અધિનીકુમાર મરૂદ્ગણ સહુ,
 વળી અનેક આશ્ચર્ય દેખાહું બહુ;
 મારા રૂપને તું જો મિત્ર,
 જ્યાં અનેક અદ્ભુત આશ્ચર્ય વિચિત્ર. ૧૫
 જગત્ સમસ્ત ચરાચર એહ,
 મારા દેહ વિષે જો તેહ;
 ગુણકેશ સાંભળ તું સહી,
 એ ચર્મચક્ષુએ દેખીશ નહિ. ૧૬
 હું દિવ્ય ચક્ષુ આપીશ તુજને,
 તું અતિ વલ્લભ મિત્ર ગુજને;
 વિશ્વરૂપ અર્જુન જે હું'ય,
 પ્રાકૃત દૃષ્ટિએ નહિ દેખે તું'ય. ૧૭
 મારી દિવ્ય દૃષ્ટિ આપું હું તને મિત્ર,
 પછી તે વડે દેખીશ પરમ પવિત્ર;
 જે જોગ ઐશ્વર્ય ગુણે સંપન્ન,
 તે મારું રૂપ જોને અર્જુન. ૧૮
 અર્જુને રૂપ દીહું એ સાર,
 તે સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે નિરધાર;
 બ્યામથકી પામી દિવ્યચક્ષુ,

૮ બાર), વસુ—એ નામના દેવ. મરૂદ્ગણ—ઓગણપચાસ વાયુના
 મમુદાય.

૧૬ ગુણકેશ—અર્જુન । ચર્મચક્ષુ—ચામડાનાં નેત્ર—સાધારણ આં-
 ખો. ૧૭ દિવ્ય ચક્ષુ—અઘૌકિક જ્ઞાન નેત્ર. વિશ્વરૂપ—જગત્રૂપ. પ્રાકૃતદૃષ્ટિ—
 પ્રકૃતિ (માયા) એ નિર્માણ કરેલી દૃષ્ટિ. ૧૮ જોગ ઐશ્વર્ય છ—યોગ સં-
 બધી ઐશ્વર્યવાળું.

સંજય તે દેખે પ્રત્યક્ષ.

૧૯

સંજય ઉવાચ.

સંજય કહે સાંભળો રાજન,	
કહ્યાં અર્જુનને કૃષ્ણે એ વચન;	
મહાયોગેશ્વર જે શ્રીહરિ,	
બોલ્યા એકાદશમે પ્રીતજ ધરી.	૨૦
પરમ રૂપ ઐશ્વર્ય યુક્ત જેહ,	
પ્રભુએ પાર્થને દેખાડ્યુ તેહ;	
અર્જુને હીકું એણે રૂપ,	
તે સાંભળ કહું ધૃતરાષ્ટ્રજ ભૂપ	૨૧
જે રૂપ વિષે અનેક મુખ વિસ્તાર,	
અનેક નેત્રનો ન આવે પાર;	
વળી અનેક અદ્ભુત આશ્ચર્ય છેઘણાં,	
જેણે વિસ્મય પામે મન મુનિતણાં	૨૨
અનેક દિવ્ય આભરણ છે ભૂપ,	
જાણે મૂર્તિમત લક્ષ્મીનાં રૂપ;	
દુષ્ટ પાપિષ્ઠને કરવા પ્રહાર,	
આયુદ્ધ અનેક અમખ્ય અપાર.	૨૩
જેણે કરી શોભે અતિ ઘણું,	
વળી સાંભળ રૂપ શ્રીકૃષ્ણજીતણું;	
દિવ્ય માળા દિવ્ય વસ્ત્ર ધર્મા,	
દિવ્ય અંદનનાં ઉદ્વર્તન કર્યાં.	૨૪

સમસ્ત આશ્ચર્યમય અનંત,
 અતિ શોભે વિશ્વ રૂપ ભગવંત;
 તે સ્વરૂપની કાંતિનું વર્ણન કરે,
 રાય આગળ સંજય ઉચરે. ૨૫
 આકાશ વિષે અસંખ્ય રવિ હોય,
 તેહપે અધિક કાંતિ છે સોય;
 અસંખ્ય સૂર્ય મળી જે હોય પ્રકાશ,
 તેથી અધિક કાંતિ છે વિશ્વાવાસ;
 તે રૂપ જોઈ અર્જુને કર્યું જેહ,
 મુજને સંજય કહે તુ તેહ;
 ભગવંતના સ્વરૂપ વિષે રાજન,
 જગત્ સમગ્ર દીકું અર્જુન. ૨૭
 વિશ્વરૂપ વિષે સર્વ કોય,
 અર્જુન સમસ્ત લોક તે જોય;
 અતિ વિસ્મય પામ્યો ધનંજય વીર,
 રોમાચિત ત્યાં થયું શરીર. ૨૮

અર્જુન ઉવાચ.

પાણિ ભેડી મસ્તકે કરી,
 અર્જુને પ્રણમ્યા શ્રીહરિ;
 પ્રણામ કરીને અર્જુન વીર,
 કૃષ્ણ પ્રતિ એમ જોડ્યો ધીર. ૨૯
 સ્વામી તમારા દેહ વિષે દેવદેવ,

- હું દેવ સમસ્ત દેખું અવશ્યમેવ;
વળી સર્વ ભૂત અશેષ અપાર,
તે તમારે વિષે દીસે નિરધાર. ૩૦
- વળી શિવને શિવના પાર્શ્વ જોઈ,
તે સર્વ દેખું તમારી દેહ;
કમળાસન ઉપર પ્રહ્લાય,
વળી ઋષિ સર્વ દેખું ત્રિભુવનરાય. ૩૧
- નાગ સર્પ પ્રમુખ સર્વ જોઈ,
તે તમારા દેહ વિષે સર્વ જોઈ;
તે જોઈ ત્રૈલોક્ય ભય પામે ભગવંત,
એવાં દિવ્ય રૂપ દીસે અનંત. ૩૨
- જય પરાજય વિચારતો ફરી ફરી,
હવે પાંડવનો જય દેખાડ્યો હરિ;
પાંડવનો જય જાણી વીર,
વળી એમ વાયક જોડ્યો ધીર. ૩૩
- સુર અસુર અંશે અવતર્યા ઓધ જોઈ,
ભૂમિને ભાર કરે બહુ તેહ;
તે પ્રવેશ કરે સહુ તમ માંહે દેવ,
હું એવું દેખું છું અવશ્યમેવ. ૩૪
- પાણિ જોડી મહર્ષિ સિદ્ધ ધણી,

૩૦ અશેષ— જાડી ન રહે એવી રીતે—તમામ. ૩૧ દેહ—દેહને વિષે.

૩૪ સુર ધૃ—(પાંડવાદિક દેવોના અંશ હતા તથા દુર્યોધનાદિક દૈત્યોના અંશ હતા, એમ શ્રીમદ્ભારતમાં કહ્યું છે તે ઉપરથી).

તે મોટી સ્તુતિ કરે તમતણી;	
ભય પામ્યા થકા મહંત,	
વિશ્વિનું કડ્યાણુ વાંચતા સંત.	૩૫
તે સ્તુતિ તમારી કરે બહુ સ્વામ,	
સાંભળો સ્વામિ અંતરજામ;	
રૂઢ એકાદશ બાર આદિત્ય,	
આઠ વસુ વળી સાધ્યગણુ સત્ય.	૩૬
અશ્વિનીકુમાર મરૂદગણુ સહુ,	
સમસ્ત પૂર્વજ ગર્ધર્વ યક્ષ બહુ;	
વળી વૈદોચન પ્રમુખ અસુર,	
કપિલાદિક મહાસિદ્ધ અતુર.	૩૭
વળી અનેક મોટા મુનિવર જેહ,	
તમને જોઈ વિસ્મય પામે તેહ;	
વિસ્મયનું કારણ અર્જુન,	
તેહ દેખાડે મુણે સહુ જન.	૩૮
એ રૂપ જોઈ લોકને ભય થાય,	
અને મેં પણ સહુ નવ ભય,	
જ્યાં બહુ મુખ બહુ નેત્ર બહુ પાણુ,	
બહુ ચરણ બહુ ઉર તે બાણુ,	૩૯
બહુ ભય કર ડાઢાએ કરી,	
મહાભય કર રૂપ દીસે હરિ,	
મહાભય કર રૂપ તે જોઈ,	

સર્વ કોઈની ગતિ ભક્તજી હોઈ.	૪૦
હે સ્વામિન્ હે વ્યાપક વિષ્ણુ,	
એ રૂપ તમારું જોઈ કૃષ્ણ;	
મારું મન ખેદ પામી ત્રાસે,	
ધૈર્ય શાંતિસુખ ના'વે સમાસે.	૪૧
જે રૂપ રહ્યું નલને સ્પર્શ કરી,	
દેહીપ્રમાન અનેક વર્ણ હરિ;	
પોતાને વિશ્વાલપણે જોઈ,	
સર્વને વ્યાપી રહ્યું છે તેહ.	૪૨
પ્રલયકાળનો વૈશ્વાનર હોય,	
એવા અનેક આકાર હીસે છે સોય;	
વદન ભયંકર કહ્યું વિકાસ,	
નેત્ર જોઈ મન પામે ત્રાસ.	૪૩
દેહીપ્રમાન જાણે ખદિરાંગાર,	
એવું રૂપ જોઈ ધૈર્ય ન રહે લગાર;	
મારું મન સીદાય ધૈર્ય નવ રહે,	
હવે તે કારણ અર્જુન તો કહે.	૪૪
ડાઢા મૂળ ભયંકર ઘણું,	
તે જોઈ મન સીદાય મમતણું;	
ઉગ્ર મૂળ હીસે અતિ સોય,	
જાણે પ્રલય કાળનો અગ્નિજી હોય.	૪૫

૪૦ કાળ—કાલ. ૪૨ નભ—આકાશ. દેહીપ્રમાન—પ્રકાશવાળું.
વર્ણ—રંગ. વિશાળપણે—મોટાપણાને લીધે. ૪૩ વૈશ્વાનર—સૂર્ય. ૪૪
ખદિરાંગાર—ખેરના બળતા અંગારા. ૪૫ સીદાય—શિથિલ થાય.

એ રૂપ જોઈ મન વિભવે રહ્યું,
 મારું મન દિગ્મૂઢ તે થયું;
 હું દિશ વિદશ કાંઈ જાણતો નથી,
 સત્ય સત્ય સ્વામી કહું કથી. ૪૬
 હું સુખ નથી પામતો લગાર,
 સાંભળો સ્વામી જગદ્ધાર;
 દેવ દેવ પ્રભુ જગન્નિવાસ,
 કૃપા કરો સ્વામી અવિનાશ. ૪૭
 આ અદ્ભુત રૂપ તમારું જોઈ,
 પરાજયની શકા તે જોઈ;
 આ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર તે સહુ,
 વળી સર્વ યોધ રાજા મળ્યા બહુ. ૪૮
 ભીષ્મ દ્રોણ કર્ણ સર્વ કૌય,
 વળી અમારા યોધ તે હોય;
 એ સર્વ તમારા સુખમાં બધ,
 એમ દેખું છું વૈકુંઠરાય. ૪૯
 તમારા સુખમા વેગે કરી,
 આ સર્વ યોધ પેસે ફરી ફરી;
 સુખ લય કર હાઠ વિકાળ,
 બાણે મહાપાવકની ઝાળ. ૫૦
 એવા સુખમાંહી સર્વ કૌય,
 અતિ વેગે કરી પેસે છે સોય;

કોઈ ગળ્યા કોઈ ડાઠા હેઠ,	
કોનાં મસ્તક ચૂર્ણ કોનાં પૂટયાં પેટ.	૫૧
વળી અધકરડયાં જે રહ્યાં શરીર,	
તે દાંત વચે દીસે બહુ વીર;	
જેણી પેરે મુખમા ભય જન,	
તે દૃષ્ટાંતે કરી કહે અર્જુન.	૫૨
ભયમ નહી સમસ્ત મહાવેગે કરી,	
તે સમુદ્રમા પેસે ફરી ફરી;	
તેમ ભીખ દ્રોણ પ્રમુખ સર્વ કોય,	
તમારા મુખમાહે પેસે સોય.	૫૩
દેહીધ્યમાન મહામુખ અપાર,	
તેમાં પ્રવેશ કરતા નિરધાર;	
ભયમ નહી વેગે સમુદ્રપ્રતિ ધાય,	
ત્યમ બુદ્ધિપૂર્વક મુખમાહી સહુ બાય.	૫૪
વળી ખીજું દૃષ્ટાંત કહે અર્જુન,	
સાંભળને તે સહુ કોઈ જન;	
ભયમ અતિ વેગે કરી પતંગ,	
તે નાળે અગ્નિમાંહી આપણું અંગ.	૫૫
તેમ તારા પાસવા આ સર્વ કોય,	
તમારા મુખમાહે પડે છે સોય;	
હે વિષ્ણુ હે વ્યાપક સ્વપાન,	
આ વદન તમારું ભવ્યભયમાન.	૫૬

હે સ્વામી જોણે વદને કરી,
 આ લોક સમસ્ત ગ્રસો શું હરિ;
 છઠ્ઠાવડે લેલિછજ કરે,
 એવો ઉચ્ચ સ્વભાવ કાય તું ધરે. ૫૭
 તેજ તમારું સર્વત્ર વ્યાપ,
 મહું ન જાય સર્વ પામે તાપ;
 તારે તેજે પ્રહ્લાંડ હુ અ પામે ઇશ,
 એવો ઉચ્ચ રૂપ તું કોણ જગદીશ. ૫૮
 હે સ્વામી હે પ્રભુ હે નાથ,
 હું પ્રણામ કરી પૂછું જોડી હાથ;
 કરેા અનુગ્રહ દેવાધિદેવ,
 કહો કૃપાસિંધુ મુજને અવશ્યમેવ. ૫૯
 હે પ્રહ્લાદિકના કર્ત્તા ભગવાન,
 તમો વાંચિત તે આપો વરદાન;
 હવે કહો મુજને કૃપા તે કરી,
 આ કોણ રૂપ તમારું હરિ. ૬૦
 એ રૂપ જાણવાનો મનોરથ હું કરું,
 તમારે ચર્ણ પ્રણામ કરી ઉચ્ચરું;
 હે આદિપુરૂષ કહો મુજ કથી,
 હું તમારી પ્રવૃત્તિ જાણતો નથી. ૬૧
 એવા ઉચ્ચરૂપ તમો કોણ જગદીશ,

૫૭ ગ્રસો—ગણા જાઓ. લેલિછ—‘છઠ્ઠાવડે વારવાર ચાગી ખાવાનું
 કર્મ’ એ અર્થમાં ઉચ્ચ—કોપપૂર્ણ. કાય—કાયામાં—દેહમાં. ૫૯ અનુમદ
 —૧૫૧ પ્રવૃત્તિ—શુ કરવા ઇચ્છોછે તે.

કૃપા કરીને કટો મુજ ઇશ;
એમ વિશ્વરૂપની પ્રાર્થના કરી,
અર્જુન પ્રતિ જોડ્યા શ્રીહરિ

૬૨

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

લોક સમસ્તને અસતો જે કાળ,
તે તે હું કહે દીનદયાળ,
મદા સર્વદા મુજને તુ બળુ,
આજ અત્ય ત વૃદ્ધિ પામ્યો નિર્વાણ ૬૩
લોકને હરતા સુભટ જે દેવ,
તારા દુર્યોધનના સેવ,
તુ વિના સુભટ સર્વને અહેશ,
અર્જુનને સત્ય કહે વિદેશ ૬૪
જેથડી તુ હુંને ભય જે વીર,
તે સર્વને અસીથ મિત્ર મા ધીર,
પરાજયની શકા સર્વ છાડ્ય,
હવે નિર્ભયથકો એહશુ સુદ્ધ માડ્ય ૬૫
જેહ માટે અર્જુન છે એમ,
હવે ભીડી મિત્ર યહુ ઠર તેમ,

૬૩

૬૪

૬૫

૬૨ કહી ઈ—એમ વિશ્વરૂપ એવા ભગવાનની અર્જુને પ્રાર્થના કરી
ત્યારે હરિ અર્જુન પ્રતિ જોડ્યા, એ અન્યથ

૬૪ હરતા—નાશ કરતા દુર્યોધનના—તારા ને દુર્યોધનના સુભટ અહેશ
—મદહુ કરીશ—દહીશ ૬૫ તુ હુંને ઇ—જેમનાથી તને ને મને જે
વીરને (આપણુ જે વીરને) જાણછે તે સવને હું અમીશ

જીત સમસ્ત મુલતને વીર,
 યશ કીર્તિમાળા ધરીને ધીર. ૬૬
 દુર્યોધનાદિક શત્રુ સર્વત્ર જહિ,
 રાજ્ય સમૃદ્ધિ લોગવે તું સહી;
 એ પૂર્વે મેં હણિયા નિરધાર,
 તુજને ઓળખાવ્યા જેણીવાર. ૬૭
 મેં દૃષ્ટે સર્વના હરિયા આય,
 અહીં તુંને શ્રમ કશે નહિ થાય;
 તું નિમિત્ત માત્ર થા સત્યપ્રતિષ્ઠ,
 લોક તુને કહેશે ધન્ય ધન્ય. ૬૮
 અર્જુનને આશંકા ઘણી હતી,
 એ કથમ જીતાશે મેં મહામતિ;
 પ્રથમ તો મારો ગુરૂ દ્રોણ,
 તે સરજો નહિ ત્રૈલોક્યમાંહે કોણ. ૬૯
 વળી સ્વેચ્છામૃત્યુ લીધમ તે જાણ,
 જેણે પરશુરામ જીત્યા નિર્વાણ;
 એ વળી જયદ્રથનો પિતા તો જેહ,
 તેણે તપ કરીને માગ્યું તેહ. ૭૦
 જે મારા પુત્રનું શીશ છેદશે,
 તેનું મસ્તક પહેલું જશે;
 કર્ણ કને એક ત્રાંચ કહેવાય,

૬૭ વર્તિ—મારી નાખ (દન્ દણુ), એ ધાતુનું આચાર્ય બી. પુ. એ. ૫૦ નું ૩૧). ૬૮ આવ—આપુ—આવરણ. સત્યપ્રતિષ્ઠ—આચી પ્રતિષ્ઠા વાળો. ૬૯ કોણ—કોઈ. ૭૦ સ્વેચ્છામૃત્યુ—મરણમાં આવે ત્યારે મરે એવો.

મૂકી નિષ્કળ ક્યમે ન થાય. ૭૧

એ સર્વે વળી ચોધ જે અન્ય,
તે મેં હણ્યા નિર્ભય થા તું મન;
ખેદ તણ તું એહને બહિ,
સંશ્રામ વિષે જય પામે સહી. ૭૨

ત્યાર પૂઠે હણું વૃત્તાન્ત જેહ,
સજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે તેહ;
સાંભળ તે તુજ કહું રાજન,
પછી વળતું જે ઠીધુ અર્જુન ૭૩

સંજય ઉવાચ.

એવાં ડેશવના વાયક તે સુણી,
ગઈ સર્વ વ્યથા તે અર્બુનતણી,
હાથ ભેડી ચરથર ઝૂજતો,
વિશ્વરૂપને ચરણે જતો. ૭૪

અને મસ્તકને સુકુટે કરી,
કૃષ્ણચરણ નમતો ફરી ફરી,
ભય પામે પ્રણામજ કરી,
ગદ ગદ વાણિયે ઉચ્ચરી ૭૫

અર્જુન ઉવાચ.

હે હૃષીકેશ ઇન્દ્રિયના ઇંદ્ર,

સાંભળો સ્વામી શ્રીજગદીશ;
 તમારા ગુણનું કીર્તન મુણી,
 જગત આપન્યા પામે ધણી. ૭૬
 ગુણ કીર્તન મુણતાં તવ દેવ,
 વિશ્વ પ્રેમ હૃદય પામે અવશ્યમેવ;
 તારે ભય રાક્ષસ સર્વ કોય,
 દશ દિશ વિષે પળાયે સોય. ૭૭
 અનેક મિદ્ધ સનકાદિક સ્વામ,
 સર્વ તમારા ચરણને કરે પ્રભામ;
 હે સ્વામી તમથકી મોટો કોય નથી,
 સત્ય સત્ય પ્રભુજી કહું કથી. ૭૮
 હે સ્વામી હે પરમેશ્વર હરિ,
 મહુ તમને શે ન નમે ફરી ફરી ?
 જે વિશ્વતણો કર્તા બ્રહ્માય,
 તેને તો સ્વામી તુંહ ઉપાય. ૭૯
 તો તમ ઉપરાત કહો કોણ કોય,
 સરવષે શ્રેષ્ઠ તમે સોય;
 હે અનંત તમે જગદાધાર,
 તમારો કોઈ ન પામે પાર. ૮૦
 હે દેવેશ હે જગન્નિવાસ,
 તમે હૃદય આનંદનો કર્યો પ્રકાશ,

તમારા રોમરૂપ વિષે કોટિ બ્રહ્માંડ, તેઆવે બાધ રહો અકલ અખંડ.	૮૧
સ્વામી નેતિ નેતિ કરતા તું રહે, ઉપનિષદ્ અક્ષર તુંને કહે;	
સત્ય અસત્યધકો પર બેઠે, પરમ કારણ પ્રભુ તમો તેહ	૮૨
મર્મ તમને નમે તે ઘટે નિર્ધાર, તમે સર્વેશ્વર પ્રભુ સર્વાધાર;	
વળી અર્જુન કૃષ્ણજીની સ્તુતિ કરે, તે શ્રવણ માત્રથી અશુભ સર્વ હરે.	૮૩
હે આદિ દેવ સ્વામી પુરૂષપુરાણ, તમે વિશ્વ સરભ સંવરે નિર્વાણ;	
સર્વને જણાવેા પરમ પદ તમો, તો કંઈ પેરે સ્તવિયે સ્વામી અમો.	૮૪
હે પરમધામ સ્વામી પરબ્રહ્મ, તમારો કોઈ ન બાંહે મર્મ;	
તમારાં અનંત રૂપ ન બાંધે કદાં, સ્વામી વિશ્વ સર્વ તમો વ્યાપી રહ્યા.	૮૫
સર્વ તમને નમે ઘટે ઇમ સ્વામ, તમો સર્વ ભૂતાના અંતરયામ,	

૮૧. રહો ઇ—તોય તમો અકલ અને અખંડ રહોછો. ૮૨. ઉપનિષદ્
ઈ—ઉપનિષદો તને અક્ષર (અવિનાશી બ્રહ્મ) કહેછે.
૮૪ સ્તવિયે—‘સ્તુતીને’ પાઠ છે.

ઇમ કરી સ્વયં નમસ્કાર તે કરે,
 વળી સ્તુતિ કરતો અર્જુન ઉચ્ચરે. ૮૬
 સ્વામી વાયુ યમ અગ્નિ જે દેવ,
 વરુણ ચંદ્ર પ્રજાપતિ અવશ્યમેવ;
 સર્વના પ્રપિતામહ તમે,
 તારે ચરણે સહસ્રવાર નમુ' અમે. ૮૭
 વળી વળી તમને કહું નમસ્કાર,
 પ્રભુ વારંવાર પ્રણમુ' નિર્ધાર;
 ધણી ભક્તિ શ્રદ્ધા કરતો અર્જુન,
 વળી નમતો સ્તુતિ કરતો કહે વચન. ૮૮
 સ્વામી આગળ તમને કહું પ્રણામ,
 વળી પૃથ વિષે તમને નમુ' સ્વામ;
 સર્વ દીશ સર્વ રૂપ વિષે દેવ,
 તુને નિરંતર પ્રણમુ' અવશ્યમેવ. ૮૯
 તારું સામર્થ્ય કોણે કળાયે નહિ,
 અને નેતિ નેતિ નિગમ કહે સહી,
 તમારાં પરાક્રમનો પાર નથી,
 સત્ય સત્ય સ્વામી કહું કથી. ૯૦
 તમે પોતાને સ્વરૂપે કરી,
 સર્વ ભૂત વ્યાપી રહ્યા હરિ;
 તમ વિના અન્ય નથી સ્વામી કોય,

- યત્કિંચિત સર્વે તમે હોય. ૯૧
 જે મેં કર્યા અપરાધ સ્વામી અણબણુવે,
 તે ક્ષમાવવા શ્રીકૃષ્ણજીને સ્તવે;
 તમારી મોટમ અણબણુતો,
 હું સખાલાવ મનમાં આણુતો. ૯૨
 કે અસાવધાન ચિત્તમાંહે કરી,
 જે મેં કર્યા અપરાધ ક્ષમા તે હરિ;
 મેં સખા બાણીને કહું જે હોય,
 ક્ષમા કરો સ્વામી તમે સોય. ૯૩
 હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે સખે,
 રથ ભેતર વાર લાગે રણે;
 તમે સર્વેશ્વર સર્વાતરયામ,
 મારો રથ ખેડ્યાતું કોણ કામ? ૯૪
 ક્યારે ભોજન કરતાં કહું હોય જેહ,
 એક સન્ન્યાસાસન કરતાં કહું હોય તેહ;
 ક્યારે રથે બેસી બતાં કહું સોય,
 વળી સલામાં હાસ્ય કરું જે હોય. ૯૫
 જે અણબણુતાં કહું હોય મેં નાથ,
 તે ક્ષમા કરો કહું ભેડી હાથ;
 એમ ભગવંતને કહે વારંવાર,
 કરું ચરણ કમળ દંડવત્ નમસ્કાર. ૯૬

૯૨ ક્ષમાવવા—ક્ષમા કરાવવા. ૯૩ અસાવધાન—અસાવધાનપણથી.
 ચિત્તમાંહે—ચિત્તમાં મોહ ઉત્પન્ન થવાથી. ૯૫ ક્યારે—કોઇ વખત. એક
 ૫૦—અર્થાત્ એકલા સૂતાં કે બેસતાં.

આ લોક સમસ્ત ચરાચર જાણ,
તેનો પિતા સ્વામી તું નિર્ધાર;
તું વિધિને જન્મનો આપણુદાર,
તે માટે તું પિતા નિર્ધાર. ૬૭

સ્વામી તું પરમ પૂજ્ય પૂજનું પાત્ર,
તારે સ્મરણ હોય કોટિ મહાજાત્ર,
તું બ્રહ્માદિકપે મોટો દેવ,
સ્વામી પરમ શુર તું અવશ્યમેવ. ૬૮

તું સમાન ત્રેલોક્ય માહે નથી,
સત્ય સત્ય સ્વામી કહું કથી,
તમથકી મોટો ક્યાંધી હોય,
સર્વવ્યાપક તમે એક સોય. ૬૯

તે માટે એ દેહને તમ ચર્ણુ,
વળી વળી નમાવું અશરણુ શર્ણુ;
મારા અપરાધ ક્ષમા વૈકુંઠનાથ,
કરી પ્રણામ કહું જોડી હાથ ૧૦૦

જ્યમ પિતા પુત્રનો અપરાધ ક્ષમા કરે,
વળી મિત્ર મિત્રનો અપરાધ નવ ધરે,
જ્યમ ભરતાર સીના ક્ષમે અપરાધ,
હુદના ઉપદ્રવ સહે જ્યમ સાધ. ૧૦૧

એમ મારા અપરાધ ક્ષમા કૃપાળ,
તમે સ્વામી પ્રભુ દીનદયાળ,

તારાં દિવ્ય કર્મ અદ્ભુત અનંત,	
તે ગુણ ગાય મહર્ષિ મહંત.	૧૦૨
તમારા ગુણ ત્રેમી જે ગાય,	
તેનાં મન વાણી દેહ પવિત્ર થાય;	
જે માટે વિશ્વના તમે ઇશ,	
તમે સરને પાળે સંવરે જગદીશ.	૧૦૩
તમ થકી અન્ય કો કર્તા નથી?	
તો બ્રહ્માદિકને શું કહું કથી;	
સ્વામી અદ્ભુત કર્મ તમારા જેહ,	
કોઈ જાણવા શક્ય નહિ તેહ	૧૦૪
તમે વિશ્વના કર્તા નિરધાર,	
વેદ સરસ્વતી ન લહે પાર;	
તે મેં મારી બુદ્ધિમાને કરી,	
વર્ણન કર્યું તમારૂં હરિ:	૧૦૫
તમે પિંડ બ્રહ્માડ વ્યાપક અવશ્યમેવ,	
તમે સર્વના કર્તા દેવાધિદેવ,	
આ વિશ્વ નર્વ સ્વામી તમે મહી,	
તમ વિના હામ કો હાલો નહિ.	૧૦૬
હે વિષ્ણુ હે વ્યાપક પરબ્રહ્મ,	
અતિ અદ્ભુત દુષ્કર તમાગ કર્મ,	
તમારાં કર્મની ઉપમાએ ઇશ,	
હવે અન્ય કર્મ નથી જગદીશ,	૧૦૭

તમારા ગુણનો ન આવે પાર,
નમો નમો સ્વામી જગદાધાર;
તમારા તેજનું માન ન થાય,
જય જય પ્રભુ વૈકુંઠગય. ૧૦૮

તમારાં બળતણે પારજ નથી,
સત્ય સત્ય પ્રભુજી કહું કથી;
અર્જુને કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરી,
માફ મિત્ર રૂપ દેખાડો હરિ. ૧૦૯

હે નાથ હે સ્વામી વિશ્વરૂપ,
આ અદૃષ્ટ અપૂર્વ જોઈ સ્વરૂપ;
કરતાં દર્શન વિશ્વરૂપજાતણું,
માફ આનંદ પામે મન અતિધણું. ૧૧૦

વળી ભયે કરી મન પામે ત્રામ,
સાંભળો સ્વામી ધ્રીઅવિનાશ;
હવે તે રૂપ સુજને દેખાડો દેવ,
જે મારે વહ્નલ સદા અવશ્યમેવ. ૧૧૧

કરો કૃપા સુજને વિશ્વાવાસ,
થાઓ પ્રમત્ત હું તમારો દાસ;
દેવાધિદેવ વિનતિ મારી સુણો,
પૂર્ણ કરો મનોરથ મમતણો. ૧૧૨

હે સહસ્રજાહો વિશ્વરૂપ અનંત,
સુને તે રૂપ દેખાડો ભગવંત,

કોટિ અર્કવત્ સુકુટ લેને શીઘ્ર,	
મુને તે રૂપ દેખાડો જગદીશ.	૧૧૩
લેને કાને કુન્ડળ વૈજયંતી માળ,	
મને તે દેખાડોની કૃપાળ,	
લેને શ્રીવત્સલાંચન કૈસ્તુભમણિ,	
તે રૂપ દેખાડો ત્રિભુવન ધણી.	૧૧૪
જે ચતુર્ભુજ મેઘમ્યામ વર્ણ,	
ખીતાંબરધારી અગ્નિગુણગણ,	
લેને શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ પાણ,	
મુને તે રૂપ દેખાડો નિર્વાણ	૧૧૫
જે લક્ષ્મીના અભિમાનને હરે,	
તે રૂપ ભેતા માડ મન ઠરે,	
એમ પ્રારથતો વારવાન,	
તેપ્રતિ જોડ્યા પ્રભુ વિશ્વાધાર	૧૧૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

હું પ્રસન્ન થયો અર્જુન તુને ધણ,	
અને દેખાડ્યું વિશ્વરૂપ મમતણ,	
જે તેજપુજ વિશ્વરૂપ અનંત,	
એ આદિ રૂપ ભેડે થાને નિશ્ચિત	૧૧૭
તુ વિના એ રૂપ કોણે દીઠું નથી,	
મત્ય સત્ય પ્રારથા કરું કથી,	

અન્ય સર્વ દેખે કૃષ્ણસ્વરૂપ,
પણ અર્જુન તે દેખે વિશ્વરૂપ. ૧૧૮

તું એ જોઈ કૃતાર્થ થયો અતિધણું,
હવે સાંભળ એનું દુર્લભપણું,
કુરૂપ્રવીર માંભળ મિત્ર વાત,
જે પામ્યો તું દરીન આદ્યત. ૧૧૯

યજ્ઞ અધ્યયનાદિકે કરી,
ક્રિયા તપ વ્રત નીમ આચરી,
પણ એ રૂપ જાણવા શક્ય ઠો નહિ,
નૃલોઠે કૃષ્ણજી કહે સહી. ૧૨૦

જે તે રૂપ દીકું મહામતિ,
તેને જાણે નહિ ઠો યોગીયતિ,
એ ભય કર રૂપ જોઈ અર્જુન,
રખે વ્યથા પામે મિત્ર તું મન. ૧૨૧

• છાંય વૃથા ભય વીર મૂઢજપણું,
હવે કર પ્રસન્ન મન તું આપણું,
મારું કોટિકદર્પણાવણરૂપ જોહ,
અર્જુન વળી આ જોને તેહ. ૧૨૨

સંજય ઉવાચ.

સંજય કહે ધૃતરાષ્ટ્ર અવશ્યમેવ,

૧૧૮ કુરૂપ્રવીર—કુરૂ કુળમા શ્રેષ્ઠ ૧૨૦ અધ્યયનાદિકે—વેદ આદિક-
નું પાઠ કરવા વગેરેથી નૃલોઠે—મૃત્યુ લોકમા

૧૨૨ કોટિ છં—કરોડો કામદેવ સરખી સુદરતાવાળુ રૂપ.

એમ અર્જુન પ્રત્યે જોડ્યા વાસુદેવ,
 અર્જુનની આશ્વાસના કરી,
 પછી નિજરૂપ દેખાડ્યું હરિ. ૧૨૩
 વસુદેવધરે હૃતું રૂપ જેહ,
 વળી અર્જુનને દેખાડ્યું તેહ;
 અતિ આનંદ પામી અર્જુન ભણે,
 તે કહે સંજય ધૃતરાષ્ટ્રજ મુણે. ૧૨૪

અર્જુન ઉવાચ.

આ સૌમ્યરૂપ માનુષ તમતણું,
 હવે જોઈ મુખ પામ્યો હું ઘણું,
 તમે સાંભળો સ્વામી જનાર્દન,
 મન હમણા મારૂ યશું પ્રસન્ન. ૧૨૫
 ભય સઘળો મોહ મારો ગયો,
 અને પૂર્વ સ્વભાવ હૃદય વિપે રહ્યો;
 અર્જુનને કૃપા જે કરી,
 તેની હૃલ્લતા કહે શ્રીહરિ. ૧૨૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

જે રૂપ મિત્ર તેં દીઠું સહી,
 તે અનેક સાધને દીસે નહિ,
 અતિ હૃલ્લ વિશ્વરૂપ એહ જાણુ,
 ચર્મચક્ષુએ ન દીસે નિર્વાણુ ૧૨૭

એનાં દર્શનની ધ્રુવાદિક દેવ, તે નિત્ય ઇચ્છા કરે અવશ્યમેવ; યજ્ઞ તે પામે નહિ લગાર; એમ અર્જુનને કહે વિશ્વાધાર.	૧૨૮
એ રૂપ વેદે કરી ન જણાય, તપે કરી પ્રાપ્ત નવ થાય; મત દાન અગ્નિ હોત્રે કરી, એ રૂપ નવ દીએ કહે હરિ.	૧૨૯
જે રૂપ દીકું તે' મમતાણું, વળી વળી મિત્ર કહું' શું ધણું ? અર્જુન લણું કહો શ્રીપતિ, જે એહ દર્શનને ઇચ્છે મહામતિ.	૧૩૦
તેના મનોરથ પૂરણ ક્યમ હોય, તે ઉપાય કહો મુજ સોય; અર્જુનની આશંકા મુણી, દિવ્ય સાધન કહે ત્રિભુવન ધણી.	૧૩૧
પરંતપ સાંભળ નિર્ધાર, વિશ્વરૂપ જે હું અપાર, મારું દર્શન પામે તેહ, અનન્ય ભક્તિતત્ત્વદષ્ટિ ધરે જેહ.	૧૩૨
ફલ અહંકાર અન્યબુદ્ધિ પરહરી, મુને ભલે નિરંતર પ્રેમે કરી;	

સંમાર તણ હરિચરણ જે રહે, અનન્યભક્તિ મહાપુરૂષ તે કહે.	૧૩૩
રાગદ્વેષ હું તું પરહરે, અને મર્વ ભૂતનું હિત આચરે; વાસુદેવ નિરંતર જોય, તત્ત્વદષ્ટિ મહાજન કહે જોય.	૧૩૪
પ્રેમભક્તિ તત્ત્વદષ્ટિએ કરી, વિશ્વરૂપ દીએ કહે હરિ; પ્રેમભક્તિ તત્ત્વદષ્ટિવૃંદ્રૂપ, તે પ્રગટ કરી કહે સત્યસ્વરૂપ.	૧૩૫
ખાંડુપુત્ર માવધાન તે થઈ, ગીતાર્ય હૃદે રાખે સહી; એવો હોય ભાઈ જે દો જન, તે નિશ્ચે મુને પામે અર્જુન.	૧૩૬
જે મારે અર્થે કહે મતકર્મ, એવો જેનો નિરંતર મતપર ધર્મ; મારા ભક્તને મુજ શું રગ, તે વિષય વિષયીનો ન કહે સંગ.	૧૩૭
જેને વૈરી વિષે શત્રુબુદ્ધિ નહિ, સર્વ વિષે મમબુદ્ધિ તે મહી;	

૧૧૩ અનન્યભક્તિનું લક્ષણ કહે છે ૩૧ ઇ—જે ભક્તિનું ફળ મુચ્છે નહિ, હું ભક્ત છું એવો અહંકાર પણ રાખે નહિ, બીજા કોઈ દેવ મારે કલ્યાણ કરશે, એવી અન્યબુદ્ધિ પણ રાખે નહિ, ઇત્યાદિ. આગળ ૨૫૯ છે. ૧૩૪ તત્ત્વદષ્ટિ પુરૂષનું લક્ષણ કહે છે રાગ દ્વેષ ઇ.

૧૩૭ મતપર—મારે વિષે પરાયણ

જે સર્વ ભૂત માટે મુજને જોય,	
પાડવ પરમ ભક્ત તે જોય	૧૩૮
વળી વળી એમ દો નગદાધાર,	
ભાઈ તે મુજને પામે નિન્ધાર,	
અગિયારમે વિશ્વરૂપ તે કરુ,	
તે કૃષ્ણકૃપાએ મતે લઈ	૧૩૯
અ તરયામી અર્વાવાસ,	
હૃદયકમળમા કર્યા પ્રગટ,	
ઉપભવ્યુ તેણે કરુ સહી,	
દોડે નરહરિ ગઈ જાણુ નહી	૧૪૦

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्याया योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवा-
दे विश्वरूपदर्शनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

આત્મ સ્વરૂપ તે સાંભળી, સુષ્યો વિભૂતિતણો વિસ્તાર;	
વિશ્વરૂપને દર્શને, પામ્યો અર્જુન હુર્ષ અપાર.	૧
દુર્લભતા વિશ્વરૂપની, કહી શ્રીમુખે શ્રીભગવાન;	
વળી પ્રાપ્તિનું સાધન કહ્યું, કેવળ ભક્તિ જ્ઞાન.	૨
અંતઃકરણ વિષે ઘણો, ભાઈ અર્જુન કરે વિચાર;	
ભક્તિએ ભગવંત પામિયે, એમ કૃષ્ણે કહ્યું નિર્ધાર.	૩
એક નિર્ગુણ એક સગુણ છે, ઉભય રૂપ તે હરિનાં જાણ;	
એક સગુણની સેવા કરે, એક નિર્ગુણ ભજે નિર્વાણ.	૪
બેઉમાંહી ઉત્તમ કયો, હું પૂછું હરિને એમ;	
કૃષ્ણજીને વચને કરી, પછી જાણું જ્યમ છે ત્યમ.	૫

અર્જુન ઉવાચ.

હે વૈકુંઠનાથજી કૃષ્ણજી, હે યોગેશ્વર જગદીશ;	
એ સમગ્રપણે સ્વામી મુજ કહો, કહું છું નામી શીશ.	૬
કો સગુણ સ્વરૂપને સેવતા, કો નિર્ગુણ બ્રહ્મને ધ્યાય;	
એ બેમાં શ્રેષ્ઠ કહો કયો, એમ પૂછું ત્રિભુવનરાય.	૭
નવધા ભક્તિ સ્વામી તમતણી, કરે કેટલા નિરંતર સોય;	
કેટલા જ્ઞાનભારગે કરે, નિરાકારપર હોય.	૮

૮ નવધા ભક્તિ—શ્રવણ, દર્શન, સ્મરણ, સેવન, અર્ચન, વદન, દાસ-
ત્વ, મિત્રતાને આત્મા નિવેદન, એ નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેવાયછે નિરાકાર-
૧ પર—નિરાકાર સ્વરૂપમા આસક્ત

જે સર્વ ભૂત માટે મુજને જોય,	
પાડવ પરમ ભક્ત તે સોય	૧૩૮
વળી વળી એમ કહે જગદાધાર,	
ભાઈ તે મુજને પામે નિગ્ધાર,	
અગિયારમે વિશ્વરૂપ તે કહ્યું,	
તે કૃષ્ણકૃપાએ સતે લહ્યું	૧૩૯
અ તરયામી સર્વાવાન્ન,	
હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,	
ઉપભોગ્યું તેણે કહ્યું સદી,	
કહે નરહરિ ઠાઈ બાણુ નહિ	૧૪૦

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवा-
दे विश्वरूपदर्शनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

રાગ પૂર્વછાયા.

આત્મ સ્વરૂપ તે સાંભળી, સુષુપ્તો વિભૂતિતણા વિસ્તાર;	
વિશ્વરૂપને દર્શને, પામ્યો અર્જુન હર્ષ અપાર.	૧
દુર્લભતા વિશ્વરૂપની, કહી શ્રીકૃષ્ણે શ્રીભગવાન;	
વળી પ્રાપ્તિનું સાધન કહ્યું, કેવળ ભક્તિ જ્ઞાન.	૨
અંત કરણ વિષે ઘણો, ભાઈ અર્જુન કરે વિચાર;	
ભક્તિએ ભગવંત પામિયે, એમ કૃષ્ણે કહ્યું નિર્ધાર.	૩
એક નિર્ગુણ એક સગુણ છે, ઉભય રૂપ તે હરિના જાણ;	
એક સગુણની સેવા કરે, એક નિર્ગુણ ભગે નિર્વાણ.	૪
બેઉમાઠી ઉત્તમ કયો, હું પૂછું હરિને એમ,	
કૃષ્ણજીને વચને કરી, પછી જાણુ જ્યમ છે ત્યમ.	૫

અર્જુન ઉવાચ.

હે વૈકુંઠનાથજી કૃષ્ણજી, હે યોગેશ્વર જગદીશ;	
એ સમગ્રપણે સ્વામી સુજ કહો, કહું છું નામી શીશ.	૬
કો સગુણ સ્વરૂપને સેવતા, કો નિર્ગુણ બ્રહ્મને ધ્યાય;	
એ ભેમાં શ્રેષ્ઠ કહ્યો કયો, એમ પૂછું ત્રિભુવનરાય.	૭
નવધા ભક્તિ સ્વામી તમવણી, કરે કેટલા નિરંતર સોય;	
કેટલા જ્ઞાનમારગે કરે, નિરાકારપર હોય.	૮

૮ નવધા ભક્તિ—શ્રવણ, દર્શન, સ્મરણ, સેવન, અર્ચન, વદન, ઘસ-
ત્વ, મિત્રતાને આત્મા નિવેદન, એ નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેવાય છે નિરાકાર-
૨ પર—નિરાકાર સ્વરૂપમા આસક્ત

- કોઈ સગુણના સેવક ભલા, કોઈ નિર્ગુણના ભલા નાથ;
તમને વણલ કહો કીયો, પૃથુ' હું જોડી હાય. ૯
- અર્જુનનાં વાયક સુણી, કરે બેઠનો હરિ સમાસ;
જ્યમ ત્યમ મુજ ભજે તે ભલા, બેઠ વણલ મમ દાસ. ૧૦
- નિર્ગુણ પણ યથાર્થ ન હોય, એ સત્ય મત વિશ્વાવાસ;
પહેલાં નિર્ગુણ આવે નહિ, વિના સગુણ અભ્યાસ. ૧૧
- સગુણ સેવા વણ જીવને, ના'વે નિર્ગુણ પ્રદાનુ' જ્ઞાન;
સગુણ ભજન સુખે નીપજે, તો દહાવે ભગવાન. ૧૨
- નિર્ગુણની ઉત્કૃષ્ટતા, જો પહેલી કહે ભગવંત,
તે સમ્યક્ ન આવે સાધન વિના, પછી ઉભય બ્રહ્મ થાય જ'ત. ૧૩
- મહાપુરૂષ મારગ કહે, જેણે જાય મહાજન સંત;
મારગ જાતાં મહાજનતણે, નિશ્ચે મળે ભગવંત. ૧૪
- નિર્ગુણતાને પમાડવા, કરે સગુણનો હરિ દહાવ;
એ સેવાએ મન શુદ્ધ હોય, પછી રહે નિર્ગુણ વિષે ભાવ. ૧૫

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઠ.

તેનાં મારે વિષે મન આસક્ત હોય, પરમ વદ્વલ અર્જુન મને સોય;

૧૦ સમાસ—ગુણસો. જ્યમત્યમ—મને તે પ્રકારે. મુજ—મુજને.

૧૧ નિર્ગુણ ઈ—હરિના નિર્ગુણ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના યથાર્થ જ્ઞાન થવું નથી એ વાત સાચી છે, તથાપિ સગુણ રૂપની ભક્તિના અભ્યાસ વિના પ્રથમથીજ નિર્ગુણનું જ્ઞાન આવવું નથી.

૧૩ સમ્યક્—રૂઢી રીતે. ઉભયબ્રહ્મ—સગુણ ને નિર્ગુણ જન્મેમાંથી.

- નિત્યયુક્ત થતા જન જેહુ, માડ ઉપાસન કરતા તેહ ૧૬
- પરમ શ્રદ્ધા આસ્તિકબુદ્ધિ ધરી, કપટ દ્રેષ ભૂતદ્રોહ પરહરી,
એણીપેરે માડ કહે ભજન, અતિ વલ્લભ મુજ તે અર્જુન ૧૭
- અર્જુન એવુ પૂછીશ કથી, તો શુ નિર્ણયના ભક્ત વલ્લભ નથી,
એવુ સુણીને ભગવાન, સાભળે અર્જુન થઈ સાવધાન ૧૮
- અક્ષર તે જે કહીએ નવ ક્ષરે, અનિર્દેશ્ય તે જે વાણી ન ઉચ્ચરે,
અવ્યક્ત તે જેનુ પ્રમાણુજ નહિ, સર્વત્ર તેહુ જે વ્યાપક સહી ૧૯
- અચિત્ત્ય તે જે ચિત્તવી ન શકે કોય, કૃતસ્થ પ્રકટથકો પર સોય,
અચળ તેહુ જે આવે નવ જાય, ધ્રુવ તે જે નિશ્ચે કહેવાય ૨૦
- એવા પ્રહારે જે કો ભજે, તે સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વિવચ તજે,
સઘળે તે સમબુદ્ધિજ કરે, સર્વ ભૂતનુ હિત આચરે ૨૧
- તે મુજને પામે અર્જુન, સાભળ મિત્ર કહુ સત્ય વચન,
કૃષ્ણતણા વાયડ સાભળી, આશ કા ઉપની તે વળી ૨૨
- શ્વામી ઉભય તમને પામે સહી, તે કાઈ વેહેરો બાણ્યો નહિ,
સાભળ મિત્ર વેહેરો છે જેહુ, તુજ આગળ કહુ હું તેહ ૨૩

૧૬ નિત્યયુક્ત—નિરતર એમમ મનનાળા ૧૭ ભૂતદ્રોહ—પાણી માત્રનુ બુકુ કરાતી બુદ્ધિ ૧૮ એનુ ઇ—પૂર્ણાદ્ધમા શ્રીભગવાને શકા ઉઠાવી છે તે જાણે અર્જુને ઉઘવી ટોવ તેમ કનિ વર્ણ છે એવુ ઇ—ભગવાન—(કહેછે અધ્યાહાર)

૧૮ ક્ષરે—નાશ પામે અનિર્દેશ્ય ઇ—અનિર્દેશ્ય તે કે જેને વાણી ની શકે નહિ—જે વાણીવડે ન્દી સમય નહિ ૨૦ આવે ઇ—જે ન આપે ક ન જાય

૨૧ એવા—અક્ષર, અનિર્દેશ્ય, અવ્યક્ત સર્વત્ર વ્યાપ્ત અચિત્ત્ય, કૃતસ્થ, અચળ તે કુ ૧ ૨૩ ઉભય—નિયુક્ત ભગ અને સચુક્ત ભગ વેહેરો—ભિન્નતા

વિષયામક્ત દોય જે જન, એવા અપકવ યોગી જે અર્જુન,
 જે દેહાભિમાન સ યુક્ત-દોય, તેને દુ ખ સાધ્ય નિર્ગુણપદ મોય ૨૪
 તેને શ્રમ ઘણો છે વીર, જેને બિલુ લિ ગશરીર,
 વ્યક્ત ચિત્ત અવ્યક્તમાકયમ રટે, તે અવ્યક્તની ગતિ દુ ખે લહે રખ
 અક્ષર નિર્ગુણ બ્રહ્મ જે ધ્યાય, તેને શ્રમ ઘણો મિત્ર થાય,
 પ્રથમ દેહાભિમાન ડચમ ટળે ? ઇદ્રિયના વિષય કયમ બળે ? ૨૬
 વળી નિગલ બમાહે ડચમ ગહે, બ્રહ્મ ઉપાસન કવણુ હુરિ કટે,
 જે વિષય નિર્ગુણશુ ડરે યોગ, તો કર્મ બ્રહ્મનુ ન હોયે ભોગ્ય ૨૭
 વિષયના ચિત્ત શુદ્ધ જ્યમ થાય, હવે તે ઉપાય કહે વૈકુ ઠરાય,
 મણુણી સેવા કરે જન જેહ, ભારી કૃપાએ મુક્તિ પામે તેહ ૨૮
 મુજને સમર્થે જે મત્ કર્મ, મત્પર અર્જુન જેનો ધર્મ,
 ભારી ભક્તિ વિષે જેને દૃઢ વિશ્વાસ, મુજને લજે તણુ કૃપા આશ ૨૯

૨૪ અપકવ—મયા દેહાભિમાન સ યુક્ત—૨૦ દેહ દુ, એમ માનવા
 વાળો દુ ખસાધ્ય—દુખે કરીને મળે એવું

૨૫ બિલુ—વાયમ—નાશ ન પામેલું નિગશરીર—સૂક્ષ્મ દેહ—વા
 સના રૂપી શરીર વ્ય ત ઇ—જે ચિત્ત વ્યક્ત (સ્પષ્ટ—વાણીવડે રૂઢી
 શકાય એવું) છે તે અવ્યક્ત બ્રહ્મમા શી રીતે રહી શકે ? ૨૬ ધ્યાય—
 ધ્યાન ડરે

૨૭ નિરાન બમા હે ઇ—બ્રહ્મ અરૂપી વસ્તુ છે માટે મનને ત્યા
 સ્થિર થનાનું સ્થાન નથી મતન ૧ કે મનને આન બન (આધાર) મળવા
 જેવું બ્રહ્મને વિરે કાષ્ટ નથી તો મન ત્યા શી રીતે રહી શકે ? કવણુ—મણુ—
 કો પ્રભરે (થાય) ? જે ઇ—જે વિષયનો નિગુણ સાથે યોગ કરવામા
 આવે તો તે જનવા જેવું નથી કેમકે નિષેધ કર્મવાળાછને બ્રહ્મ નિઃકર્મ છે,
 તેથી કર્મ એ બ્રહ્મનું ભોગ્ય થતું નથી—બ્રહ્મ કર્મનો ભોગ્ય થતું નથી

તે મુજને પામે નિર્ધાર, અહીં મ શય ન કરવો લગાર,
 મુજને નિગ તર ભજે ફરી ફરી, શ્રવણ દીર્ઘન નવધા લક્ષિતએ કરી ૩૦
 જેણે મુજને મન સમર્પણ કર્યું, મારૂ ચિતન કૃદ્યમા ધર્યું,
 તેને મ માર થકો ઉદ્ધાત તત્કાળ, એવું બોલે પ્રભુ દીનદયાળ ૩૧
 તેને ગર્ભવાસ ક્યાંકે નવ દોય, મત્યુને હાથ ચઢે નહિ સોય,
 મારે વિષે ચિત્ત મજા જેહનું, હું તત્કાળ હું જ હરૂં તેહનું ૩૨
 તે માટે સુણ કહું અર્જુન, હવે મારે વિષે મૂઝ્ય તુ મન,
 નિશ્ચયવતી બુદ્ધિ તે કરી, મન સમર્થ્ય મુજને ઠહે હરિ ૩૩
 મારે વિષે મન બુદ્ધિ જેની હોય, મુજને અર્જુન પામે સોય,
 નિર્ધારી કહે જગદાધાર, તુ સ શય મ કરીશ મિત્ર લગાર ૩૪
 ઢેટલા વિષયામદ્ધા જે જન, તેના મારે વિષે સ્થિર ન રહે મન,
 વિપતીના મન જ્યમ સ્થિર થાય, હવે તે ઉપાય કહે વેકુ ઠરાય ૩૫
 જો તુ વિશ્વરૂપ વિષે અર્જુન, સમર્થ ન હોયે રાખવા મન,
 તો તુ ઈર્મયોગને અભ્યાસ કરી, સ્થિર કર મન મનચિતન ધરી ૩૬
 વિષયથકુ પાછુ મન વાળ્ય, મત્ કર્મ કરી રાગાદિક ટાળ્ય,
 પ્રાણાયામ વળી સ્વરૂપ અવેવ, એ અભ્યાસ કરવો અવશ્યમેવ ૩૭
 એમ શનૈ શનૈ મારે વિષે મન, સ્થિર કરી રાખ તુય અર્જુન,
 જો અભ્યાસ કરવા પ્રત્યે અમમર્થ, વળી પક્ષાતરે તેહને કહે સમર્થ ૩૮

૩૦ નવધા—નવ પ્રકારની (પાછળ નવમા અધ્યાયમા કહી છે તે)

૩૩ મૂઝ્ય—ધારણુ પર નિશ્ચયવતી—નિશ્ચયવાળી ૩૫ ધટના—કટ

લાગુ વિષયાસક્ત—વિષયમા આસક્ત

૩૭ રાગાદિક—(વિષયમા) પ્રીતિ વગેરે પ્રાણાયામ—પ્રાણાયામ

(કરવા) વળી ૪૦—વળી સ્વરૂપના અવેવ (અવધન)નું ધ્યાન કરવું

૩૮ શનૈ શનૈ—ધીમે ધીમે સમર્થ—પ્રભુ

અભ્યાસ કરવા જે અસમર્થ જ હોય, તો તુજને કહું સાભળ સોય
 તો તુ મારે અર્થે ઝર્મ કર મિત્ર, એમ કરતા થઇશ પરમ પવિત્ર ૩૯
 વેદ સ્મૃતિ વિષે જોડ્યા જે કર્મ, અને વર્ણાશ્રમને પાળે સ્વધર્મ,
 મુજને કર્મ સમર્પે જેહ, નિર્મળ ચિત્ત થાય ત્યા તેહ ૪૦
 શુદ્ધ ચિત્તે મુક્તિ પામે સહી, અર્જુન એમા મ શય નહિ,
 જે ધર્માચરણ કરવા પ્રતિ મદ વળી તેહને કહે પરમાનંદ ૪૧
 જે અસમર્થ કરવા સત્ કર્મ, તેણે કરી તજે કર્મ ધર્મ,
 મને આશરીને કર્મ જે કરે, અને કર્મફળ સઘળા પરહરે ૪૨
 (જે) જીતાત્મા અર્જુન મહાવીર, ફળ તણ કર્મ કરે તુ ધીર,
 ફળ તણ કર્મ ઠરે જે કોય, અતિ ઉત્તમ કૃષ્ણજી કહે સોય ૪૩
 અવિવેકથી વિષય ભોગવે જેહ, તેપે શાસ્ત્રજ્ઞાન અભ્યાસી શ્રેષ્ઠ તેહ,
 તે નર શ્રેય પામે અતિ ઘણુ, નિશ્ચે અર્જુન એ હું ભણુ ૪૪
 શાસ્ત્ર જ્ઞાનપે અગધ્યાન શ્રેષ્ઠ બાણુ, એવુ જોડ્યા શ્રીશારંગપાણુ,
 ધ્યાનપે જે કર્મફળ પરહરે, તે અતિ ઉત્તમ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે ૪૫
 નિષ્કામપણે કર્મ ઠરતા મિત્ર, (ત્યારે) થાય ચિત્ત તે પગમ પવિત્ર,
 ત્યાગી પુરૂષને શાંતિશ્રેય હોય, વ્યા કર્તવ્ય કર્મ એકે નહિ કોય ૪૬
 શાંત ભક્તના લક્ષણ જેહ, હવે આઠે શ્લોકે હરિ કહે તેહ,
 એમ સંતુષ્ટભક્તિ ઠરાવી હરિ, નિર્ગુણધ્યાનકે આવ્યા વળી ફરી ૪૭
 નિર્ગુણભક્તિ વિના નિર્ધાર, સ્વરૂપ ન ભાસે સાક્ષાત્કાર,

૪૦ જો-યા—પ્રત્યા જે કર્મ—(તે કર્મ કર) ૪૧ કરવા પ્રતિ—
 કરવામા મદ—અશક્ત ૪૨ મને આશરીને—મારો આશ્રય કરીને
 અધાતુ હું જે આ કર્મ ૩૨ છું તે ધર્મરના આશ્રયથી કરે છું— તેનો
 કળા નથી, એવી મુદ્ધિ રાખીને

૪૩ જીતાત્મા—દૃઢ મુદ્ધિવાળો ૪૬ શાંતિશ્રેય—શાંતિરૂપી કે પાણુ

કરતાં સગુણ ભક્તિ સાધન, હોય નિર્મળ નિશ્ચય શાંત તો મન. ૪૮
 શાંત મનનું સ્વરૂપ હરિ કહે, અર્જુન એહ સ્વભાવ તો ગ્રહે;
 સઘળે એક વિષ્ણુ ખુદ્ધિ ધરે, કોઈનો દ્વેષ ક્યમેઉ ન કરે. ૪૯
 જે પોતાને દુઃખનું દેનાર, તેનો દ્વેષ ન કીજે લગાર;
 મિત્રભાવ સર્વને વિષે આણુ, કરૂણા ધરી કહે શારંગપાણુ. ૫૦
 નિર્મમત્વપણું મિત્ર રાખ, અહંકાર તે સઘળો નાખ;
 સુખદુઃખ વિષે આણુ મમ ચંત, વળી ક્ષમા અવલંબ કહે ભગવંત. ૫૧
 પ્રહાર અપમાને રહે મન કામ, અર્જુન ક્ષમા તો તેનું નામ;
 એવો ભક્ત મારો જે હોય, મુજને અતિ વલ્લભ તે સોય. ૫૨
 સદા સંતુષ્ટ સદા આનંદ, યોગી તે જે સદા રહિત દ્વંદ્વ;
 ‖ દ્રિય મન સ્થિર ત્યાં જેહનું, છતાંતમા તો નામ તેહનું. ૫૩
 દૃઢ નિશ્ચય પરમાત્મા વિષે, આત્મા પરમાત્મા એકેજ લખે;
 મન ખુદ્ધિ અર્પણુ મુજને કરે, અંતરે કરી ઇચ્છા નવ ધરે. ૫૪
 એવો ભક્ત અતિ વલ્લભ મુજને, હું નિરધારી અર્જુન કહું તુજને;
 જે થકી ભય પામે નહિ લોક, અને લોકથકી જે ન પામે શોક. ૫૫
 હર્ષ શોક રહિત જે જન, તેહનાં મન હોય અતિ પ્રસન્ન;
 ભય ઉદ્વેગ જેહને નહિ, તેહ ભક્ત મુજ વલ્લભ સહી. ૫૬
 જેને અપેક્ષા કરી નવ હોય, ઇંદ્રી વિષય ન કલ્પે કોય;
 બાહ્ય અભ્યંતર પવિત્ર જે સદા, અંતર્ગત અત્યંત ધરે મુદા. ૫૭

૪૯ ક્યમેઉ—ક્યમે પણ ૫૧ નાખ—દૂર કર. ચંત—ચિત્ત અવલંબ
 —ધારણુ કર. ૫૨ પ્રહાર ૪૦—કોઈ મારે કે અપમાન કરે તથાપિ મનમાં
 વિક્રિયા ઉત્પન્ન ન થાય તેને ક્ષમા કહેછે

૫૭ ઇંદ્રી ૪૦—કોઈપણુ વસ્તુ ઇન્દ્રિયનો વિષય છે, એવી કલ્પના ન કરે,
 પણ સર્વ કાંઈ પરમાત્માના રૂપ છે એમ માને. મુદા—હર્ષ

પદપાત કેનો નવ કરે, આત્મભાવ નિરંતર ધરે;
 ઉદાસીન થકો રહે જેહ, મનની વ્યથા પરહરે તેહ. ૫૮
 સમસ્ત આરંભનો ઠરે પરિત્યાગ, અને સર્વ વિષય વિષે અતિવેરાગ;
 એવો પરમ ભક્ત મારો મહંત; અતિ વલ્લભ મુજને તે સંત. ૫૯
 જે સુખ પામ્યે કાંઈ હુર્પ નવ ધરે, દુઃખ આવ્યે ઉચાટ નવ કરે;
 શોએ નહિ કદ્યે નહિ જેહ, પ્રિય અપ્રિય સરખો સદા તેહ. ૬૦
 અશુભ ન કરે શુભનાં ફળ તજે, ભક્તિભાવે મારા ચર્ણ લજે;
 તે મુજને અતિ વલ્લભ ધીર, એવું જોડ્યા યાદવ વીર. ૬૧
 શત્રુ મિત્ર વિષે સમ હોય, તથા માન અપમાન તે ખોય;
 શીતોષ્ણ સુખદુઃખ સમાન, સદા નિરંતર માફ ધ્યાન. ૬૨
 જે વિષય વિષયીનો સંગ ન કરે, રાગાદિક શુષ્ક દોષ પરહરે;
 એવો મારો ભક્ત જે સંત, તે મુજને વલ્લભ કહે ભગવંત. ૬૩
 જેને સ્તુતિનિંદા સમ તુલ્યજ હોય, સમાનશીલ મૈત્રી તે સોય;
 મહાયોગી મૈત્રી તે જાણ, જે કેવળ કૃષ્ણ જયે નિર્વાણ. ૬૪
 અણુકદંબ્યા આવે ભોગ જેહ, તેણે કરી સંતુષ્ટજ તેહ;
 આશ્રય પરિગ્રહ મ કરે કુસંગ, જેને મમ સ્વરણે મિત્ર રંગ. ૬૫

૫૮ આરંભ—આ લોક તથા પરલોકના ભોગવવા જેવા પદાર્થને માટે ઉદ્યોગ પરિત્યાગ—ત્યાગ.

૬૦ કલ્પે—કલ્પના કરે—ધમ્મજા કરે પ્રિય ઇન્—તે સદા પ્રિય અને અપ્રિયમાં સરખો (સમાન ખુદિ—વાજો) રહે છે.

૬૪ સમાનશીલ—સર્વ જગોએ એક સરખા આચરણવાળો. મૈત્રી—મુનિવ્રત રાખનારો. અથવા સ્તુતિ કે નિંદા સાંભળીને તે વિષે ધમ્મજામાં આવે તેમ નહિ બોલનારો.

૬૫ અણુકદંબ્યા—વગર ધમ્મજા. આશ્રય ઈન્—જે આશ્રય (સ્થાન—ઘર)નો પરિગ્રહ (ગ્રહણ) ન કરે—જે પોતાને રહેવાને માટે ઘર ન બાંધે અથવા તેને વિષે મમતા ન કરે, તથા જે કુસંગ પણ ન કરે.

પગમારથ વસ્તુ વિષે સહી, સદા બુદ્ધિ સ્થિર જેની થઇ,
 ભક્તિવાન વદ્ધલ મુજને જાણુ, એવુ જોલ્યા શાર ગપાણુ ૬૬
 એ વિષ્ણુભક્તના લક્ષણ કહ્યા, તે પ્રેમપ્રીતિથી હૃદે જેણે ગ્રહ્યા,
 તેનુ ફળ કહે ભગવાન, સાલજાને જન થઇ સાવધાન ૬૭
 હરિભક્તિ લક્ષણ ધર્મ એ જેહ, એ અમૃતને ઉપાસે તેહ,
 યથા ઉક્ત પ્રકારે કરી, શ્રદ્ધા પ્રીતિ પ્રતીતિ મન ધરી ૬૮
 જે મત્પરથકા મારી ભક્તિ કરે, તે મમ વદ્ધલ મમ લોક પરવરે,
 જ્યા કાળકર્મ માયા લય નહિ, માફ દિવ્યપદ તે પામે સહી ૬૯
 જન શીઘ્ર થઇ સેવે ભગવાન, તો પદ પામે પરમ નિધાન,
 દ્વાદશમે ભક્તિયોગ તે કહ્યો, તે કૃષ્ણકૃપાએ સ તે લહ્યો. ૭૦
 અ તર્યામી સર્વાવારા, તેણે હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપજાવ્યુ તેવુ કહું સહી, કહે નરહરિ કાઈ જાણુ નહિ ૭૧

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
 सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

૬૮ પ્રતીતિ—વિશ્વાસ ૬૯ મત્પરથકા—મારે શરણુ થઇને—

અધ્યાય ૧૩ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

ભક્તિ સુણી ભગવંતની, ભાઈ નિર્ગુણ સગુણ તો જેહ;
આનંદ પામ્યો અર્જુન ઘણો, વળી કૃષ્ણપ્રતિ પૂછે એહ. ૧
ભક્તિ તમારી સાંભળી, સ્વામી થયું મન મારું પ્રસન્ન;
હવે કૃપા કરી મુજને કહો, જે પૂછું હું પ્રભુજી વચન. ૨

અર્જુન ઉવાચ.

પ્રકૃતિ પુરૂષ કેશવ કહો, કહો ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ તે દેવ;
જ્ઞાન જ્ઞેય સ્વામી મુજ કહો, એ જાણવા ઇચ્છું અવશ્યમેવ. ૩
હે કેશવ કમળાપતિ, હે અવ્યક્ત વૈકુંઠરાય;
જો એ તમે જણાવો તો જાણીએ, નહિ તો ક્યમે ન જણાય. ૪
અર્જુનનાં વાચક સુણી, અતિ હૃદ્યા જગદાધાર;
હવે ભક્તિ ભોગ્ય ભાગી એહને, જે પૂછ્યાં પ્રશ્ન એ સાર. ૫
પહેલું ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ કહી, પછી કહેશે જ્ઞાન ને જ્ઞેય,
વળી પ્રકૃતિ પુરૂષ દેખાડશે, જે બાણે ટળે સંદેહ. ૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઈ.

સાંભળ કુંતીપુત્ર નિર્વાણ, શરીર મમસ્ત ક્ષેત્ર તે જાણ;

૩ પ્રકૃતિ ઇ—પ્રકૃતિ, પુરૂષ, ક્ષેત્ર, ક્ષેત્રજ, જ્ઞાન ને જ્ઞેય, એ છ વસ્તુના
અર્થ આગળ કહેવાશે

૫ ભોગ્ય—ભોગના જેવી—અર્થાત્ કરવા જેવી

ક્ષેત્રની પેરે વર્તે મોય, તેમાટે દેહ તે ક્ષેત્રજ હોય. ૭
 ત્યમ ક્ષેત્ર વિષે ઉપજે વસ્તુ બહુ, ત્યમ દેહ વિષે ભાવ ઉપજે સહુ;
 જેમ ક્ષેત્રને ક્ષય ઉપદ્રવ સહી, ત્યમ દેહને નિર્લયપણું તે નહિ. ૮
 દેહતણા જે જાણુનહાર, ક્ષેત્રજ મિત્ર તેહ નિરધાર;
 જે ચરણથકો મમ્તક લગી રહે, ક્ષેત્રજ તત્ત્વવિત્ તેને કહે ૯
 અર્જુન ભણે હે ત્રિભુવન સ્થામ, ક્ષેત્રજ કહો પ્રભુ કેનું નામ;
 શિષ્યત્વં નિશ્ચિંત કરવા ચંત, એમ જોડ્યા શ્રીગુરુ ભગવત. ૧૦
 ક્ષેત્રજ ભારત જાણે મને, હું નિર્ધાર કરી કહું છું તને,
 બ્રહ્મા આદિ તૃણ પર્યંત, તેનો જીવાત્મા કહે હું ભગવંત ૧૧
 જ્યા જેવો ત્યા તેવો જાણુ, એવો અમ ગ પુરૂષ મુજને પરમાણુ;
 કેા બ્રાત મુજને સ સારી કહે, પણ જ્ઞાની તે જ્યમ છે ત્યમ લહે. ૧૨
 હું અસ સારી નિરૂપાધિ અસ ગ, અને પ્રકાસુ સમસ્ત દેહે લિંગ;
 એ ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજત્વ જેને જ્ઞાન, તે મુજને વલ્લભ કહે ભગવાન. ૧૩
 મુણુ અર્જુન એ જ્ઞાને કરી, સમ્યક્ ઉભય જાણુ કહે હરિ,
 એ દેહ જીવતું સ્વરૂપ છે જેહવું, જોળખ અર્જુન તુ તેહવું ૧૪
 જેવો સ્વભાવ જેણે ધર્મે હોય, જે ધર્ત્રી આદિક વિકારયુક્ત સો'ય,
 સ્થાવર જ ગમ રૂપે કરી, પ્રકૃતિ પુરૂષ રહ્યા વિસ્તરી. ૧૫

૭ ક્ષેત્રની પેરે—સ્થાનની પેડે વર્તે—‘વર્તે’ પાઠ છે

૧૧ ભારત—હે અર્જુન બ્રહ્મા ઇન્દ્ર—બ્રહ્માથી માનીને તરણા સુધી

૧૨ અસ ગ—અસકિત વિનાનો બ્રાત—બ્રાતિયુક્ત બુદ્ધિવાળા ૧૩ અને ઇન્દ્ર—અને સમસ્ત દેહે (સ્થૂળ દેહમા) લિંગ (સૂક્ષ્મ શરીર રૂપે) પ્રકાસુ છું. અર્થાત્ જીવ રૂપે જણાવિ છું અથવા સૂક્ષ્મ શરીરમા જે જાણવાની સત્તા છે તે મારાથકો છે

૧૪ ઉભય—ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજને. ૧૫ જેવો ઇન્દ્ર—એ ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજનો જેવો (દૃશ્ય આદિ) સ્વભાવ છે, તેમના જે ઇન્દ્ર આદિક ધર્મે છે,

એ સંક્ષેપે મિત્ર કરૂં સમાસ, હવે કહું હું પ્રકટ પ્રકાશ;
 જે મહાનુભાવે નિર્ધાર્યું વીર, હું તે તુજને કહીશ યા ધીર. ૧૬
 બહુ ઋપિએ ગાયું મિત્ર તેહ, વેદે વિવિધ પેરે પ્રથમ કહ્યું જેહ;
 જેનો વેદાંત ઉપનિષદ્ વિસ્તાર, હું તે તુજને કહીશ નિર્ધાર. ૧૭
 ક્ષેત્ર તેહને કહે ભગવાન, જ્યાં પ્રકટ તત્વ ચોવીશ પ્રધાન;
 તત્વતણાં નામ હરિ ભણે, અર્જુન એક ચિત્તે તે મુણે. ૧૮
 પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ, આકાશ, વળી અહંકાર બુદ્ધિ ચિત્ત પ્રકાશ;
 શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, જ્યાં એકાદશ ઇંદ્રીનો સંબંધ. ૧૯
 શ્રોત્ર ત્વક્ ચક્ષુ શ્રૃંગી ઘ્રાણ, વાહ પાણિ પાંચ ગુદ શિશ્ન તે જાણ;
 પંચ જ્ઞાન પંચ કર્મ અને મન, એહ એકાદશ ઇંદ્રી અર્જુન. ૨૦
 અર્જુન તત્વ ચોવીશે કરી, ઉપન્યો દેહ કહે શ્રીહરિ;
 ઇંદ્રિયા દ્રેષ એહ મહીં હોય, સુખ દુઃખ અનેક ઉપજે સોય. ૨૧
 વળી ઇંદ્રીવિષય અંતઃકરણ વૃત્તિ, ધૈર્ય ચેતના અનેક પ્રવૃત્તિ;
 સમાસે ક્ષેત્ર કહ્યું નિરધાર, એ સદા સર્વદા સહિત વિકાર. ૨૨

તેમનામાં ઇંદ્રિયો આદિક જે વિકાર છે, વળી જે સ્થાવર અને જંગમ રૂપે
 કરીને પ્રકૃતિ તથા પુરુષ વિસ્તાર પામી રહ્યાં છે તે સર્વનો હું સંક્ષેપમાં
 ખુલાસો કરું છું. મહાનુભાવે— મોટા પ્રતાપવાળા ઋપિઓએ.

—૧૮ પ્રધાન—મુખ્ય. ૧૯ આપ—જળ. એકાદશ ઇંદ્રિયનાં નામ કહે
 છે: ૨૦ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય. શ્રોત્ર— સાંભળવાનું ઇંદ્રિય. ત્વક્—ત્વચા ઇંદ્રિય. ઘ્રાણ
 —નાસિકાનું ઇંદ્રિય. વાહ—ગોળવાનું ઇંદ્રિય. પાણિ—દાઘ ઇંદ્રિય. પાંચ—
 પગ. ગુદ—મલોત્સર્ગનું ઇંદ્રિય. શિશ્ન—જનનેદ્રિય. પંચ જ્ઞાન—શ્રોત્ર
 વગેરે પાંચ જ્ઞાનેદ્રિયો છે. પંચ કર્મ—વાહ વગેરે પાંચ કર્મેદ્રિયો છે.

૨૧ એહ મહીં—એ ચોવીશ તત્વથી ઉપજેલા ક્ષેત્રરૂપી દેહમાં ૨૨ સ-
 માસે—સંક્ષેપમાં.

એ ક્ષેત્રતણુ નિરૂપણુ કરી, હવે જ્ઞાનનું સાધન કહે શ્રીહરિ,
જ્ઞાને નિશ્ચે ક્ષેત્ર વ્યપ્તિયે, એ અનુભવ અ તર આપિયે ૨૩
અમાન અદ્ભુત લપણુ હોય જ્યહાં, આત્મજ્ઞાન તે આવે ત્યહાં,
ક્ષમા અહિ સા કોમળતા હોય, તત્ત્વજ્ઞાન તે પામે સોય ૨૪
જે નિરતર શુદ્ધલક્ષિતજ કરે, પ્રજ્ઞજ્ઞાન લાઈ તેને ઠરે,
જે બ્રાહ્મણ્ય તર સદા વિશુદ્ધ, તે સમાધિ સમતા ધરે અવિરૂદ્ધ ૨૫
મુક્તિ પામવા નિશ્ચે ગ્રહે, દેહ ઇન્દ્રીયકી અળગો રહે,
એ જ્ઞાન પામવાનો ઉપાય, અર્જુનને કહે વૈકુ ઠરાય ૨૬
વળી જ્ઞાન પામવાનું સાધન, તે સાલજી તુજને કહું અર્જુન,
ઇન્દ્રી સમન્તતણા વિષય છાડ્ય, નિશ્ચળ પ્રીતિ મારા વિષે માડ્ય ૨૭
મનથકો તે મૂઢ્ય અહંકાર, હૃદય રાખ્ય એક વસ્તુવિચાર,
ગર્ભદુ ખ પ્રસવદુ ખ જોય, વળી જરા વ્યાધિ મરણુ દુ ખ સોય ૨૮
એમ દોષ દર્શને કહે ભગવાન, હોય વિષયીનું મન વેરાગવાન,
પુત્ર દાર ગૃહાદિકે દેહ, કશે પ્રસન્નતા ન પામે તેહ ૨૯
ઈષ્ટ અનિષ્ટ વિષે સમ ચ ત, નિત્યે સ્મરે મહાપુરૂષ અન ત,
જેનું મન નહિ કહીં આસક્ત, તે નર કહિયે જીવનમુક્ત ૩૦

૨૪ હવે જ્ઞાન (જ્ઞાનનું સાધન) કહે છે અમાન ઇન્દ્રિય અમાન—માન
રહિતપણું કોમળતા—(મનની)

૨૫ સમાધિ ઇન્દ્રિય—તેને સમાધિ (એકાગ્રપણું)ની અવિરૂદ્ધ સમા
નતા પ્રાપ્ત થાય—મતનજ કે, તેને આત્માનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય

૨૮ હૃદય—હૃદયમાં વસ્તુવિચાર—તત્ત્વજ્ઞાની વસ્તુનો વિચાર જરા
—શુદ્ધ થાય

૨૯ દોષદર્શને—દોષ જોવાથી (સારમાં) દાર—શ્રી ૩૦ ઇ/૪—
ઇન્દ્રિય અનિષ્ટ—નહિ ઇન્દ્રિય

મુને લજે અનન્ય યોગે કરી, અવ્યભિચારિણી ભક્તિ તે ધરી;
 અન્ય ઉપાસન સર્વ પરહરે, નિષ્કામ શુદ્ધિએ મારી ભક્તિ કરે. ૩૧
 વળી સેવે સદા એકાંત પ્રદેશ, જ્યાં ન ઉપજે દ્વૈતકલેશ;
 જેને મારા ભજનનો નેમ, તેને સંસારી જનશુ નહિ પ્રેમ. ૩૨
 અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્ય તે જાણુ, તે નિજ ભક્ત અનુભવી નિર્વાણુ,
 પરબ્રહ્મ દર્શન જેણુ હોય, તત્ત્વજ્ઞાન તે જાણુ સોય. ૩૩
 અમાનિત્વાદિ સાધન જેહ, તત્ત્વજ્ઞાનનાં કારણુ તેહ;
 એવા ઉત્તમ લક્ષણુ હોય જ્યહાં, અધ્યાત્મજ્ઞાન તું જાણુજે ત્યહાં. ૩૪
 એવા ઉત્તમ ચિન્હ હોય તે જ્ઞાન, પણુ એથી અન્ય તો સર્વ અજ્ઞાન;
 જ્ઞાને કરી જાણુવુ છે જેહ, અર્બુનને કૃષ્ણજી કહે તેહ. ૩૫
 જાણુય જાણુવું જે છે મિત્ર, તે તુજને કહીશ હું પરમ પવિત્ર;
 જે જાણુયે મુક્તિ પામીશ સહી, વળતુ જન્મ મરણ ક્યમે નહિ ૩૬
 તે અમૃત સુખ ભોગવે નિર્વાણુ, સત્ય સત્ય કહે પુરૂષ પુરાણુ;
 જે સર્વોત્કૃષ્ટ અનાદિ પરબ્રહ્મ, તે જ્યેષ્ઠ અતરન્તરી નિષ્કર્મ ૩૭

૩૧ અવ્યભિચારિણી—એક મૂઠીને બીજા તરફ નહિ જનારી મત-
 સન કે એક પરમેશ્વરનીજ ભક્તિ

૩૨ દ્વૈતકલેશ—એપણુ હોવાથી જે દુ ખ થાય છે તે દુ ખ. વેદમા
 પણુ કહ્યું છે કે ‘દ્વિતીયાદૈ મય મવાતિ’ “—બીજાથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે”

૩૩ અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્ય—આત્મા સાથે જ્ઞાનના નિરતરપણાવાળો
 —નિરતર આત્મજ્ઞાન રૂપ વૃત્તિવાળો ૩૪ અમાનિત્વાદિ—‘નિર્માન પણુ’
 સાથી આરબીને અહીં સુધી કહ્યા તે બધા

૩૭ અમૃત—મોક્ષ સર્વોત્કૃષ્ટ—સર્વથી ઉત્તમ તે જ્યેષ્ઠ ૪૦—તે
 પરબ્રહ્મ, જે અતરન્તરી તથા નિષ્કર્મ છે તેજ જ્યેષ્ઠ (જાણુવા યોગ્ય) છે

તે સ્વૂળ સૂક્ષ્મ કેવો કહ્યો ન જાય, તે સર્વ નિરંતર રહ્યો સમાય.
 સત્ય સંકેત કહું તુજ મર્મ, એણી પેરે અર્જુન જાણે પરબ્રહ્મ. ૩૮
 સર્વત્ર પાણિ પાદ છે જોડ, તું નિત્યે જાણુ બ્રહ્મના તેહ;
 મુખ નેત્ર શિર સર્વત્ર જે હોય, તે સર્વ બ્રહ્મનાં જાણો સોય. ૩૯
 સર્વત્ર કર્ણુ તો બ્રહ્મના સહી, અર્જુન એમાં સંશય નહિ;
 બાહ્ય અભ્યંતર બ્રહ્મ તે કહું, આ સર્વ આવરી બ્રહ્મ તે રહું. ૪૦
 સમસ્ત ભૂત માત્ર જે જીવ, તેના ઇંદ્રીય પ્રકાશક શિવ;
 સર્વ ઇંદ્રી થકો પર સોય, અને નિર્ગુણ ને શુણ્ણોક્તા હોય. ૪૧
 સર્વ કરે અને કાંઈ નવ કરે, નિરાધાર અને સર્વને ધરે;
 સર્વ માંહી અને અલગુ જાણુ, અર્જુન એવું બ્રહ્મ પ્રમાણુ. ૪૨
 વિશ્વ અસાચર જીવ જે કોય, તેને બાહ્ય મધ્ય બ્રહ્મ છે સોય;
 તે અતિ સૂક્ષ્મ જણાયે નહિ, વિના જ્ઞાનદૃષ્ટિ તે સહી. ૪૩
 જે સર્વ નિરંતર રહ્યો ભરપૂર, પણ અજ્ઞાની ને અત્યંત તે દૂર;
 જેમ આપણુપાને જોવા જાય, તેને સદ્ગુણો થમજ થાય. ૪૪
 જેમ અધ ઉલ્લૂક નવ દેખે સૂર, એમ પ્રકટ બ્રહ્મ નવ જાણે ભૂર;
 અને જ્ઞાનીને સમીપ તે સદા, તે નિરખી નિરખી અતિ પામે મુદા. ૪૫
 દેખ અખંડ બ્રહ્મ ગગનાકાર અને આ સર્વ તેહનો વિસ્તાર;
 અખંડથકો ભાસે ખંડખંડ, તે બ્યાપક પૂરણુ પિંડ બ્રહ્માંડ. ૪૬

૩૮ તે ૪૦—તે સર્વ સ્વભાગ સદાકાળ સમાઈ રહ્યો છે ૩૯ સર્વત્ર
 ૪૦—સર્વત્ર જે પાણિ (હાથ) ને પાદ (પગ) છે તે બ્રહ્મના છે અર્થાત્
 બ્રહ્મના હાથ પગ સર્વત્ર છે. ૪૦ આવરી રહું—વીંટી રહું અર્થાત્
 બ્યાપી રહું

૪૧ શિવ—બ્રહ્મ નિર્ગુણ ૪૦—બ્રહ્મ નિર્ગુણ છતાં તે સત્વાદિ ગુણનું
 બોક્તા (ભોગ્યનાર) છે. અર્થાત્ તે ગુણનો તે જાણનાર કે ધારણ કરનાર છે.

૪૪ આપણુપાને—પોતાને ૪૫ ભૂર—સામાન્ય લોકો મુદા—હવે.

૪૬ દેખ—મૂળમાં 'દૃક્ષ' છે. ખંડખંડ—વિભાગ પામેલો.

ઉત્પત્તિ ત્રિતિ લય જે મહા હોય, જાણ્ય જાણવું છે પ્રહા છે સોય;
જે ઉપજાવે જે સર્વ ધરે, અને લીલાએ સર્વ સંહરે. ૪૭

સદા સર્વત્ર સર્વ એ પ્રહા, સમજો સમજી એ છે જ્યમ;
શુદ્ધ ચૈતન્ય અર્જુન પ્રહા એહ, રવિ શશિ વન્દિ પ્રકાસે તેહ. ૪૮
અજ્ઞાનયજ્ઞ અલગુ તે જાણ, પરમ પ્રકાશ સદા પરમાણુ;
જ્ઞાન સ્વરૂપ અર્જુન તે સહી, અને જ્ઞાન વિના જાણાયે નહિ ૪૯
નિજ જ્ઞાને કરી અર્જુન જોય જોય, * * *,
જે હૃદે સર્વને અર્જુન તે સહી, અને જ્ઞાન વિના જાણાયે નહિ ૫૦
ક્ષેત્રતાણું સ્વરૂપ તે લલુ, જે પ્રકટ કરી મિત્ર મેં કહ્યું;
વળી જ્ઞાન જ્ઞાનસાધન તે કહ્યા, તે હૃદય વિષે સમ્યક્તેં શ્રદ્ધાં ૫૧
વળી જોયતાણું વર્ણન જે કર્યું, તે જ્ઞાન કરી અતર્જત ધર્યું,
એ સમ્યક્ પેરે કહ્યું તુજ સર્વ, અર્જુન એહ જાણ્યે ટળે ગર્વ. ૫૨
પરમ ભક્ત માહરે હોય જેહ, એ સર્વ રહસ્ય જાણે મિત્ર તેહ
તે મારા સ્વરૂપને પામે સહી, અહીં કાંઈ સ શય કરવો નહિ. ૫૩
સાલજ પ્રકૃતિ પુરૂષ કહું ધીર, જે તેં સુજને પૂછ્યું વીર,
પ્રકૃતિ પુરૂષ અનાદિ તે જાણ, દેહ જીવ પરગટ પ્રમાણ. ૫૪
વિકાર શુણ સર્વ પ્રકૃતિના હોય, અશુણ અવિકારી પુરૂષ તે સોય,
પણ પ્રકૃતિ શુણે ત્યાંદે અવરાય, ત્યાંદે સંસારી તે પુરૂષ કહેવાય ૫૫

૪૭ નામ ધૃ—તારે જાણ્ય (જોય) જાણવું છે તે એ પ્રહા છે
૪૮ વન્દિ—અર્ચિ

૪૯ અવગુ—જુદું—(પ્રહા) પ્રહા નર-નારી વગેરે જાતિ વિનાજ
દોવાથી તેને નાન્યતર કહ્યું છે પર અતર્જત—ઉપમા ૫૩ ગદ્ય—ગુપ્ત
ભેદ ૫૪ દેહ ધૃ—જેમ દેહ એ પ્રકૃતિ છે તે જીવ એ પુરૂષ છે

૫૫ વિકાર—એકમાત્રી નીજી ઉપમા થાય તે—કાંઈ. શુણ—મળ

કારણ ઇંદ્રી કાર્ય એ દેહ, એની કર્તા પ્રકૃતિ ત્યાં તેહ;
 અર્જુન પ્રકૃતિને સંગે કરી, પુરૂષ સુખદુઃખ ભોગવે ફરી ફરી. ૫૬
 સ્વામી પુરૂષ અમંગી છે નિર્વાણ, તો એમ કયમ ઘટે કહો શારંગપાણ;
 એ પૂછ્યું અર્જુન અર્પૂર્વ તે સાર, સુણ મિત્ર તે કહું નિરધાર. ૫૭
 એ પુરૂષ પ્રકૃતિ વિષે રહ્યો સહી, અને બેઠો અવિદ્યાના ગુણ ગ્રહી;
 ગુણે કરી સુખ દુઃખ ઉપજે જેહ, અર્જુન નિશ્ચે ભોગવે તેહ. ૫૮
 ગુણે કરી અર્જુન નિર્ધાર, ઉચ્ચ નીચ મિશ્ર લે અવતાર;
 સત્વે ઉચ્ચ રજે મિશ્ર હોય, તમે નીચતા પામે સોય. ૫૯
 ત્રિગુણને સંગે અર્જુન, પુરૂષ ભોગવે જન્મ પતન;
 વસ્તુતાએ અવતાર તે નથી, ગુણ વૈષમ્યે કહિયે કથી. ૬૦
 અવિદ્યા ગુણુ ને અવિવેકે મિત્ર, જીવ યાતના ભોગવે વિચિત્ર;

વગેરે. અનુસાર—૬૦મ મતનમ કે તે પ્રકૃતિ જ્યારે ગુણમય થઈ જાય
 ત્યારે ઇન્દ્રીયો (૫૬) એજ સસારી (૫૭) કહેવાય છે

૫૬ કારણ ઇન્દ્રીયો સુખ દુઃખની હેતુભૂત છે માટે ઇન્દ્રીયોને
 કારણ કહે છે, અને શરીરને કાર્ય કહે છે એટલી ઇન્દ્રીયો તથા દેહની
 કર્તા પ્રકૃતિ છે અર્થાત્ શરીરાકાર તથા ઇન્દ્રિયાકાર પરિણામ પ્રકૃતિનો
 થાય છે

૫૮ અવિદ્યાના—અજ્ઞાનના અર્થાત્ પુરૂષ પોતાને પ્રકૃતિથી જુદો
 જાણતો નથી તેથી તે પ્રકૃતિના ગુણને પોતાનામાં માનીને સુખ દુઃખ ભો-
 ગવે છે

૫૯ સત્વે—સત્વગુણના આધિપત્યથી રજે—રજે ગુણના આધિપત્યથી
 તમે—તમે ગુણના આધિપત્યથી.

૬૦ પતન—મરણ વસ્તુતા ઇન્દ્રીયો—વસ્તુતાએ (૫૩ જેતા) આત્માને
 અવતાર કેજ નહિ, પણ પ્રકૃતિના સત્વાદિ ગુણોના સમવિષમપણાને લીધે
 આત્મા પોતાને ઊંચ નીચ દેહમાં જુએ છે—માને છે

- સ્વરૂપતાએ સંસાર તે નથી, સત્ય સત્ય પારથ કહું કથી. ૬૧
- સ્વરૂપતાએ જેવો છે જંત, અર્જુનને તે કહે ભગવંત;
- દેહ ઇંદ્રીનો સાક્ષી જીવ એહ, દેહ ઇંદ્રીનો પ્રવર્તક વળી તેહ. ૬૨
- દેહ ઇંદ્રીનો ભર્તા એહજ જાણુ, એ દેહ ઇંદ્રીનો ભોક્તા નિર્વાણુ;
- સ્વતંત્ર માટે મહેશ્વર સોય, દેહ ઇંદ્રી ગુણુ બાધે ન કોય. ૬૩
- સર્વ ઉપાધિ રહિત ગુણુ કર્મ, તે માટે એ પરમાત્મા પરબ્રહ્મ;
- સ્વરૂપતાએ એવું છે એહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ. ૬૪
- જે પુરૂષને એવો જાણે સદા, તે અંતર્ગત ધરે અતિ મુદા;
- અને ગુણુ સંયુક્ત પ્રકૃતિને લહે, ગુણુ કોય તેના નવ ગ્રહે. ૬૫
- સર્વથા પ્રકારે અર્જુન, તે વર્તમાન વર્તે જો જંન;
- કદાચિત્ પથેદાચારી જો હોય, તોય તે જન્મ ન પામે સોય. ૬૬
- જેને સમ્યક્ પેરે એ જ્ઞાન, તે મુજને પામે કહે ભગવાન;
- પણુ ક્યમે ન પામે તે સંસાર, વળી વળી અર્જુન કહું નિર્ધાર. ૬૭
- કેટલાક ધ્યાન ધારણાએ કરી, આત્મ સ્વરૂપ દેખે કહે હરિ;
- કેા આત્મા વિષે આત્માને જોય, જે દેહ દેહ પ્રતિ ચેતન્ય સોય. ૬૮

૬૧ અવિદ્યા ઈ—અવિદ્યાના ગુણુને લીધે તથા પ્રકૃતિથી પોતાને ભિન્ન ન જોવા રૂપ અવિવેકે કરીને જીવ નાના પ્રકારની જન્મ મરણ રૂપ ચાતના ભોગવે છે. સ્વરૂપતાએ—વસ્તુતઃ

૬૨ જંત—જીવ. સાક્ષી—સાક્ષીની પેટે દૃશ્યી જોનારો. ૬૩ ભર્તા—ધારણુ કરનાર. ભોક્તા—ભોગવનાર. બાધે—બાધ કરી રાકે.

૬૪ સર્વ ઈ—સર્વ ઉપાધિ, ગુણુ અને કર્મથી તે (અર્જુન) રહિત છે. ૬૫ ગુણુ સંયુક્ત ઈ—પ્રકૃતિને ગુણુવાળી જાણે. ૬૬ સર્વથા ઈ—અર્થાત્ એવા જ્ઞાનવાળો માણુસ જો સર્વ પ્રકારે વર્તે, તોપણુ તે મુક્તિ પામે છે. પથેદાચારી—મરણમાં આવે તેમ વર્તનારો.

વળી અન્ય માખ્ય જ્ઞાન તે ધરે તે તત્વાતીતનુ દર્શન કરે,
 ટેટલા ભક્તિયોગ તે ગ્રહી, તે ભરે એકાગ્ર તનમા થઈ ૬૯
 તે તેણુ પામે દર્શન, જેનું જેહુ વિષે હોય મન,
 વળી કેટલાક પ્રાણીઓને એ ધર્મ જે પ્રદ્યાર્પણ બુદ્ધિએ કરે ઈર્મ ૭૦
 જેહુને મન નહિ સ દેહ, સર્વ પ્રદા કરી માને તેહ,
 જ્ઞાની તત્વને એણી પેર જોય, તે મુજમા લય પામે સોય ૭૧
 વળી કહું સાલળ અર્જુન, જેહુતણા અજ્ઞાન છે મન,
 ધ્યાનાદિક યોગ અણુજણુતા, અને શુદ્ધવચને પ્રીતિ આણુતા ૭૨
 શ્રવણ ચિ તન માફ કરે, તે જન ભવસાગર મુખે તરે,
 માફ ઉપાસન કરે જે જન, મુજને તે પામે અર્જુન ૭૩
 વળી કહું મિત્ર અધિક તે જોધ, જે જાણી ટળે અજ્ઞાન વિરોધ,
 જે કાઈ હવુ, જે છે, જે હશે વળી યત્કિંચિત્ તુજને ભાસશે ૭૪
 સ્થાવર જ ગમ જીવ જે હોય, તે ઉભય સ જોગે ઉપજે સોય,
 ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ સ યોગે જાણ, આ સર્વ ભૂત ઉપજે નિર્વાણ ૭૫
 મ સારઉત્પત્તિ અવિવેકે કહી, અને વિવેકે જયમ છે ત્યમ સહી,
 ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ ઐક્ય પ્રમાણુ, સમુદ્ર લહરી દુષ્ટાતે જાણુ ૭૬

૬૯ તત્વાતીત—આત્મા ૭૧ લય પામે—મળી જાય અથાત મોક્ષ પામે

૭૪ અજ્ઞાન વિરોધ—અજ્ઞાન રૂપી વિરોધ યત્કિંચિત્—જે માઈ ૭૫ ઉભય સ જોગે—ક્ષેત્રરૂપ પ્રકૃતિ તથા ક્ષેત્રજ રૂપ પુરૂષ એ બેના સ યોગથી

૭૬ સ સાર ઇ—અનિવકથી ઉત્પત્તિ ચાલે અને વિવેકથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જોમ છે તેમ માનમ પડે છે ક્ષેત્ર ઇ—જોમ સમુદ્ર ને સમુદ્રની લેહર અનિવેકથી જુદી માનમ પડે છે પણ વિવેક કરી નિચારી બેના

અવિવેક નિવર્તીવાને ઇંશ, વળી ઉત્તમ જ્ઞાન કહે જગદીશ; ૧
 પરાત્પર પરમેશ્વર જેહ, સ્થાવર જંગમમાં રહે તેહ. ૭૭
 સમસ્ત ભૂત વિષે સમ સોચ, એવો અસંગ પુરૂષ દેખે જે કોય;
 ભૂતનાશે જેહનો ન હોયે નાશ, તે પુરૂષ પુરાતન સ્વયં પ્રકાશ. ૭૮
 જે તેહને દેખે દેખતો ત્યાં તેહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ;
 મિત્ર નેત્ર તેનાં પરમાણુ, જે દેખે નિરંતર પુરૂષપુરાણ. ૭૯
 સર્વ વિષે રહે સમ ભગવંત, અને સર્વત્ર સમ દેખે જે સંત,
 તે આપણુપાનો દ્રોહ નવ કરે, એકાત્મભાવ નિગંતર ધરે. ૮૦
 સર્વનું હિત વાચ્છે જન જેહ, અણી પરમ ગતિ પામે તેહ;
 કર્મ સઘળાં પ્રકૃતિ તે કરે, જે અહંકર્તા મમત્વ ન ધરે. ૮૧
 આત્માને અકર્તા જે જોય, સર્વજ્ઞ નર ભણિયે સોચ;
 અર્જુન જેને એવું જ્ઞાન, તે મુજને પામે કહે ભગવાન. ૮૨
 પૃથક્ ભાવ જેને નવ હોય, અને સઘળે એક આત્મા જોય;
 આત્મા વિષે જોય ભૂતવિસ્તાર, ભૂતમાંહે આત્મા જોય નિર્ધાર. ૮૩

તે એ એક માક્ષમ પડેછે, તેમ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રણું પણ ઐશ્ય (એકપણું) પ્રમાણુને

૭૭ નિવર્તીવાને—દૂર કરાવવાને ૭૮ ભૂતનાશે—પ્રાણી પદાર્થ વગેરેનો નાશ થયા છતાં. પુરાતન—પ્રાચીન—અનાદિ

૮૦ આપણુપાનો—પોતાનો. એકાત્મભાવ—સર્વત્ર એક આત્મા છે એવી બુદ્ધિ ૮૧ અણી—ભયવગ્ગનો તે પુરૂષ ભય વગરનો થઈને પરમગતિ પામે છે કર્મ ધં—જે એમ માને કે સઘળા કર્મ પ્રકૃતિ કરેછે, અને એમ માનીને જે અહંકર્તા (હું કર્તાશો) એવો અહંકાર તથા અમુક વસ્તુ મારી છે એવી મમતા ન ધરે ૮૩ પૃથક્ ભાવ—આત્મથી પ્રકૃતિનું શુદ્ધપણુ

દ્વૈત બુદ્ધિ અર્જુન જેહુને નહિ, કેવલ્ય બ્રહ્મ તે પામે મહી,
 દહે અર્જુનને હરિ વાગ્વાર, જીવનમુક્ત તેહુ નિર્ધાર, ૮૪
 અર્જુન આત્મા એવો જાણુ, અનાદિ નિર્ગુણ નિત્ય પ્રમાણુ;
 પરમાત્મા અવ્યય અવિનાશ, સદા મહોદિત પરમ પ્રકાશ. ૮૫
 તે શરીર વિષે અર્જુન છે સદી, પણ કૃત્ય ન કરે લેખાયે નહિ,
 આત્માની સાન્નિધ્ય સર્વ દોષ, આત્મા કરે કરાવે ન યોય. ૮૬
 વળી આત્માનું અકર્ત્તાપણુ, મુણુ દૃષ્ટાંતે કરી હું જણું;
 ન્યમ સર્વગત સૂક્ષ્મ આકાશ, એમ મધળે આત્મા પરમ પ્રકાશ. ૮૭
 ધૂલિ ધૂમ અબ્ર આવે રહે જાય, આકાશને તેહુનો સ્પર્શ ન થાય;
 એમ આત્મા વિષે પ્રકૃતિ ગુણુ જાણુ, આત્મા સદા અસંગ પ્રમાણુ ૮૮
 આત્મા સર્વત્ર સર્વ દેહ વિષે જોય, પણ આકાશવત્ નિર્લેપક સોય;
 વળી દૃષ્ટાંત લગવંત તે કહે, અર્જુન એક ચિત્તે તે ગ્રહે ૮૯
 જેમ સૂર્ય એક વર્તે આકાશ, તે સમસ્ત લોકને કરે પ્રકાશ,
 સૂર્ય પણ કૃત્ય એકે નવ હોય, અને સૂર્યને સ્પર્શે નહિ કોય. ૯૦
 તેમ ક્ષેત્રી ક્ષેત્ર માત્રને કરે જાણુ, પ્રકાશ કરે કહે શાર ગપાણુ,
 ક્ષેત્રી પણ ક્ષેત્ર નવ થાય, ક્ષેત્ર કૃત્યે ક્ષેત્રી લેખાય ૯૧
 સદ્ગુણની કૃપાએ કરી, એહ વિવેક આવે કહે હરિ:
 જે જ્ઞાનદૃષ્ટિએ ક્ષેત્રક્ષેત્રજ જોય, અવિદ્યાથકો મૂકાયે સોય. ૯૨

૮૫ સદોદિત—સદા ઉદય પામેયો—સદા પ્રકટ ૮૬ સાન્નિધ્ય—પાસે

૮૭ સર્વગત—સઘળે વ્યાપે ૮૮ ધૂલિ ઈ—આકાશમા ધૂલિ
 (ધૂળ) ધૂમ (ધૂમાડો) ને અબ્ર (વાદળા) આવેછે, રહેછે, ને જાયછે,
 તથાપિ આકાશને તેનો સ્પર્શ થતો નથી

૯૧ ક્ષેત્રી—જીવ ક્ષેત્ર—દેહાદિક ક્ષેત્રી ક્ષેત્ર માત્રને તેમ કરે તેમ કરે
 એટલે શુ કરે તે કહે છે પ્રકાશ કરે છં

અર્જુન એ અનુભવ લહે જેહુ, નિશ્ચે પરમ પદ પામે તેહુ;
 તેરમે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ જે જ્ઞાન, તે ગ્રહે જન થઈ સાવધાન. ૯૩
 અર્જુનને મહાયોગ કહ્યો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો,
 કહે નરહરિ નાગી શીશ, સઘળે વ્યાપક શ્રીજગદ્દીશ. ૯૪
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
 ઉપભવ્યું તેણે કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણું નહિ. ૯૫

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू-
 पनिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञलक्षणं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- લક્ષિત જ્ઞાન તે સાંભળી, પામ્યા અર્જુન હર્ષ અપાર; ૧
વળી વિશેષ બોધ કહે કૃષ્ણજી, જેણે ટળે અશેષ વિકાર.
ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ વર્ણવી, વળી કહે હરિ ઉત્તમ જ્ઞાન; ૨
જે જાણી પુરૂષ પરમ ચતુર, ન ધરે કયમે અભિમાન.
લક્ષણુ શુણુ શુણાતીતના, કહે ચોદમે શ્રીભગવંત; ૩
શુણુ કર્મ બંધન બોળખી, ટાળે તે હોયે સત.

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઈ.

- અતિ ઉત્કૃષ્ટ ગોખ્ય છે એહ, સાભળ અર્જુન વળી કહું તેહ; ૪
જ્ઞાનમાટે ઉત્તમ જે જ્ઞાન, તે સાભળ મિત્ર યઈ સાવધાન.
જે જ્ઞાનતણે મહિમાએ કરી, મુનિ સર્વે મુક્તિ પામ્યા તે ખરી; ૫
ઉત્તમ જ્ઞાન પાવ્ય જેણે ગ્રહ્ય, નિશ્ચે પરમપદ તેણે લહ્ય.
તત્ત્વજ્ઞાનને આશરી મુનિ બહુ, તે મારા સ્વરૂપને પામ્યા સહુ; ૬
સર્ગ વિષે તેહની ઉત્પત્તિ ન હોય, મહાગલયે નાશ ન પામે સોય
સમસ્ત તત્ત્વને ધરે જે કોય, મમ યોનિ મહદ્ગ્રાહ્ય સોય;

૧ અશેષ—બધા ૨ પરમ ચતુર—પ્રપચતુ—સ સારતુ. ૩ શુણાતીત
—પરમાત્મા

૪ ગોખ્ય—ગુપ્ત—રહસ્ય ૬ આશરી—આશ્રય કરીને સર્ગ—સદિનો
ઉત્પત્તિ કાળ

- તે માયા વિષે ગર્ભ ધરું હુય, અર્જુન નિશ્ચે જાણજે તુંય. ૭
- સર્વ ભૂતનો હોય વિસ્તાર, તેહ થકી અર્જુન નિર્ધાર;
- કુંતીનંદન સાંભળ સત્ય, જે સમસ્ત યોનિતણી ઉત્પત્ય. ૮
- હું અને મારી માયા જેહ, સર્વ ભૂતનું કારણ તેહ;
- માયા વિષે ખીજ હું ધરું, એમ વિશ્વતણો વિસ્તાર હું કરું. ૯
- સર્વ ભૂતનો પિતા મને જાણુ, સર્વ ભૂત મુજથી પરમાણુ;
- સર્વ નિરંતર મુજને જોય, ઉત્તમ છે એ જ્ઞાનજ સોય. ૧૦
- જેને નિરંતર આત્મજ્ઞાન વિચાર, નિત્ય મુક્ત તો તે નિર્ધાર;
- આત્મવિચાર વિના અર્જુન, નિત્ય બંધન તે કહિયે જન. ૧૧
- સાત્વિક, રાજસ, તામસ જેહ, પ્રકૃતિતણા શુણુ ત્રૈણુ એહ;
- શુણુ બંધાય દેહી દેહ વિષે, શુણુ સંગ મિત્ર કરે તું રખે. ૧૨
- જીવાત્મા અવ્યય શુણુતીત, શુણુ સંગ અદ્વૈત ભાસે દ્વૈત;
- વસ્તુતાએ નિરૂપાધિ છે સોય, પણ શુણુ સંગે તદ્રૂપ તે હોય. ૧૩
- સાત્વિક શુણુ જાણે તું તેહ, નિર્ભળ પ્રકાશ અનામય જેહ;
- તે મુખ સંધાતે બંધન કરે, જો મુખતણું અભિમાનજ ધરે. ૧૪
- હું સાત્વિક જ્ઞાની સિદ્ધ સંત, જો એમ જાણે તો બંધાય જંત;

સત્યતણું બંધન તે કહી, હવે રજનું હરિ દેખાડે સહી. ૧૫
 રજેગુણ તે રંજન રૂપ જાણુ, તૃષ્ણા સંગ ઉપજાવે નિર્વાણુ;
 તે કર્મસ ગે બાધે નિર્ધાર, તું જોની અર્જુન કરી વિચાર. ૧૬
 તામસ ઉપજે અજ્ઞાને કરી, તે રહે જંતનું જ્ઞાન આવરી;
 પ્રમાદ આજમ નિદ્રા હોય, વળી મોહો કરી જંત જે મો'ય. ૧૭
 ભારત તામસ બાધે એમ, એ બંધન કહું સત્વ રજ તેમ;
 સાત્વિક સુખનો કરાવે સંગ, રાજસ ઉપજાવે કર્મશુ રંગ. ૧૮
 તામસ જંતનું જ્ઞાન આવરી, પ્રમાદ ઉપજાવે ફરી ફરી,
 અવિધિપૂર્વક જેહ પ્રવૃત્તિ, એ જાણો જન પ્રમાદની વૃત્તિ. ૧૯
 રજ તમ છાડી સત્વ જ્યારે ધરે, ત્યારે સુખ કાર્ય સુખે જીવ કરે,
 રાજસ ધરે સત્વ તમ તજે, ત્યારેજ તે કેવળ કર્મને જાજે. ૨૦
 સત્વ રજ છાડી તમ જીવ ગ્રહે, ત્યારે મોહ પ્રમાદ નિદ્રા ધરી રહે;
 વળી ત્રિગુણતણા લક્ષણ સુણુ ધીર, એવું જોલે યાદવવીર. ૨૧
 જ્યારે દેહનાં સર્વ દ્વાર વિષે મિત્ર, ઉપજે પ્રવૃત્તિ અતિ પવિત્ર;
 હોય બુદ્ધિ પ્રકાશ જ્ઞાન નિર્વાણુ, ત્યારે સત્વ વૃદ્ધિ પામ્યું તે જાણુ. ૨૨
 જ્યારે રાજસગુણ વાધે અર્જુન, ત્યારે લોભ વિષે મગ્ન હોયે મન;
 બુદ્ધિ વિના ચેષ્ટા જેની હોય, કર્મફળે પામે અતિ મો'ય. ૨૩
 તામસ વૃદ્ધિ પામે જેણીવાર, તે ધટી મો'યે વિવેક વિચાર,

૧૬ રજન રૂપ—પ્રીતિ સ્વરૂપ તૃષ્ણા ઇન્—તૃષ્ણાના (ઇન્છા)ના
 સ ગથી રજે ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે કર્મસ ગે—કર્મમા આસક્તિ કરાવીને

૧૭ તામસ—તમો ગુણ પ્રમાદ ઇન્—પ્રમાદ વગેરેમા આસક્તિ ક-
 રાવીને તમો ગુણ બંધન કરે છે ૧૯ પ્રમાદનુ લક્ષણ કહેછે અવિધિ ઇન્—
 શાસ્ત્રોક્ત વિધિને છોડીને કર્મોદ્દિષ્ટમા જે પ્રવૃત્તિ થયી તેનું નામ પ્રમાદ ૨૩
 કર્મફળે—કર્મના ફળથી મો'ય—મોહ

પ્રમાદ મોહ અપ્રકાશજપણું, તામસનું લક્ષણ એ લણું. ૨૪
 વળી ત્રિગુણનું લક્ષણ છે જેહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજને તેહ;
 સાત્વિક વૃદ્ધિ પામ્યે જે મરે, ઉત્તમ લોકે તે પરવરે. ૨૫
 નિર્મળ સ્થાનક પામે તેહ, સત્વ વૃદ્ધિ પામ્યે મરે જેહ;
 રન્નેગુણ વૃદ્ધિ પામ્યે હોય પાત, તે મધ્યમ લોક પામે સાક્ષાત. ૨૬
 કર્મકળ વિષયાસક્તિ જ્યાંહ, રાજસ વૃદ્ધિ પામે જાય ત્યાંહ;
 તમોગુણ વૃદ્ધિ પામ્યેહોય નાશ, અધમ લોક વિષે તેનો નિવાસ. ૨૭
 તે મૂઢયોનિ વિષે અવતરે, તામસ વૃદ્ધિ પામ્યે જે મરે;
 ગુણ કર્મનાં ત્રિવિધ કળ તેહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજને તેહ. ૨૮
 નિર્મળ કળ સાત્વિક કર્મતાણું, દુષ્ટ કળ રાજસ કર્મનું લણું;
 તામસ કર્મનું કળ અજ્ઞાન, અર્જુન એમ કહે ભગવાન. ૨૯
 સાત્વિક વૃદ્ધિ પામે જેણીવાર, ત્યારે આત્મજ્ઞાન ઉપજે નિર્ધાર;
 રાજસ વૃદ્ધિ પામ્યે લોભજ હોય, પરદ્રવ્યની અભિલાષા કરે સોય. ૩૦
 તામસ (ગુણ) વૃદ્ધિ પામે જેણે એવ, મોહ પ્રમાદ ઉપજે અવશ્યમેવ;
 વળી અજ્ઞાન તે ઉપજવે સહીએ, ત્રિગુણતણી વૃત્તિ હરિએ કહી. ૩૧

જેણે અતિ ઉત્તમ બુદ્ધિ ગ્રહી, તે મારા સ્વરૂપને પામે સહી ૩૪
 પરમાત્માનો અશ જે જીવ, તે ગુણાતીત જાણ્યે હોય શિવ,
 ગુણથકો અન્ય કર્તા જેહ, પરમાત્મા પુરૂષોત્તમ તેહ ૩૫
 જ્યારે જીવ સમીપ તેહને જોય, તે જોતા સર્વ સગ વિછોય,
 ગુણથકો આત્મા પર હાટે, જે સર્વનો સાક્ષીથકો રહે ૩૬
 જે ગુણાતીત જાણે અર્જુન, તે મારા ભાવને પામે જન,
 તેહ ચતુર તે કહિયે ધીર, જે દેહ ઇંદ્રી ગુણ જીતે વીર ૩૭
 તે જન્મ જરા મૃત્યુ થકો મૂકાય, અને નિશ્ચે તે જીવનમુક્ત થાય,
 ત્રિગુણાતીત હોય તેણીવાર, તે મોક્ષ સુખ ભોગને નિર્ધાર ૩૮
 વળી આશ કા અર્જુનને થઈ, અને કૃષ્ણ પ્રત્યે જોમ પૂછે સહી,
 ગુણાતીત કહો મુજદેવ, હું પૂછુ પ્રભુજી એ અવશ્યમેવ ૩૯

અર્જુન ઉવાચ.

અર્જુન જાણે કહો સ્વામીન, ગુણાતીતના કેવા ચિન્હ,
 અવગ થયો તે કથમ જાણિયે, ગુણાતીત કથમ પરમાણિયે ૪૦
 કહો પ્રભુ દોણ આચરણે કરી, પામિયે ગુણાતીતપણ હરિ,
 મુને એ સર્વે સ્વામી તમે કહો, અને સ શય શ્રીપતિ મારો દહો ૪૧

૩૪ જેહ ઇન્—જે ગુણ સહિત જીવ પ્રવૃત્તિ કરે, તે ગુણ તેને તેણે
 રચ્યા પમાડે

૩૫ તે ઇન્—તે જીવને ગુણાતીત જાણવાથી શિવ (કૃષ્ણ) થાય
 છે ૩૬ સમીપ—પોતાની પાસે નિહાય—છેડી દે ગુણ થકો ઇન્—જે પુ
 રૂષ સવસ્તુનો સાક્ષી (દેશ) રહે તે આત્માને ગુણથી પર (ગુણ ॥ કા-
 રણ ૩૫) જુએ—જાણે ૩૮ આશ કા—સ દેહ મુજ—મને

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઘ.

અર્જુનનાં વાયક તે મુણી, અતિ હરખ્યા વૈકુંઠઞ્ચ ધણી;
 અતિ સાધુ પ્રશ્ન પૂછ્યું તે' ધીર, સાંભળ તે તુજને કહું' વીર. ૪૨
 સત્વે પ્રકાશ પ્રવૃત્તિ રજે હોય, તમે કરી ઉપજે મોહ સોય;
 ગુણ કાર્યનો દ્વેષ નવ કરે, ગુણકાર્યશુ પ્રીત નવ ધરે. ૪૩
 ગુણ વિષે ઇચ્છા ન હોયે જેહને, ગુણાતીત કહિયે તેહને;
 મારે વિષે ચિત્ત જેહનું, ગુણાતીત ભાઈ નામ તેહનું. ૪૪
 ઉદાસીન કહે વિશ્વેશ, જ્યાં અહંકારતણા નહિ લેશ,
 જે ગુણાતીત મારગે વિચરે, તે પક્ષપાત કોનો નવ કરે. ૪૫
 ગુણાતીત સાથે જે મળે, તે દેહ ઇંદ્રી વિષયે નવ થળે;
 આત્મચિંતન કરી રહે એકાંત, ગુણાતીતનો તે સિદ્ધાંત. ૪૬
 સુખદુઃખ સરખાં હોય જેહને, ગુણાતીત કહિયે તેહને,
 આત્મસ્વરૂપ વિષે રહે જેહ, સદા સ્વસ્થ ત્યા ભણિયે તેહ ૪૭
 જેને લોહ પાપાણુ સુવર્ણ સમાન, ગુણાતીત તેનું અભિધાન;
 પ્રિય અપ્રિય અર્જુન જેને નહિ, ગુણાતીત તે જાણે સહી. ૪૮
 જે કોઈ વાર કશે થળે નહિ વીર, ગુણાતીત તે જાણે ધીર;
 સ્તુતિ નિંદા તુલ્ય જેને સદા, આત્મરત અંતરગત મુદા. ૪૯
 માન અપમાન તુલ્ય જેને હોય, ગુણાતીત તું જાણે સોય;
 જેને શત્રુ મિત્ર સદા સમતુલ્ય, જેને ન હોય કશાની લોલ્ય. ૫૦

૪૨ સાધુ—સાર—ઉત્તમ ૪૩ ગુણકાર્ય—સત્યાદિ ગુણના પ્રકાશાદિક
 કાર્ય ૪૫ ઉદાસીન—તટસ્થ

૪૮ અભિધાન—નામ ૪૯ આત્મરત—આત્માના આસક્ત (પ્રીતિ-
 વાળા) ૫૦ લોલ્ય—લજ્જા—વૃથા

- જે સર્વ કર્મને ત્યાગવ કરે, અને શુષ્ણાતીત હરિ તે ઉચ્ચરે;
 જે સર્વાંશ હૃદયથી જોય, શુષ્ણાતીત સંન્યાસી સોય. ૫૧
- અવ્યભિચારિણી ભક્તિએ કરી, મુજને સેવે જે કરી કરી;
 ભક્તિયોગને અનુમરે જેહ, શુષ્ણાતીત તું જાણજે તેહ. ૫૨
- ભક્તિએ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ હોય, અને જ્ઞાને યથાર્થ ભાસે સોય;
 યથાર્થ તેહ પ્રાપ્ત તું જાણ, એવું જોલે શાર ગપાણ. ૫૩
- હું નિશ્ચે અર્જુન કહું તુજને, તું પ્રહસ્વરૂપ જાણે મુજને,
 અમૃત અવ્યય નિરંતર હુંય, પરમ ધર્મ મુને જાણે તુંય. ૫૪
- એકાંત મુખ પરમાનંદ જેહ, ચૈતન્ય મૂર્તિ અર્જુન હું તેહ;
 ચૌદમે ઉત્તમ જ્ઞાન તે કહ્યું, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સ તે લહ્યું. ૫૫
- અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપજાવ્યું તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણું નહિ. ૫૬

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
 तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसं-
 वादे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

૫૧ સર્વાંશ—સર્વ પ્રકારના ઉલ્લભ જોય—અર્થાત્ તમે પરઅ-
 વ્યભિચારિણી—એકાંતિક મતલબ કે એક હરિ સિવાય બીજા કોઈની
 નહિ એવી ૫૪ અમૃત—મોક્ષ

અધ્યાય ૧૫ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- ઉત્તમ જ્ઞાન શ્રીમુખે કહ્યું, કહ્યું ગુણાતીતું રૂપ;
એ અનુભવ હૃદે આણતા, થઇયે બ્રહ્મસ્વરૂપ. ૧
- જાણ્યા વિના એ જીવને, લાઇ મોહની નિવૃત્તિ ન હોય;
તે માટે શ્રીકૃષ્ણજી, કહે અર્જુનને સર્વ સોય. ૨
- હમણાં હરિ સ સારતું, કરે વૃક્ષ રૂપે વર્ણન;
વળી નિવર્તવાતું સાધન કહે, સુભો સાવધાન થઇ જન. ૩
- શરણુ તે જાણું જેહને, તજી માયા મોહ સંસાર;
તે સ્વરૂપને દેખાડશે, જીવન જગદાધાર. ૪
- ૫ દરમે પ્રભુજી કહે, ૫રમ પુરૂષોત્તમ યોગ,
જેહ જાણ્યે સમગ્ર ટળે, સર્વ સંસાર તે રોગ. ૫

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઈ.

સંસારવૃક્ષ એ દેહ તે જાણુ, ઉર્ધ્વમૂલ તે પરબ્રહ્મ પ્રમાણુ;
 મહત્તાવાદિક જે તત્વ ચોવીશ, તે અધઃ શાખા કહે જગદીશ. ૮
 એ દેહ તે કંઈએ સ્વસ્થજ નહિ, તે માટે અસ્વસ્થ એ સહી;
 કારણ અનાદિ માટે અવ્યય કહ્યો, એ વેદ કર્મે ફળી ફૂલી રહ્યો. ૯
 એ વૃક્ષને સમૂળ જે લહે, બ્રહ્મવિત્ કૃષ્ણજી તેને કહે;
 જેની અધ ઉર્ધ્વ શાખા વિસ્તરી, તે ત્રિગુણે વૃદ્ધિ પામી કહે હરિ. ૧૦
 વિષય તેહના અંકુર મિત્ર, મૂળ તેહનાં વાસના વિચિત્ર;
 કર્મ રૂપિણી વાડ જેહને, સંસાર વૃક્ષ જાણો તેહને. ૧૧
 રાગ દ્વેષ અધઃશાખા ઘણી, કર્મફળ ઉર્ધ્વશાખા તેતણી;
 તે સત્ત્વ રજ તમ સ્થળ થાય, વિષય તેહના અંકુર કહેવાય. ૧૨
 વિવિધ વાસના તે મૂળ અપાર, એમ સંસાર વૃક્ષ પામ્યો વિસ્તાર;
 કર્મબંધન તેને અતિઘણા, મનુષ્ય લોક વિષે સ્નેહતણાં. ૧૩
 સંસાર વૃક્ષનું વર્ણન કર્યું જેહ, બાહેર જોતાં ન પામિયે તેહ;
 જ્ઞાનદૃષ્ટિએ કરી જોતાં વીર, (ત્યારે) પાસે પ્રકટ તે દીસે ધીર. ૧૪
 એની આદિ અંત મધ્ય જાણી ન જાય, એ અશ્વત્થ અસંગ શસ્ત્રે છેદાય;
 અસંગ શસ્ત્ર અતિ દૃઢ તે કરી, એ સમૂળ વૃક્ષ છેદ કહે હરિ. ૧૫

૮ મહત્તાવાદિક—મહત્ તત્વ (પ્રકૃતિ) વગેરે ૯ ' અશ્વત્થ ' શબ્દને
 ' અસ્વસ્થ ' શબ્દ માનીને તેની નિરક્તિ કરેડે એ દેહ ઇ. અશ્વસ્થ—અ-
 શ્વત્થ. કારણ ઇ.—એ સંસાર વૃક્ષનું કારણ અનાદિ (બદલ) છે માટે તેને
 અવ્યય (નિર્વિકાર) કહ્યો છે.

૧૨ અધ શાખા—નીચી ઝાળો. તે ઇ.—તે વૃક્ષ, સત્ત્વ, રજ અને તમ
 રૂપી ભૂમિમા થાયડે—જોડે

૧૪ ન પામિયે—જોવામાં ન આવે—જડે નહિ ૧૫ અસંગ શસ્ત્રે—
 આમકિત તંત્રવા રૂપિ હથિયારવડે.

દેહ પુનરાદિકની તજ આશ, લજ પરમાત્મા રહી નિરાશ;
 વિવેક વિચાર વૈરાગ્ય વિનય ધરી, તજ સંગ લજ નારાયણ હરિ. ૧૬
 તે પદ મિત્ર ચિંતવ્ય સદા સોય, જ્યાં ઘડી પુનરાવૃત્તિ ન હોય;
 જ્યાં ગયે વળવું નહિ નિર્વાણ, સુદૃઢ પરમપદ તેહ તુ' જાણ. ૧૭
 જે થકી સંસાર હોય નિવૃત્ત, તે આદિ પુરૂષ નારાયણ સત્ય;
 તે આદિ પુરૂષને જ તુ' શર્ણુ, તો નિશ્ચે મિત્ર ટળે. જન્મ મર્ણુ. ૧૮

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અર્જુન એવો હોય જન જેહ, અવ્યયપદ પામે ભાઈ તેહ;
 માન મોહ જેને નવ હોય, સર્વ સંગ દોષ છુતે સોય. ૧૯
 જે અધ્યાત્મ વિદ્યા નિત્યે ધરે, કામવાસના સહુ પરહરે;
 દ્વંદ્વકો રહિત તે સંત, સુખદુઃખ ઉપજે નહિ જેને અંત. ૨૦
 જે સદા સાવધાન અર્જુન, અવ્યયપદ તે પામે જન;
 સાંભળજે જન થઈ સાવધાન, અવ્યયપદ તે કહે ભગવાન. ૨૧
 જ્યાં સૂર્ય શશિ પાવક નવ હોય, પરમધામ માફ મિત્ર સોય;
 જે સ્વયં પ્રકાશે સદા પ્રકાશ, વિશ્વ પ્રકાશે તમનો કરે નાશ. ૨૨
 જ્યાંનો ગયો જન પાછો નવ વળે, તે પરમ જ્યોતિ માંહે જઈ ભળે;
 પરમ ધામ માફ તો તેહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ. ૨૩
 અન્યપદથી પુનરાવૃત્તિ હોય, તે વળી જન્મ પામે મિત્ર સોય;

૧૬ એ વૃક્ષ શી રીતે છેદવું તે કહેછે: દેહ ઈં. ૧૭ પુનરાવૃત્તિ—
 ફરી સંસારમાં આવવાપણું. વળવું—સંસાર તરફ પાછા વળવું.

૨૦ ૬૬—સુખદુઃખાદિ જોડવાં. ૨૨ પાવક—અગ્નિ. સ્વયં પ્રકાશ—
 પોતાના પ્રકાશ વડે. વિશ્વ પ્રકાશે—વિશ્વને પશુ પ્રકાશ આપે. (અહીં
 સઘળે જ્ઞાન રૂપી પ્રકાશ જાણવો).

પણ વિષ્ણુપદ પામ્યા જે સહી, તેને તો ગર્ભવાસજ નહિ. ૨૪
 હું પરમાત્મા હું પરબ્રહ્મ, અને મારો અંશ તે જીવ નિષ્કર્મ;
 એ સંસાર વિષે સદા તે જાણુ, તે કર્તા ભોક્તા પ્રસિદ્ધ પ્રમાણ. ૨૫
 એ જીવભૂત સનાતન સહી, અને મન ઇંદ્રી રક્ષો તે ગ્રહી;
 ઇંદ્રી આપાપત્તે સ્વભાવે કરી, તે સંસાર ભણી તાણે ફરી ફરી. ૨૬
 ઇંદ્રીની આસક્તિ જ્યારે ટળે, ત્યારે મારો અંશ મુજમાંજે ભળે;
 જેમ જળ યોગ પ્રતિગિંજજ હોય, જળનાશે ગિંજનું ગિંજ સોય. ૨૭
 દેહ ઇંદ્રીનો સ્વામી જીવ જેહ, આ દેહ તજે વળી અન્ય ધરે દેહ;
 ત્યાં મન ઇંદ્રી ટાળે સર્વ લેઈ, અન્ય દેહ એમ ભોગવે દેહી. ૨૮
 અદૃષ્ટકો અર્જુન જ્યમ વાય, તે નિર્ધારે પરિમળ લેઈ જાય;
 એમ જીવ અદૃષ્ટકો સર્વ ગ્રહી, સ્વપ્ન સંસાર ભોગવે તે સહી. ૨૯
 શ્રોત્ર ચક્ષુ સ્પર્શ રસ પ્રાણ, એનું અધિષ્ઠાન મન નિર્વાણ;
 એમ વિપયશુ જીવ કદે વિહાર, લય મૂકે ક્ષણક્ષણ અવતાર. ૩૦
 તે ત્રિશુણ ગ્રહી ભોગવે બહુ ભોગ, વળી સુખ દુઃખ મોહ પામે સંયોગ;
 તેવો મૂઢ આત્મા કૃષ્ણજી કહે, જે સમીપ થકો હું સખા નવ લહે. ૩૧
 જ્ઞાન ચક્ષુ મિત્ર જેહને હોય, તેહ નિરંતર મુજને દેખે સોય;
 એ આત્મા અતિ દુર્જેય તે જાણુ, મમ કૃપાએ મને લહે નિર્વાણ. ૩૨
 યતન કરતા યોગી જે ચતુર, તે કનક કાંતા દુષ્ટથી રહે દૂર;

૨૬ જીવભૂત—જીવ રૂપ થયેસો ૨૭ જળનાશે—જળનો નાશ થયે.
 ૨૮ ટાળે ઈન્દ્રિય—એકલા કરીને સાથે લેઈને ૨૯ નિર્ધારે—નિશ્ચય. પરિમળ—
 સુગંધના પરમાણુ સ્વપ્ન સંસાર—સ્વપ્ન રૂપ સંસાર.

૩૦ શ્રોત્ર—કર્ણ ઇન્દ્રિય. સ્પર્શ—ત્વચા ઇન્દ્રિય રસ—જીહ્વા ઇન્દ્રિય પ્રા-
 ણ—નાસા ઇન્દ્રિય અધિષ્ઠાન—સ્થાન. લય ઈન્દ્રિય—તે જીવ એક દેહનો ક્ષય.
 થયે તેને મૂકી દે ને વળી બીજા દેહમાં અવતરે. એમ ક્ષણ ક્ષણ (અર્થાત્
 વારં વાર) અવતાર ધારણ કરે. ૩૧ પામે—સુખ, દુઃખ, મોહ, ઈત્યા-
 દિનો સંયોગ પામે.

તે નિજ શુદ્ધિ વિષે મુને જોય, આત્મ સ્વરૂપને અનુભવે સોય. ૩૩
 પણ અણતેંદ્રિય અવિવેકી જેહ, અને મૂઢ કાગી મહાવિપયી તેહ;
 તેના ચિત્ત વિષે ચિદ્રૂપ હું સાર, પણ મુજને ન દેખે તેહ લગાર. ૩૪
 તે કોટિ ઉપાય કરી જોય, મુને સમીપયકો નવ દેખે સોય;
 જાણે જે નહિ અમ્યક્ સ્વરૂપ, જાણ તેહ કેવળ સંસારનું રૂપ. ૩૫
 સૂર્ય વિષે તેજ તે મમતણું, વળી અંદ્ર વિષે તેજ માફં બણું;
 અગ્નિ વિષે તેજ માફં જાણ, જ્ઞાન તેજ માફં પરમાણ. ૩૬
 ઉષ્ણ શીત દાહ મિશ્ર જેહ, અર્જુન માફં તેજ તો તેહ;
 સૂર્ય અંદ્ર અગ્નિ સંધ્યા જ્ઞાન, એ મારાં સ્થાનક કહે જગવાન. ૩૭
 પારણશક્તિ પૃથ્વી વિષે જેહ, અર્જુન નિશ્ચે મારી તેહ;
 આ ભૂત સકળને હું યજ ધરું, લીલાએ વિન્ધ પ્રકટજ કરું. ૩૮
 હું સોમરૂપે રસ રૂપજ યર્ધ, ઔપધિ સર્વને પોપુ સહી;
 હું વૃદ્ધિ કરું વાયુરૂપે કરી, ઇંદ્રરૂપે વરમું હું હરિ. ૩૯
 અર્જુન નિશ્ચે જાણે તુંય, જઠરાગ્નિ રૂપે મિત્ર હું ય;
 પ્રાણ અપાન હું સમવૃત્તિ ધરી, ચતુર્વિધ અન્ન પચાણું એમ કરી. ૪૦
 લેહ્ય પેય ઔષ્ઠ્ય અને જાન્ય, એ અન્ન ચતુર્વિધ કહે મહારાજ;
 હું જઠરાગ્નિ રૂપે યર્ધ મિત્ર, અન્નરસ પચન કરું હું વિચિત્ર. ૪૧
 સર્વ ભૂતને હૃદે હું રહું, એ સત્ય સત્ય પારથ તુજ કહું;
 મને પ્રાણી માત્રનો આત્મા જાણ, નિર્ધારી કહે શારંગપાણ. ૪૨

૩૪ ચિદ્રૂપ—જ્ઞાનસત્તા રૂપ. ૩૯ સોમ રૂપે ઇન્દ્ર—(અંદ્રમાંથી અમૃત સવે છે તેથી ઔપધિ પોપાય છે, માટે).

૪૦ સમવૃત્તિ ધરી—પ્રાણ તથા અપાનની સાથે મળીને. ૪૧ લેહ્ય—ચાટવા રૂપ જોરાક. પેય—પીવા યોગ્ય. ઔષ્ઠ્ય—ચૂસવા રૂપ. જાન્ય—(ખાવ) ખાવા રૂપ.

જ્ઞાન સ્મરણુ વિસ્મરણુપણું જેહ, સુજથકી જનને હોયે તેહ;
 સત્કર્મે જ્ઞાન સ્મરણુ પ્રકાશ, પાપ કર્મે જ્ઞાન સ્મરણુ હોય નાગ ૪૩
 વેદ વેદાત ઉપનિષદે કરી, નિશ્ચે જાણ્ય જાણવો હુ હરિ,
 જે પગ્મ ગોપ્ય જાણવુ છે સાર, તે હું તુજને કહીશ નિર્ધાર ૪૪
 તે માભજને તુ થઈ સાવધાન, તે પ્રકટ કહું ગુહ્ય વિજ્ઞાન,
 તે જાણ્યા પછી કાઈ જાણવું નથી, તે ચિત્ત રાખે કહુ તે કથી ૪૫
 આ લોક સમસ્ત વિષે અર્જુન, (અને)જે પુરૂષ છે પુરાતન,
 એક તે ક્ષર એક અક્ષર હોય, પ્રથમ જોળખ પ્રકટ એ સોય ૪૬
 સર્વ ભૂતને ક્ષર કરી જાણુ, કૂટસ્થ તે અક્ષર પ્રમાણુ,
 અક્ષર જીવ ને ક્ષર એ દેહ, સ્થૂળ સૂક્ષ્મ અર્જુન ત્યા એહ ૪૭
 ક્ષર અક્ષરથકો પર જેહ, પુરૂષોત્તમ તુ જાણુ તેહ,
 વળી પરમાત્મા કહિયે તેહને, વિશ્વ આધારે રહું જેહને ૪૮
 ત્રિલોકમાહે આવેશ તે કરી, વિશ્વ સર્વ રહ્યો તે ધરી,
 અવ્યય ઇન્દ્રિય તેહ તુ જાણુ, શુદ્ધ શુદ્ધ સુક્ષ્મ પરમાણુ ૪૯
 ક્ષર થકો અતીત છે સોય, તે અતિ ઉત્તમ અક્ષરથો હોય,
 જે વેદે લોકે ગાયો અવશ્યમેવ, આ પ્રગટ પુરૂષોત્તમ દેવાધિદેવ પં
 જે નિરાલ જ વ્યાપક મહાશૂન્ય, ન્યહા રામે ક્ષર અક્ષર ધૂન્ય,

૪૪ વેદ ઈન્દ્રિય—વેદ, વેદાત અને ઉપનિષદે કરીને હુ હરિ જાણવો જે
 ઇન્દ્રિય એમ તુ નિશ્ચય જાણુ ગોપ્ય—ગુપ્ત જાણવુ—ગાન

૪૭ સર્વ ભૂતને—સ્રષ્ટાચી માડીને સ્થાવર પર્યંત સહુ કાંઈ કૂટસ્થ—
 પર્વતના શિખર ઉપર ઉભેલો—રિધર અર્થાત્ અચળ પુરૂષ આત્મા
 સ્થૂળ—(દેહ) સૂક્ષ્મ—(જીવ) ૪૮ આવેશ—પ્રવેશ શુદ્ધ—ગાન
 ૩૫

તે મહાયૈતન્ય પુરૂષોત્તમરાય, વેદ વેદાત ઉપનિષદ્ ગાય ૫૧
 અસ મૂઢ જાણે તેહને, વિષય મોહ ન હોય જોહને;
 તે મુજને પુરૂષોત્તમ કહે વીર, તે સર્વજ્ઞ નર તું જાણે ધીર ૫૨
 કૃણ અહંકાર વાસના તજે, અને સર્વ ભાવે મુજને જે ભજે,
 સધજે આત્મભાવ જે ધરે, સર્વાતીત કૃષ્ણજી તે ઉચ્ચરે ૫૩
 સધજે એક પરમેશ્વર સદા, તું એવી દૃષ્ટિ રાખે સર્વદા,
 વળી વળી અર્જુન એ તુજને કહું, સર્વ નિરતર હું યજ રહું. ૫૪
 મનસા વાચા કાયાએ કરી, એક ભજ ભગવત શ્રીહરિ,
 સર્વ ભૂત મુજને કરી જાણુ, એ નિશ્ચય અતર્ગત આણુ ૫૫
 ગોખ્ય માહે ગોખ્ય એહ શાસ્ત્ર, ટાળે અશુભ સર્વ શ્રવણુ તે માત્ર,
 ગ્રહે જે અર્જુન કહ્યું મેં જોહ, હૃદય રાખ મિત્ર તત્વ તું તેહ ૫૬
 એ તત્વ લહો પુરૂષ હોય જુદિમાન, પ્રકટે આલ્ય તર આત્મજ્ઞાન,
 આત્મજ્ઞાને આત્મા સર્વ જોય, આત્મજ્ઞાને જીવ કૃતકૃત્ય હોય ૫૭
 ન્યા લગી ન હોય આત્મ વિચાર, ત્યા લગી જીવ દેખે સ સાર,
 તત્વ જાણ્યે સ સાર સર્વ ટળે, આત્મા પરમાત્મામા ભજે ૫૮
 પુરૂષોત્તમ યોગ એ કહ્યો, તે કૃષ્ણકૃપાએ સ તે લહ્યો,
 શુદ્ધ જ્ઞાન પદરમે કહ્યું, એણે અનુભવે તત્વ યથાર્થ તે લહ્યું. ૫૯

૫૧ નિગલજ—કોઈના આધાર વિનાનો મહાશૂન્ય ઈં—સર્વ-
 ગત આકાશની પેઠે વ્યાપક જ્યહા ઈં—જ્યા ક્ષર (દેહાદિક) અને
 અક્ષર (જીવ) ની ધૂન (ધ્વનિ—અવાજ) સમી જાય છે અર્થાત્ દેહ
 અને જીવ સૌ જોનામા લય પામે છે

૫૨ અમ મૂઢ—મોહ વિનાનો ૫૩ કૃણ—કર્મ કૃણ ૫૫ અતર્ગત—
 મનયા ૫૬ ટાળે ઈં—જેવું શ્રવણ માત્ર સર્વ અશુભને ટાળે (દૂર કરે) છે

અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયેકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;

ઉપનમ્યું તેણે કહ્યું સહી, કેહે નરહરિ કાંઈ બાલું નહિ. ૧૦

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
पुरुषयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

ગોપ્ય જ્ઞાન તે વર્ણવી, વળી અર્જુનને કહે ઇશ;	
સંપદા દેવ આસુરતણી, તે દેખાડો જગદીશ.	૧
દેવાસુર સંપદા કહે, એ જીવને હોય ઝોળખાણ;	
આસુરી તજે દેવી ગ્રહે, પછી પામે પદ નિર્વાણ.	૨
મુક્તિ કારણ જીવને, કહે મુખે શ્રીભગવાન;	
દેવા સુરનાં લક્ષણ સુણે, આવે આત્મજ્ઞાન;	૩
પોડશમે કહે કૃષ્ણજી, અર્જુનને મહા ઉપદેશ;	
તે સુણતાં એ જીવનાં, ટળે તે કર્મ કલેશ.	૪

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઠ.

પ્રથમ દેવ સ્વભાવ હરિ કહે, અર્જુન તેહ તું ભૂદેમાં ગ્રહે;	
જેણે જીવ જીવનમુક્ત હોય, દેવ સ્વભાવ મિત્ર તે સોય.	૫
એવાં લક્ષણ હોય જેહને, દેવાંશી કહિયે તેહને;	
જેને ભય હોય ન લગાર, ચિત્તશુદ્ધ તે મુનિ નિર્ધાર.	૬
જ્ઞાનયોગ દાન દમ યજ્ઞ કરે, સ્વાધ્યાય તપ આર્જવપણું ધરે;	
જે અહંભમતા રહિત અર્જુન, નિર્ભય તે તું જાણે જન.	૭

૧ દેવાંશી—દેવના અંશવાળો —દેવી સંપત્તિ વાળો. ૭ જ્ઞાન-યોગ—આત્મજ્ઞાનના ઉપાયને વિષે નિષ્ઠા. દમ—ખાહારની છંદ્રિયોના નિગ્રહ. યજ્ઞ—પોતાના અધિકાર પ્રમાણે દર્શન પૂર્ણમાસ વગેરે યજ્ઞ.

- ત્યાં અસત્ય કથટ પરવચના નહિ, સત્વશુદ્ધિ તે બાણે સહી;
 શામ્ભોધ આત્મઅનુભવ જેહ, અર્જુન જ્ઞાન તું બાણે એહ. ૮
- એકાદશ ઇન્દ્રી વશ હોય, સમયુદ્ધિ યોગ મિત્ર તે સોય;
 યથાશક્તિ અન્નાદિકનો બ્યય કરે, જ્ઞાન દયાનિધિ તે ઉચ્ચરે. ૯
- ઇન્દ્રી ઉન્માર્ગે પ્રવર્તે નહિ, એ ઉત્તમ દમ તું બાણે સહી;
 અગ્નિહોત્રાદિક પાંચ મહાયજ્ઞ કરે, યજ્ઞપુરુષ યજ્ઞ તે ઉચ્ચરે. ૧૦
- ધર્મને અર્થે લઘુવું તો જેહ, સ્વાધ્યાય અર્જુન બાણે તેહ;
 આપ આપણે જે પાળે સ્વધર્મ, એ ઉચ્ચતપ કહે પરબ્રહ્મ. ૧૧
- સદા નિરંતર કોમળપણું શ્રેષ્ઠ, આર્જવતા કૃષ્ણ તેહને કહે;
 દૈવી સંપદાનાં લક્ષણ જેહ, વળી અર્જુનને કહે કૃષ્ણ તેહ. ૧૨
- અહિંસા સત્ય અકોપન હોય, ત્યાગ શાંતિ અપૈશુન્ય સોય;
 ભૂતદયા અલોકપણું, માર્દવ -હી અચ્ચપલતા લણું. ૧૩
- કોઈને પીડા કરવી નહિ, અહિંસા મિત્ર તે બાણે સહી;
 અમત્ય ન બોલે યથાસ્થ કહે, સત્ય તે જેમ છે તેમ રહે. ૧૪
- ક્રોધ આગ્યે શાંતિ ધરતો જેહ, અકોપ તો બાણે જન તેહ;
 જે કર્મકૃણ ઇચ્છા પરહરે, ત્યાગ કૃષ્ણ તેને ઉચ્ચરે. ૧૫

સ્વાધ્યાય—વેદપાઠ તપ—સીરીર, મન અને વાણીનું તપ. (એવું વર્ણન આગળ ૧૭ મા અધ્યાયમાં કહેવાશે) આર્જવપણું—સરળતા—સીધાપણું.
 અદમ્ભતા—હું ને મારાપણું.

૮ પર વંચના—બીજને હેતરવાપણું. બ્યય—ખરચ (અતિધિને ખર્ચવાવા વચેરેમાં). ૧૦ ઉન્માર્ગે—આડેમાર્ગે યજ્ઞપુરુષ—અગ્નિવાન.

૧૩ અપૈશુન્ય—પરહિં પ્રકાશ ન કરવાનો ગુણ. અલોકપણું—નહિ સહચારનો ગુણ. માર્દવ—કોમળતા -હી—સખા.

દંભ દર્પ અભિમાનજ હોય, પાર્થ સંપદા આસુરી સોય;
 ક્રોધ અસૂયા અને અજ્ઞાન, એ આસુર સંપદા કહે લગવાન. ૨૫
 જે ખ્યાતિ અર્થે સ્નાનાદિ કરે, દંભ નામ હરિ તે ઉચ્ચરે;
 વિદ્યાદિકનો મદ જેહુને, દર્પનામ કહિયે તેહુને. ૨૬
 અતિ મોટો યાવા હીંડે જેહુ, અભિમાની તું ત્યાં જાણે તેહુ;
 ક્ષમા-સહનતા જેહુને નહિ, ક્રોધી તે તું જાણે સહી. ૨૭
 જે અદ્વેષાઈ કરે પરતણી, તે અસૂયા કહે વૈકુંઠધણી;
 અનાચાર અવિવેકજપણું, અજ્ઞાનલક્ષણી એહજ લણું. ૨૮
 એવો સ્વભાવ જેહુને હોય, અર્જુન અસુર તું જાણે સોય;
 એ અસુરસંપદા જાંધે જીવને, તે ક્યમે ન જાણે સમીપ શિવને. ૨૯
 દેવીસંપદા બંધન ખોય, દેવીસંપદાએ મુક્તિજ હોય;
 રજે મનમાં શોચ કરે તું વીર, દેવીસંપદાએ અવતર્યો યા ધીર. ૩૦
 હવે સર્વથા પ્રકારે કરી, આસુરસંપદા તજવી કહે હરિ;
 આ લોક વિષે પારથ જે સર્ગ, જેણે પામીજે સંસાર અપવર્ગ. ૩૧
 એક આંસુર ખીજે દેવ નામ, આસુરે સંસાર દેવે મુક્તિનો ઠામ;
 કહ્યો દેવવર્ગ વિસ્તારી તાત, વળી આમુગ્ની સાંભળ વાત. ૩૨
 આસુર લોક તેહુને જાણે સહી જે પ્રવૃત્તિ કાઈ જાણે નહિ;
 જે નિંદા કર્મ વિષે રત હોય, ઉત્તમ વાત ન જાણે મોય. ૩૩

૨૫ દર્પ—ગર્વ અસૂયા—ખીજનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરવાનો શુભ ૨૬
 ખ્યાતિ—પ્રખ્યાતિ.

૨૮ અજ્ઞાનલક્ષણી—અજ્ઞાન રૂપી લક્ષણવાળો ૩૧ સર્ગ—સૃષ્ટિ.
 અપવર્ગ—મોક્ષ ૩૨ આસુર ઈન્દ્રિય—આસુર સૃષ્ટિથી સમાર પ્રાપ્ત યાવ છે.
 અને દેવ સૃષ્ટિથી મોક્ષનો ઠામ મળે છે તાત—હે જાણ ! હે બાઈ ! ૩૩.
 પ્રવૃત્તિ—ધર્મમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે. રત—આસક્ત

શૌચ આચાર સત્ય નહિ જ્યાંહ, અસુરપણું તું જાણે ત્યાંહ;
 વળી આસુરલોક તે એવું કહે, તે મૂર્ખ પાપીય કાંઈ નવ લહે. ૩૪
 વિશ્વ સર્વને અસત્ય કહે કથી, ધર્મ અધર્મ અહીં કાંઈ નથી;
 એ વિશ્વતણા ઇશ્વર કેા નહિ, જગત્ સર્વ અનીશ્વર સહી. ૩૫
 સ્ત્રી પુરૂષને સંયોગે કરી, વિશ્વ સમસ્ત ઉપજે ફરી ફરી;
 વિષય ભોગવિયે એહજ સાર, અન્ય કયો તે ન લહે વિચાર. ૩૬
 આ કહી એવી દૃષ્ટિ જેહને, ભાઈ નષ્ટાત્મા કહિયે તેહને;
 જ્યાં શાંત સ્વભાવ સત્ય ક્રિયા નહિ, નષ્ટાત્મા તે જાણે સહી. ૩૭
 અદ્ય પુલ્હિ અર્જુન તે સોય, જે નિરંતર વિવયાશ્રિત હોય;
 અતિ દારૂણ કૂર કર્મ તે કરે, વિશ્વના વૈરીયકા વિચરે. ૩૮
 જે દુઃપૂર કામને આશરી રહ્યા, તે દંભ માન મદોન્મત્ત થયા;
 તે મોહ મિથ્યા સંકલ્પે ગ્રહ્યા, અવિદ્યામાં મહામગ્ન થઈ રહ્યા. ૩૯
 અનેક દુષ્ટ નિશ્ચય અંગી કર્યા, પ્રવર્તે અશુચિ વિકારે ભર્યા;
 તેને ગ્રહ્યા આવી ધર્મ જો કહે, તોયે તે વાયક નવ ગ્રહે. ૪૦
 અપરિમિત ચિંતા કરે સહી, પ્રલય આવે પણ તેનો છેહજ નહિ;
 વળી વળી ચિંતા કરે તે ઘણી, કામ ભોગની આશા ઘણી. ૪૧
 વિષય સુખ પરમારથ તેહને, એવો નિશ્ચય ગ્રહા જેહને;
 એવાં લક્ષણ આસુરતાણાં, વળી સાંભળ અર્જુન કહું તે ઘણાં. ૪૨

૩૫ અનીશ્વર—ઇશ્વર વગરનું. ૩૭ નષ્ટાત્મા—નાશ પામેલી પુલ્હિવાળા. વિવયાશ્રિત—વિષયને આસરેલો.

૩૮ દારૂણ—ક્રૂર ૩૯ દુઃપૂર—પૂર્ણ ન થાય એવો. મદો—મદમી. મત્ત—માંસ. મોહ ઇ—મોહ તથા મિથ્યા સંકલ્પથી પકડાયા.

૪૦ અનેક ઇ—અનેક દુષ્ટ નિશ્ચયોનો જેમણે અંગીકાર કર્યો છે, એના તે અસુર સહિના લોકો અશુચિ (અપવિત્ર) વિકારથી ભરેલા હોઇને પ્રવર્તે છે. ૪૧ તેહનો—તે ચિંતાનો.

અમ્રંજ્ય આગાપાગ તો જેહ, તેતોકરી સર્વત્ર બાંધ્યા તેહ;
 ધન ત્રી પુત્ર જેહ સ્વર્ગ રાજ્ય, વળી અનેક ભોગ આવે મમ કાજ. ૪૩
 એમ આશા નિરંતર કરે, કામ ક્રોધ મદ મત્તમર ધરે;
 હું કામી હું ભોગી અર્થવાન, એવું આસુર ધરે અભિમાન. ૪૪
 દ્રવ્ય માંચી અન્યાય બહુ કરી, તે નર નર્ક પડે ફરી ફરી;
 વળી આસુરનાં લક્ષણ કહું વીર, તે મર્વ સુણી છાંડ તે ધીર. ૪૫
 આટલું એક હું પામ્યો ધન, વળી પામીશ મનોરથ કરે જે મન;
 આ ધન તો માત્ર નિર્ધાર, આગળ અધિક થાશે અપાર. ૪૬
 આ થતુ હમણા મેં માર્યો સદી વળી અન્યને મગવા રહ્યો તત્પર ધર્મ,
 પછી હું ઈશ્વર લોગી ધનવાન, મિદ્ધ સુખિયો હું અતિ બળવાન. ૪૭
 આસુરલોકની એ ચિત્તવૃત્તિ, વળી માંલગ આસુરી કહું પ્રવૃત્તિ,
 ઓળખ્યા વિના કેા ન રહે ઓસરી, તે કારણ ઓળખાવે હરિ. ૪૮
 અમો ધનવાન અમો કુળવાન, કેાણ હશે હવે અમ સમાન;
 બહુ મગા વિદ્યા મારે બહુ, અમને મધજે જાણે સહુ. ૪૯
 યજ્ઞ કર્ત્ત્વ નામ રહે મમતલુ, વળી યાચકને ધન આપું ઘણું;
 જે કામ કામ મારી કીર્તિ કહે, તે સુણી અન્ય નીચુ જોઈ રહે ૫૦
 એમ અજ્ઞાને મોહ્યા વટે સદા, વિપુલ લોગે પામે અતિ મુદા;
 આસુર લોકના એવા ચિન્હ, એહ બુદ્ધિ તજે તેહ ધન્ય ધન્ય ૫૧
 જેનાં વિષયે કરી થયા ચિત્ત બ્રાંત, તે જાણે નહિ એકે સિદ્ધાંત,
 અનેક સંકટપ વિકટપે કરી, મોહજાળે વીંટાય ફરી ફરી. ૫૨

૪૩ આશાપાશ—આશા રૂપી બંધન ૪૪ અર્થવાન—ધનવાન ૪૬
 આટલું એક ધન—આટલું ધન તો હું પામ્યો છું, ને વળી મન જે મનોરથ
 કરે છે તે હું પામીશ

૪૮ ઓસરી—કરી ૫૦ બ્રાત—અમિત

કામ લોગ વિષે અતિ આસક્ત, અનેક પાપ કર્મે કરી યુક્ત;
 અપવિત્ર આસુરલોક તો જેહુ, અનેક નર્ક વિષે પડે તેહ. ૫૩
 આસુર લક્ષણુ જન સુણી છાંડજો, નિશ્ચય ત્રીતિ હરિશુ માંડજો;
 આસુરી પ્રકૃતિએ અલકર્યા જેહુ, આપણુપું પૂર્ણ માને તેહ. ૫૪
 અછતા શુણુ પોતામાં જોય, સ્તબ્ધતાણું ભાઈ લક્ષણુ સોય;
 ધન માન મદ મત્સર ધરી, યજન કરે ઠંભાયજો કરી. ૫૫
 અવિધિપૂર્વક કૃત્ય તે જાણુ, આસુર સ્વભાવ એહુ પ્રમાણુ;
 ખ્યાતિ અર્થે કર્મ જેહુ કરે, તેનો અર્થ એકે નવ સરે. ૫૬
 વળી આસુરનાં લક્ષણુ સુણુ મિત્ર, જેણે જીવ યાતના લોગવે વિચિત્ર;
 આસુર સ્વભાવ તજે જે કોય, (તે) દુર્ગતિ કયમે ન પામે સોય. ૫૭
 અહંકાર બળ હર્ષે કરી, કામ ક્રોધ લોભ રહ્યા તે ધરી;
 મારી આજ્ઞા તે ઉદ્ધંધન કરે, પર પ્રાણીતું અહિત આચરે. ૫૮
 પરજીવનો દ્રેષ કરે જેહુ, મારો દ્રેષ તું જાણે તેહ;
 સમસ્ત ભૂતનો હું આત્મા સહી, પણ તોયે મૂર્ખ મને જાણે નહિ. ૫૯
 વળી એવાને આસુર તું જાણુ, એવું જોલે શ્રીશારંગપાણુ;
 મારે મોર્ગે વર્તતા જે જન, તે તેનો દ્રેષ કરે અર્જુન ૬૦
 સાધુતણો દ્રેષ કરે જે કોય, મનુષ્યમાંહે અધમ કૂર સોય,
 એવાં પાપ કર્મનો જે કળણહાર, તે મહાકૂર એાનિ પામે અવતાર ૬૧
 વળી વળી આસુર નર્કે પડે, અનેક જાતિ વિષે રડવડે;

૫૪ અન કર્યા—શળુગાથા આસુરી પ્રકૃતિથી શળુગારાપતા આપણુપું
 ઈ—તે પોતે પોતાને પૂર્ણ માને છે.

૫૫ અછતા—ન હોય ને સ્તબ્ધ—અક્રિય—૬૧૩ યજન—પૂજન
 દબવન—દેખાડો કરવા માટેજ કરેનો યજ ૫૬ અવિધિપૂર્વક—વિધિ-
 પાંક નહિ ને.
 તે .

- આમુરી યોનિ પામ્યા જન જેહ, તે જન્મીને પામે નિંદા દેહ. ૬૨
 આમુર મુજને ન પામે ક્રોધ, અધમ ગતિ ભોગવતા મોય;
 ઘણો તમ હોયે મિત્ર ત્યાંહ, આમુરલોકે જન્મ પામે ત્યાંહ. ૬૩
 એ ત્રેણે ત્યાં નર્કનાં દ્વાર, વળી આત્માના નાશ રૂપ નિર્ધાર;
 મુક્તિ પામવા ઇચ્છે જેહ, તેણે ત્રેણે તજવાં એહ. ૬૪
 એક કામ અને બીજે ક્રોધ, ત્રીજે લોભ તે કરે વિશદ;
 નર્કતણાં દ્વાર એ ત્રણ, અર્જુનને કહે અશરણશરણ. ૬૫
 કામ, ક્રોધ, લોભ જેહને નહિ, સાધુ માર્ગ તે ચાલે સહી;
 સન્માર્ગે જાતાં અર્જુન, પરમગતિ પામે જેહ જન. ૬૬

અંતરબામી સર્વાવામ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
ઉપબાધ્યુ તેવું કહું મહી, કહે નરહરિ કાઈ બાણું નહિ. ૭૧

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुन-
संवादे देवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः
॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો.

રાગ પૂર્વછાયા.

- દેવામુરના લક્ષણ કહી, હરિએ કરાવ્યું ઝોળખાણ;
બંધમુક્તિ જેણે હોયે, અર્જુન તે એહ જાણ. ૧
- બંધમુક્તિ નહિ વસ્તુને, અને ઉપાધિ કહેવાય;
દેવીસંપદાએ મુક્ત આત્મા, અને આમુરીએ બંધાય. ૨
- નર્કદાર તે ત્રણ કહ્યાં, ભાઈ કામ ક્રોધ લોભ એહ,
એ ત્રણે જે ક્રોધ પરહરે, પામે પરમગતિ તેહ ૩
- કામ ક્રોધ લોભ તો દળે, જો પાળે સદા સ્વધર્મ,
સત્શાસ્ત્રને જે અનુભવે, જન તે કરે સત્કર્મ ૪
- સત્કર્મે સત્વશુદ્ધિ હોયે, સત્વશુદ્ધિએ આવે વિજ્ઞાન,
વિજ્ઞાને યોધ યથાર્થ હોય, એમ કહે શ્રીભગવાન ૫
- શાસ્ત્ર વિધિ તે પાળવો, હરિ અર્જુનને કહે એમ,
નિપિદ્ધ તને વિધિ આચરે, પછી જાણે જ્યમ છે તેમ ૬

અર્જુન ઉવાચ.

- સત્તરમે શ્રીકૃષ્ણને, ભાઈ અર્જુન પૂછે એમ,
જેણે શાસ્ત્ર વિધિએ જાણ્યો નહિ, પણ શ્રદ્ધાએ ધરે ઉત્તમ ૭
- મોટું જન વ્યવહારમાં, તેણે ન સુણ્યા શાસ્ત્ર પુરાણ,
પણ આસ્તિક બુદ્ધિ શ્રદ્ધા ધરી, અને યજે તે દેવ નિર્વાણ ૮

૨ વસ્તુને—તત્ત્વ ૩૫ વસ્તુને—જ્ઞાનને ૬ નિપિદ્ધ—જે કર્મ કરવાનો
શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલો તે કર્મ વિધિ—નિષેધ અથવા કરવા યોગ્ય કર્મ

સાત્વિક, રાજસ, તામસી, ત્રિવિધ શ્રદ્ધાયુક્ત જેહ;

નિષ્ઠા કોણુ તેહની કૃષ્ણજી, કૃપા કરી કહોને એહ. ૯

શાસ્ત્ર વિધિ સર્વ પરહરી, કરે શ્રદ્ધાએ સત્કર્મ;

દેવાદિકને પૂજે સદા, કહો તે શું પામે પરપ્રદા. ૧૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ત્રોપાઈ.

સાંભળ અર્જુન કહું તુજને તેહ, શ્રદ્ધાનું ફળ પૂછયું જેહ;

વિવિધ શ્રદ્ધા છે અર્જુન, સ્વભાવથી સર્વ પામે જન. ૧૧

સાત્વિકી રાજસી તામસી વીર, તેનાં લક્ષણ કહું સુણ ધીર;

એ અંતઃકરણ ત્રિગુણે કરી, તે થાય તન્મય કહે શ્રીહરિ. ૧૨

ક્યારે સત્ત્વ ક્યારે રજ હોય, ક્યારે તમ ક્યારે ભિન્ન જોય;

અર્જુન પ્રકૃતિતણે શુણે કરી, ત્રિવિધ શ્રદ્ધા ઉપજે ફરી ફરી. ૧૩

ભારત ! પ્રાણી માત્ર તો જેહ, શ્રદ્ધાએ વ્યાપે સર્વ તેહ;

શ્રદ્ધામય એ પુરૂષ પ્રમાણ, જેવી શ્રદ્ધા તેવો તે જાણ. ૧૪

જેવી શ્રદ્ધા તેવું ચિત્ત હોય, જેવું ચિત્ત તેવું કરે સોય;

કર્મે કરી શુણ શ્રદ્ધા જણાય, શ્રદ્ધાએ પુરૂષ તેવો કહેવાય. ૧૫

સાત્વિક શ્રદ્ધાને જેહ ધરે, અર્જુન દેવયજન તે કરે;

રાજસી શ્રદ્ધાને ધરે જેહ, યદ્દ રાક્ષસને પૂજે તેહ. ૧૬

તામસી શ્રદ્ધા હોય જેહને, ભૂત પ્રેત વલ્લભ તેહને;

૯ નિંદા—સ્થિતિ. અર્થાત્ શાસ્ત્રના વિધિને તજીને શ્રદ્ધાપડે જે સત્કર્મ કરતો હોય તેની શ્રદ્ધા સાત્વિકી, રાજસી કે તામસી કહેવાય ? ૧૧ સ્વભાવથી —પૂર્વ જન્મના સંસ્કારજન્ય સ્વભાવથી.

- તે અન્ય ક્ષુદ્ર દેવને ધ્યાય, વળી તામસી કહે યદુરાય. ૧૭
- જે તપ શાસ્ત્રે બોલ્યું નહિ, તે તપ તામસ આચરે સહી;
 ઘોર તપ કરે તામસ જન, જેણે લોક પીડા પામે અર્જુન. ૧૮
- વળી પોતાનો આત્મા દુઃખી કરે, તામસ તપ મહા ઘોર આચરે;
 દંભ અહંકાર કામળાળે કરી, તે ઘોર કર્મ કરે કહે હરિ. ૧૯
- શરીર વિષે ઇન્દ્રિય સમુદાય, ભૂતઆત્મ તે કહે યદુરાય;
 શરીર વિષે મારો છે નિવાસ, હું દેહ ઇન્દ્રિયનો કરું પ્રકાશ. ૨૦
- મને વશ કરવા અવિવેકી જન, તે અનેક પ્રકારે કરે પ્રયતન;
 તોય તે મુને જાણે નહિ, આમુરી નિશ્ચય જેને સહી. ૨૧
- ત્રિવિધ શ્રદ્ધા અર્જુન ઐમ જાણ, દેવતાને ભજને પરગાણ;
 સાત્વિક રાજસ તામસપણું, જે શુભ શ્રદ્ધા તે રૂપ તેતણ. ૨૨
- અર્જુન ત્રિગુણને ભેદે કરી, આહાર ત્રિવિધિ કહું તે ચિત્ત ધરી !
 સાત્વિક શુભ આણવા શ્રીહરિ, ત્રિગુણ લક્ષણ કહે ફરી ફરી. ૨૩
- ત્રિવિધ આહાર સર્વને પ્રિય જાણ, વળી ત્રિવિધ યજ્ઞ સઘળે પ્રમાણ,
 ત્રિવિધ તપ ત્રિવિધિ છે દાન, તે ભેદે કહું મુળ થઈ સાવધાન. ૨૪
- આયુષ્ય સળળ આરોગ્યતા હોય વળી મુખ પ્રીતિ વધારે સોય;
 જેમાં હોય ઘણું ધૃત વીર, ઘણો કાળ દેહ વિષે રહે ધીર. ૨૫
- એ જ વાનાંને વધારે જેહ, સાત્વિક આહાર તું જાણે તેહ;

૧૭ વલ્લભ—વાહવા ક્ષુદ્ર—અધમ ૧૮ શાસ્ત્રે ઈ—શાસ્ત્રમાં કહ્યું ન હોય ઘોર—અયાનક.

૨૦ ભૂતઆત્મ—પૃથ્વી આદિક તત્ત્વોનો સમુદાય ૨૨ જે શુભ ઈ—જે શુભવાળો જે હોય તે શુભરાશી તેની શ્રદ્ધા તોય ૨૫ સમજતું.

૨૫ આયુષ્ય ઈ—જે આહારવડે આયુષ્ય વગેરે વૃદ્ધિ પામે તે સાત્વિક આહાર જાણવો, એમ ૨૬ માં કહી આવે સળધ છે.

માત્તિકને વહ્ન એ આહાર, હવે રાજસ કહું સુણ વિચાર. ૨૬
 કડવા ખાટા ખારા ઉષ્ણ અનાહ, તીક્ષ્ણ રૂક્ષ કૃદે ઉપજાવે દાહ;
 રાજમ આહાર એહ તું જાણ, રાજમને વહ્ન નિર્વાણ. ૨૭
 એ દુઃખ શોક ઉપજાવે રોગ, જે રાજસ આહાર શું કરે મ'યોગ;
 વળી તામસનાં લક્ષણ કહું એહ તું જાણીને ઉભય તજ તેહ. ૨૮
 ટાહું કાચુ ઘાચુ રમ રહિત, દુર્ગંધ વાશી છાંડ્યું અગૃહિત;
 પથ્ય મહાયજ્ઞ રહિત જે હોય, તામસ અન્ન તું જાણે સોય. ૨૯
 તામસીને વદલ એ અન્ન, જેણે મૃદપણું આવે અર્જુન;
 આહાર ત્રિવિધિનું લક્ષણ કહી, યજ્ઞ ત્રિવિધિ કહે હરિ સહી. ૩૦
 જે ક્ષણતણી ઇચ્છા પરહરે, વેદ આજ્ઞાએ યજ્ઞકર્મ કરે,
 વિધિપૂર્વક એક ચિત્તે કરી, મને યજ્ઞે શ્રદ્ધા મને ધરી. ૩૧
 ધર્માર્થણ બુદ્ધિએ કરે જેહ, સાત્વિક યજ્ઞ તું જાણે તેહ;
 માત્તિક પુરૂષ યજ્ઞ એમ કરે, હવે રાજસ રીતિ હરિ ઉચ્ચરે ૩૨
 જે ક્ષણ અર્થે કરે યજ્ઞકર્મ, વળી શોભા અર્થે આચરે જે ધર્મ;
 ગૂજમ યજ્ઞ તું જાણે તેહ, અર્જુન એમા નહિ સ દેહ ૩૩
 જ્યાં વેદશાસ્ત્રતણાં વિધિ નહિ, તામસયજ્ઞ તે જાણે મહી;
 અન્નતણાં જ્યાં ન હોયે દાન, તે તામસયજ્ઞ કહે ભગવાન. ૩૪
 (સ)શુદ્ધ મત્ર જ્યાં નહિ લણાય, તે તામસયજ્ઞ કહે ચદુરાય,
 દક્ષણા શ્રદ્ધા જ્યાં નવ હોય, દભયજ્ઞ તામસ મિત્ર સોય. ૩૫
 હવે તપ ત્રિવિધિ દેખાડે હરિ, નાભળ ચિત્ત સાવધાન તે કરી;
 માનસ વાચિક કાયિક તપ જેહ, પ્રથમ અર્જુનને કહે હરિ તેહ ૩૬

૨૭ અનાહ—અત્યંત (૨) ગજમને—રજોમુગ્ધી પ્રકૃતિવાળાને ૨૮

ઉભય—રાજમ તથા તામમ ૨૯ અગૃહિત—કાષ્ટએ નહિ ગૃહણ કરેતું.

અર્થાત્ નદિ લેવા વાયક

- ‘‘ જે દેવ બ્રાહ્મણને પૂજે સદા, શુર પ્રાજને અર્ચે ધરી મુદા;
શુચિ કોમળ સ્વભાવ તે ધરે, બ્રહ્મચર્ય અહિંસા આચરે. ૩૭
- શરીરતણું તપ એ તું બાણ, એવું બોલે શ્રીશારંગપાણ;
કાચિક તપને કહી દેવેશ, વાચિકનો હરિ દે ઉપદેશ. ૩૮
- એવું વાયક તે બોલવું સહી, જેણે કરી કોઈ દુઃખ પામે નહિ;
સત્ય પ્રિય બોલવું મિત્ર સદા, જેણે સર્વ પામે અતિ મુદા. ૩૯
- જે બણે બણાવે વેદ હરિ નામ, સ્વાધ્યાય કહિયે અંતરયામ;
વાણીતણું તપ એ અર્જુન, સાવધાન થઈ બહેલે જન. ૪૦
- હવે માનસ તપ તે કહે મુકુન્દ, જેણે ટળે સંસાર મોહ દંડ;
સદાય રાખવું નિર્મળ મન, વળી સૌમ્યપણું ધરે અર્જુન. ૪૧
- મૌન ધરે મન ધ્યાનપર હોય, ભાવવિશુદ્ધિ દ્વૈતશુદ્ધિ બોય;
માનસ તપ એ બહો સત્ય, એણે તપે પામે પરમ ગત્ય. ૪૨
- વળી ત્રિશુણ તપ કહું તુજ પીર. તે સાંભળ એક મને થઈ ધીર;
શ્રદ્ધાએ તપ કરે નર જેહ, દેળ અહંકાર પરહરે તેહ. ૪૩
- સાત્ત્વિક તપ તું બાણને એહ, અર્જુન એમાં તહિ સંદેહ;
રાજસ તપ તે કહે ભગવાન, તે માંભળએ થઈ સાવધાન. ૪૪
- ખ્યાનિ કારણ તપ જે આચરે, કો માને મુજ પૂલ સ્તુતિ કરે;

૩૭ પ્રાન—જ્ઞાની. શુચિ—પવિત્ર. ૩૮ સત્ય પ્રિય—સાચું અને વા-
હાણું જાગે એવું.

૪૦ સ્વાધ્યાય ૪૦—અંતર્યામી ભગવાન કહેછે કે જે વેદ તથા હરિનું
નામ બણે કે બણાવે તેને સ્વાધ્યાય કહિયે એ સ્વાધ્યાય એ વાણીનું તપ છે.

૪૧ સૌમ્યપણું—અદ્વૈતા. ૪૨ મૌન—મુનિપણું. ધ્યાનપર—ધ્યાન
કરવામાં સદા આસક્ત. ભાવવિશુદ્ધિ—મનની અવ્યંચતા—નિઃકલ્પપણું.

જ્યાં આશા માન હ'લપણુ' હોય, ક્ષીણ તપ રાજસ મિત્ર સોય. ૪૫
 અર્જુન અવિવેકી નર જેહ ગહાધોર તપ આચરે તેહ;
 જે તપે આત્મા દુઃખી થાય, તામસ તપ તે કહે યદુરાય. ૪૬
 જે શત્રુ નાશ પામવા તપ કરે, તામસ તપ તે હરિ ઉચરે;
 દાનતણુ' જે ત્રિવિધજપણુ', સાંભળ અર્જુન જે હું લાણુ'. ૪૭
 પરમ શ્રદ્ધાએ દાન કરે સહી, પ્રત્યુપકાર કાંઈ વાંચે નહિ;
 ઉત્તમ દેશ ઉત્તમ કાળ જેહ, ઉત્તમ પાત્ર વિધિ ધરી રનેહ. ૪૮
 વિધિપૂર્વક જે કરે દાન, સાત્વિક દાન તે કહે ભગવાન;
 અર્જુન પ્રત્યે કહે જગતાત, હવે રાજમ દાનતણી તે વાત. ૪૯
 જે પ્રત્યુપકાર ઇચ્છી દાન કરે, અથવા કૂળ આકાંક્ષા ધરે;
 મન મલિન કરી આપે જેહ, રાજસ દાન અર્જુન તો તેહ. ૫૦
 અદેશ અકાળે અવિવેકે કરી, કુપાત્ર વિધે આપે પ્રીત ધરી;
 સત્પાત્રની અવગણના કરે, તે તામસ દાન કૃષ્ણ ઉચરે ૫૧
 હવે બ્રાહ્મણુ ત્રિવિધિ કહે ભગવાન, તે સાંભળજેજન થઈ સાવધાન,
 રજો શુણુ યુક્ત બ્રહ્મા જે દેવ, તેણે તે નિર્મ્યા અવશ્યમેવ. ૫૨
 રાજસ નહિ સાત્વિક એહ જાણુ, તે કારણુ કહે શારંગપાણુ;
 ઔત્તત્સત્ નિર્દેશે કરી, બ્રાહ્મણુ ત્રિવિધિ કહે શ્રીહરિ. ૫૩

૪૫ કા ઈ—જેથી કોઈ મને માને કે મારી પૂજા સ્તુતિ કરે ક્ષીણ
 —અર્થાત્ કાય પામે એવું

૪૮ પ્રત્યુપકાર—ઉપકારનો અર્થ. ઉત્તમ ઈ—ઉત્તમ પાત્રને વિધિ-
 પૂર્વક રનેહ ધરીને આપવું તે સાત્વિક દાન જાણવું, એમ ૪૯ માં કહી
 સાથે અન્વય

૫૧ અદેશ—અપવિત્ર રથળ અકાળે—અપવિત્ર સમયે. કુપાત્ર વિધે—
 કુપાત્રને. ૫૩ ઔ તત્ સત્ એ નિર્દેશ (નામોચ્ચારણુ) રહે કરીને બ્રાહ્મણુ

બ્રહ્મ પ્રાણાત્મ હવિ એ ત્રણ, અર્જુનને કહે અશ્વત્થામણ,	
વેદ યજ્ઞ તપવિહિત સર્વ કરે, ઔત્તમ્સત્ શબ્દ ઉચ્ચરે	૫૪
તે મારે એ માત્રિક મટી, અર્જુન એમા મ દેહ નહિ,	
ઔત્તમ્સત્ શબ્દ એ બ્રહ્મ, એ ઉચ્ચરે તે મર્વ નિષ્કર્મ.	૫૫
ઔત્તમ્સત્ શબ્દ ત્રેલોત્સી, મોટપ તો કહે ત્રિભુવનધણી,	
અર્જુન મુણ એક ચિત્તે કરી, પ્રથમ ઔંકાર કહે શ્રીહરિ	૫૬
વેદાત તત્ત્વના જ્ઞાની તો જેહ, બ્રહ્મવાદી બ્રાહ્મણ તો તેહ,	
વિધિપૂર્વક મત્કર્મ તે કરે, યજ્ઞ દાન તપ સ્વધર્મ આચરે	૫૭
તે પ્રથમ ઔંકાર ઉચ્ચરી, મક્રગ ધર્મ ઠરે કરે શ્રીહરિ,	
નિરતર બ્રહ્મવાદી જેહ, ઔંકાર ઉચ્ચરી કરે મર્વ તેહ	૫૮
વગી તત્ શબ્દની સાબગ વાત, શીમુખે કહે હરિ માક્ષાત,	
મોક્ષ વાગ્ધતા અનેક જે સત, તે યજ્ઞ તપ કરે મહત	૫૯
વિવિધ ક્રિયા સત્કર્મ-૪ કહે, ફળતણી ઇચ્છા પરહરે,	
તે કેવળ તત્ શબ્દ ઉચ્ચરી, મુમુક્ષુ એમ વર્તે કહે હરિ	૬૦
મૂઢી મન થકો મોહ ગર્વ, તે તત્ બ્રહ્મને સમર્પે સર્વ,	
હવે સત્ શબ્દને કહે ભગવાન, તે માલજાએ જન થઈ સાવધાન	૬૧
સદાચાર બ્રાહ્મણ તો જેહ, સત્ શબ્દ સધળે કહે તેહ,	
તે મદ્ભાવે સત્ શબ્દ ઉચ્ચરે, સાધુ ભાવે સત્ પ્રવૃત્તિજ કરે	૬૨

(બ્રહ્મ)ના નામ નહુ પ્રમારના છે એમ શ્રીહરિ મ્હે છે એ નહુ ઉચ્ચાર વડે કયા નહુ સમજવા તે કરે છે બ્રહ્મ ઇં હવિ—ટોમનાતુ કવ્ય

૫૪ વેદ ઇં —મારે જે મનુષ્ય ઔત્તમ્સત્ શબ્દને ઉચ્ચાર કરીને વેદ, યજ્ઞને તપ કરે છે તે સર્વ વિદિન (શાસ્ત્રમા કહેના—સત્તાબ)યાપડે

૬૦ મુમુક્ષુ—મોક્ષની ઇચ્છાનાગ ૬૨ સદ્ભાવે—સામ્ય એ અર્થમા સાધુ ભાવે—સાર એ અર્થમા પ્રવૃત્તિ કરે—(સત્ શબ્દના અર્થની)

સદાચાર પ્રાદાણુ જે હોય, સત્ કર્મ વિષે સત્ શબ્દ કહે સોય;
 યજ્ઞ તપ દાન સ્થિરતા વિષે, વિદ્વાંસ સત્ શબ્દ ત્યાં લખે. ૬૩
 પ્રદાણુદિએ આચરે ધર્મ કર્મ, તે સત્ શબ્દ કહે નિષ્કર્મ;
 તત્ સત્ શબ્દનો અર્થ એ જરો, જે પ્રદાણુદિએ સર્વ કરો. ૬૪
 ભિન્નભાવ ન હોયે જેહને, સત્ શબ્દ કહિયે તેહને;
 મમ નામ ઉચ્ચાર તે કરી, સત્કર્મ કરવાં કહે શ્રીહરિ. ૬૫
 તે સર્વે અક્ષય મિત્ર હોય, વળી વળી નિર્ધારે કહું સોય;
 જે શ્રદ્ધાધુક્ત હોયે અર્જુન, સઘળાં સુખ પામે તે જન. ૬૬
 જે શ્રદ્ધા વણુ હોમ દાનજ કરે, શ્રદ્ધાવણુ તે ક્રિયા આચરે;
 પાર્થ વ્યર્થ તે સર્વે જાણુ, તેને કહિયે સુખ નહિ નિર્વાણુ. ૬૭
 શ્રદ્ધા વણુ કૃત્ય દીજે જેહ, ભસ્મ હોમ તપ જાણુ તેહ;
 સત્તરમે શ્રદ્ધા વિધિ કહો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહો. ૬૮
 અંતરંગમી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યા પ્રકાશ;
 ઉપભાવ્યુ તેણે કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણુ નહિ. ૬૯

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्-
 गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जु-
 नसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः
 ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

રાગ પૂર્વછાયા.

જીવનો મોહ તે ટાળવા, કહ્યો કૃષ્ણે ઉપાય અનેક;	
સત્તર અધ્યાયે અર્જુનને, કહ્યો ધર્મ જ્ઞાન વિવેક.	૧
પૂર્વે અર્થ જે વર્ણવ્યો, વળી મ ક્ષેત્રે કહ્યું સોય;	
જે અર્થ સંભારયે એ જીવનો, ટળે તતક્ષણ મો'ય.	૨
શોક મોહ અર્જુનનો, કહ્યો પ્રથમ અધ્યાયે જેહ,	
એ ડાહ્યાપણ જીવદશાતણું, જન જાણે નિશ્ચે તેહ	૩
ખીજે કૃષ્ણજીએ કહ્યો, સાખ્યયોગ અતિસાર,	
એ મત્ય મિદ્ધાત ઈશ્વરતણું, જન થહેજે તે નિર્ધાર.	૪
ત્રીજે તે કર્મયોગ કહ્યો, જે મહાજનનો સદાચાર;	
ચોથે કર્મ સંન્યાસ કહ્યો, પચમે પ્રકૃતિયોગ સાર	૫
છઠ્ઠે આત્મસયમ કહ્યો, એ મનજયનો ઉપાય,	
સાતમે જ્ઞાનયોગ કહ્યો, જેણે સંશય સઘળો જાય	૬
અષ્ટમે પુરૂષયોગ કહ્યો, જેણે પામિયે પરબ્રહ્મ;	
અનેક અંગ કહ્યાં યોગના, જેણે હોય જીવ નિષ્કર્મ.	૭

૪ સાખ્યયોગ—તત્ત્વોની સખ્યા કહીને આત્મા તેથી જુદો છે એવું જ્ઞાન ૫ કર્મયોગ—નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરવાનો ઉપદેશ કર્મ સંન્યાસ—કર્મ ફળની આમંત્રિ તજવા ૩૫ કર્મનો ભાગ પ્રકૃતિયોગ—કર્માદિકનો કર્તા સ્વભાવ છે ઇત્યાદિ જ્ઞાન

૬ આત્મસયમ—મનને કમળે રાખવું જ્ઞાનયોગ—બ્રહ્મજ્ઞાની ઉત્તમ ઇત્યાદિ ઉપદેશ ૭ પુરૂષયોગ—બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ સંબંધી ઉપદેશ

જેણે મધ પરમપદ પામિયે, તે નવમે ભક્તિયોગ જાણ,	
દશમે વિભૂતિ સ્વરૂપ કહ્યું, શ્રીમુખે શારંગપાણ	૮
વિશ્વરૂપ દેખાડિયું, ભાઈ અગ્યારમે અવિનાશ,	
અર્જુન તેને દર્શાવે, પામ્યો સુખ સમાસ	૯
કહી સગુણ નિર્ગુણ ભક્તિ બારમે, ક્ષેત્રજ્ઞ તેરમે જ્ઞાન,	
ઉત્તમ જ્ઞાન કહ્યું ચૌદમે, શ્રીમુખે શ્રીભગવાન	૧૦
૫ દરમે પ્રભુજીએ કહ્યો, પરમ પુરૂષોત્તમ યોગ,	
જે જાણ્યે સમગ્ર ટણે, સઘ સ સાર તે રાગ	૧૧
સોળમે દેવામુરતણી, ભાઈ કહી સ પદા નિર્ધાર,	
૭ ધમુક્તિ જેણે હોય છે, દેખાડ્યું તે ઠાર	૧૨
સત્તરમે શ્રદ્ધા ત્રિધા, વળી આહાર તપ યજ્ઞ દાન,	
અઠારમે સર્વે વળી, કહેશે શ્રીભગવાન	૧૩
વેદશાસ્ત્ર વેદાંતનો, કહ્યો અર્થ સત્તર લગી જેહ,	
વળી અઠારમે અર્જુનને, કહેશે શ્રીકૃષ્ણજી તેહ	૧૪
ન્યમ ત્યમ પ્રભુજી ભક્તજનુ, હરિ ટાળે મોહ અજ્ઞાન,	
આપ સરખો કરે જીવને, આપી તત્ત્વ જ્ઞાન	૧૫
જીવના કૃત્ય જીએ નહિ, હરિ દીનજી ધુ કયાળ,	
કૃપાસાગર કૃષ્ણજી, ભક્તવત્સલ ગોપાળ	૧૬
વળી અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને, ભાઈ પૂછે ત્યાં એહ,	
ત્યાગ સ ન્યાસતણુ પ્રભુ, લક્ષણ કહો મુજ તેહ	૧૭

૮ વિભૂતિ સ્વરૂપ—ધર્મરત્ની મહત્તા જતાવનાર જ્ઞાન ૯ વિશ્વરૂપ
—જગત્સ્વરૂપે રમતામાન સ્વરૂપ ૧૫ ન્યમ ત્યમ—જેઉપાયથી અને તે
ઉપાયથી

અર્જુન ઉવાચ.

હે કેશીમર્દન કૃષ્ણજી, હે મહાબાહો દૃષિકેશ;
ત્યાગ સંન્યાસનો અર્થ કયો, એ જાણવા ઇચ્છુ' વિશ્વેશ. ૧૮

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઈ.

કામ્ય કર્મનો કરે જે ન્યાસ, જે કરવે દેહનો અભ્યાસ;
કવિ પંડિત અર્જુન! એમ વહે, એ સંન્યાસનો અર્થ રાખે હૃદે. ૧૯
સુર્વ કર્મ વેદે કહ્યાં જેહ, અર્જુન નિશ્ચે કરિયે તેહ;
કૃણ ન ઇચ્છે અહંકાર ન કરે, ત્યાગ બુદ્ધિમંત તે ઉચ્ચરે. ૨૦
મૂર્ખજન કર્મનો કરે ત્યાગ, જ્ઞાનીને કૃણ ઉપર ચૈરાગ;
કૃણત્યાગ તે ત્યાગજ જાણ, અર્જુન એ નિશ્ચે મન આણ. ૨૧
વળી કેટલાક સાંખ્યયોગી બુદ્ધિવંત, તે કર્મ વિષે દેખે દોષ અનંત;
તે માટે કર્મ છાંડવાં સહી, સાંખ્ય યોગે એ બુદ્ધિ ગ્રહી. ૨૨
યજ્ઞ દાન તપ એ સત્કર્મ, ન તજવાં ઉત્તમ એ ધર્મ;
મીમાંસક અર્જુન એમ કહે, તે બ્રહ્માપર્ણ બુદ્ધિએ કર્મ ગ્રહે. ૨૩
જે બ્રહ્માપર્ણ બુદ્ધિએ કરે કર્મ, નિશ્ચે તે પામે પરબ્રહ્મ;
મીમાંસક તેમ કહે ફરી ફરી, મુક્તિ પામે એ સત્કર્મે કરી. ૨૪

૧૮ કેશીમર્દન—કેશી નામે દૈત્યનો નાશ કરનારા.

૧૯ કામ્ય કર્મ—પુત્ર પ્રાપ્તિ વગેરે કામનાથી કરેલાં યજ્ઞાદિક કર્મ. ન્યાસ—ત્યાગ. જે કરાવે ઇન્—જે કામ્ય કર્મ દેહનો અભ્યાસ (પુનઃ પુનઃ આવર્તન—ફરી ફરીને જન્મવાપણું) કરાવે છે. અર્થાત્ જે કર્મથી ફરીને અવતાર લેવો પડે છે. ૨૨ દોષ—(દિસા આદિક).

ત્યાગ સંન્યાસતણે અર્થ એક, ભરતસત્તમ બે કરી વિવેક;
 ગુણત્રય ને મિત્ર ! ભેદે કરી, ત્યાગ સંન્યાસ ત્રિવિધ કહે હરિ ૨૫
 નિશ્ચય કરી ઠહું તુજને એહ, પુરૂષવ્યાધ્ર તું ગ્રહેજે તેહ,
 યજ્ઞ દાન અને તપ એ કર્મ, ન તજવો અર્જુન એ ધર્મ. ૨૬
 યજ્ઞ દાન તપ ચિત્તશુદ્ધિ કરે, બુદ્ધિવંત પાંડિત એમ ઉચ્ચરે,
 નિષ્કામપણે કર્મ કરતા જેહ, અર્જુન પવિત્ર કરે સદા તેહ ૨૭
 યજ્ઞ દાન તપ કર્મ એ કરો, કૃણ અહંકાર સમ્યક્ પરહરો,
 કૃણ સ ગ મૂકીને મિત્ર, નિશ્ચે કર્મ કરવા એ પવિત્ર. ૨૮
 નિશ્ચિત મત મારો એ જાણ, એ અર્જુન તું નિશ્ચે મન આણ,
 ઉત્તમ મત મારો એ ગ્રહી, યજ્ઞ દાન તપ કરવું સહી ૨૯
 ગ્રહ્યતણે ગુણ એ ધર્મ, જે કૃણ તણ કીજે સત્કર્મ,
 કર્મ કરતા કહે ભગવાન, ઉતાવળ આવે તત્વ જ્ઞાન. ૩૦
 ત્રિગુણ વિષે લોક એ હોય, ત્યાગ ત્રિવિધિ કહે હરિ સોય;
 સાત્વિક રાજસ તામસ ત્યાગ, તે અર્જુનને હરિ કહે વિભાગ ૩૧
 જ્યાં જ્ઞાન અનુભવ તત્વપ્રકાશ, તે સાખ્ય યોગી કર્મનો કરે નાશ,
 ઇંદ્રિય અત કરણ કર્મે શુદ્ધ હોય, તે માટે ઋષિ કર્મ ગ્રહે સોય ૩૨
 અને મોહે જે સત્કર્મ પરકરે, તામસ ત્યાગ તે હરિ ઉચ્ચરે,
 રાજસ ત્યાગની સામળ વાત, અર્જુન પ્રતિ કહે જગતાત. ૩૩
 વેદ શાસ્ત્રે એ કહ્યા સત્કર્મ, વર્ણાશ્રમ પ્રતિ એ ધર્મ;
 ગત્કર્મને જે નવ જાણે, અને દુષ્ટ રૂપ જાણી નિત્ય તજે ૩૪
 જે કાયકલેશને ભયે કરી, ગત્કર્મ જેસે પરહરી,

- વારંવાર કહું મિત્ર એહ, રાજસત્યાગ તું બાણે તેહ. ૩૫
- રાજસ ત્યાગે મુક્તિ ન હોય, અર્જુન આપ વિચારી જોય;
રાજસત્યાગે ન આવે જ્ઞાન, અર્જુન એમ કહે વિદ્વાન. ૩૬
- સુખ લક્ષણ સાત્વિક ત્યાગતણું, જે અર્જુન યદ્યર્થ હું ભણું;
વેદે કર્મ કહ્યાં જેને જેહ, (અને) તત્પર થઈ કરે સર્વ તેહ. ૩૭
- કૃણઆસક્તિ છાંડીને વીર, ઉત્તમ કર્મ કરવાં તે ધીર;
જે કૃણ અહંકાર તણ કર્મ કરે, સાત્વિક ત્યાગ હરિ ઉચ્ચરે. ૩૮
- નિત્ય નૈમિત્તિક સત્કર્મે કરી, હોય શુદ્ધ અંતઃકરણ કહે હરિ;
શુદ્ધાંતઃકરણે આવે સઘ જ્ઞાન, અર્જુનને એમ કહે ભગવાન. ૩૯
- જ્ઞાની કર્મનો દ્વેષ નવ કરે, અને સત્કર્મ સઘળાં આચરે;
જ્ઞાની કર્મ વિષે નવ મોહ્ય, કર્મતણાં કૃણ ત્યાગે સોય. ૪૦
- સત્યતણે સમાગમે કરી, એકાત્મ બુદ્ધિ આવે કહે હરિ;
બુદ્ધિવંત નર હોયે જેહ, સંશયરહિત બાણુ તું તેહ. ૪૧
- જીવનમુક્ત તેહ નિર્ધાર, જે ઘટે કેવળ આત્મવિચાર;
તે કામ્ય કર્મને નિ જે નહિ, અને મુક્તકર્મે મોહે નહિ સહી. ૪૨
- જેહ આત્મા કરી માને જેહ, અવિવેકી નર બાણુ તેહ;
તેણે કર્મકૃણ છાંડવા વિચિત્ર, પણ કર્મ ન તજવાં તેણે મિત્ર. ૪૩
- જેહાભિમાની પુરૂષ તો જેહ, કર્મ તજવા શક્ય નહિ તેહ;
કર્મકૃણનો ત્યાગ જે કરે, તેહ ત્યાગ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે. ૪૪

૩૫ કાયકલેશ—શરીરજી દુઃખ ૩૬ નૈમિત્તિક—દર્શ, પૂર્ણિમા, આદિક નિમિત્તથી કરવા જેવાં કર્મ.

૪૧ એકાત્મ—સઘજે એક આત્મા દેખવા ૩૫ ૪૨ જે ઘટે—જેના ઘટમા—જેના અંત કરણમાં મુક્તકર્મે—મુક્તિ આપે એવા—મતલબ કે સારા કર્મમા મોહ ન પામે—મોહ પામીને આસક્ત ન થાય

કર્મક્રણ છાંડયાનું ક્રણ જેહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજને તેહ;
 અનિષ્ટ ઇષ્ટ અને મિશ્ર કર્મ, એ ત્રિવિધ કર્મ કહે પરિગ્રહ. ૪૫
 એ ત્રિવિધ ક્રણ છાંડવા અર્જુન, જેણે કરી જન્મ તે પામે જન,
 અનિષ્ટ કર્મનું ક્રણ તો એહ, તે નર્ક તિર્યક્ વિષે ધરે દેહ ૪૬
 ઇષ્ટ કર્મે પામે દિવ્ય શરીર, એણું બોલે યાદવ વીર,
 મિશ્ર કર્મે મનુષ્ય દેહ હોય, એ ત્રિવિધિ કર્મતણું ક્રણ જોય. ૪૭
 જે ત્રિવિધિ કર્મક્રણ છાંડે સહી, અર્જુન તેહને જન્મજ નહિ;
 કર્મ ક્રુશળ સંન્યાસી જેહ, અર્જુન તેહને ન ઘટે એહ. ૪૮
 કર્મક્રુશળ કહિયે તેહને, ક્રણ અહંબુદ્ધિ ન હોય જેહને;
 જે શુદ્ધચિત્તે પરમારથ જોય, અર્જુન પરમ સંન્યાસી સોય ૪૯
 જે સર્વ વિષે એકાત્મ બુદ્ધિ ધરે, કર્મ જ ધન તેને નવ કરે,
 જેણે કર્મતણી સામગ્રી લહી, તેને કર્મ જ ધન તો સહી. ૫૦
 અધિષ્ઠાન કર્તા કરણ જેહ, વળી પ્રાણ દેવ મિત્ર પ એ તેહ,
 એ પ એ મળી કર્મ તે હોય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે સોય ૫૧
 દેહ આશય અસુ ઇન્દ્રી દેવ, એ પ એ મળી કર્મ હોય આવશ્યમેવ;
 મન વાણી કાયાએ કરી, કર્મ આર લે નર ફરી ફરી. ૫૨

૪૫ અનિષ્ટ—અત્રિય ઇષ્ટ—ત્રિય મિશ્ર—કષ્ટક ત્રિય અને કષ્ટક
 અત્રિય ૪૬ તિર્યક્—પશુ પક્ષી વગેરે જાતિ

૪૮ કર્મ ક્રુશળ—કર્મ કરીને તેના ક્રણનો ત્યાગ કરવામા નિપુણ
 એહ—જન્મ મરણાદિ સ સાર

૫૦ લી—અર્થાત્ અહ બુદ્ધિવડે ધારણ કરી ૫૧ તે સામગ્રી કહેડે
 અધિષ્ઠાન ૫૦—અધિષ્ઠાન—શરીર કર્તા—અહંકાર. કરણ—ને ૧ વગેરે દ્રવિ-
 યો પ્રાણ—પ્રાણ, અપાન, વગેરેની એટાઓ દેવ—સર્વનો પ્રેરક અત્યામી

૫૨ અધિષ્ઠાન વગેરેના અર્થ કહેડે દેહ ૫૦. દેહ—અધિષ્ઠાન આશય
 —અત કરણગત અહ કાર. અસુ—પ્રાણ (આદિકની એટા) ઇન્દ્રી—
 કરણ દેવ—અત્યામી પ્રેરક દેવ

અકર્મ કર્મ વિકર્મજ હોય, તેનાં કારણ પ એ સોય;
 પ'એ મળીને કર્મ ઉપજે, પ'એ મળીને કર્મ નીપજે. ૫૩
 એ પ એ કર્મને ભોગવે મિત્ર, નિત્ય સુકૃત આત્મા પરમ પવિત્ર;
 પ'એ મળી ઉપજે મિત્ર કર્મ, આત્મા કેવળ પૂરણ બ્રહ્મ ૫૪
 એકલાં કર્મ કોઈએ નીપજે નહિ, સઘળે મળી કર્મ થાયે સહી;
 જે આત્માને અકર્તા જ્ઞેય, કૃતબુદ્ધિ નર ભણિયે સોય. ૫૫
 એમ યથાર્થ જ્ઞેયે નહિ જેહ, દુર્મતિ અર્જુન બાણે તેહ,
 જે અપોપુ' કર્મ કર્તા કરી કહે, તે અકૃતબુદ્ધિ કાઈ નવ લહે. ૫૬
 જે તત્ત્વવિદ્ની સેવા કરી, અને બુદ્ધિ યથારથ પામે ખરી;
 જ્યાં અહ'કારતણા નહિ લેથ, તે જીવન્મુક્ત કહે વિશ્વેશ. ૫૭
 એવો કોણ સમ બુદ્ધિ છે દેવ, જે સમ્યક્ સર્વ બાણે અવશ્યમેવ;
 આશ કા મુણી કહે ભગવાન, સુણ અર્જુન તું થઈ સાવધાન. ૫૮
 સત્શાસ્ત્ર ગુરુ વાક્ય જેણે શ્રદ્ધા, અતિ નિર્મળ મન તેનું તો થયું;
 જેને અહ' કર્તા એ ભાવજ નહિ, તું જીવન્મુક્ત તે બાણે સહી. ૫૯
 બુદ્ધિ જેની કોઈથી નવ લેપાય, તે જીવન્મુક્ત કહે વૈકુઠરાય,
 કદાચિત્ દૈવેચ્છાએ કરી, તે મક્કળ લોકને હણે કહે હરિ ૬૦
 લોક દુષ્ટિએ કર્તા હીમે સહી, પણ બ્યવહાર જોતા તે કર્તા નહિ;

૫૩ અકર્મ—નિરિક્ત કર્મ વિકર્મ—વિરુદ્ધ કર્મ ઉપજે—ઉત્પન્ન થાય
 —આરભ થાય નીપજે—નિષ્પન્ન થાય—સિદ્ધ થાય

૫૫ કૃતબુદ્ધિ—યથાર્થ બુદ્ધિવાળો ૫૬ દુર્મતિ—દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો જે
 આપોપુ ઇ—કર્મનો કર્તા એકનો દુ જ છુ, એમ જે કહે અકૃતબુદ્ધિ—
 અયથાર્થ બુદ્ધિવાળો

૫૮ એવો ઇ—(અર્જુનનો પ્રશ્ન) ૫૯ અહ કર્તા—હુ કરનારો

દેખ અહ કાર રહિત નર જોહ, કર્મે કયમે ન બધાએ તેહ ૬૧
 જ્ઞાન જ્ઞેય અને જ્ઞાતાએ કરી, એ ત્રોહી કર્મ પ્રવર્તે કહે હરિ,
 જોણે કરી જાણિયે તે જ્ઞાનજાણુ, અને જાણી વસ્તુ તે જ્ઞેય પરમાણુ ૬૨
 જાણુનહાર જ્ઞાતા જીવ હોય, સકળ વસ્તુનો લોકતા સોય,
 એ ત્રોહી મળીને પ્રવર્તે કર્મ, અને હું કર્તા કહેવું તે ભર્મ ૬૩
 કરણ કર્મ અને કર્તા વળી, અને કર્મ નિયતે એ ત્રોહિ મળી,
 અત કરણ ઇંદ્રી વ્યાપાર, એ ત્રણે કર્મ કરે નિર્ધાર ૬૪
 અહ કર્તા અભિમાન એ દેહક, એમ જાણી મિત્ર તજ હર્ષ શોક,
 હવે ત્રિગુણને ભેદે કરી, કર્મ ત્રિવિધિ કહે શ્રીહરિ ૬૫
 ગુણ મેળે ત્રિવિધિ છે જ્ઞાન, વળી ત્રિવિધિ કર્મ કહે ભગવાન,
 ગુણ ભેદે ત્રિવિધ કર્તા જાણુ, અર્જુન એ નિશ્ચે મન આણુ ૬૬
 ગુણ સંખ્યાન શાસ્ત્ર તો જોહ, ત્યાં કપિલે પ્રકટ કહ્યું સર્વ એહ,
 જ્યમ છે ત્યમ તે તુજને કહું વીર, સાલજ એકમનો થઈ ધીર ૬૭
 પ્રથમ કહે હરિ સાત્ત્વિક જ્ઞાન, તે બ્રહ્મને જન થઈ સાવધાન,
 જે સર્વભૂત વિષે એક જોય, અવ્યયભાવ નિરતર હોય ૬૮
 અલોક ઇન્દ્રિયાતીત અવિનાશ, શુદ્ધ શુદ્ધ નિરજન પ્રકાશ,
 આકાશની પેરે વ્યાપી સર્વ રહ્યો, એવો આત્મા જોણે જ્ઞાને લહ્યો ૬૯

૬૧ વ્યવહાર જોતા—મયાવ જોતા ૬૨ ત્રોહી—ત્રિવિધિ—ત્રણ પ્ર
 કારના જાણી—જાણેલી મતનમ કે જાણવા યોગ્ય ૬૩ ભર્મ—ભ્રમ ૬૬
 ગુણ મેળે—ગુણના મેળથી

૬૭ ગુણસંખ્યાન—ગુણની સંખ્યાને કથન કરનાર સામ્ય શાસ્ત્ર
 ૬૮ અવ્યયભાવ—અવિનાશીપણું ૬૯ અલોક—ભેદ રહિત ઇન્દ્રિયાતીત—
 ઇન્દ્રિયોથી ન જાણી સમય એવો

એકાત્મા યણ અન્ય ભાસે નહિ, સાત્ત્વિક જ્ઞાન તે બાણે સહી;
 એક જ્ઞાન અંતર્ગતિ ધરે, અવર ભાવ સઘળો પરહરે. ૭૦
 રાજસ જ્ઞાન હેય અર્થે કહે, અર્જુન સુણી રખે તું ઝહે;
 જે જ્ઞાન મહાપૃથક્ દષ્ટે હોય, બહુ શરીર બહુ આત્મા જોય. ૭૧
 નાના ભાવ સર્વ વિષે જેહને, રાજસ જ્ઞાન કહિયે તેહને;
 તામસ જ્ઞાનતણી સુણ વાત, હેય અર્થે કહે તે જગતાત. ૭૨
 દેહે અથવા પ્રતિમા એવ વિષે, સમગ્ર આત્મા ત્યાંહજ લખે;
 એટલા ઉપરાંત ધૃત્વર તે નહિ, કાર્ય ઉપાધિએ મોહ પામે સહી. ૭૩
 નિરૂપાધિ કારણ નવ લહે, અદ્યને મહાન્ કરીને કહે;
 જેહ જ્ઞાનમાં યુક્તિ નહિ કરી, તે તામસ જ્ઞાન કહે હરિ હરી. ૭૪
 વળી હેતુવાદ હરખે ઉચ્ચરે, પ્રહ્લવિદની અવગણના કરે;
 જે અદ્ય સુખનું આપણુહાર, તે તામસ જ્ઞાન બાણે નિર્ધાર. ૭૫
 જ્ઞાનતણું ત્રિવિધિપણું કહી, હવે કર્મનું ત્રિવિધિપણું કહે સહી;
 ઉપાદેય અર્થે સત્ય કર્મ કહે, અર્જુન એક ચિત્તે તે ઝહે. ૭૬

૭૧ હેય—તામસ યોગ્ય મહાપૃથક્ દષ્ટે—મોટી ભેદબુદ્ધિએ. અર્થાત્ જે જ્ઞાન ભેદ બુદ્ધિવાળું હોય.

૭૩ દેહે ૬૦—દેહમાં અથવા પ્રતિમામાં સમગ્ર આત્મા રહે, તે તામસ જ્ઞાન છે અર્થાત્ આ દેહજ આત્મા છે, અથવા આ પ્રતિમાજ ધૃત્વર છે, એ જ્ઞાન તામસ બાણુએ એન—જ (પાદ પૂરણાર્થ) એટલા ઉપરાંત—જ્યા પ્રલસ ચૈતન્ય દેખાય છે એ વિના બીજી જગોએ કાર્ય ઉપાધિ—કાર્ય રૂપ ઉપાધિ.

૭૪ નિરૂપાધિ કારણ—પ્રહ્લ અદ્ય—દેહાદિ મહાન્—આત્મા યુક્તિ—(હેતુરૂપી) ૭૫ હેતુવાદ—તર્કવાદ આપણુહાર—આપનાર. ૭૬ ઉપાદેય—અદ્ય કરવા જેવું.

- જે ઇશ્વરની આજ્ઞા શિર ધરે, તત્પર થકો સત્કર્મ તે કરે;
અહંકાર રાગ દ્વેષ તે તજે, નિષ્કામપણે પરિશ્રદ્ધાને બજે. ૭૭
- ફલાસક્તિ મૂકી કરે કર્મ, તે સાત્વિક કર્મ કહે પરબ્રહ્મ;
હવે રાજસ કર્મ કહે શ્રીહરિ, અર્જુન એ બુદ્ધિ મૂકે પરહરી. ૭૮
- કામના ઇચ્છાએ કર્મ કરે જોહ, વળી અહંકારે આરંભે તેહ;
જે કર્મ વિષે ઘણો શ્રમ હોય, રાજસ કર્મ જાણુ મિત્ર સોય. ૭૯
- તામસ કર્મ કહું તુજ તાત, પુરૂષે તેની ન કરવી વાત;
જે શત્રુ ક્ષય અર્થે કર્મ કરે, અનેક જીવ હિંસા આચરે. ૮૦
- જે આચરતાં ઘણો શ્રમ થાય, ધન પુરૂષારથ યશ સ્વર્ગ જાય;
મોહવશ થકો આરંભે જોહ, અર્જુન તામસ કર્મ તો તેહ. ૮૧
- હવે ત્રિવિધ કર્તા કહું તુજ વીર, સાત્વિકપણું શ્રેહવાને ધીર;
જે કર્મ ફળની ઇચ્છા નવ ધરે, અહંકાર મમતા પરહરે. ૮૨
- ધૈર્ય ઉત્માહ ઉદમ સુક્ષ્મ સદા, સત્કર્મ કરે ધરી મુદા;

જેનું મન સાવધાનજ નહિ, અયુક્ત તે તું જાણે સહી. ૮૭
 જેને ઉત્તમ સંસ્કાર ન હોય, પ્રાકૃત અર્જુન જાણે સોય;
 દંડતણી પેરે નમે ન જોહ, સ્તબ્ધ મિત્ર તું જાણે તેહ. ૮૮
 અંતર્ગત કપટ અતિ ઘણું, શઠ નામ જાણુ તેતણું;
 અકૃત આજ્ઞા સત્ક્રિયા પરહરે, વિપયાદિ દુઃખ ભાખતો ફરે. ૮૯
 થોડે કાળે કામ જે થાય, અને ઘણા કાળ તેહને તે લાય;
 દીર્ઘસૂત્રી તેને તું જાણુ, એ તામસ કર્તા કહો નિર્વાણ. ૯૦
 વિવેક પ્રથમ કરીને કહું, મુણ ધનંજય જે હું લહું;
 સાત્વિક બુદ્ધિ કહે ભગવાન, તે શ્રદ્ધિયે મિત્ર થઈ સાવધાન. ૯૧
 પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિને જાણે જોહ, કાર્ય અકાર્ય ઉભય લહે તેહ;
 વળી અભય ભયનો જાણે મર્મ, બંધ મોક્ષતણા લહે ધર્મ. ૯૨
 એ સર્વ સમ્યક્ લહે નિર્વાણ, સાત્વિક બુદ્ધિ પાર્ય તે જાણુ;
 હેય અર્થે રાજસ બુદ્ધિ કહે, જે બુદ્ધિને મહાપુરુષ ન શહે. ૯૩
 જે સમ્યક્ ધર્મ અધર્મ ન લહે, રાજસ બુદ્ધિ વિદ્વાન તે કહે;
 કાર્ય અકાર્યનો વિવેકજ નહિ, અયથારથ જાણે તે સહી. ૯૪
 યથારથ જાણે નહિ જોહ, રાજસ બુદ્ધિ પાર્ય ત્યાં તેહ;
 હવે તામસ બુદ્ધિ કૃષ્ણજી ઉચરે, યોગી પડિત જેનો સંગ ન કરે. ૯૫
 અધર્મ વિષે ધર્મ બુદ્ધિ જોહની, તામસે બુદ્ધિ આવરી તેહની;

૮૭ અયુક્ત, પ્રાકૃત, સ્તબ્ધ, શઠ, નૈષ્ઠૈતિક, આજ્ઞા, વિપારી, ને દી-
 ઘસૂત્રી; એ સધળા કર્તાઓ તામસ જાણવા, એમ કહેવામાટે તે અયુક્ત
 વગેરેના જુદા જુદા અર્થે બતાવે છે: જેનું ૪૦.

૮૯ અકૃત—‘નૈષ્ઠૈતિક’ (લુપ્ત) એવા અર્થમાં આ સમ્બંધ છે. કેમકે
 મૂળમાં શબ્દો નૈષ્ઠૈતિકોક્તમ એવું છે. ૯૦ લાય—લાવે—લગાડે. ૯૨
 પ્રવૃત્તિ—ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ. નિવૃત્તિ—અધર્મથી નિવૃત્તિ. ૯૬ આવરી—દાકી.

- સર્વથા વિપરીત કરે સોય, પાર્થ તામસ બુદ્ધિ ને હોય. ૯૬
- હવે ધૈર્ય ત્રિવિધ કહે ભગવંત, સાત્વિક ધૈર્ય ગ્રહે તે સંત;
- ધૈર્ય કરી ને ધરે એહને, સાત્વિક ધૈર્ય કહિયે તેહને. ૯૭
- ને ધૈર્ય કરી મન રાખે કામ, વ્યાપે નહિ લોભ ક્રોધને કામ;
- પ્રાણતણા તે સંયમ કરે, ઇદ્રી ઉન્માર્ગે જાતાં સંવરે. ૯૮
- સત્ક્રિયા આચરે સદા જેહ, યોગ અષ્ટાંગ ધરે નિત્ય તેહ;
- અન્ય કવચિત કહીં જાયે નહિ, સાત્વિક ધૈર્ય તે જાણે સહી. ૯૯
- રાજસ ધૈર્ય તે જાણે મિત્ર, જેતું મન કદપે વિષય વિચિત્ર;
- જે ધર્મ કામ અર્થે અર્જુન, કરે કર્મ ધૈર્ય ધરે જન. ૧૦૦
- સહજે ક્ષણ ઇચ્છા કર્મ કરે, તે રાજસ ધૈર્ય કૃષ્ણ ઉચ્ચરે,
- વિષય અર્થે ઉપાય કરે જેહ, રાજસ ધૈર્ય તું જાણે તેહ. ૧૦૧
- તામસ ધૈર્ય કહે જગતાત, રખે કરે મિત્ર તેહની વાત;

જે સુખે નિર્મળ યુદ્ધિ થાય, તે સાત્ત્વિક સુખ કહે વૈકુંઠરાય. ૧૦૬
 પ્રથમ વિષય સંન્યસે સર્વ, અને મૂકે માયા મમતા ગર્વ;
 વૈરાગ્યાદિક સાધન દુઃખ રૂપ, જેણે પામીજે પરમ બ્રહ્મ સ્વરૂપ. ૧૦૭
 જેણે સદા પરમાનંદ હોય, સાત્ત્વિક સુખ તે બાણે સોય;
 ભક્તિજ્ઞાન સુખ સેવે સદા, એ સાત્ત્વિક સુખ ઉપજાવે મુદા. ૧૦૮
 વિષય ઇન્દ્રી સંયોગ સુખ જેહ, પ્રથમ અમૃતવત્ લાગે તેહ;
 પરિણામે વિષયત્ નિરધાર, તે રાજસ સુખ કહે જગદાધાર. ૧૦૯
 યુદ્ધિ ઉત્સાહ ધર્મ જ્ઞાનની હાણ, અધર્મથકી નર્કપાત નિર્વાણ;
 રાજસ સુખે અર્જુન ઇમ હોય, તે કારણ દૂર વર્ગવું સોય. ૧૧૦
 તામસ સુખનો મહિમા એ સુણો, જે પ્રથમ મોહ ઉપજાવે ધણો;
 નિદ્રા આળસ પ્રમાદથી ઉપજે, અને તે સુખને અર્જુનતે ભજે. ૧૧૧
 મોહ પાશે બંધાયા તેહ, તામસ સુખને અનુભવે એહ;
 રાજસ તામસ ઉભય પરહરે, સાત્ત્વિક સુખ નિરતર ધરે. ૧૧૨
 પૃથ્વીતળ વિષે નથી અર્જુન, ત્રિગુણ રહિત તે કોઇએ જ ન;
 સ્વર્ગમાંહી ત્રિગુણાતીત નથી, સત્ય સત્ય પારથ કહું કથી. ૧૧૩
 ત્રિલોકમાંહે એવો નહિ કોય, જે પ્રકટ ગુણથકો મુક્ત હોય;
 ત્રિગુણ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યા, ગુણવશાત્ એ જીવ સર્વ થયા. ૧૧૪
 અર્જુન ભણે સુણો શ્રીકાત, સર્વ ત્રિગુણે વ્યાપ્ય સિદ્ધાત,
 જો વેદ કર્મકળ ત્રિવિધ છે દેવ, ત્રિગુણે સર્વ વ્યાપ્યા અવશ્યમેવ. ૧૧૫

૧૦૭ સંન્યસે—તજે. વૈરાગ્યાદિક ૪૦—વૈરાગ્યાદિક સાધન જે પ્રથમ
 દુઃખરૂપ છે, પણ તેથી જે પરમબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાયછે તે સુખરૂપ છે, માટે
 એ સુખ પ્રથમ વિષય જેવું તથા પરિણામે અમૃત જેવું છે.

૧૧૧ તે—તમો ગુણ-ગણ. ૧૧૩ ત્રિગુણાતીત—ત્રણ ગુણને ઉત્તરથી
 ગમેશે.

૧૧૪ ગુણવશાત્—ગુણને લીધે. ૧૧૫ શ્રીકાત—લક્ષ્મીપતિ—ભગ-
 વાન વ્યાપ્ય—અર્થાત્ વ્યાપેવો.

તો અનેક સુદિત પામ્યા ક્યમ નાથ, હું જો પૂછું પ્રભુ ભેડી હાથ;
 અર્જુનની આશંકા સુણી, વળતું કહે ત્રિલોચન ધણી. ૧૧૬

આપાપણે અધિકારે અર્જુન, વેદોક્ત કર્મ કરતા જે જન;
 જે આપાપણે સત્કર્મે કરી, તે યજે એક પરમેશ્વર હરિ. ૧૧૭

પછી તેની કૃપાએ પામે તે જ્ઞાન, જ્ઞાને લહે મુનિ સુદિત નિધાન;
 જ્ઞાન પામવાનો જે પ્રકાર, તે અર્જુન પ્રતિ કહે વિશ્વાધાર. ૧૧૮

પ્રાદાણુ ક્ષત્રી વૈશ્ય શૂદ્ર જેહ, ચતુર્વર્ણ પરંપરા એહ;
 કર્મ સ્વભાવ પ્રકૃતિ ગુણે કરી, પૃથક્ પૃથક્ નિર્મ્યા કહે હરિ. ૧૧૯

સાત્વિક સ્વભાવ પ્રાદાણુનો હોય, અને સાત્વિક્યકી ઉપન્યા તે સોય;
 સાત્વિક કર્મ પ્રાદાણુ તે કરે, અર્જુન પ્રતિ કૃષ્ણુ ઉચ્ચરે. ૧૨૦

રાજસ સ્વભાવ ક્ષત્રિયનો જાણુ, તે રજોગુણથી ઉપન્યા નિર્વાણુ;
 રાજસ કર્મ તે ક્ષત્રિય કરે, એમ અર્જુન પ્રતિ હરિ ઉચ્ચરે. ૧૨૧

તમ તમ મિશ્ર થકી વૈશ્ય હોય, મિશ્ર સ્વભાવે મિશ્ર તે સોય;
 કેવળ તમ થકી શૂદ્ર જાણુ, કર્મ સ્વભાવ તેવો પરમાણુ. ૧૨૨

જેવો ગુણ સ્વભાવ કર્મ હોય, તેવો મિત્ર જાણુવો એય;
 કહે પ્રાદાણુનો સ્વભાવ ભગવાન, મુળ અર્જુન તે યદ્ય સાવધાન. ૧૨૩

શમ દમ તપ દૌઆય ક્ષમા ભણું, આર્જવ જ્ઞાન વિજ્ઞાન આસ્તિક્યપણું;
 પ્રાદાણુનું સ્વભાવે એહ કર્મ, અર્જુન પ્રત્યે કહે પરિગ્રહા. ૧૨૪

શમ ગુણ પદે ઇન્દ્રી વગ કરે, શમ દમ નામ હરિ ઉચ્ચરે;

૧૧૯ પરંપરા—અમલથી આવતી આવેલી નિર્મ્યા—માર વર્ણના લોકોનો.

૧૨૪ અર્જુન—નમતા, સીધાપણું. ૧૨૫ શમ ઇન્દ્રિય—જે શમ ગુણ પામી કહે અને ઇન્દ્રિયોને તપ કરે તેને 'દમિ' શમ તથા દમ નામે ગુણ (અનુક્રમે) ઉચ્ચરે (૧૨૭)

મન વાક મત્પર સદા કાય, એ ઉત્તમ તપ કહે ત્રિભુવનરાય. ૧૨૫
 શમ ગુણ ધરે સર્વત્ર સમ જોય, શમ લક્ષણ અર્જુન તો સોય,
 ઉન્માર્ગ જાતા ઇંદ્રી સંવરે, દમ નામ હરિ ઉચ્ચરે. ૧૨૬
 શમ દમ તપ કહે એ સાર, હવે શૌચ વિધિ કહું નિરધાર,
 પ્રાણાભ્યાસ તર પવિત્ર રહે સદા, એ શૌચ શ્રીપતિ કહે ધરી મુદા ૧૨૭
 સદા સહનપણું હોય જેહને, ઉત્તમ ક્ષમા કહિયે તેહને,
 સદા ક્રોધભાવ અંત કરણ હોય, આર્જવ અર્જુન જાણે સોય. ૧૨૮
 શાસ્ત્રવિધિ યાજે સર્વ લહે, જ્ઞાન ગોવિંદજી તેને કહે,
 આત્મ અનુભવ નિત્યે હોય, વિજ્ઞાન અર્જુન જાણે સોય. ૧૨૯
 આસ્તિક્ય અર્જુન જાણે તેહ, [પરલોક છે એમ માને જેહ],
 એવા લક્ષણ હોય જેહને, પ્રાણાભ્યાસ સ્વભાવ કહિયે તેહને ૧૩૦
 ક્ષત્રિયનો સ્વભાવ ગુણ કર્મ, તે અર્જુન પ્રત્યે કહે પરબ્રહ્મ,
 શૌર્ય તેજઃધૈર્ય દક્ષપણું લણુ, શુદ્ધ વિષે અપહાયનપણુ. ૧૩૧
 દાન ઇન્દ્રભાવ ધરે જેહ, ક્ષત્રિય કર્મ સ્વભાવ મિત્ર એહ;
 કર્પણ કરી ધેતુ યાજે સહી, કથ વિકથ કરે તત્પર થઈ. ૧૩૨
 વૈશ્ય કર્મ સ્વભાવ એહ જાણુ, એ કર્મ સ્વભાવે વૈશ્ય પ્રમાણુ,
 સેવા કર્મ સ્વભાવ જેહનો, શુદ્ધ સ્વભાવ કહિયે તેહનો. ૧૩૩

૧૨૫ મન ઇન્—મન, વાક (વાણી) તથા ક્રિયાવડે જે સદા મત્પર (મારામા આમમત) હોય તેને ઉત્તમ તપ કહે છે ૧૨૬ બીજી રીતે શમ દમના અર્થ કરે છે શમ ગુણ ઇન્ ઉન્માર્ગ—આડે મારે

૧૨૭ શૌચ—પવિત્રતા બ્રાહ્મણ્યાતર—બ્રાહ્મણથી અને અદરથી ૧૨૮ આ કડીની આદિમા “ જે વેદોક્ત વિષે શ્રદ્ધા ધરે ” એટલા અક્ષર વધારે છે

૧૩૧ અપહાયનપણુ—ન નાલી જવાનો ગુણ ઇન્દ્રભાવ—પ્રભુતા—ધણીપણનો ગુણ ૧૩૨ કર્પણ કરવું—એટલું કથવિકથ કરે—વેચે માગે

શુભ સ્વભાવ સ્વકર્મે કરી, ચતુર્વર્ણ જાણવા કહે હરિ;
 આપાપણું સ્વકર્મજતાણી, મોટમતા કહે વૈકુંઠધણી. ૧૩૪
 આપાપણું સ્વકર્મ કરે જેહ, સુખે સિદ્ધિ પામે નર તેહ;
 સ્વકર્મ કરતાં સિદ્ધિ એમ હોય, સાંભળ મિત્ર કહું તે સોય. ૧૩૫
 સત્કર્મે દેહ ઇંદ્રી શુદ્ધ થાય, વળી અંતઃકરણતણે મળ જાય;
 શુદ્ધાંતઃકરણે આવે ભક્તિ જ્ઞાન, ભક્તિ જ્ઞાને મળે સદ્ય ભગવાન. ૧૩૬
 કર્મ કરતાં જ્ઞાન પામે જ્યમ, તે પ્રકાર કહે શ્રીયુગ્યોત્તમ;
 જેથડી સર્વ વેદ ભૂત હોય, જેણે આ વિશ્વ વ્યાપ્યું સર્વ કોય. ૧૩૭
 તે અંતરયામી ઇન્દ્ર પરબ્રહ્મ, તેની અર્ચા કીજે કરી સ્વકર્મ;
 પરમેશ્વરની કૃપાએ કરી, તે જ્ઞાન લક્ષણ સિદ્ધિ પામે ખરી. ૧૩૮
 સ્વકર્મવડે પૂજે પરિબ્રહ્મ, સદ્ય પામીજે સિદ્ધિ નૈષ્કર્મ્ય;
 સ્વકર્મતાણું કળ કહે ભગવંત, તે સુખ અર્જુન ધરી એક અંત. ૧૩૯
 શુભ રહિત સ્વધર્મ જો હોય, તોયે મિત્ર ન તજવો સોય;
 પરધર્મ નિ દે તોય તે ભલો, પણ સ્વધર્મ આચરિયે એકલો. ૧૪૦
 સ્વભાવનિયત સ્વકર્મ જેહ, તે કરતાં પાપ ન પામે તેહ;
 યદ્યપિ હિ સાયુક્ત કર્મ હોય, તોય ન પાપ લાગે તેને સોય. ૧૪૧
 જ્યમ વિપના છવને વિષ મારે નહિ, પણ અન્યને દુઃખ વ્યાપે તે સહી;
 એમ સ્વધર્મે સુખ પામે જ ત, પરધર્મ આચર્યો આણે અંત. ૧૪૨
 ધર્મ સકળ દોષ યુક્ત જાણ, એમ જાણીને શોક મ આણ;
 સ્વકર્મ જો દોષયુક્ત હોય, તોય તે ઉત્તમ જાણો સોય. ૧૪૩

૧૩૭ વેદ છં—સર્વ વેદને ભૂત માન લેાય—ઉત્પન્ન થાય

૧૪૦ પરધર્મ—અર્થાત્ પરધર્મ આચરનાર. ૧૪૧ સ્વભાવનિયત—પૂર્વ
 કરેલા તથા પ્રકાશના સ્વભાવથી પ્રાપ્ત થયેલુ યદ્યપિ—જો કે ૧૪૨ આ-
 ચર્યો—અ ચર્ચાયેલો.

સર્વ કર્મ તું દોષયુક્ત જાણ, જે ગુણત્રય વ્યાખ્યાં નિર્વાણ;
 ત્યમ ધૂમ્ર અગ્નિને આવરી રહ્યા, ત્યમ કર્મમાર્ગ સદોષ હરિએ કહ્યો.
 સ્વધર્મ આચરતો મુક્તિ પામે જત, હવે તેહ પ્રકાર કહે ભગવંત;
 જે એવોયદો સ્વધર્મ આચરે, તે નર ભવમાગર મુખે તરે. ૧૪૫
 ધન પુત્ર તથા સ્ત્રી પશુ ગેહ, દેહાદિક વિષે ન ધરે સ્નેહ;
 છતે દ્વિય નિરુપૃહી મદા હોય, જીવનમુક્તિ મિદ્ધિ પામે મોય. ૧૪૬
 આમજ્ઞિ છાડી મિત્ર જે રહે, તે નૈષ્કર્મ્ય લક્ષણ પરમ સિદ્ધિ લહે;
 સંન્યાસી પામે પદ જેહ, કર્મ ફળ ત્યાગી ગૃહસ્થ લહે તેહ. ૧૪૭
 જે સ્વકર્મ વટે પૂજે પરબ્રહ્મ, તે જ્ઞાનમિદ્ધિ પામે નૈષ્કર્મ્ય,
 જ્ઞાને કરી પરમાત્મા પામિયે, જ્ઞાને ભવ બ ધન વામિયે. ૧૪૮
 જેમ આત્મજ્ઞાન પામીજે મિત્ર, મુણ પ્રકાર તે કહું પવિત્ર;
 કુંતીપુત્ર કહું સમાને કરી, પરમ જ્ઞાનનિષ્ઠા તે ખરી. ૧૪૯
 આત્મજ્ઞાન પામે તો જન, જે માયારહિત યાય મિત્ર મન;
 નિર્મળ બુદ્ધિયુક્ત નર જેહ, સદા ધૈર્ય અવલ બે તેહ. ૧૫૦
 ઇંદ્રી સમન્તનો મયમ કરે, શબ્દાદિક વિષય પરહરે,
 શરીર ધારણ માત્ર આહાર લહે, ઔષધની પેરે અન્ન તે ગ્રહે. ૧૫૧
 રાગદ્વેષ દંદ સર્વ તજે, એકાત રહી કેવળ મુજને ભજે;

૧૪૪ ગુણત્રય વ્યાખ્યા—ત્રણ ગુણવડે વ્યાખેલા ત્યમ ૪૦—તેમ સર્વે
 કર્મ દોષવડે વીંટાયવા છે

૧૪૬ જીવનમુક્તિ મિદ્ધિ—જીવન મુક્તિ રૂપ સિદ્ધિ ૧૪૭ નૈષ્કર્મ્ય
 લક્ષણ—નિષ્કર્મપણું જેનું લક્ષણ છે એની (સિદ્ધિ).

૧૪૮ વામિયે—તાનિયે. ૧૪૯ સમાસે કરી—સહોપમા નિશા—પ-
 ગિપાક અપરયા ૧૫૧ સયમ—નિમિત્ત—કબળે

ગુણ સ્વભાવ સ્વકર્મે કરી, ચતુર્વર્ણ જાણવા કહે હરિ;
 આપાપણાં સ્વકર્મજતણી, મોટમતા કહે વૈકુંઠધણી. ૧૩૪
 આપાપણાં સ્વકર્મ કરે જેહ, મુખે સિદ્ધિ પામે નર તેહ;
 સ્વકર્મ કરતાં સિદ્ધિ એમ હોય, સાંભળ મિત્ર કહું તે સોય. ૧૩૫
 સત્કર્મે દેહ ઇંદ્રી શુદ્ધ થાય, વળી અંતઃકરણતણો મળ જાય;
 શુદ્ધાંતઃકરણે આપે ભક્તિ જ્ઞાન, ભક્તિ જ્ઞાને મળે સદ્ય ભગવાન. ૧૩૬
 કર્મ કરતાં જ્ઞાન પામે જ્યમ, તે પ્રકાર કહે શ્રીપુરુષોત્તમ;
 જેથકી સર્વ વેદ ભૂત હોય, જેણે આ વિશ્વ વ્યાપ્યું સર્વ કોય. ૧૩૭
 તે અંતરયામી ઇન્દ્ર પરબ્રહ્મ, તેની અર્ચા કીજે કરી સ્વકર્મ;
 પરમેશ્વરની કૃપાએ કરી, તે જ્ઞાન લક્ષણ સિદ્ધિ પામે અરી. ૧૩૮
 સ્વકર્મવડે પૂજે પરિબ્રહ્મ, સદ્ય પામીજે સિદ્ધિ નૈષ્કર્મ્ય;
 સ્વકર્મતણું ક્ષણ કહે ભગવંત, તે સુણ અર્જુન ધરી એક અંત. ૧૩૯
 ગુણ રહિત સ્વધર્મ જો હોય, તોયે મિત્ર ન તજવો સોય;
 પરધર્મ નિંદે તોય તે લલો, પણ સ્વધર્મ આચરિયે એકલો. ૧૪૦
 સ્વભાવનિયત સ્વકર્મ જેહ, તે કરતાં પાપ ન પામે તેહ;
 યદ્યપિ હિંસાચુક્ત કર્મ હોય, તોય ન પાપ લાગે તેને સોય. ૧૪૧
 જ્યમ વિપના જીવને વિષ માટે નહિ, પણ અન્યને દુઃખ વ્યાપે તે સહી;
 એમ સ્વધર્મે સુખ પામે જંત, પરધર્મ આચર્યો આણે અંત. ૧૪૨
 ધર્મ સકળ હોય ચુક્ત જાણ, એમ જાણીને શોક મ આણ;
 સ્વકર્મ જો દોષચુક્ત હોય, તોય તે ઉત્તમ જાણો સોય. ૧૪૩

૧૩૭ વેદ છંદ—સર્વ વેદને ભૂત માત્ર હોય—ઉત્પન્ન થાય.

૧૪૦ પરધર્મ—અર્થાત્ પરધર્મ આચરનાર. ૧૪૧ સ્વભાવનિયત—પૂર્વે કહેલા ત્રણ પ્રકારના સ્વભાવથી પ્રાપ્ત થયેલું. યદ્યપિ—જો કે. ૧૪૨ આચર્યો—આચર્યોયકો.

કર્મ કરે માટે આશ્રય રહી, તો તે કર્મ જ પામે નહિ,
 અમરણ પૂનરુત્પત્તિ મારી કરે, અને માગી તથા મુખી ઉચ્ચરે ૧૬૨
 અર્જુન સમન્ત ઇન્દ્રીએ કરી, માગી લક્ષ્મિ કરે ક્ષત્રી ક્ષત્રી,
 મારે પ્રમાદે પામે મર્મ તેહ, ગાન્ધત અ યયપદ તો જોહ ૧૬૩
 ત્યા કાળ કર્મ માયા ભય નહિ, મુને ભજતા તે પદ પામે સહી,
 ભજનતણો એવડો મહિમાય, તે અર્જુનને કહે વકુ ઠગય ૧૬૪
 વિવેકયુક્ત ચિત્તના જે ધર્મ, ઉભય લોક પામવાના જે ધર્મ,
 તે મારે વિષે અમર્યે મર્મ વીર, મારે ગંગો મદા રહે ધીર ૧૬૫
 નિશ્ચય બુદ્ધિ રાખી એક કામ, મને અરે કહે અ તગ્યામ,
 ચિત્ત સદા માગ વિષે ગમ, અવર ભાવના મધળી નાખ ૧૬૬
 માત્ર અમરણ કન્યે જે હોય, માલગ મિત્ર કું તે સોય,
 મારે વિષે ચિત્ત જે ધરે તે સર્વ હુ પાર્ણવથી સદ્ય તરે ૧૬૭
 અર્જુન મારે પ્રસાદે કરી, તુ મુખે ભનાર્ણવ બાઈશ તારી,
 માત્ર વચન માનીશ જો નહિ, તો નિશ્ચય નાગ પામીશ સહી ૧૬૮
 જો તુ અહ કાર ધરે અર્જુન, અને નહિ સાલણે મારા વચન,
 તો તુ નિશ્ચય પામીશ નાશ, અને ઉભય લોકથડો વળી બગ ૧૬૯
 તુ એવુ કહીશ ધરી અહમેવ હુ એશુ યુદ્ધ નહિ કંઈ અવસ્થમેવ,
 એવુ માનતો જે અર્જુન, વળી તે પ્રત્યે કહે જનાર્દન ૧૭૦
 તુ અહ કારને આશરીને વીર, યુદ્ધની ઇચ્છા નહિ કરે ધીર,
 તો તારો નિશ્ચય થાશે સર્વ દોષ, તો તુ મિથ્યા કરે મિત્ર શોક ૧૭૧
 ક્ષત્રિયનો સ્વભાવ છે જેહ, યુદ્ધ વિષે પ્રેમશે તુ ને તેહ,
 ત્યા કારણ કહેઠે શ્રીભગવાન, તે માલગજો જન થઈ સાવધાન ૧૭૨

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ક્ષત્રિયનો સ્વાભાવિક જે ધર્મ, અને તે તુજને કરાવશે કર્મ;
 તું ક્ષત્રિય કર્મે બાંધ્યો છે વીર, તો કહે કર્મ ક્યમ નહિ કરે ધીર. ૧૭૩
 તું મોઢે યદ્યપિ ઇચ્છીશ નહિ એહ, પણ પરવશ્યકો કરીશ તું તેહ;
 જો તું સુકૃત હોય તો ઇચ્છાએ ફરે, કર્મ પાગ બાંધ્યો કહો શું કરે. ૧૭૪
 એ અર્થ સુણી તને ભાઈ ગર્વ, સ્વભાવતણે વશ બાંધ્યુ છે સર્વ;
 વળી પોતાનો મત કહે ભગવાન, તે માંભળજો જન થઈ સાવધાન. ૧૭૫
 બ્રહ્માંડના લોકને અવશ્યમેવ, ગુણાગુણ દ્વણદ્વાતા વિષ્ણુદેવ;
 ઇન્દ્ર તેને જાણે મહી, જેની આણુ કોઇએ લોપાએ નહિ. ૧૭૬
 તે ઇન્દ્ર રહ્યો છે નિરધાર, સર્વ ભૂતના હૃદયમોઝાર,
 તે પોતાની ઇચ્છાએ કરી, સર્વને ભમાવે કહે શ્રીહરિ. ૧૭૭
 કો યત્રી યત્ર ઉપર ત્યાં જેમ, અનેક પૂતળી રમાડે ગમે તેમ;
 એમ ઇન્દ્ર સર્વ હૃદય વિષે રહી, મર્વ ભૂતને રમાડે મિત્ર સહી. ૧૭૮
 આ મર્વ જીવ ઇન્દ્ર વશ જાણુ, એમ અર્જુનને કહે શારંગપાણુ,
 તે કારણ મિત્ર કહું એમ, હવે નિશ્ચે તે તો કરવું તેમ. ૧૭૯
 કરી સમ્યક્ શુદ્ધ આંત કરણુ, તે ઇન્દ્રને જાણુ શરણુ;
 ભારત સર્વાત્મ ભાવે કરી, ઇન્દ્ર શરણુ જાણું પ્રીતિ ધરી ૧૮૦
 તેને પ્રસાદે પામીશ પરમ શાત, ભાજશે તારી સઘળી જ્ઞાત,
 હરિકૃપાએ હૃદય શીતળ હોય, અભય પરમપદ પામે સોય ૧૮૧
 હવે મમસ્ત ગીતાના અર્થજતણી, કરે સમાપ્તિ કૃષ્ણ ત્રિભુવનધણી,

૧૭૪ પરવશ્યકો—તારા ક્ષત્રિયસ્વભાવને આધીન થઇને ઇચ્છાએ ફરે—તારી ઇચ્છામા આવે તેમ વિચરે—કરે

૧૭૬ ઈન્દ્ર હં—તે વિષ્ણુને તું ઇન્દ્ર જાણુ ૧૮૧ પરમ શાત
 —પરમ શાંતિ

યજ્ઞ પુરૂષ આ હું સાક્ષાત્, તે મેં તુજને કહી એ વાત. ૧૮૨
 એ કેવળ જ્ઞાન મિત્ર મેં કહ્યું, હવે તે તત્ત્વ તેં હૃદય વિષે ગ્રહ્યું;
 ગોપ્યમાંહિ ગોપ્ય શાસ્ત્રતો એહ, તને કૃપા કરી કહ્યું મેં તેહ. ૧૮૩
 એ સઘળું સમ્યક્ વિચારી ધીર, પછી જેહ ગમે તે કર તું વીર;
 અતિ ગંભીર અર્થ ગીતાનો હોય, તે સમ્યક્ જાણવા સમર્થ ન હોય. ૧૮૪
 સર્વને કૃપા કરી લગવાન, વળી કહે ગીતાર્થ સુણે! યદ સાવધાન;
 સર્વ એકઠો અર્થ કહે લગવંત, તે રાખો હૃદે ધરી એક અંત. ૧૮૫

શ્રીલગવાન ઉવાચ.

સકળ ગોપ્યમાં ગોપ્ય છે જેહ, તુજને કહીશ મિત્ર વળી તેહ;
 અતિ ઉત્તમ વચન કહ્યું સુણ વળી, જેણે જાણ અવિદ્યા સર્વ ટળી. ૧૮૬
 તું અતિ વદ્ધલ સદા મુજને, હું તે માટે કહીશ તુજને;
 તારા હિતને અર્થ દઢ મતિ, મુણ કહ્યું હવે ઉત્તમ તે ગતિ. ૧૮૭
 પરમેશ્વર પાત્રીજે જેણે જ્ઞાન, હવે તેણું સાધન કહે લગવાન;
 અર્જુન મન મારે વિષે રાખ, સત્ય વચન મારું એ દાખ. ૧૮૮
 મારો લક્ષ્ય થઈ રહે મમ શર્ણુ, તેના ટળે હું જાણ જન્મને મર્ણુ;
 મારું જનન કર સર્વ પરહરી, [મુજને પૂજ નમી ફરી ફરી]. ૧૮૯
 એમ પ્રવર્તતોયકો તું ધીર, મુને સઘ પાત્રીશ નિર્ભય થા વીર;
 હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા અર્જુન એહ કરું, હું લક્ષ્યને દુઃખાર્ણવથકો ઉદ્ધરું.
 * * * * *
 વળી સર્વ સિદ્ધાંતનો સાર કહેહરિ, તે અર્જુન રાખ હૃદેમા ધરી. ૧૯૧
 સર્વ ધર્મતણાં ફળ તણ વીર, એક મારે શરણ આવ્ય તું ધીર,

૧૮૩ ગોપ્ય—ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય ૧૯૦ સત્ય પ્રતિજ્ઞા—“સત્યયા”
 એવો પાઠ છે ૧૯૧ પૂર્વાર્દને ક્રમે “તુ અતિ વલ્લભ મિત્ર મુને ધરિ સદા”
 એવા અક્ષરો છે

વિષય પ્રાપ્તકૃત્તા અર્થ જેહુ, અર્જુન છાંડ સર્વ તુ' તેહ. ૧૯૨
 નિત્ય નૈમિત્તિક તથા કામ્ય કર્મ, વળી ઉભય લોક પ્રાપ્ત જે ધર્મ;
 ચત્કિચિત્ વિષય ધર્મ તણ, એક માફ' શરણ મદા તુ' ભણ. ૧૯૩
 એવો નિશ્ચિંતયુદ્ધિ જે તુ'ય, નિરધારે રાખીશ સદુને હુ'ય;
 સમસ્ત પાપ બંધનથકો સદ્ય, હુ' મૂકાવીશ અર્જુન તુજને અધ. ૧૯૪
 મ કરીશ મનમાં શોક લગાર, તુ' નિર્ભય થા કહુ' વારંવાર;
 સર્વ ગીતાશાસ્ત્રતણો અર્થ કહ્યો, કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો. ૧૯૫
 વળી ગોપ્ય અર્થ તો કાંઈ જેહુ, અર્જુનને શ્રીમુખે કહ્યો તેહ;
 હવે શાસ્ત્રસ પદાનો વિધિ કહે, અર્જુન સાધુ માર્ગ એ બ્રહે. ૧૯૬
 માયા સંસાર કલેશ છેદવા, અને પરમ તત્વ વિષે લેદવા;
 મેં ગીતાશાસ્ત્ર કહ્યું અતિ સાર, ધર્મજ્ઞાન માફ' મુક્તિ ભંડાર. ૧૯૭
 તપરહિત હોયે મિત્ર જેહુ, તેહને કે'વું નહિ ગદ્ય એહ;
 અભક્તને કહેવું નહિ ક્યમે, જેનાં મન વિષયોમાં રમે. ૧૯૮
 જેને સત્ધર્મની શુશ્રૂષા ન હોય, વળી હેતુવાદીને ન કહેવું સોય;
 જે મારી ભક્તિની અસૂચા કરે, અને દીન આગળ રખે ઉચ્ચરે. ૧૯૯
 મુણે સંભળાવે ગીતા જે ભણે, પ્રકટ કરે લોક હિતતણે;
 તેનું ફળ કહે ભગવત, તે નિર્ધારે પામે મુને જંત. ૨૦૦
 અમર ગોપ્ય ગીતાશાસ્ત્ર એહ, મારા ભક્તને સંભળાવે તેહ;

૧૯૨ વિષય પ્રાપ્તકૃત્તા—અર્થાત્ નિષ્પત્તિ પ્રાપ્તિ કરી આપનાર.

૧૯૩ ભણ—ભજે. ૧૯૪ નિશ્ચિંતયુદ્ધિ—નિશ્ચયયુક્ત યુદ્ધિવાળો.

નિરધારે ઇં—હુ તને રાખીશ (રક્ષણ કરીશ) એમ તુ નિરધારે—નક્કી બાધે

૧૯૭ ધર્મજ્ઞાન ઇં—આ માફ મુક્તિનાભગાર રૂપ ધર્મજ્ઞાન ૧૯૮ ગદ્ય—વચન ૧૯૯ શુશ્રૂષા—સેના અસૂચા—છાયા. દીન—જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ કરવામા ઉગ્રાહ રહિત

તેણે મારી ઉત્તમ બક્ષિ કરી, જેણે બક્ષા આગળ ગીતા ઉચ્ચરી. ૨૦૧
 તે મંગ્લ્ય રહિન થકો અર્જુન, નિરધારે પામે મુને જન;
 એ ગીતામું વ્યાખ્યાન જે કરે, મનમાં કર્યો અહમેવ ન ધરે. ૨૦૨
 મનુષ્યલોકે તે તુલ્ય ન કોય, પરમ શુદ્ધપક મારો તે મોય;
 અતિ વલ્લભ મુજને તે જાણ, જે ગીતા શાસ્ત્ર અનુભવે નિર્વાણ. ૨૦૩
 તે મરખો નર હયો ન હયો, જે પૃથ્વીનજે ગીતા અભ્યસે;
 મને અતિમંતોષ ઉપજવે તેહ, ગીતાશાસ્ત્ર અભ્યસે નિત્ય જેહ. ૨૦૪
 જે કો નિરંતર બાળે એહને, શ્રીકૃષ્ણજી કૃણ કહે છે તેહને;
 એ પરમ ધર્મ કૃષ્ણાર્જુન મંવાદ, તેને નિત્ય બાળે જે ધરી ઉદહાદ. ૨૦૫
 તેણે જ્ઞાન યજ્ઞ યજ્યો વાર વાર, એ મારી મનિ અર્જુન નિરધાર;
 ગીતાતણે જાપ હોયે યત્ર, હું હજી હજી જાઉં મિત્ર તત્ર. ૨૦૬
 હું તો એમ જાણું મિત્ર મહી, મને જોલાવે છે પ્રીતિ ઘણી;
 એમ જાણી હું જાઉં મિત્ર ત્યાંહ, ગીતા શાસ્ત્રનો જાપ હોયે ત્યાંહ. ૨૦૭
 મહાપાપી અજ્ઞમિત્ર મિત્ર જાણ, હું તે પર પ્રમદ થયો નિર્વાણ;
 તેણે પુત્રભાવે માફ લીધુ નામ, મે તેને આપ્યું વૈકુંઠધામ. ૨૦૮
 જેણે ભાવે ગીતાશાસ્ત્ર અભ્યસુ, ત્યા પ્રમદ થાઉં અહીં આશ્ચર્ય કશું;
 એ ગીતાશાસ્ત્ર શ્રવણ જે કરે, વળી તેનું કૃણ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે. ૨૦૯
 તણ અસૂયા શ્રદ્ધા મને ધરી, મુણે ગીતાશાસ્ત્ર એક ચિત્તે કરી;
 ઉત્તમ લોક પામે નર તેહ, અર્જુન એમા નહિ મ દેહ. ૨૧૦
 પુણ્ય કર્મ પ્રાપ્ત જે હોય, નિશ્ચે તે લોક પામે નર સોય;
 હવે અર્જુનને પૃછે હરિએમ, કહે ઉનાવજો મિત્ર હોય જ્યમ તેમ. ૨૧૧
 તને આપ્યો વિવેક મત્સ્યાસ્તજાણે, વળી શુરધર્મ પાળે છે ઘણે;
 એકાગ્ર ચિત્તે મિત્ર તે મુપયુ, જે ગીતાશાસ્ત્ર મુજે મેં જાણ્યું. ૨૧૨

એ સુણી હૃદે રહમ્ય આણ્યુ તેહ, વળી ભાગ્યો તારો સર્વ સ દેહ ?
અજ્ઞાન અવિવેક મોહ પામ્યો નાથ, કે કહ્યા સુણ્યાનો થયો પ્રથામ ? ૨૩
અજ્ઞાન મોહ સમ્યક્ મિત્ર ગયો, તત્ત્વ અવબોધ હૃદય વિષે રહ્યો ?
હવે જેવું હોય તેવું કહે સુજ, નહિતર વળી કાઈ કહું તુજ ૨૧૪
કૃષ્ણ વાયક સુણી અર્જુન વીર, પાણુ જોડીને કહે એમ ધીર,

અર્જુન ઉવાચ.

અચ્યુત તમારે પ્રસાદે જરી, હવે ગયો મોહ સ્મૃતિ પામી ખરી ૨૧૫
આત્મજ્ઞાન તત્ત્વ મે લહ્યું, અહ લક્ષણ અધકાર તે ગચ્યું,
સ શય સકળ સ્વામી મારો ગયો, એકાત્મબોધ રૂઢેમા રહ્યો ૨૧૬
મને અતિ ઉપકાર કર્યો તમે ઇશ, મે સકળ શાસ્ત્રાર્થ લહ્યો જગદીશ,
હું તમારું કહ્યું કરીશ નિરધાર, એમ પાણિ જોડી કહે વાર વાર ૨૧૭
શ્રીકૃષ્ણ વચન અહીં અર્જુન વીર, સુદ્ધ કરવા તત્ત્વર થયો ધીર,
સ જય ભણે મૃતરાંદ્ર સુણુ એહ, સુને અતિ ઉપકાર કર્યો તે જેહ ૨૧૮
હું સકળ શાસ્ત્રનું પામ્યો જ્ઞાન, કરતા કૃષ્ણવચન તે પાન,

સંજય ઉવાચ.

સર્વોત્તર જામી વાસુદેવ, અને મહાભાગ્ય અર્જુન અવશ્યમેવ ૨૧૯
મે સુણ્યો શ્રીકૃષ્ણાર્જુન સ વાદ, * * * * *,
તે વેદવ્યાસને પૂછ્યું એમ, હું કુરૂક્ષેત્રની વાત જાણીશ કેમ ૨૨૦
વેદવ્યાસે કૃપા અતિ કરી, મને દિવ્ય ચક્ષુ તે આપી ખરી,
હું તેણેકરી વેષુ સર્વે સુણુ, અને તુજ આગળ સર્વે તે ભણુ ૨૨૧
ગોપ્યમાહે પરમ ગોપ્ય જેહ, વ્યાસ કૃપાએ સુણ્યુ મે તેહ,

સમસ્ત જોગીના ઈશ્વર કૃષ્ણદેવ, તેણે એ યોગ કહ્યો અવસ્થમેવ. ૨૨૨
 જે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજીએ સ્વયં કહ્યો, તે વ્યાગ પ્રસાદે ધૃતરાષ્ટ્રે લેહ્યો;
 બ્રહ્મા ઈશ વગવર્તી જેના હોય, કેશવ નામ રાજન તે સોય. ૨૨૩
 શ્રીકેશવ વળી અર્જુન, એ જેઉનો સ વાદ રાજન,
 અતિ અદ્ભુત સંવાદ એહ જાણ, અધમોચન મહાપવિત્ર પ્રમાણ ૨૨૪
 તે સ્મરી સ્મરી સુખ પામું ઘણું, રોમાંચ અંગ થાયે મમતાણું;
 તે વારંવાર સ્મરંતા રાય, અંતઃકરણ શીતળ માફ થાય. ૨૨૫
 વિશ્વરૂપ નારાયણ જેહ, દેવ સમસ્તને દુર્લભ તેહ,
 અતિ અદ્ભુત સ્વરૂપ શ્રીહરિ તણું, તે વિસ્મય ઉપજાવે ઘણું. ૨૨૬
 હું વળી વળી સંભારી તે રૂપ, અતિ આનંદ પામું સુણ રે ભૂપ;
 હું વાર વાર તે રૂપ હૃદે ધરૂં, પરમ ગુરૂને પ્રણામ જાતું કરૂં ૨૨૭
 સુણ ધૃતરાષ્ટ્ર હવે સૂઝુ કહું, વેદવ્યાસ પ્રસાદીએ હું લહું;
 જ્યાં કૃષ્ણ ત્યાં જય હોય ઘણી, તું મૂક આશા પુત્ર રાજ્યતણી. ૨૨૮
 જેની પાસે શ્રીકૃષ્ણજી હોય, જોગી સમસ્તનો ઈશ્વર સોય,
 વળી મહાધનુર્ધારી અર્જુન, તે જેની પામે શોભે રાજન ૨૨૯
 તે સેનાનો જય છે ભાઈ સહી, રાજ્ય લક્ષ્મી શોભા તેણે લહી,
 નિશ્ચય પદાર્થ પાડવને સોય, નિશ્ચે મારી મતિ એ સોય ૨૩૦
 પગ્મ પુરૂષ પુરૂષોત્તમ હરિ તે પિંડ બ્રહ્માડ રહ્યો સર્વ ભરી,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃપાનિધિ અતરજામ, તે વિશ્વરૂપને કરૂં જાહુ પ્રણામ ૨૩૧
 હરિ ગુરૂ સત પ્રસાદે કરી, શ્રીલગવદ્ગીતા ભાવે ઉચ્ચરી,

૨૨૩ કેશવનો અર્થ કહેહે બ્રહ્મા ઇં. વગવર્તી—વશમા રહેનાર.

૨૨૪ અધમોચન—પાપ દૂર કરનારો ૨૨૮ ઘણી—(જયરાજ)

હતના અર્થમા ધારીને સ્ત્રીનિગ માન્યુ લાગે છે)

૨૩૦ મારી મતિ—અર્થાત્ એની મારી ભુદિ છે—હું એમ માનું છું